

ขบวนการประพันธ์และทรรศนะเรื่องความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดีสันสกฤต :
ศึกษาเปรียบเทียบจากวรรณคดีมหากาพย์กับวรรณคดีกาพย์

โดย
นางสาวกุลนิจ คณะฤกษ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาภาษาสันสกฤต
ภาควิชาภาษาตะวันออก
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2552
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ขบวนการประพันธ์และทรรศนะเรื่องความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดีสันสกฤต :
ศึกษาเปรียบเทียบจากวรรณคดีมหากาพย์กับวรรณคดีกาพย์

โดย
นางสาวกุลนิจ คณะฤกษ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาภาษาสันสกฤต
ภาควิชาภาษาตะวันออก
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2552
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**POETIC CONVENTION AND THE CONCEPT OF ORIGINALITY IN SANSKRIT
LITERATURE : A COMPARATIVE STUDY OF EPICS AND KAVYAS.**

**By
Kulanit Kanareugsa**

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

DOCTOR OF PHILOSOPHY

Department of Oriental Languages

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2009

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “ ขนบการประพันธ์และ
ทรรณะเรื่องความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดีสันสกฤต : ศึกษาเปรียบเทียบจากวรรณคดีมหากาพย์กับ
วรรณคดีกาพย์ ” เสนอโดย นางสาวกุลนิจ คณะฤกษ์ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะดังกูร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

ศาสตราจารย์ เกียรติคุณ ดร.กฤษณา รัชมนันท์

..... ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ศาสตราจารย์ เกียรติคุณ ดร.กฤษณา รัชมนันท์)

...../...../.....

48105901 : สาขาวิชาภาษาสันสกฤต

คำสำคัญ : ขนบคำประพันธ์/ความคิดสร้างสรรค์/วรรณคดีสันสกฤต/มหากาพย์/กาพย์

กฤณิจ คณะอักษร : ขนบการประพันธ์และพรรณนาเรื่องความคิดสร้างสรรค์ใน
วรรณคดีสันสกฤต : ศึกษาเปรียบเทียบจากวรรณคดีมหากาพย์กับวรรณคดีกาพย์. อาจารย์ที่
ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.กฤษมา รักษมณี. 210 หน้า.

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาวิธีการที่กวีสันสกฤตนำเสนอเรื่องในมหากาพย์มาแต่งเป็นวรรณคดีประเภทกาพย์เพื่อให้เห็นขนบนิยมในการประพันธ์วรรณคดีสันสกฤตจากวรรณคดีโบราณและเพื่อประเมินค่าความคิดสร้างสรรค์ตามทฤษฎีของกวีสันสกฤต การศึกษานี้ได้ยกมหายาญญายมาเป็นกรณีศึกษาว่ากวีรุ่นหลังเลือกนำเรื่องใดลักษณะใดมาสร้างใหม่ และสร้างในลักษณะอย่างไร กาพย์ที่นำมาศึกษาเป็นกาพย์ที่สร้างสรรค์ขึ้นใหม่จากเรื่องมหากาพย์จำนวน 9 เรื่อง ได้แก่มหากาพย์ 1 เรื่อง คือ เรื่องกิริตารชุนีเย ของภารวิ และบทละคร 8 เรื่อง คือ กรรมภาระของภาสะ พุทธมโถกข์ของภาสะ พุทธวากยะของภาสะ ปัญจวาทะของภาสะ มัธยมวายุโยคะของภาสะ อูรูกังคะของภาสะ อภิษยานศากุนตลาของกาลิทาส และเวณีสังหารของภานุหรณารายณะ

ผลการศึกษาพบว่าเป็นขนบทางวรรณคดีที่ถือว่าผลงานของกวีมีความสำคัญทำให้มีการกล่าวยกย่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการสืบทอดความคิดจากบุรพกวีและเอ่ยถึงกวีผู้เป็นต้นแบบของกวีรุ่นหลังด้วยความภาคภูมิใจ ความคิดสร้างสรรค์ตามความคิดของกวีสันสกฤตแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ การสร้างเรื่องขึ้นใหม่ ไม่ใช่สร้างจากเรื่องเดิม หรืออาจหมายถึงการนำเรื่องเก่าของบุรพกวีมาสร้างใหม่ก็ได้ ในการนำเรื่องมาแต่งใหม่อาจมีการตีความใหม่ สร้างตัวละครขึ้นมาใหม่ เพิ่มรายละเอียด หรือคิดเนื้อเรื่องขึ้นมาใหม่ ทั้งนี้เพื่อให้มีวรรณคดีใหม่ การตามแบบกวีโบราณถือว่ามีภาคภูมิใจเพราะเป็นการเดินตามรอยเท้าและได้นับเนื่องเข้าในกลุ่มเดียวกับบุรพกวีด้วย

มหากาพย์เป็นมหากาพย์ที่เป็นเรื่องเล่าขนาดยาว มีองค์ประกอบและโครงสร้างซับซ้อน มีอนุภาคต่างๆที่ทำให้เนื้อเรื่องสนุก และมีกลวิธีการเล่าเรื่องที่น่าสนใจ จึงเป็นเสมือนชุมทรัพย์ทางวรรณคดีของชาวอินเดียและเป็นแรงบันดาลใจให้กวีรุ่นหลังนำเนื้อหาและแนวคิดไปสร้างสรรค์เป็นวรรณคดีกาพย์เรื่องใหม่อย่างหลากหลาย จากการศึกษาเปรียบเทียบกาพย์เรื่องต่างๆกับมหากาพย์ที่เป็นวรรณคดีต้นเรื่อง มีข้อสรุปว่ากวีรุ่นหลังน่าจะมีวัตถุประสงค์สำคัญ 2 ประการ คือ เพื่อสร้างวรรณคดีและเพื่อเสนอภาพลักษณ์ใหม่ของตัวละคร ตัวอย่างเรื่องที่นำเรื่องเก่ามาแต่งใหม่เพื่อสร้างวรรณคดี ได้แก่ เรื่องอภิษยานศากุนตลา กิริตารชุนีเย เวณีสังหาร และอูรูกังคะ และตัวอย่างเรื่องที่นำเรื่องเก่ามาแต่งใหม่เพื่อสร้างภาพลักษณ์ตัวละคร คือ เรื่องปัญจวาทะและอูรูกังคะซึ่งแสดงภาพลักษณ์ใหม่ของทูรโยธน์ และเรื่องกรรมภาระซึ่งแสดงภาพลักษณ์ใหม่ของกรรมะ

การศึกษานี้ทำให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของเรื่องมหากาพย์ซึ่งเป็นวรรณคดีต้นแบบ และทำให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของวรรณคดีกาพย์สมัยหลังที่เป็นงานสร้างสรรค์ ตลอดจนทำให้เข้าใจขนบนิยมในการประพันธ์และพรรณนาเกี่ยวกับความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดีสันสกฤตซึ่งอาจนำไปศึกษาเปรียบเทียบกับวรรณคดีตะวันออกชาติอื่นได้

ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2552

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

48105901 : MAJOR : (SANSKRIT)

KEY WORD : CONVENTION/ORIGINALITY/SANSKRIT LITERATURE/EPIC/KAVYA

KULANIT KANAREUGSA : POETIC CONVENTION AND THE CONCEPT OF ORIGINALITY IN SANSKRIT LITERATURE : A COMPARATIVE STUDY OF EPICS AND KAVYAS.. THESIS ADVISOR : PROF.EMERITUS KUSUMA RAKSMANI,Ph.D.. 210 pp.

The purpose of this thesis is to study how Sanskrit poets derived their works of *kāvyas* from the great epic in order to evaluate the Sanskrit poetic convention and the concept of originality according to Sanskrit poets. One of the two greatest epics, the *Mahābhārata*, is chosen to compare with the 9 derived *kāvyas*. They are *Kirātārjunīya*, a *mahākāvya* by Bhāravi, and 8 dramas : *Karṇabhāra*, *Dūtaghaṭṭakaca*, *Dūtavākya*, *Pañjarātra*, *Madhyamavyāyoga* and *Ūrubhaṅga* by Bhāsa, *Abhijñānaśākuntalā* by Kālidāsa and *Veṇīsaṃhāra* by Bhaṭṭanārāyaṇa

The study reveals that according to Sanskrit literature, literary works are so significant that it appears, as a poetic convention, an appraisal or appreciation in praise of the poets especially those who are the idols of later poets. The originality, in view of Sanskrit poets, could be found in creating new stories as well as in deriving some stories from those of the forefather poets. In the derivation, there may be some reinterpretation, new characterization, detail addition or creating new story, all for the purpose of new aesthetic experiences. To imitate is considered an honour for the later poets as they follow the footstep of their forefathers and thus are included with them

The long and complicated epic such as the *Mahābhārata* contains various motifs and narrative devices to enlighten the story. It is therefore an Indian literary mine and an inspiration for the younger poets in creating the *kāvyas*. A comparative study of those *kāvyas* with the *Mahābhārata* may be gleaned that the later poets intended to create a new aesthetic experience and also to present a different image of some characters. The examples of the former are *Abhijñānaśākuntalā*, *Kirātārjunīya*, *Veṇīsaṃhāra* and *Ūrubhaṅga*. Those of the latter are *Pañjarātra* and *Ūrubhaṅga* which present new images of Duryodhana and *Karṇabhāra* is that of Karṇa.

The study reveals the significance of the *Mahābhārata* as an original literary work and that of the *kāvya* as a work of originality. Also, the Sanskrit poetic convention and the concept of originality are understood. A further comparative study with other oriental works may be considered.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้ไม่อาจสำเร็จได้หากขาดความเมตตาของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร . กุสุมา รัชมณี อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้สละเวลาอันมีค่าให้ความรู้และคำแนะนำอันเป็นประโยชน์ และตรวจแก้ไขวิทยานิพนธ์อย่างละเอียดด้วยความเอาใจใส่อย่างยิ่ง ตลอดจนให้กำลังใจและให้แง่คิดอันมีคุณค่าอย่าง ยิ่งแก่ผู้วิจัย ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งและสำนึกในความเมตตาของอาจารย์จึงขอกราบขอบพระคุณอย่างสูง

ขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ และศาสตราจารย์ เกียรติคุณ ดร .กุสุมา รัชมณี คณะกรรมการตรวจวิทยานิพนธ์ที่กรุณาตรวจแก้เนื้อหา สำนวนภาษา ตลอดจนให้ข้อเสนอแนะที่เป็น ประโยชน์ทำให้วิทยานิพนธ์นี้เสร็จสมบูรณ์

ขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร . จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา รองศาสตราจารย์ ดร .สำเนียง เลื่อนมโน อาจารย์ ดร.ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย และศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร .กุสุมา รัชมณี ที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ ด้านภาษา และวรรณคดีสันสกฤตแก่ผู้วิจัย

ขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ภัฏญรัตน์ เวชศาสตร์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์วีระฉัตร วรรณดี ที่ติดตามซักถามถึงความก้าวหน้าในการวิจัยด้วยความห่วงใยและให้กำลังใจผู้วิจัยอย่างสม่ำเสมอ

ขอขอบคุณนายแพทย์วศิน บำรุงชีพ ที่ดูแลสุขภาพของผู้วิจัยอย่างดี ยิ่ง คุณโสภิตา สัสดีกุล ที่ให้ความช่วยเหลือ ด้านภาษาต่างประเทศ และอาจารย์บำรุง ชำนาญเรือ กัลยาณมิตร ผู้ให้คำปรึกษาแนะนำ ให้ความช่วยเหลือ ตลอดจนให้กำลังใจจนวิทยานิพนธ์สำเร็จลุล่วง

กราบขอบพระคุณคุณพ่อ คุณแม่ พี่ ที่มอบความรัก ความห่วงใย และกำลังใจ ซึ่งมีค่าที่สุดเสมอมา

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	10
ขอบเขตของการวิจัย.....	10
ข้อตกลงเบื้องต้น.....	11
วิธีดำเนินการวิจัย.....	11
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	11
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	13
2 การสร้างสรรค์วรรณคดีตามทฤษฎีของนักวรรณคดีสันสกฤต.....	14
ความสำคัญของกวีและผลงานของกวี.....	14
ทฤษฎีเรื่องความคิดสร้างสรรค์.....	22
3 โครงสร้างและกลวิธีดำเนินเรื่องของมหาภารตะ.....	26
ความเป็นมาและลักษณะรูปแบบ.....	26
องค์ประกอบและโครงสร้าง.....	37
เนื้อเรื่อง.....	49
อนุภาคสำคัญ.....	59
อนุภาคเกี่ยวกับวัตถุสิ่งของ.....	60
อนุภาคเกี่ยวกับเหตุการณ์.....	63
อนุภาคเกี่ยวกับตัวละคร.....	66
กลวิธีเล่าเรื่อง.....	78
ผู้เล่าและกลวิธีเล่า.....	78
วัตถุประสงค์ในการเล่าอุปมาขยานะ.....	82

บทที่	หน้า
4 กาวะที่สร้างสรรค์ใหม่จากมหาภารตะเพื่อสร้างวรรณคดี.....	89
อภิธานศานตลา.....	91
กิตติารชุนี.....	99
เวณีสังหาร.....	105
อูรุรังคะ.....	110
5 กาวะที่สร้างสรรค์ใหม่จากมหาภารตะเพื่อภาพลักษณ์ตัวละคร.....	117
ปัญจวาระ.....	118
อูรุรังคะ.....	123
กรรมการ.....	128
6 บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	137
บทสรุป.....	137
ข้อเสนอแนะ.....	138
บรรณานุกรม.....	138
ภาคผนวก.....	143
ภาคผนวก ก อูปาขยานะในมหาภารตะ.....	144
ภาคผนวก ข เนื้อเรื่องย่อกาวะ.....	187
ภาคผนวก ค ตัวอย่างตารางเปรียบเทียบเนื้อเรื่องกาวะกับมหาภารตะ.....	196
ประวัติผู้วิจัย.....	210

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วรรณคดีสันสกฤตมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ยุคพระเวท (Vedic Sanskrit) มาจนถึงยุควรรณคดีแบบแผน (Classical Sanskrit) ซึ่งดำเนินต่อมาจนปัจจุบัน ด้วยระยะเวลาที่ยาวนานทำให้มีวรรณคดีเกิดขึ้นจำนวนมาก โดยอาจแบ่งประเภทวรรณคดีตามเนื้อหาได้เป็น 4 ประเภทใหญ่ๆ คือ วรรณคดีเกี่ยวกับศาสนาและปรัชญา เรียกว่า อาคม (āgama) ได้แก่ คัมภีร์สำคัญของยุคพระเวทซึ่งประกอบด้วยคัมภีร์พระเวท คัมภีร์พราหมณะ คัมภีร์อาร์ณยกะ และคัมภีร์อุปนิษัท ประเภทที่สอง คือวรรณคดีเกี่ยวกับวิชาการต่างๆ ที่มุ่งให้เกิดความเข้าใจคัมภีร์พระเวทอย่างลึกซึ้ง เรียกว่า ศาสตร์ (śāstra) ประเภทที่สาม คือวรรณคดีที่มีเนื้อหาอิงประวัติศาสตร์ แต่งขึ้นเพื่อสวดติวรับรูช เรียกว่า อิติहाสะ (itihāsa) และประเภทสุดท้าย คือวรรณคดีที่มีเนื้อหาสะท้อนให้เห็นประสบการณ์ชีวิต ตมมนุษย์โดยมุ่งสร้างอารมณ์สุนทรีย์เป็นสำคัญ เรียกว่า กาวยะ (kāvyā)¹

การแบ่งประเภท วรรณคดีข้างต้นเป็นการแบ่งอย่างกว้างๆ ไม่ได้เด็ดขาด เนื่องจากวรรณคดีส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่สืบทอดมายาวนาน มีการดัดแปลง แต่งเติม และปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์และความนิยมของยุคสมัย² ประกอบกับเกณฑ์หรือข้อกำหนดลักษณะของวรรณคดีประเภทต่างๆ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายหลังจากการแต่งวรรณคดีมาแล้วเป็นเวลานาน หรืออาจกล่าวได้ว่าเกณฑ์เกิดจากการสังเกตและรวบรวมลักษณะของวรรณคดีที่มีมาก่อน³ ด้วยเหตุนี้จึงพบเสมอว่าวรรณคดีหลายเรื่องมีลักษณะที่ไม่เป็นไปตามข้อกำหนด บางเรื่องมีลักษณะกำกวม เป็นได้หลายประเภทขึ้นอยู่กับเกณฑ์ที่ใช้ ตัวอย่างเช่น รามายณะ (Rāmāyaṇa) อาจจัดเป็นอิตีहाสะได้ในแง่ที่เป็นเรื่องอิงประวัติศาสตร์ มุ่งสวดติวรับรูชแห่งวงศ์รช ในขณะเดียวกัน

¹ กุสุมา รัชมนณี , การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 11.

² เรื่องเดียวกัน.

³ กุสุมา รัชมนณี, “ร้อยกรองกับสิ่งที่เป็นตัวแปร,” ใน วรรณสารวิจัย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2547), 55..

ก็อาจจัดเป็นการยะได้เพราะแต่งด้วยคำป ระพันธ์ที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์⁴ และอาจจัดเป็นมหากาพย์ได้ด้วยเพราะเป็นกวีนิพนธ์ที่ยิ่งใหญ่ มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักทั่วโลก⁵ ทำนองเดียวกับมหาภารตะ (Mahābhārata) ที่อาจจัดเป็นอิติहाสะได้เพราะมีเค้าเรื่องจริง คือมาจากความขัดแย้งระหว่างชนเผ่าโบราณสองเผ่าชอ งอินเดีย ได้แก่ เผ่ากुरुและเผ่าปัญจาละ⁶ และมุ่งสดุดีพระกฤษณะซึ่งเป็นบุคคลจริงในประวัติศาสตร์⁷ นอกจากนี้มหาภารตะยังอาจจัดเป็น กาวยะได้ด้วยเพราะแต่งด้วยคำประพันธ์ที่มีคุณค่าในการสร้างสุนทรียรส⁸ และยังอาจจัดเป็นศาสตร์เนื่องจากมีเนื้อหาเกี่ยวกับกลยุทธ์ การสงคราม และแนวคิดที่เป็นคติสอดแทรกอยู่ตลอดทั้งเรื่อง⁹

ตามทฤษฎีของชาวอินเดียส่วนใหญ่ รามายณะและมหาภารตะจัดเป็นอิติहाสะ¹⁰ หมายถึงงานเขียนที่เชื่อกันว่าเป็นเรื่องจริงหรือมาจากเรื่องจริง อาจเป็นเรื่องอิงประวัติศาสตร์ เรื่องเล่าหรือตำนานท้องถิ่น มีเนื้อหาเกี่ยวกับ เรื่องทางโลก และมีวัตถุประสงค์เพื่อสดุดีวีรบุรุษ โดยทั่วไปถือกันว่าอิติहाสะมีลีลาและวัตถุประสงค์ในการแต่งคล้าย epic (มหากาพย์) ของตะวันตก¹¹ซึ่งเน้นความภาคภูมิใจและมุ่งสดุดีวีรบุรุษเป็นสำคัญ

นักวิชาการทั้งชาวอินเดียและชาวตะวันตกต่างมีความเห็นตรงกันว่า อิติहाสะเริ่มต้นในสมัย พระเวทโดยในระยะแรกคำว่า “อิติहाสะ ” เป็นคำที่มีความหมายกลางๆ ใช้เรียกเหตุการณ์ ตำนาน และเรื่องเล่าทั่วไปเช่นเดียวกับคำว่า อดีตตะ (atīta) ปุราณะ (purāṇa) กถา (kathā) อาชยานะ (ākhyāna) เป็นต้น ไม่ได้มีความหมายเจาะจงเฉพาะเรื่องของวีรบุรุษอย่างปัจจุบัน¹² เอ.เค.วอร์เตอร์นักบูรพคดีชาวอังกฤษ มีความเห็นว่า เรื่องเล่าต่างๆที่กระจัดกระจาย

⁴ กุสุมา รัชชมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 11.

⁵ Birendra Kumar Bhattacharyya, “Introduction” in **A Critical Inventory of Rāmāyana Studies in The World**, vol.1 (New Delhi : Sahitya Akademi, 1991), xx.

⁶ Arthur A. Macdonell, **A History of Sanskrit Literature**, 2nd ed. (Delhi : Motilal Banarasidass, 1971), 239.

⁷ Ibid., 239-240.

⁸ กุสุมา รัชชมณี , “สุนทรียรสในวรรณคดีเรื่องมหาภารตะ” ใน **สันสกฤตวิจารณ์** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2547), 177-190.

⁹ เรื่องเดียวกัน, 180.

¹⁰ C. Kunhan Raja, **Survey of Sanskrit Literature**, (Bombay : Bharatiya Vidya Bhavan, 1962), 10.

¹¹ กุสุมา รัชชมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 11.

¹² M.Krishnamachariar, **History of Classical Sanskrit Literature**. 3rd ed. (Delhi : Motilal Banarasidass, 1974), 2.

อยู่ในวรรณคดีพระเวท ต่อมาได้พัฒนามาเป็นวรรณคดีอิติहाสะ¹³ซึ่งหมายถึงมหากาพย์ 2 เรื่อง คือรามายณะและมหาภารตะ อย่างไรก็ตาม นักวิชาการมีความเห็นแตกต่างกันเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายหนึ่งเห็นว่าวรรณคดีอิติहाสะหมายถึง มหากาพย์เท่านั้น ส่วนอีกฝ่ายเห็นว่า หมายถึงมหากาพย์และปรัมผะ¹⁴

พัฒนาการของวรรณคดี มหากาพย์ ครอบคลุมระยะเวลากว่า 450 ปีในช่วงรอยต่อระหว่างสมัยพระเวทกับสมัยวรรณคดีแบบแผน (ประมาณ 500 ปีก่อน ค.ศ.- 50 ปีก่อน ค.ศ.)¹⁵ ตลอดระยะเวลาดังกล่าวได้เกิดความเปลี่ยนแปลงหลายประการในสังคมอินเดียซึ่งมีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากโลกตะวันตก กระแสวัฒนธรรมใหม่ได้นำวิถีคิดแบบใหม่ที่นิยมการตั้งคำถามกับสรรพสิ่งรอบตัวและแสวงหาคำตอบด้วยหลักเหตุผลเข้ามาสู่สังคมอินเดียซึ่งยังเป็นสังคมแห่งความเชื่อและความศรัทธาในศาสนา มีผลให้ผู้คนในสังคมเริ่มต้นตัวและเริ่มตั้งคำถามเกี่ยวกับอำนาจสูงสุดของเทพเจ้า สิ่งลี้ลับ มนต์รา คาถาอาคม ที่สืบทอดและมีอิทธิพลในดินแดนแถบนี้มาช้านานตั้งแต่ก่อนสมัยพระเวท ในขณะเดียวกันก็เริ่มตระหนักถึงศักยภาพของมนุษย์ตามวิถีคิดสมัยใหม่¹⁶ ส่งผลให้ศูนย์กลางความสนใจของสังคมแปรเปลี่ยนจากเทพเจ้ามาอยู่ที่มนุษย์ที่มีลักษณะหรือฐานะพิเศษซึ่งได้แก่ กษัตริย์¹⁷ เกิดเป็นลัทธิอวตารอันเป็นการผสมผสานความคิดใหม่เข้ากับความเชื่อตามวัฒนธรรมดั้งเดิม กษัตริย์ได้รับการยกย่องอย่างสูงในฐานะอวตารของเทพเจ้าจึงมีบทบาทสำคัญในสังคมเกือบทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกสงคราม การเมืองการปกครอง หรือแม้แต่การประกอบพิธีกรรม บางอย่าง¹⁸ เมื่อบทบาทของกษัตริย์เด่นชัดมากจนเป็นที่ประจักษ์จึงมีการสรรเสริญวีรกรรมอันยิ่งใหญ่ของวีรกษัตริย์โดยการแต่งเป็นบทร้อยกรอง สำนวนซึ่งพวกสุตะและกวีลวะนำมาขับร้องในโอกาสต่างๆ ต่อมาเมื่อบทบาทเหล่านี้เป็นที่นิยมแพร่หลาย กวีจึงแต่งเติมเรื่องราว ใส่สีสัน และเพิ่มการพรรณนาที่ประณีตพิถีพิถันมากขึ้น¹⁹ ส่งผลให้บทขับในระยยะหลังไม่เพียงมีขนาดยาวขึ้นอย่างมากแต่ยังมีเนื้อหาและ

¹³A.K. Warder, **Indian Kāvya Literature**, Vol.2, **The Origins and Formation of Classical Kavya**, 2nd ed., rev. (Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1992), 10.

¹⁴Arthur Anthony Macdonell and Arthur Berriedale Kieth, **Vedic Index of Names and Subjects**, Vol.1 (Delhi : Motilal Banarsidass, 1982), 36.

¹⁵Macdonell, **A History of Sanskrit Literature**, 233.

¹⁶Raja, **Survey of Sanskrit Literature**, 80-94.

¹⁷กฤษณา รัชชมนต์, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 13.

¹⁸Raja, **Survey of Sanskrit Literature**, 56-57.

¹⁹กฤษณา รัชชมนต์, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 13.

รูปแบบที่พัฒนามาไกลจากบทขับในระแวกๆมากด้วย จนกลายเป็นวรรณคดีรูปแบบใหม่ที่เรียกว่ามหากาพย์ในที่สุด

อนึ่ง เนื่องจากวรรณคดีสันสกฤตแบ่งออกเป็น 2 สมัยใหญ่ๆเท่านั้น คือ สมัยพระเวท และสมัยวรรณคดีแบบแผน วรรณคดี มหากาพย์ซึ่งพัฒนาอยู่ในช่วงรอยต่อระหว่างสมัยทั้งสอง แต่มีลักษณะค่อนข้างไปทางวรรณคดีแบบแผนจึงมักถูกจัดไว้ในกลุ่มวรรณคดีสมัยแบบแผนด้วย ภาพของวรรณคดี มหากาพย์ที่ปรากฏเป็นส่วนหนึ่งของวรรณคดีสมัยแบบแผนทำให้เกิดความเข้าใจไขว่คว้าว่าตัดขาดจากวรรณคดีสมัยพระเวทโดยสิ้นเชิงทั้งด้านเวลาแต่งและด้านเนื้อหา ในความเป็นจริง แม้ไม่อาจ กล่าวได้ว่าวรรณคดี มหากาพย์มีลักษณะใกล้เคียงกับวรรณคดีสมัยพระเวท แต่เมื่อพิจารณาแก่นหรือสาระหรือนัยที่แฝงอยู่เบื้องหลังเนื้อเรื่องก็ยังไม่อาจกล่าวได้ว่าตัดขาดจากวรรณคดีสมัยพระเวท

ดังที่กล่าวแล้วว่า มหากาพย์ เป็นเรื่องที่มุ่งแสดงวีรกรรมของวีรบุรุษ ไม่นับ เรื่องศาสนา ปรัชญา หรือเรื่องของเทพเจ้าอย่างวรรณคดีสมัยพระเวท แต่ประเด็นที่น่าพิจารณาก็คือ วีรบุรุษในวรรณคดี มหากาพย์ มักมีความเกี่ยวข้องกับเทพเจ้าทางใดทางหนึ่งเสมอ เช่น ใน รามายณะ พระรามคือพระวิษณุที่อวตารมาปราบยุคเข็ญบนโลก ส่วนนางสีดาก็คือพระนางลักษมี ในมหาภารตะ พระกฤษณะซึ่งอยู่เบื้องหลังชัยชนะของกษัตริย์ปาณฑพ แท้จริงก็คืออวตารของพระวิษณุ และกษัตริย์ปาณฑพทั้งห้าก็ล้วนเป็นเชื้อสายของเทพเจ้าทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม แม้วีรบุรุษในวรรณคดี มหากาพย์จะมีฐานะสูงส่งเพราะเป็นอวตารหรือเป็นเชื้อสายของเทพเจ้าแต่ก็มีความรู้สึก ตลอดจนมีพฤติกรรมไม่ต่างจากมนุษย์ทั่วไป อาจกล่าวได้ว่าวีรบุรุษในวรรณคดี มหากาพย์ แท้จริงก็คือภาพของเทพเจ้าที่กวีได้ปรับให้มีความเป็นมนุษย์มากขึ้นนั่นเอง หรืออีกนัยหนึ่งก็คือมหากาพย์ได้เสนอภาพของเทพเจ้าซึ่งเป็นนามธรรมให้มีลักษณะเป็นรูปธรรมมากขึ้น ด้วยเหตุนี้จึงน่าจะกล่าวได้ว่าบทบาทสำคัญประการหนึ่งของวรรณคดี มหากาพย์ก็คือการปรับลักษณะที่เป็นนามธรรมของวรรณคดีสมัยพระเวทให้เป็นรูปธรรมเพื่อนำไปสู่ลักษณะที่เป็นรูปธรรมอย่างสมบูรณ์ของวรรณคดีสมัยแบบแผน โดยยังรักษาแนวคิดที่เป็นแก่นแท้ของวัฒนธรรมไว้อย่างมั่นคง

ตามประวัติวรรณคดีที่มีหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษร วรรณคดี มหากาพย์ที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันมีเพียงสองเรื่องเท่านั้นคือ รามายณะและมหาภารตะ ²⁰ซึ่งเป็นวรรณคดีเอกที่มี

²⁰Maurice Winternitz, **A History of Indian Literature**, Vol.1. Translated by S. Ketkar (Newyork : Russell & Russell, 1972), 313-314.

อิทธิพลอย่างสูงต่อการสร้างสรรค์วรรณคดีของกวีสมัยหลัง ในรามายณะมีโคลกที่มีเนื้อหา คล้าย คำพยากรณ์ กล่าวยกย่องรามายณะว่า

ตราบใดที่ขุนเขาทั้งหลายยังตั้งตระหง่านและสายน้ำทั้งหลายยังรินไหล ตราบนั้นเรื่อง รามายณะก็จะคงอยู่ในหมู่ชนทั้งหลาย²¹

ทำนองเดียวกับเรื่องมหาภารตะซึ่งมีข้อความยกย่องมหาภารตะในตอนต้นเรื่องว่า

...มหากาพย์มหาภารตะมีความเลอเลิศอยู่ในท่ามกลางงานวรรณกรรมดุจเดียวกับเนยใส มีความเลอเลิศอยู่ในท่ามกลางนมเปรี้ยว พรหมณ์มีความเลอเลิศอยู่ในท่ามกลางฝูงชน น้ำอมฤตมีความเลอเลิศอยู่ในท่ามกลางเภสัชทั้งหลาย ทะเลมีความเลอเลิศอยู่ใน ท่ามกลางมหาสมุทร และแม่โคก็มีความเลอเลิศอยู่ในท่ามกลางสัตว์ทั้งหลาย...²²

เรื่องรามายณะได้ชื่อว่าเป็นอาทิกาวยะหรือกวีนิพนธ์เรื่องแรกของอินเดีย ตามรูปศัพท์ “รามายณะ ” แปลว่า การไปของพระราม หมายถึง ประวัติ หรือความเป็นไปของพระราม ²³ กล่าวถึงเหตุการณ์และช่วงเวลาสำคัญในชีวิตของพระรามตั้งแต่ประสูติ อภิเษก ถูกเน รเทศ ผนวช ภัยในป่า รบชนะพวกราวณะ จนกระทั่งได้นางสีดาคืนและสืบทอดวงศ์ความบริสุทธิ์ จบด้วยการ กลับไปครองแผ่นดินโยธยาอย่างมีความสุข

ส่วนเรื่องมหาภารตะหรือเรื่องเล่าที่ยิ่งใหญ่เกี่ยวกับสงครามภารตะ กล่าวถึงการทำ สงครามระหว่างพี่น้องสองตระกูลที่สืบเชื้อสายจากท้าว ภารต ได้แก่ ตระกูลปาณฑพ และตระกูล เการพ วัตถุประสงค์ของการทำสงครามก็เพื่อชิงเมืองหัสตินาปุระ สงครามครั้งยิ่งใหญ่เกิดขึ้น ณ ท้องทุ่งกุโรเกษตรและดำเนินไปอย่างดุเดือดนานถึงสิบแปดวัน เมื่อสงครามสิ้นสุดฝ่ายปาณฑพได้รับ ชัยชนะแต่ทั้งสองฝ่ายต่างก็สูญเสียอย่างใหญ่หลวง

วรรณคดีมหากาพย์ทั้งสองเรื่องที่ปรากฏในปัจจุบันมีลักษณะเป็นวรรณคดีเรื่องยาว โดยเฉพาะมหาภารตะถือเป็นมหากาพย์ที่ยาวที่สุดในโลกคือยาวประมาณ 100,000 โคลกและ

²¹yāvat sthāsyanti girayaḥ saritaśca mahītale |
tāvad rāmāyaṇakathā lokeṣu pracariṣyati || (Rāmāyaṇa, 1.2.34)

²²กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, ผู้แปล, มหากาพย์มหาภารตะ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิเสถียรโกเศศ-นา คะประทีป, 2525), 5-6.

²³Winternitz, **A History of Indian Literature**, Vol.1. Translated by S. Ketkar, 313-314.

ยาวกว่ารามายณะเกือบ 5 เท่า ทั้งสองเรื่องแบ่งเนื้อหาออกเป็นตอนๆ ในรามายณะเรียกแต่ละตอนว่ากานท์ มี 7 กานท์ ส่วนมหากาพย์เรียกว่าบรรพ มี 18 บรรพ เนื้อเรื่องของรามายณะและมหากาพย์ประกอบด้วยเรื่องหลักและเรื่องแทรก (อุปายานะ) เรื่องหลักของรามายณะได้แก่ เรื่องของพระราม มีเรื่องแทรกปรากฏในกานท์ที่ 1 และ 7 ซึ่งนักวิชาการเห็นว่าเป็นส่วนที่แต่งเติมภายหลัง เรื่องแทรกที่สำคัญและเป็นที่รู้จักทั่วไป ได้แก่ เรื่องความเป็นมาของโคล ส่วนมหากาพย์ เรื่องหลัก ได้แก่ การทำสงครามระหว่างตระกูลปาณฑพกับเการพ มีเรื่องแทรกจำนวนมาก กล่าวกันว่าเรื่องแทรกในวรรณคดีเรื่องนี้มีความยาวรวมกันมากกว่าเรื่องหลักประมาณ 4 เท่า เรื่องแทรกในมหากาพย์ที่มีชื่อเสียง ได้แก่ เรื่องศกุนตลา (ศกุนตโลปายาน) เรื่องสาวิตรี (สาวิตรอุปายาน) เรื่องพระนล (นโลปายาน) เรื่องพระราม (ราโมปายาน) และเรื่องภควัทคีตา เป็นต้น

ตามคติอินเดียเชื่อว่าผู้แต่งวรรณคดีสำคัญสองเรื่องนี้เป็นฤๅษี ผู้แต่งรามายณะ ได้แก่ ฤๅชวัลมิกิ ผู้แต่งมหากาพย์ ได้แก่ ฤๅชยาส หรือฤๅษณะ ไทวปายน วยาส แต่เนื่องจากมหากาพย์เป็นวรรณคดีที่มีเนื้อเรื่องยาวมาก มีโครงเรื่องซับซ้อน และใช้เวลาแต่งนานนับศตวรรษ ทำให้นักวิชาการส่วนใหญ่ไม่เชื่อว่ามหากาพย์เป็นผลงานของคนคนเดียวและแต่งเสร็จในคราวเดียว ตามทฤษฎีของนักวิชาการตะวันตก คำว่า “วยาส” ไม่ใช่ชื่อเฉพาะแต่มีความหมายตรงตามรูปศัพท์ คือ หมายถึงผู้รวบรวม ผู้เรียบเรียง และมหากาพย์ มีลักษณะเป็น epic of growth คือเป็นงานที่เกิดจากการรวบรวมเรื่องเล่าต่างๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาหลายศตวรรษ มีการแต่งเติมเปลี่ยนแปลงตลอดมา ด้วยเหตุนี้ มหากาพย์จึงประกอบด้วยเรื่องเล่าย่อยๆ จำนวนมาก²⁴

ดังได้กล่าวแล้วว่า ชาวอินเดียส่วนใหญ่เห็นว่ารามายณะและมหากาพย์เป็นวรรณคดีอิติहाสะซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเรื่องจริง ความเป็นอิติहाสะส่งผลทั้งต่อกวีและผู้อ่าน กล่าวคือทำให้กวีเคารพและไม่สร้างงานในลักษณะที่นำความเสื่อมเสียมาสู่วรรณคดีที่เป็นต้นแบบ และทำให้ผู้อ่านยอมรับในความสมจริงของเรื่อง เป็นการขจัดอุปสรรคในการเกิดรส ดังที่ภินวคุปตะอธิบายว่าเมื่อผู้อ่านไม่เชื่อว่าเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ รสก็จะไม่เกิด²⁵ อาจกล่าวได้ว่าความเป็นอิติहाสะซึ่งเป็นเรื่องอิงประวัติศาสตร์มีส่วนทำให้รามายณะและมหากาพย์เป็นเรื่องที่นิยมเล่า นิยมฟังกันอย่างแพร่หลายในสังคมอินเดีย

นอกจากเป็นที่ยอมรับเรื่องเล่าต่างๆ อย่างหลากหลายแล้ว รามายณะและมหากาพย์ยังเป็นที่รวมความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ตลอดจนโลกทัศน์ และวัฒนธรรมอินเดียไว้ด้วย ด้วยเหตุนี้

²⁴Ibid.

²⁵กุสุมา รัชมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 140.

นักวิชาการทั้งชาวอินเดียและตะวันตกจึงได้กล่าวยกย่องวรรณคดีอิติปิโสทั้งสองเรื่องไว้ในทำนองเดียวกันว่า มหาकाव्य ทั้งสองเป็นสารานุกรม ดังที่สวามีวีกานันตะ นักวิชาการชาวอินเดียกล่าวว่า “รามายณะและมหาภารตะเป็นสารานุกรมเกี่ยวกับชีวิตและความรอบรู้ของชาวอารยันโบราณ”²⁶ และตั้งข้อความที่กล่าวไว้ในอาร์ มกถาของเรื่องมหาภารตะว่า “ในเรื่องเกี่ยวกับธรรม อรรถ กาม และโมกษะ”²⁷ ที่มีในมหาภารตะย่อมพบได้ในคัมภีร์ และที่ไม่มีในมหาภารตะ ก็ย่อมไม่มีในที่อื่นใด”²⁸

วรรณกรรมมีลักษณะเป็นสายธารที่มาจากต้นน้ำที่เดินทางมาระยะนาน เมื่อพบสิ่งใดข้างทางอาจจะเก็บตกไปด้วย น้ำในสายธารจึงไม่เหมือนกับน้ำที่ต้นน้ำ ทั้งที่เป็นสายน้ำเดียวกันนั่นเอง²⁹ หากเปรียบวรรณคดีเป็นสายน้ำดังกล่าว วรรณคดีสันสกฤตก็เปรียบได้กับแม่น้ำสายยาวที่ไหลมาจากต้นน้ำคือพระเวท การเดินทางของสายน้ำจากพระเวทมาถึง มหาकाव्य ใช้เวลานานหลายศตวรรษ ระยะเวลาที่ยาวนานทำให้สายน้ำได้เก็บตกสิ่งต่างๆ มากมายจนทำให้รามายณะและมหาภารตะกลายเป็นแอ่งน้ำขนาดใหญ่ที่ไม่เพียงรองรับสิ่งที่สายน้ำพัดพามาเท่านั้น แต่ยังเป็นที่พักของสายน้ำ ให้สายน้ำได้ตกตะกอนก่อนจะส่งต่อสายน้ำใสๆ ให้แก่ปลายน้ำคือกาวยะหรือกวีนิพนธ์

เมื่อพิจารณาในแง่นี้จะเห็นว่าวรรณคดีเรื่องหนึ่งมิได้มีฐานะเป็นเพียงงานสร้างสรรค์ของมนุษย์คนหนึ่งเท่านั้นแต่ยังมีฐานะเป็นต้นแบบของวรรณคดีสมัยหลังด้วย ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าวรรณคดีมหาकाव्य เป็นต้นแบบหลักของวรรณคดีกาวยะ³⁰

²⁶Swami Vivekananda. **Complete Works of Swami Vivekananda**, vol.4, 10th ed. (Almora : Advaita Ashrama, 1972), 101, quoted in Birendra Kumar Bhattacharyya, “Introduction” in **A Critical Inventory of Rāmāyaṇa Studies in The World**, vol.1 (New Delhi : Sahitya Akademi, 1991), xx.

²⁷ธรรมะ หมายถึง การมีชีวิตอยู่อย่างถูกต้องทำนองคลองธรรม อรรถะ หมายถึง การแสวงหาความสุขจากวัตถุ กามะ หมายถึง การแสวงหาความสุขจากความ รัก และโมกษะ หมายถึงการหลุดพ้นจากความปรารถนาทั้งปวงในโลกนี้เพื่อความสุขในโลกหน้า.

²⁸dharme hyarthe ca kāme ca mokṣe ca bharataruṣabha |
yadihāsati tadanyatra yannehāsti na tat kvacit ||
อ้างถึงใน จำลอง สारพัตนีก, **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต** (ม.ป.ท., 2530), 45.

²⁹กุสุมา รักษมณี, “ห้าสิบปีของวรรณกรรมไทย.” ใน **กุสุมา รักษมณี 60**, (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 118.

³⁰Warder, **Indian Kāvya Literature**, Vol.2, **The Origins and Formation of Classical Kavya**, 10.

กาวยะมีความหมายตามรูปศัพท์คือ งานของกวี หมายถึงงานเขียนที่มีวรรณศิลป์ มุ่งสร้างอารมณ์สุนทรีย์ มักมีเนื้อหาเกี่ยวกับมนุษย์โดยสะท้อนให้เห็นประสบการณ์ชีวิตมนุษย์ในแง่มุมต่างๆ งามหะ (Bhāmaha) นักวรรณคดีในคริสต์ศตวรรษที่ 4 ได้แบ่งกาวยะออกเป็น 5 ประเภท ย่อย ตามรูปแบบคือ ละคร (nāṭya) มหากาวยะ (mahākāvya) ชันธกาวยะ (khandhakāvya) ชีวประวัติ (akhyāyikā) และนิยาย นิทาน (kathā)³¹ นอกจากนี้งามหะยังได้กล่าวถึงหน้าที่ของ กาวยะว่านอกจากจะต้องก่อให้เกิดความเข้าใจปुरुษารณะ (puruṣārtha) หรือเป้าหมายชีวิตมนุษย์สี่ประการ ได้แก่ ธรรมะ อรรถะ กามะ และโมกษะ แล้วยังต้องก่อให้เกิดความปีติแก่ผู้อ่านและสร้างชื่อเสียงแก่กวีด้วย³²

อานันทวรรณะ (Ānandavardhana) นักวรรณคดีในคริสต์ศตวรรษที่ 9 กล่าวไว้ในธวันยาโลกะ (Dhvanyāloka) ว่า รสเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดและถือเป็นชีวิตของกาวยะ ส่วนวัสดุและอঙ্กการเป็นส่วนประกอบที่ช่วยสร้างรส³³ ประเด็นที่น่าพิจารณาคือกวีสันสกฤตนิยมนำเรื่องที่คนทั่วไปรู้จักดีอยู่แล้วมาสร้างเป็นผลงานเรื่องใหม่ โดยอาจมีการดัดแปลง แต่งเติม การที่กวีนำเรื่องโบราณมาสร้างใหม่แทนที่จะแต่งเรื่องใหม่ก็เพราะต้องการให้ผู้อ่านได้รับรสอย่างรวดเร็ว เนื่องจากการนำเรื่องและตัวละครที่ผู้อ่านคุ้นเคยดีอยู่แล้วมาสร้างใหม่ กวีไม่ต้องใช้เวลาในการเกริ่นนำเพื่อให้ผู้อ่านรู้จักและคุ้นเคยกับตัวละคร ทำให้กวีสามารถเข้าสู่เนื้อหาที่ต้องการได้ทันที³⁴

เกี่ยวกับเรื่องความคิดสร้างสรรค์ (originality) นักวรรณคดีสันสกฤตซึ่งถือว่าความคิดสร้างสรรค์ มี 2 ลักษณะคือ หมายถึงเรื่องที่สร้างขึ้นใหม่ ไม่ใช่การสร้างจากเรื่องเดิม หรืออาจหมายถึงการนำเรื่องเก่ามาสร้างใหม่ก็ได้³⁵ เรื่องเก่าที่กวีนำมาสร้างเป็นวรรณคดีเรื่องใหม่ซ้ำแล้วซ้ำอีกนั้น วอร์เดอร์ อธิบายว่ามักมี การตีความใหม่ สร้างบุคลิกของตัวละครใหม่ มีการประดิษฐ์เนื้อเรื่องใหม่ ความสามารถในการตีความเรื่องอย่างหลากหลายทำให้กวีสามารถสร้างเรื่องใหม่ได้

³¹A.K. Warder, **Indian Kāvya Literature**. Vol.1, **Literary Criticism**. (Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1989, 122.

³²R.S.Tiwary, **A Critical Approach to Classical Indian Poetics**. (Varanasi : Chaukhambha Orientalia, 1984), 307.

³³A. Sankaran, **Some Aspects of Literary Criticism in Sanskrit**. (New Delhi : Oriental Books Reprint Corporation, 1973), 79.

³⁴Warder, **Indian Kāvya Literature**, Vol.2, **The Origins and Formation of Classical Kāvya**, 10.

³⁵A. K. Warder, **Indian Kāvya Literature**, Vol.6, **The Art of Storytelling**. (Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1992), 207.

ไม่รู้จบ และต้องถือว่ามีความคิดสร้างสรรค์แต่เป็นความคิดสร้างสรรค์ที่ปรากฏในรายละเอียดของเรื่อง โดยเฉพาะปรากฏในการวางโครงเรื่องเพื่อแสดงกระบวนการที่ซับซ้อนของอารมณ์³⁶

ตามประวัติวรรณคดีสันสกฤต กาวยะที่มีชื่อเสียงหลายเรื่อง กวีอาศัยความคุ้นเคยของผู้อ่าน ที่มีต่อเรื่องและตัวละครในวรรณคดีเก่า เช่น รฆुวงศ์ (Raghuvamśa) ของกาลิทาส (Kālidāsa) อุตตรรามจริต (Uttararāmacarita) ของภวภูติ (Bhavabhūti) ซึ่งนำเรื่องมาจากรามายณะ และอุรุ ภังคะ (Ūrubhaṅga) กรรณภาระ (Karnabhāra) ของภาสะ (Bhāsa) เวนีสังหาร (Venīsaṃhāra) ของภักฏณารายณะ (Bhaṭṭanārāyaṇa) ซึ่งนำเรื่องมาจากมหามารตะ เป็นต้น

เรื่องที่กวีสร้างขึ้นใหม่จากรามายณะและมหามารตะมีลักษณะหลากหลาย เช่น เรื่อง รฆุวงศ์ กาลิทาส กล่าวถึงประวัติของพระราม รวมทั้งบรรพบุรุษและผู้สืบสันตติวงศ์ภายหลังพระราม โดยที่กวีพยายามชี้ให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่และยืนยาวแห่งวงศ์ของพระราม เรื่องอุตตรรามจริต กล่าวถึงพระรามกลับมาครองกรุงอโยธยาภายหลังจากเอาชนะรา ฆณะและได้นางสีดาคืน ต่อมาไม่นาน พระรามทรงทราบว่าชาวเมืองต่างพากันคลั่งใจในความบริสุทธิ์ของสีดา ในที่สุดพระองค์ต้องตัดสินใจเนรเทศสีดาทั้งที่ทรงโศกเศร้าอย่างมาก ในเรื่องนี้ ภวภูติได้แสดงให้เห็นคุณธรรมของพระรามในฐานะผู้ปกครองซึ่งยอมสละความสุขส่วนตัวเพื่อความสุขของประชาชน เรื่องอุรุภังคะ กล่าวถึงการต่อสู้ระหว่างทुरโยธน์กับภิมะ ภิมะได้ใช้คทาตีขาของทुरโยธน์จนหักเพื่อแก้แค้นที่ทुरโยธน์เคยดูถูกเทวปทีในที่ประชุมด้วยการดีดนิ้วและตบหน้าขาเพื่อเรียกเทวปทีไปนั่งตัก ในเรื่องนี้ภาสะได้สร้างทुरโยธน์ให้มีลักษณะไม่ต่างจากวีรบุรุษทั่วไปที่สละชีวิตในสมรภูมิต่างอย่างอาหวน แม้ทुरโยธน์จะเป็นฝ่ายพ่ายแพ้จนต้องตายแต่การตายของทुरโยธน์ในบทละครมีลักษณะสูงส่งและน่ายกย่อง ส่วนเรื่องเวณีสังหารซึ่งกล่าวถึงภิมะไม่พอใจที่ภิมะเสนอให้สงบศึก เนื่องจากภิมะได้สาบานไว้แล้วว่าจะแก้แค้นพวกเกอร์พทีที่ทำร้ายพี่น้องปาณฑพหลายครั้ง แต่ครั้งสำคัญที่สุดก็คือการขุดกระชากนางเทวปที ซากศพของปาณฑพมาประจานกลางสภาสมาคมของเกอร์พทีที่ถูกขุดกระชากจนม่นมมหลดลุ่ยทำให้ภิมะแค้นพวกเกอร์พอย่างที่สุดจึงสาบานว่าจะฆมอดม่นมมให้เกอร์พทีด้วยมือที่เปื้อนเลือดของทुरโยธน์และทูลศาสัน บทละครเรื่องนี้ กวีคือภักฏณารายณะได้นำเหตุการณ์ในมหามารตะมาขยายความโดยการเพิ่มรายละเอียดสิ่งที่กวีต้องการแสดงก็คือความโกรธแค้นอย่างบ้าคลั่งของ ภิมะซึ่งไม่ปรากฏในมหากาพย์

³⁶Warder, *Indian Kāvya Literature*, Vol.2, *The Origins and Formation of Classical Kāvya*, 10.

จากการพิจารณาข้อมูลเบื้องต้นพบว่า ในการนำเรื่องรามายณะและมหาภารตะ มาแต่งใหม่นั้น กวีแต่ละคนมีวิธีการเลือกเหตุการณ์แตกต่างกันไป และในกรณีที่กวีหลายคนเลือกเหตุการณ์เดียวกันก็ยิ่งปรากฏว่ากวีแต่ละคนมีวิธีสร้างเรื่องที่แตกต่างกันทำให้เกิดวรรณคดีเรื่องใหม่ๆที่มีลักษณะเฉพาะ ไม่ซ้ำแบบกัน จึงเป็นประเด็นที่น่าพิจารณา ว่ากวีรุ่นหลังเลือกนำเรื่องใดลักษณะใดมาสร้างใหม่ และสร้างในลักษณะอย่างไร และตามขนบวรรณคดีสันสกฤต ความคิดสร้างสรรค์ มีลักษณะอย่างไร ทั้งนี้เพื่อสังเคราะห์ให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของวรรณคดีต้นแบบและวรรณคดีสมัยหลัง ตลอดจนให้เห็นกระบวนการสืบทอดและสร้างสรรค์วรรณคดีสันสกฤต ซึ่งน่าจะช่วยให้เข้าใจแก่นของวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ของอินเดีย ได้ ในการศึกษาครั้งนี้ได้เลือกมหาภารตะโดยพิจารณาว่าเป็นเรื่องยาว มีองค์ประกอบและโครงสร้างซับซ้อน มีอนุภาคต่างๆที่ทำให้เนื้อเรื่องสนุก และมีกลวิธีการเล่าเรื่องที่น่าสนใจจึงเป็นเสมือนชุมทรัพย์ทางวรรณคดีของชาวอินเดียและเป็นแรงบันดาลใจให้กวีรุ่นหลังนำเนื้อหาและแนวคิดไปสร้างสรรค์เป็นวรรณคดีกาพย์เรื่องใหม่อย่างหลากหลาย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการเลือกนำวรรณคดีเก่าเรื่องมหาภารตะกลับมาสร้างใหม่
2. เพื่อศึกษาขนบนิยมในการประพันธ์วรรณคดีสันสกฤตจากวรรณคดีโบราณ
3. เพื่อวิเคราะห์ประเมินค่าความคิดสร้างสรรค์ตามทฤษฎีของกวีสันสกฤต

ขอบเขตของการวิจัย

เนื่องจากกาพย์ที่มีที่มาจากมหาภารตะมีอยู่จำนวนมาก ส่วนหนึ่งปรากฏชื่อแต่ต้นฉบับได้สูญไปแล้ว เช่น มหากาพย์เรื่องอรชุนจรีต (arjunacarita) ของอานันทวรรณะ³⁷ และบทละครเรื่อง ปาณฑวานันตะ (pāṇḍavānanda) ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นผลงานของวิสาขทัตตะ³⁸ เป็นต้น ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้เลือกกาพย์มาศึกษา 9 เรื่องเท่าที่สามารถหาต้นฉบับได้ แบ่งเป็นมหากาพย์ 1 เรื่อง และบทละคร 8 เรื่อง ดังนี้

³⁷Daneil H.H. Ingalls, *The Dhvanyāloka of Ānandavardhana With the Locana of Abhinavagupta*. (Cambridge : Harvard University Press, 1990), 10.

³⁸A. K. Warder, *Indian Kāvya Literature*. Vol.3, *The Early Medieval Period (Sūdraka to Viśākhadatta)*, 2nd ed., rev. (Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1990), 247-248.

วรรณคดีประเภทมหากาพย์ ได้แก่

- 1) กิราตารชุนีเยะ ของภารวิ

วรรณคดีประเภทบทละคร ได้แก่

- 1) กรรณภาระ ของภาสะ
- 2) พุตชมโฏตักจ ของภาสะ
- 3) พุตวากยะ ของภาสะ
- 4) ปัญจวาทระ ของภาสะ
- 5) มัธยมวैयाโยคะ ของภาสะ
- 6) เวณีสังหาร ของภานุณารายณะ
- 7) อภิษยานศากุนตลา ของกาลิทาส
- 8) อรุณังคะ ของภาสะ

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. คำว่า “กาพย์” ที่ใช้ในงานวิจัยนี้หมายถึง กวีนิพนธ์ที่แต่งด้วยภาษาสันสกฤตหรือแต่งด้วยภาษาสันสกฤตเป็นหลักเท่านั้น
2. คำว่า “มหากาพย์” (epic) ในงานวิจัยนี้หมายถึง เรื่องรามายณะและมหาภารตะ
3. คำว่า “มหากาพย์” (Mahākāvya) ในงานวิจัยนี้หมายถึงกวีนิพนธ์ที่มีลักษณะตรงตามข้อกำหนดของตันติน (Daṇḍin) คือมีเนื้อเรื่องที่มาจากอดีตหาละ ภาษาและกลวิธีแต่งต้องวิจิตรบรรจง โดยเฉพาะ เริงพรรณนา ต้องมีการพรรณนาเมือง ทะเล ภูเขา ฤดูกาล พระอาทิตย์ขึ้น งานแต่งงาน สงคราม เป็นต้น วรรณคดีสันสกฤตที่ได้รับยกย่องเป็นมหากาพย์มี 5 เรื่อง ได้แก่ รามวงศ์ กุมารสัมภวะ กิราตารชุนีเย ศิคุปาลวระ และไณยจวิต³⁹

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รวบรวมและศึกษาวรรณคดีกาพย์ที่สร้างจากมหากาพย์
2. เปรียบเทียบ เนื้อหาของกาพย์ที่สร้างจากมหากาพย์กับวรรณคดีต้นแบบคือมหากาพย์

³⁹ มณีปิ่น พรหมสุท ธวัช, ประวัติวรรณคดีสันสกฤต (นครปฐม : ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551), 55.

3. ศึกษาข้อมูลจากตำรา งานวิจัย และเอกสารที่เกี่ยวข้อง
4. ศึกษา วิเคราะห์ วิจัยข้อมูล
5. สรุปผลการวิจัย และเรียบเรียงผลการวิจัยในรูปแบบวิทยานิพนธ์

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในเบื้องต้นพบว่างานวิจัยที่เกี่ยวข้องสามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1. เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการสร้างสรรค์วรรณคดีสันสกฤต

ปี 1972 ในหนังสือชุด Indian Kāvya Literature Vol.1 Literary Criticism เอ. เค. วอร์เดอร์ กล่าวถึงวรรณคดีประเภทกาพย์ทั้งมหากาพย์และบทละคร และนิยาย ตลอดจนบทบาทของกวี ผู้อ่าน และผู้ชม⁴⁰

ปี 1992 ในหนังสือชุดเดียวกัน Vol.6 The Art of Storytelling กล่าวถึงการประพันธ์วรรณคดีประเภทเรื่องเล่าทั้งกถาและอาชยายิกา ตลอดจนกำเนิดและพัฒนาการในสมัยต่างๆ⁴¹

ปี 1990 แดเนียล เอช. เอช.อิงเกิลส์ ศึกษาแปลและตีความ คัมภีร์วินยาโลกะของอานันทวอร์ณะและคัมภีร์โลจนาของอภินวคุปตะ โดยอธิบายขั้นตอนการสร้างวรรณคดีคุณลักษณะของวรรณคดีตามทฤษฎีวินิ ต ตลอดจนทฤษฎีของนักวรรณคดีสันสกฤตสมัยต่างๆ กล่าวถึงกระบวนการนำงานเก่ามาสร้างใหม่ พร้อมทั้งยกตัวอย่างและวิเคราะห์วรรณคดีบางเรื่อง⁴²

2. เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับความสำคัญของมหาภารตะ

นภาพร อัคระรังษีกุล (2531) ศึกษาเรื่องมหาภารตะที่ปรากฏในวรรณคดีไทย ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่าเรื่องมหาภารตะได้เข้ามาอยู่ในวรรณคดีไทยนานแล้ว มีหลักฐานปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยา เรื่องมหาภารตะที่ปรากฏในวรรณคดีไทยนั้นพบทั้งเรื่องหลัก (เรื่องของกษัตริย์ปาณฑพ) และเรื่องแทรก (อุปาขยานะ) อิทธิพลของวรรณคดีเรื่องนี้ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในวรรณคดีราชสำนักเท่านั้นแต่ยังแพร่ลงไปสู่วรรณคดีชาวบ้านด้วย⁴³

⁴⁰Warder, **Indian Kāvya Literature**. Vol.1, **Literary Criticism**.

⁴¹Warder, **Indian Kāvya Literature**, Vol.6, **The Art of Storytelling**.

⁴²Ingalls, **The Dhvanyaloka of Anandavardhana With the Locana of Abhinavagupta**.

⁴³นภาพร อัคระรังษีกุล , “การศึกษาเรื่องมหาภารตะที่ปรากฏในวรรณคดีไทย ” ,วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531.

ปี 1974 ในหนังสือชุด Indian Kāvya Literature Vol.2 ในเรื่อง The Epic Tradition : Itihāsa เอ. เค. วอร์เดอร์ กล่าวถึงความเป็นมาของ วรรณคดีอิติहाสะ เนื้อหาและความสำคัญ ตลอดจนพัฒนาการของเนื้อเรื่องตั้งแต่เรื่องที่มีตัวเอกเป็นเทพเจ้าจนมาถึงเป็นมนุษย์⁴⁴

ต่อมาปี 2005 ในเอกสารเรื่อง “Not Without Subtales : Telling Laws and Truths in the Sanskrit Epics” อัลเฟรด ฮิลเทอไบเทล ศึกษาหากาพย์ทั้งสองเรื่องของอินเดียคือ มหาภารตะ และรามายณะ โดยศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อเรื่องหลักกับเรื่องแทรก (อุปายานะ) เพื่อพิจารณาว่าเรื่องแทรกเหล่านั้นมีความสำคัญต่อเนื้อหาหลักอย่างไร และได้พิจารณาเรื่องแทรกทั้งด้านโครงสร้าง กลวิธีเล่าเรื่อง รวมทั้งจุดมุ่งหมายในการเล่าเรื่อง⁴⁵

นอกจากนี้ ในหนังสือเรื่อง Rethinking the Mahabharata : A Reader’s Guide to the Education of the Dharma King อัลเฟรด ฮิลเทอไบเทล วิเคราะห์กลวิธีเล่าเรื่องในมหาภารตะ และตีความประเด็นต่างๆในเรื่อง เช่น ความเป็นธรรมราชาของยુधिษฐิระ และวิเคราะห์กลวิธีการเล่าเรื่องแทรก ตลอดจนอายุของมหากาพย์เรื่องนี้⁴⁶

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของเรื่องมหาภารตะซึ่งเป็นวรรณคดีต้นแบบ
2. ทำให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของวรรณคดีกาวยะสมัยหลัง
3. ทำให้เข้าใจชนบ นิยมใน การประพันธ์ และวรรณคดีเกี่ยวกับความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดีสันสกฤตซึ่งอาจนำไปศึกษาวรรณคดีตะวันออกชาติอื่นได้

⁴⁴Warder, “The Epic Tradition : Itihāsa,” in **Indian Kāvya Literature**, Vol.2, **The Origins and Formation of Classical Kāvya**, 9-18.

⁴⁵Alf. Hiltebeitel. “Not Without Subtales : Telling Laws and Truths in The Sanskrit Epics,” **Journal of Indian Philosophy** 33 (2005) : 455-511.

⁴⁶Alf. Hiltebeitel, **Rethinking the Mahabharata : A Reader’s Guide to the Education of the Dharma King** (Chicago and London : The University of Chicago Press, n.d.).

บทที่ 2

การสร้างสรรคัวรรณคดีตามทฤษฎีของนักวรรณคดีสันสกฤต

1. ความสำคัญของกวีและผลงานของกวี

วรรณคดีสันสกฤตเริ่มต้นเมื่อประมาณสามพันปีมาแล้ว หลังจากการตั้งถิ่นฐานของชาวอารยันในดินแดนปัญจาบ วรรณคดีในยุคนี้เป็นเรื่องของศาสนา ความศรัทธา และการสวดบูชาเทพเจ้า วรรณคดีสำคัญในยุคเริ่มแรกนี้ ได้แก่ คัมภีร์ฤคเวท ยजुรเวท สามเวท อถรรพเวท ซึ่งแต่งเป็นคำประพันธ์เพื่อประโยชน์ในการท่องจำ ต่อมาจึงมีคัมภีร์ร้อยแก้วเป็นอรรถาธิบายคัมภีร์พระเวทให้กระจ่างขึ้น ได้แก่ คัมภีร์พราหมณะต่างๆ ซึ่งเป็นคู่มือคัมภีร์พระเวทแต่ละคัมภีร์ วรรณคดีในยุคพระเวทและพราหมณะนี้อยู่ในรูปของคำสวดและบวงสรวงเทพเจ้า เพราะมนุษย์ยังกังวลเรื่องความปลอดภัยของชีวิตตน และยังไม่ก้าวหน้าทางวิทยาการมากพอที่จะเข้าใจปรากฏการณ์หลายอย่างในธรรมชาติ จึงไม่อาจอธิบายความลึกลับของธรรมชาติได้ เมื่อไม่อาจเข้าใจและเอาชนะธรรมชาติได้ รวมทั้งไม่อาจอธิบายความยิ่งใหญ่ของอำนาจลึกลับได้ มนุษย์จึงได้แต่บวงสรวงบูชาเพื่อให้เป็นที่โปรดปรานของเทพเจ้า ครั้นเมื่อมนุษย์มีความคิดวิพากษ์วิจารณ์มากขึ้น ก็เริ่มตั้งปัญหาเกี่ยวกับสัจธรรม จึงเกิดงานเขียนที่เป็นบทวิพากษ์วิจารณ์ความเชื่อและแสวงหาสัจธรรม ดังปรากฏในคัมภีร์ประเภทอาร์ณยกะและอุปนิษัตตต่างๆ

นักวรรณคดีสันสกฤตเรียกวรรณคดีเกี่ยวกับศาสนาและปรัชญาที่เกิดขึ้นในยุคพระเวทว่าวรรณคดีประเภท **อาคม (āgama)** ได้แก่ คัมภีร์สำคัญของยุคพระเวทซึ่งประกอบด้วยคัมภีร์พระเวท คัมภีร์พราหมณะ คัมภีร์อาร์ณยกะ และคัมภีร์อุปนิษัต คัมภีร์พระเวทคือ บทสวดที่ท่องจำต่อกันมา แล้วบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในภายหลัง แบ่งเป็น 4 หมวดหมู่ ได้แก่ ฤคเวทสังหิตาคือชุมนุมบทประพันธ์ที่บทสวดเทเวเจ้า สามเวทสังหิตาคือชุมนุมบทประพันธ์ที่เป็นบทสวดขับร้องที่ใช้สวดในพิธีบูชาพระโซม ยจุรเวทสังหิตาคือชุมนุมบทประพันธ์ที่เป็นสูตรสำหรับสวดในพิธีกรรมต่างๆ และอถรรพเวทสังหิตาคือชุมนุมบทประพันธ์ที่เป็นมนตร์หรือคาถา¹ คัมภีร์พราหมณะเป็นคู่มือของสังหิตาทั้งหลาย แต่งด้วยร้อยแก้ว เป็นคำอธิบายความหมายของบทสวดที่พระเจ้าว่าบทใดใช้ที่ใด และ

¹มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต** (นครปฐม : ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551), 3.

ประกอบด้วยนิทาน ตำนานเกี่ยว กับกำเนิดของยัญญพิธีต่างๆ ความสำคัญของพิธีนั้นๆ รวมทั้งบทสวดและบทสวดุติที่ใช้ในพิธีเหล่านั้น² คัมภีร์อาร์ณยะ เป็นคัมภีร์สำหรับผู้บำเพ็ญตบะอยู่ในป่า เน้นเรื่องการตีความและความหมาย ความสำคัญของยัญญพิธีต่างๆซึ่งมีความขลัง มีอำนาจลึกลับ ใกล้เคียงกับอุปนิษัตซึ่งเป็นเรื่องความคิดเชิงปรัชญา ส่วนคัมภีร์อุปนิษัตเป็นหนังสือเชิงปรัชญาที่เก่าที่สุดในโลก ไม่ให้ความสำคัญกับพิธีกรรม³

ด้วยความศรัทธาที่ชาวอินเดียมีต่อคัมภีร์ต่างๆทำให้เชื่อว่ากำเนิดคัมภีร์ในยุคแรกเป็นผลงานสร้างสรรค์ของเทพเจ้าที่บันดาลให้วิหรือฤๅษีได้ยินและนำ มาถ่ายทอดให้มนุษย์ได้รับรู้ ต่อมา ด้วยความเชื่อนี้ชาวอินเดียจึงถือว่าถ้อยคำที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวทเป็นสิ่งที่พึงรักษาไว้ให้คงอยู่เช่นนั้น มิให้ผิดเพี้ยน นักปราชญ์ทางภาษาจึงวางกฎเกณฑ์เพื่อกำหนดภาษาในคัมภีร์ทำให้เกิดตำราไวยากรณ์ และเกิดวิชาการและคัมภีร์ต่างๆที่ เนื่องมาจากคัมภีร์พระเวท นักวรรณคดีเรียกวรรณคดีเกี่ยวกับวิชาการต่างๆที่มุ่งให้เกิดความเข้าใจคัมภีร์พระเวทอย่างลึกซึ้งว่า **ศาสตร์** (śāstra) เช่น ตำราไวยากรณ์ของปาณินีชื่ออัสฎาธยัย ตำราดาราศาสตร์และโหราศาสตร์ เป็นต้น

ต่อมาเมื่อมนุษย์เริ่มรู้สึกว่าตนสามารถ พิชิตธรรมชาติได้บ้างในบางครั้งก็พยายามแสวงหาวิถีเอาชนะธรรมชาติโดยไม่พึ่งอำนาจเวทมนตร์และการสวดอ้อนวอน มนุษย์เริ่มหันกลับมาใส่ใจเหตุการณ์ในอดีต เช่น ประวัติของบรรพบุรุษ อดีตที่เคยรุ่งโรจน์ของวีรบุรุษ เป็นต้น ประวัติของวีรบุรุษทำให้มนุษย์เริ่มเกิดความทะนงใจและมีความมั่นใจในศักยภาพของมนุษย์ด้วยกันมากขึ้น เริ่มมีการแต่งร้อยกรองและขับลำนำสวดุติวีรกรรมของวีรบุรุษในโอกาสต่างๆทำให้เกิดวรรณคดีประเภท**อิติหาสะ (itihāsa)** ซึ่งมีความหมายตามรูปศัพท์ว่า เป็นอย่างนั้นจริงๆ (อิตินั้น, ห-แน่นอน, อาส-เป็น) ถือได้ว่าศูนย์กลาง ความสนใจและความศรัทธาของสังคมเริ่มแปรเปลี่ยนจากเทพเจ้ามาสู่มนุษย์ด้วยกัน แต่เป็นมนุษย์ที่มีคุณลักษณะพิเศษ ได้แก่ มนุษย์ผู้เป็นอวตารของเทพเจ้า เช่น พระรามผู้เป็นอวตารของพระนารายณ์ หรือพี่น้องปาณฑพผู้สืบเชื้อสายจากเทพเจ้า เป็นต้น

เมื่อความนิยมขับลำนำสรรเสริญ วีรบุรุษแพร่หลายมากขึ้น จึงมีการแต่งเติมเรื่องราวเพิ่มอารมณ์ความรู้สึกของตนเข้าไปในบทขับมากขึ้น มีการตกแต่งภาษาด้วยอลังการเพื่อแสดงฝีมือของกวี และเน้นการสร้างอารมณ์เพื่อแสดงรสรวรรณคดีมากขึ้น ทฤษฎีรสจากบทละครถูกนำมาใช้ในวรรณคดีมากขึ้น ในที่สุดจึงเกิดงานเขียนแนวใหม่ที่เน้นวรรณศิลป์ มุ่งสร้างอารมณ์

²เรื่องเดียวกัน, 14.

³เรื่องเดียวกัน, 16.

สุนทรีย์ มักมีเนื้อหาเกี่ยวกับมนุษย์โดยสะท้อนให้เห็นประสบการณ์ชีวิตมนุษย์ในแง่มุมต่างๆ

เรียกว่า กาวยะ (kāvyā) ซึ่งมีความหมายตามรูปศัพท์คืองานของกวี อาจมีรูปแบบเป็นนิทาน เช่น ปัญจตันตระ หรือเป็นนิยาย เช่น กาทัมพรี หรือเป็นบทกวี เช่น ฤตสังหาร หรือเป็นบทละคร เช่น ศกุนตลา⁴ หากเป็นกาวยะที่ทรงคุณค่าเป็นที่ยอมรับก็จะเรียกกันว่ามหากาวยะ เช่น รามวงศ์ कुमारสมภวะ กิราตารชุนีเย เป็นต้น

ตามความคิดของคนอินเดียถือว่ากวีเป็นนักปราชญ์ ดังปรากฏในพจนานุกรมของอมรโกษ⁵ว่าคำว่า “กวี” หรือ “กวี” ปรากฏในหมวดศัพท์พรหมวรรค ร่วมกับกลุ่มศัพท์ที่มีความหมายว่านักปราชญ์ ผู้รู้ เช่นคำว่า โกวิท ธีร ปุราษญ ปณฺฑิต เช่นเดียวกับในคัมภีร์อภิธานวรรณนาซึ่งเป็นคัมภีร์บาลีที่อธิบายคัมภีร์อภิธานปทีปิกา⁶ คำว่า “กวี” หรือ “กวี” ปรากฏในกลุ่มศัพท์ 25 ศัพท์ที่มีความหมายถึงนักปราชญ์ ผู้รู้ คนฉลาด เช่นคำว่า ปณฺฑิต โกวิท สุธี เมธาวิ วิทุร พุทฺธ เป็นต้น

ในคัมภีร์อภิธานวรรณนาอธิบายศัพท์ กวี, กวี ว่า

กวี, กวี (กวี วรรณ+อิ,อี) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา กวติ วรรณตีติ
กวี กวี จ ผู้เขียนบทประพันธ์ ชื่อว่ากวีและกวี. กวติ พันธตีติ กวี กวี จ นักประพันธ์ชื่อว่ากวี
และกวี (กุ ปพนฺธสฺสทฺเตสุ+ณ+อิ,อี, ลป ญ, วุทฺธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)⁷

และอธิบายความสำคัญของกวีว่าเป็นผู้ทำให้เกิดคาถาทั้งหลายดังนี้

ชนฺโท นิทานํ คาทานํ อกฺขรา ตาสํ วียญฺชนํ
นามสนฺนิสิตา คาทา กวี คาทานมาสโย

ฉันทเป็นที่มาของคาถา อักษรทำให้คาถาเหล่านั้นปรากฏ คาถามีบทนามเป็นที่อาศัย นัก
กวีเป็นผู้ประพันธ์คาถาทั้งหลาย⁸

⁴กุสุมา รัก ษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 11.

⁵Amarasimha, *Amarakoṣaḥ* (Varanasi : Caukhambha, 1998), 119-120.

⁶คัมภีร์อภิธานปทีปิกาของพระโมคคัลลานเถระเป็นคัมภีร์บาลีที่มีต้นแบบมาจากพจนานุกรมอมรโกษ

⁷พระมหาสมปอง มุทิโต , คัมภีร์อภิธานวรรณนา (กรุงเทพมหานคร : ชมรมนิรุกติศึกษา วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, ม.ป.ป.), 311.

⁸สยุดตินิกาย สคาถวคค 15/177/52 อ้างถึงใน พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, 311.

กล่าวได้ว่า ตามรูปศัพท์และตามความคิดของชาวอินเดีย กวีคือนักปราชญ์เพราะเป็นผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญในศิลปะ การประพันธ์ต่างๆ ตามความเชื่อของชาวอินเดียโบราณ กวีผู้ประพันธ์วรรณคดี เรื่องเอกมักเป็นฤๅษี วรรณคดี ในยุคแรกๆ เช่น พระเวท มักมีประวัติว่าผู้ประพันธ์ไม่ใช่มนุษย์ธรรมดาแต่ถือกันว่า ผลงานดังกล่าว เป็นการสร้างสรรค์ของเทพเจ้า กวีซึ่ง เป็นฤๅษีผู้มีญาณพิเศษเป็นผู้ได้รับฟัง สารจากเทพเจ้า โดยตรงและนำสารที่ได้ฟังจากเทพเจ้ามาถ่ายทอดสู่มนุษย์ด้วยกัน จึงเรียกวรรณคดีในยุคแรกคือคัมภีร์พระเวท ว่าวรรณคดีศรุตินหมายถึงสิ่งที่ได้ยิน และถือกันว่ากวีเป็นผู้ได้ยิน และเป็นผู้ถ่ายทอดแต่ไม่ใช่ผู้ประพันธ์ ต่อมาเมื่อมีวรรณคดีประเภทศาสตร์ เช่น เวทาศาสตร์⁹ อุปเวท¹⁰ ธรรมศาสตร์¹¹ รวมทั้ง อิติहाสะ ซึ่งได้แก่คัมภีร์ปุราณะและมหาภารตะ ผู้ประพันธ์ก็คือผู้ที่สามารถรำลึกถึงสิ่งที่ได้ยินได้ฟังมาแล้วนำมาถ่ายทอด จึงเรียกวรรณคดีพวกนี้ว่าสมฤติ หมายถึงสิ่งที่ระลึกได้ ซึ่งผู้ประพันธ์ก็ยังมีใช้คนทั่วไปแต่เป็นผู้ ที่มีความสามารถในการใช้สมฤติซึ่งส่วนใหญ่เป็นฤๅษี เช่น ฤๅษีวาสะเป็นผู้ประพันธ์ วรรณคดีประเภท ปุราณะและ คัมภีร์มหาภารตะ การยกย่องกวีว่าเป็นฤๅษียังปรากฏต่อมาในยุคของวรรณคดีประเภทกาพย์ที่เน้นวรรณศิลป์ ซึ่งเชื่อกันว่าผู้ประพันธ์คือฤๅษี เช่น ฤๅษีวาลมิกิผู้ประพันธ์รามายณะและได้ชื่อว่าเป็นอาทิกวี

ประวัติกวีสันสกฤตในยุคแรกๆ จนถึงตอนต้นของสมัยกาพย์ ยังมีลักษณะเป็นเรื่องเล่าหรือเป็นเกร็ดประวัติศาสตร์ตามความเชื่อดังที่กล่าวมาข้างต้นเนื่องจากกวี สันสกฤตโบราณไม่นิยมบอกนามผู้ แต่งไว้ในผลงาน จนกระทั่งถึงสมัยที่วรรณคดีประเภทกาพย์เฟื่องฟูขึ้น หลักฐานเกี่ยวกับตัวกวีจึงปรากฏมากขึ้น กวีเอ่ยนามของตนไว้ในผลงาน โดยเฉพาะใน วรรณคดีประเภท บทละครถือเป็นชนบทที่จะมีการเอ่ยนามและสรรเสริญกวีในบทปรีดา (การเบิกโรง) ก่อนเข้าสู่เนื้อเรื่อง นอกจากนี้ บางครั้ง กวียังเขียนอัตชีวประวัติไว้ใน ผลงานของตน ด้วย เช่น เรื่องหรรษจริตของพาณะ เป็นต้น

กวีส่วนมากเป็นพรหมณ์ที่ได้รับการศึกษาอย่างดีทั้งจากคัมภีร์พระเวทและคัมภีร์อื่นๆ เช่น พรหมณะ ปุราณะ โดยเฉพาะปุราณะซึ่งเป็นแหล่งรวมตำนาน นิทาน นิยาย พงศาวดาร ฯลฯ นอกจากนั้นกวี ยังต้องศึกษาวิชาการต่าง เช่น ดาราศาสตร์ คณิตศาสตร์ กฎหมาย พิธีกรรม

⁹ เวทาศาสตร์คือคู่มือที่ช่วยผู้ศึกษาพระเวทในการอ่าน การเข้าใจ และการปฏิบัติพิธีกรรมต่างๆ ที่อ้างไว้ในพระเวท เป็นการเก็บใจความมาย่อเป็นสูตรสั้นๆ เพื่อสะดวกแก่การท่องจำ จึงเรียกอีกอย่างว่าสูตร ; มณีปิ่นพรหมสุทธีรักษ์, **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต**, 22.

¹⁰ อุปเวทคือความรู้ระดับที่สองรองจากพระเวท ; เรื่องเดียวกัน, 22.

¹¹ ธรรมศาสตร์คือกฎหมาย จาริตประเพณี และสิทธิหน้าที่ของคนในสังคม ; เรื่องเดียวกัน, 23.

ปรัชญา รวมทั้งต้องศึกษาความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อกวีโดยตรง ได้แก่ อดังการศาสตร์ จันทศาสตร์ และหลักภาษา เป็นต้น เรื่องราวและความรู้ในคัมภีร์ต่างๆข้างต้นนี้ถือเป็นวัตถุดิบที่กวีจะนำมาใช้ในทุกโอกาส

โดยมากกวีมักมีโอกาสดแสดงความสามารถ ด้านการประพันธ์ในที่ชุมนุมชน โดยมักเริ่มจากชุมนุมชนเล็กๆแล้วจึงก้าวสู่การแสดงความสามารถในที่ชุมนุมชนที่ใหญ่ขึ้น กิจกรรมในที่ชุมนุมชนมักได้แก่ การแสดงละครและมีกิจกรรมการอ่านบทประพันธ์ของกวีบางคนควบคู่ไปด้วย กวีอาจได้รับการตบรางวัลโดยเจ้าภาพ หรือได้รับการอุปถัมภ์จากผู้อุปถัมภ์ เมื่อกวีเริ่มมีชื่อเสียงมากขึ้นก็มีโอกาสแสดงผลงานในที่ชุมนุมชนใหญ่ที่อาจมีผู้อุปถัมภ์เป็นเจ้าเมือง ข้าราชการสำนัก หรือพระราชาก็ได้ ส่วนกวีในราชสำนักนอกจากต้องอ่านบทกวีในที่ประชุมหน้าที่นั่งแล้ว ยังอาจต้องวิพากษ์วิจารณ์บทกวีที่ได้ฟัง หรืออาจต้องตอบบทกวีประชันกันหน้าที่นั่งด้วย ลี ที่กวีได้รับพระราชทานนอกจากรางวัลที่ได้รับเป็นปกติแล้วก็คือบรรดาศักดิ์ เนื้อหาของบทประพันธ์ที่ทำให้เป็นที่พอพระทัยมักเกี่ยวกับการสดุดีพระเกียรติคุณของพระราชฯ เพราะกวีกำลังทำหน้าที่เช่นเดียวกับสุตะในสมัยโบราณที่เคยสดุดีพระราชฯในที่ประชุมในยุคก่อนกาวยะเฟื่องฟู

ในสมัยโบราณ เมื่อพระราชฯออกศึกสุตะจะเป็นผู้ใกล้ชิดและตามเสด็จพระราชฯเพื่อจะกลับมาขับลำนำเรื่องการสู้รบให้ที่ชุมนุมฟัง ต่อมาผู้ทำหน้าที่สรรเสริญพระราชฯเปลี่ยนจากสุตะมาเป็นกวีซึ่งมีความสามารถสูงด้านการประพันธ์ กวีเหล่านี้ต่างจากสุตะ คือมักไม่ได้ติดตามใกล้ชิดพระราชฯในเวลาออกรบ เมื่อพรวรรณการรบในบทกวีจึงใช้จินตนาการและประพันธ์ไปตามชนบ โดยเน้นอดังการและถ้อยคำภาษาสูงส่งมากกว่าเนื้อหาเกี่ยวกับการสู้รบ เนื้อหาของบทกวีนอกจากจะเน้นการสดุดีพระเกียรติคุณของพระราชฯแล้ว หากกวีคิดจะเสนอแนะเพื่อให้พระราชฯทรงปรับปรุงเรื่องใด ก็อาจจะสอดแทรกไว้ในบทกวีในลักษณะเป็นข้อเตือนใจที่ไม่ทำให้พระราชฯรู้สึก ว่ากำลังถูกกวีสอนอยู่ กวีราชสำนักที่มีชื่อเสียงตามประวัติวรรณคดีสันสกฤต ได้แก่ พาณะแห่งราชสำนักของพระเจ้า หารหะ เป็นต้น พระราชฯบางพระองค์ นอกจากจะเป็นองค์อุปถัมภ์กวีแล้ว ยังทรงมีความสามารถในการประพันธ์และทรงเป็นกวีเองด้วย เช่น พระเจ้าหารหะผู้เป็นองค์อุปถัมภ์กวีพาณะทรงเป็นผู้นิพนธ์บทละครเรื่องรัตนาวลี เป็นต้น

นอกจากนี้ กวีบางคนเมื่ออยู่ในที่ชุมนุมยังทำหน้าที่เป็นผู้ฟังและวิเคราะห์วิจารณ์งาน จึงเป็นนักวรรณคดีไปด้วย เมื่อลงมือเขียนงานของตนเองก็จะพิถีพิถัน รักษากฎเกณฑ์อย่างเคร่งครัด เพราะได้พบเห็นข้อบกพร่องของผู้อื่นมาบ้างแล้ว นักวรรณคดีเหล่านี้นิยมเขียนตำราว่า

ด้วยข้อปฏิบัติในการประพันธ์งานของตนเอง กวีที่เป็นนักวรรณคดีเช่นนี้ ได้แก่ ทักษิณ ผู้แต่งตำราวรรณคดีชื่อกาพย์ทรรณะ และแต่งนิยายเรื่องทศกัณฐ์ จิต ฯลฯ

เนื่องจากกวีเป็นผู้ส่งสารไปยังผู้อ่าน กวีจึงมีบทบาทสำคัญที่ทำให้คุณค่าของกาพย์เป็นที่ประจักษ์ ดังที่ภามะกล่าวว่าคุณค่าของกาพย์จะเป็นที่ประจักษ์อย่างสมบูรณ์ก็ต่อเมื่อมีองค์ประกอบสำคัญครบ 3 ประการ คือ กวี งานประพันธ์ และผู้อ่าน กวีจะต้องเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยประติภา (pratibhā) และศักติ (śakti) งานประพันธ์จะต้องถึงพร้อมด้วยวัสดุคือสิ่งที่ประกอบกันเข้าเป็นวรรณคดี เช่น แนวคิด โครงเรื่อง เนื้อเรื่อง การดำเนินเรื่อง เป็นต้น อลังการคือถ้อยคำที่ตกแต่งแล้วอย่างดี และรสคือสิ่งที่ผู้อ่านรับรู้และเกิดอารมณ์สุนทรีย์ได้ ส่วนผู้อ่านก็ต้องเป็นสหุทัยคือผู้มีจิตใจอ่อนไหวพร้อมที่จะรับรสวรรณคดี¹²

ในส่วนของการสร้างสรรค์นั้น ประติภาและศักติมีความสำคัญ ต่อกวีอย่างยิ่งดังที่นักทฤษฎีถือกันว่า กวีจะประสบความสำเร็จหรือไม่ขึ้นอยู่กับระดับประติภาและศักติของตน ประติภาหมายถึง พลังในการจินตนาการในการสร้างสรรค์งาน ถือเป็นพรสวรรค์ที่ติดตัวมาแต่กำเนิด นักวรรณคดีสันสกฤตถือว่าการรู้ความหมายของคำ การใช้ภาษาอย่างมีวาทศิลป์ และอลังการยังไม่เพียงพอที่จะสร้างสรรค์งานวรรณคดีได้ ผู้สร้างสรรค์วรรณคดีจะต้องมีพลังจินตนาการซึ่ง อานันทวรรณะถือว่าประติภาหรือพลังจินตนาการเป็นลักษณะพิเศษ ไม่ใช่ลักษณะธรรมดาของโลก (อโลก सामानย) ภามะได้กล่าวถึงความสำคัญของประติภาว่า การเรียนรู้อาจทำให้คนโง่กลายเป็นผู้รู้ได้แต่ไม่อาจทำให้ผู้ไร้ประติภาเป็นกวีได้

นอกจากกวีจะต้องมีประติภาแล้ว ยังต้องประกอบด้วยศักติคือ อ “ฝีมือในการประพันธ์และอัจฉริยภาพของกวี”¹³ นักวรรณคดีถือว่าสิ่งที่สร้างสรรค์จากประติภาของกวีจะไม่มี ความหมายใดๆหากกวีไม่สามารถสื่อสิ่งนั้นไปยังผู้อ่านได้ เพราะขาดศักติ ศักติมีความหมายกว้างครอบคลุมขั้นตอนต่างๆในการถ่ายทอดจินตนาการของกวีออกมาเป็นตัวอักษร รวมไปถึงคุณลักษณะหรือความสามารถพิเศษ 3 ประการของกวีที่เหนือกว่าคนทั่วไป¹⁴ ได้แก่ ความสามารถ

¹² กุสุมา รัชมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 133.

¹³ เรื่องเดียวกัน, 135.

¹⁴ Daneil H. H. Ingalls, *The Dhvanyaloka of Anandavardhana With the Locana of Abhinavagupta* (Cambridge : Harvard University Press, 1990), 45, อ้างถึงในกุสุมา รัชมณี, “สุนทรียรสในวรรณคดีเรื่องมหาภารตะ,” ใน *สันสกฤตวิจารณ์*, 177-178.

ในการคิดสร้างสรรค์¹⁵ ความสามารถในการเสริมพลัง¹⁶ และประการสุดท้ายคือความสามารถในการใส่สีสัน¹⁷ นอกจากนี้ ตามทฤษฎีของนักทวณ กวียังต้องประกอบด้วย ศักติในการใช้พลังความหมายณะ (ทวณ) ทั้งในวัสดุ อลังการ และวรรณคดีซึ่งศักติในการใช้พลังความหมายณะนี้นักทวณถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุด

คนอินเดียโบราณถือว่าผลงานของกวีมีความสำคัญจึงมักมีการกล่าวยกย่อง ดังปรากฏเป็น ขนบในวรรณคดีละครสันสกฤตว่า ในบทปรีตวนา (บทเบิกโรง) ก่อนเข้าสู่การแสดงเนื้อเรื่อง สุตธารมักจะออกมากล่าวกับผู้ชมถึงชื่อ กวีผู้แต่งบทละคร ชื่อบทละคร รวมทั้งมีการสรรเสริญกวีและสรรเสริญบทละคร เช่น ในบทละครของราชเศษร สุตธารกล่าวสรรเสริญ ผลงานของกวีว่าเหมือนน้ำอมฤตดังนี้

ท่านปรารถนาจะดื่มน้ำอมฤตทางโสตประสาทหรือไม่
หรือใครรู้จักการเจรจาถ้อยคำที่นักปราชญ์ชื่นชมหรือไม่
หรือปรารถนาจะเป็นผู้เรียนรู้ได้อย่างสูงยิ่งหรือไม่
ไปจนถึงฟากฝั่งของกระแสน้ำแห่งอารมณ์หรือไม่
หรือท่านปรารถนาจะลิ้มรสผลไม้แห่งชีวิตที่มีรสหวานที่สุดหรือไม่
ถ้าปรารถนาก็จงมาฟังถ้อยคำที่เหมือนกับน้ำอมฤตของกวีราชเศษรนี้เถิด¹⁸

การสรรเสริญกวี นอกจาก จะปรากฏในบทยกย่องของสุตธารแล้ว ยังปรากฏ ในคำประพันธ์ที่กวีสรรเสริญกวีด้วยกันเอง เช่น ในงานของสุพันธุกล่าววว่า

ก่อนที่จะมีใครมาทดสอบความเป็นเลิศของกวีนั้น
ถ้อยคำของกวีก็สามารถสร้างความไพเราะแก่โสตประสาทได้แล้ว
เช่นเดียวกับมัลลิมะลิซึ่งงามชวนให้มองก่อนที่จะรู้ว่ามิกลิ้นหอมเสียอีก¹⁹

¹⁵prathayitum แปลว่าทำให้ปรากฏ หมายถึงสามารถสร้างโลกในจินตนาการซึ่งต่างจากโลกในความเป็นจริง

¹⁶sārayitum แปลว่าทำให้วังไป หมายถึง สามารถทำให้สิ่งที่เกิดซ้ำซากในชีวิตจริงเป็นเรื่องใหม่ในความคิดของผู้อ่าน

¹⁷udbhāsayitum แปลว่าทำให้สวยงาม หมายถึงสามารถทำให้โลกในจินตนาการและโลกในความเป็นจริงมีชีวิตชีวางดงาม

¹⁸Daneil H. H.Ingalls, trans., **An Anthology of Sanskrit Court Poetry** (Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 1963), 441.

¹⁹Ibid, 443.

และในบทที่กวีนิพนธ์ว่าวิทยากรกล่าวไว้ว่า

วิทยากรได้สร้างคลังสมบัติของกวีนิพนธ์ที่ไม่มีผู้ใดเทียบเท่าได้
กวีเหล่านั้นเปรียบประดุจเทพเจ้าที่ลงมาเป็นมนุษย์ชั่วคราว
เมื่อสร้างชื่อเสียง เกียรติยศแล้วก็จะกลับไปสู่สวรรค์
กวีผู้นี้ได้ตั้งปณิธานไว้ว่า
ขอให้กวีนิพนธ์ทั้งหลายเป็นเครื่องประดับกรรมของคนทั้งหลาย²⁰

อย่างไรก็ตาม ในขณะที่กวีอาจกล่าวถึงผลงานของตนด้วยความภาคภูมิใจนั้น บางครั้ง กวีก็แสดงความยิ่งใหญ่ของผลงานที่ตนกำลังสร้างสรรค์โดยถ่อมตนว่ามีสติปัญญาน้อยนิดเมื่อเทียบกับความสำคัญของเรื่องราวที่จะกล่าวถึง ดังเช่นกาลิทาสกล่าวถึงการประพันธ์มหากาพย์เรื่องรฆวงศ์ว่า

อานุภาพของกษัตริย์แห่งสุริยวงศ์นั้นยิ่งใหญ่ยิ่งนัก
ส่วนสติปัญญาของข้าพเจ้านี้ก็จำกัดเหลือเกิน
ข้าพเจ้าเหมือนคนที่ไผ่ผืนจะข้ามห้วงน้ำที่ข้ามยากด้วยเรือน้อยฉะนั้น²¹

แต่การกล่าวถ่อมตนเช่นนี้ก็กลับทำให้ผู้อ่านได้เห็นความสามารถของกวีมากขึ้นเพราะเมื่อผลงานเช่นรฆวงศ์ปรากฏเป็นที่เลื่องลือแล้ว ผู้อ่านก็ย่อมประจักษ์ว่ากวีนั้นมีฝีมือมากเพียงใด นอกจากนั้นวิธีการกล่าวของกาลิทาสยังเป็นการเกริ่นให้ผู้อ่านตระหนักว่าเรื่องราวที่เล่าขานมาแต่โบราณนั้นเป็นเรื่องที่ทรงคุณค่า สมควรที่จะสืบทอดต่อไปซึ่งนอกจากด้วยการเล่าซ้ำแล้วก็อาจเป็นการนำมาสร้างสรรค์ใหม่ดังที่กาลิทาสนำเรื่องของพระรามจากคัมภีร์รามายณะมาประพันธ์เป็นมหากาพย์เรื่องรฆวงศ์

กวีสันสกฤตถือว่าการสืบทอดความคิดและวิธีการจากบุรพกวีเป็นสิ่งที่น่าภาคภูมิใจ กวีจึงมักจะเอ่ยถึงนามกวีผู้เป็นต้นแบบหรือเป็นแรงบันดาลใจของตน ดังที่โยเคศวรกวีในคริสต์ศตวรรษที่ 8 กล่าวถึงการเดินตามกวีรุ่นก่อนว่า

เส้นทางนั้นครั้งหนึ่งกวีพาณะ²²เคยเดินเป็นประจำทุกวัน
และต่อมากวีภวภูติก็ค้นพบ

²⁰Ibid, 446.

²¹C.R. Devadhar, ed., **Raghuvamśa** (Delhi : Motilal Banarsidass Publishers PVT.LTD., 1993), 1.

²²พาณะเป็นกวีในศตวรรษที่ 7 ส่วนภวภูติ กมลายุทธะ เกศภูชะ และศรีวากปติราชะ เป็นกวีในศตวรรษที่ 8

กวีก็มลายุทธะเดินผ่านจนเจทาง
 ส่วนกวีก็เฝ้าใช้เส้นทางนี้อยู่นาน
 ภูตตามทางนั้นกวีศรีวาทิตราชะได้สัมผัสอย่างยกย่อง
 ด้วยความเมตตาของเทพเจ้า เส้นทางนั้นยังคงเปิดสำหรับผู้มีปัญญา²³

การกล่าวเช่นนี้นอกจากเป็นการยกย่องบูรพกวีแล้ว ยังเป็นการแสดงให้เห็น
 ความสำคัญของกวีรุ่นหลังว่ามีฝีมือด้อยกว่าจึงจัดอยู่ในจำพวกที่เดินไปตามเส้นทางเดียวกับ
 กวีผู้ยิ่งใหญ่ในอดีตได้ อาจสรุปได้ว่าตามทรรศนะของกวีสันสกฤตการตามอย่างกวีโบราณมิได้ถือ
 ว่าเป็นการขาดความคิดสร้างสรรค์

2. ทรรศนะเรื่องความคิดสร้างสรรค์

ในมุมมองของ นักวรรณคดี สากลความคิดสร้างสรรค์หรือความเริ่มแรก (originality) หมายถึง การใช้เนื้อเรื่องใหม่ รูปแบบใหม่ ลีลาการเขียนใหม่แทนที่จะปฏิบัติตามประเพณีนิยม หรือสัจนิยม²⁴ ทั้งนี้ ในประวัติศาสตร์คดีตะวันตก แต่ละสมัยก็ยังให้คุณค่ากับความคิดสร้างสรรค์ หรือความเริ่มแรกไม่เท่ากันเสมอไป ส่วนตามทรรศนะของ นักวรรณคดีสันสกฤต ความคิดสร้างสรรค์ ซึ่งหมายถึงสิ่งที่ยังไม่เคยปรากฏมาก่อนนั้นมีคำเรียกว่าอปุระวะ ดังที่โศทมละกวี สันสกฤตในคริสต์ศตวรรษที่ 11 ผู้ประพันธ์นิยายเรื่องอุทยสุนทริกกล่าวถึงผลงานของตนว่าเป็นอปุระวะ เขาเล่าว่าวันหนึ่งขณะเขาพร้อมกับกวีอื่นๆ เข้าเฝ้าพระเจ้าวัตสราหหรือท้าวอุทยน์ ได้มีพ่อค้าผู้หนึ่งนำไข่มุกมาอวด พระราชาทรงเปรยขึ้นว่าไข่มุกเดี่ยวๆจะมีประโยชน์อะไร ถ้าได้ทำเป็น สายสร้อยก็น่าชื่นชมมากกว่า โศทมละกลับไปครุ่นคิดถึงคำดำรัสของพระราชา แล้วก็ประจักษ์ว่า การที่แต่งบทประพันธ์บทเดียวนั้นไม่น่าสนใจมากเท่ากับร้อยเรียงโดยใช้ทั้งร้อยแก้วประสานกับร้อยกรอง การประพันธ์เช่นนี้เป็นการสร้างสรรค์สิ่งใหม่เช่นเดียวกับการทำเครื่องประดับทองให้งามยิ่งขึ้นด้วยอัญมณี หรือการทำให้บทเพลงไพเราะยิ่งขึ้นด้วยเสียงปี่ ความงดงามและความไพเราะที่เกิดขึ้นนี้เป็นสิ่งใหม่ที่ยังไม่เคยมีใครได้ชมหรือได้ฟังในรูปนี้มาก่อน จึงนับได้ว่าเป็นงานสร้างสรรค์²⁵

²³Ingalls, trans., *An Anthology of Sanskrit Court Poetry*, 446.

²⁴ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน* (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2545), 306.

²⁵A. K. Warder, *Indian Kāvya Literature*, Vol.6, *The Art of Storytelling*. (Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1992), 206.

ตามแนวคิดของนักวรรณคดีตะวันตก วรรณคดีแบ่งได้กว้างๆเป็น 2 ประเภท คือ เรื่องจริงหรือสารคดี (non-fiction) และเรื่องแต่งหรือบันเทิงคดี (fiction)²⁶ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของนักวรรณคดีสันสกฤตที่มักอาศัย ความเป็น เรื่องจริงกับเรื่องแต่งในการจำแนกประเภทวรรณคดี เช่น การจำแนกบทละครประเภทนาฏกะ (nāṭaka) ออกจากบทละครประเภทประภะณะ (prakaraṇa) วอร์เดอร์อ้างถึงวิธีจำแนกบทละครในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ว่านาฏกะหมายถึงบทละครที่มีเนื้อเรื่องจากเหตุการณ์จริงหรือเรื่องของบุคคลจริงในประวัติศาสตร์ ส่วนประภะณะหมายถึงบทละครที่มีเนื้อเรื่องที่กวีคิดแต่งขึ้นมาเอง²⁷ ในการจำแนกวรรณคดีร้อยแก้วประเภทกาพย์อาชยายิกาก็เช่นกัน งามหะนักวรรณคดีในศตวรรษที่ 4 อธิบายไว้ในตำราชื่อการยาลังการว่าอาชยายิกาเป็นงานประพันธ์ร้อยแก้วที่มีเนื้อเรื่องเป็นเรื่องที่เคยเกิดขึ้นจริงซึ่งเรียกว่าฤตตะ (vṛtta) ส่วนอมรสิงหะนักภาษาในศตวรรษที่ 6 อธิบายว่าอาชยายิกาเป็นงานประพันธ์ที่มีเนื้อเรื่องเป็นเรื่องราวที่กวีเคยได้ยินได้ฟังมาซึ่งเรียกว่าอุปลब्धะ (upalabdha) ซึ่งต่างกับกถาซึ่งมีเนื้อเรื่องเป็นเรื่องที่กวีคิดขึ้นเองซึ่งเรียกว่ากัลปนา (kalpanā)²⁸ ต่อมาในศตวรรษที่ 12 กษีรชวามินผู้เขียนอรรถาธิบายผลงานของอมรสิงหะได้อธิบายเพิ่มเติมว่าเรื่องราวที่ได้ยินได้ฟังมา (upalabdha) ก็คือเรื่องที่เกิดขึ้นจริง (vṛtta) ส่วนเรื่องที่คิดแต่งขึ้นจากจินตนาการเป็นเรื่องที่ประดิษฐ์ขึ้นมา (utpādya)²⁹

อย่างไรก็ตาม วิธีการประพันธ์ที่จำแนกไว้ข้างต้นนี้ก็มิอาจแบ่งได้อย่างเด็ดขาดเสียทีเดียว ในวรรณคดีเรื่องหนึ่งๆอาจได้เนื้อเรื่อง มาจากผลงานของบุรพกวีซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริง เช่น มหาภารตะ แต่กวีก็นำมาปรุงแต่งใหม่ด้วยการตีความใหม่บ้าง สร้างตัวละครเอกขึ้นมาใหม่บ้าง เพิ่มรายละเอียดบ้าง คิดเนื้อเรื่องขึ้นมาใหม่บ้าง หรือสร้างเนื้อหาใหม่ ให้มีรสวรรณคดีใหม่บ้าง³⁰ วิธีการต่างๆ นี้ทำให้งานเก่านั้นมีความใหม่สดขึ้นมาได้ซึ่งถือว่าการใช้ความคิดสร้างสรรค์เช่นเดียวกับความเริ่มแรก (originality) ตามทฤษฎีของนักวรรณคดีตะวันตก

²⁶ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน , 181, 286.

²⁷A.K. Warder, *Indian Kāvya Literature*, Vol.2, *The Origins and Formation of Classical Kavya*, 2nd ed., rev. (Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1992), 148.

²⁸Amarasimha, *Amarakoṣaḥ*, 31.

²⁹A.K. Warder, *Indian Kāvya Literature*. Vol.1, *Literary Criticism*. (Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1989, 182.

³⁰Warder, *Indian Kāvya Literature*, Vol.2, *The Origins and Formation of Classical Kavya*, 2nd ed., rev., 10.

ในการนำเนื้อหาเดิมมาทำให้ใหม่สดนั้น นักวรรณคดีสันสกฤตเน้นความสำคัญของ
 ประติมา ดังที่ อานันทวรรณะ นักวรรณคดีสันสกฤตในศตวรรษที่ 9 กล่าวไว้ในตำราวรรณคดี
 เรื่องธัญยาโลกะว่า เนื้อหาของกวีนิพนธ์จะไม่มีวันสิ้นสุดหากกวีมีประติมา โดยอธิบายเพิ่มเติมว่า
 แม้บุรพกวีจะได้เขียนถึงเรื่องใดไว้แล้ว แต่กวีรุ่นหลังผู้มีประติมาก็อาจนำมาสร้างเป็นเนื้อหาใหม่
 ได้ อานันทวรรณะถือว่าประติมา หรือจินตนาการมีความสำคัญมากในการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์
 หากไม่มีจินตนาการ เนื้อหาของกวีนิพนธ์ก็ย่อมไม่มี³¹ อภินวคุปตะ นักวรรณคดีในสมัยต่อมาได้
 อธิบายประเด็นนี้เพิ่มเติมไว้ในตำราวรรณคดีของเขาชื่อโลจนาว่า เนื้อหาที่บุรพกวีได้กล่าวไว้แล้ว
 นั้น กวีรุ่นหลังอาจนำมาสร้างสรรค์ใหม่ได้ตราบใดที่รู้จักใช้การสรรคำซึ่งได้แก่สำนวนโวหาร (ukti)
 คำที่เหมาะสมเจาะ (paripāka) การถักทอ (gumpha) และการเรียบเรียง (ghaṭana) เรื่องที่ประพันธ์นั้น
 ก็จะเป็นเรื่องใหม่ขึ้นมาได้³²

อภินวคุปตะเน้นเรื่องการสร้างสรรคโดยกล่าวไว้อีกครั้งหนึ่งว่าสุนทรียร สเกิดขึ้นได้จาก
 การสร้างสรรคคือการสร้างโลกจินตนาการให้ต่างไปจากโลกจริง (prathayitum) การทำให้สิ่งที่เกิด
 ขึ้นในชีวิตรจริงเป็นเรื่องใหม่สำหรับผู้อ่าน (sārayitum) และการทำให้สิ่งที่เกิดขึ้นทั้งในโลกจริง
 และโลกจินตนาการมีสีสันงดงาม (udbhāsayitum) สอดคล้องกับที่ อานันทวรรณะกล่าวว่างาน
 ประพันธ์ที่มีเนื้อหาเหมือนเดิมแต่หากแต่งเติมให้เกิดรสก็ถือเป็นงานประพันธ์ที่มีคุณค่าได้
 เช่นเดียวกับต้นไม้ต้นเดิมที่ผลัดใบใหม่ในฤดูใบไม้ผลิ³³

กล่าวได้ว่ากวีสันสกฤตถือว่าการนำเนื้อหาเดิมๆมาใช้ นั้นไม่ได้ทำให้คุณค่าของงาน
 ของตนด้อยลง แต่กลับเป็นการเปิดโอกาสให้ตนซึ่งเป็นคนรุ่นหลังได้แสดงฝีมือในการประพันธ์ ดัง
 ปรากฏว่ากวีสันสกฤตหลายคนนิยมนำเนื้อหาจากบุรพกวีมาสร้างสรรค์ใหม่จนเป็นที่นิยมกันมาก
 เช่น กาลิทาสผู้แต่งรฆุวงศ์ ได้เนื้อหาจากรามายณะ และอภิชญานศาคุนตลา ได้เนื้อหาจากมหา
 ภารตะ ภารวิผู้แต่งกิริตารชุนียะ ได้เนื้อหาจากมหาภารตะ มาฆะผู้แต่งศิคุपालวณะ ได้เนื้อหาจาก
 มหาภารตะ เป็นต้น การสร้างสรรค์ลักษณะนี้นักวรรณคดีเช่นอานันทวรรณะและกุนตกะ
 (คริสต์ศตวรรษที่ 11) มีความเห็นว่าเป็นเพราะกวีต้องการให้ผู้อ่านได้รับรสอย่างรวดเร็ว เนื่องจาก

³¹Daneil H. H.Ingalls, **The Dhvanyaloka of Anandavardhana With the Locana of Abhinavagupta**. (Cambridge : Harvard University Press, 1990), 702.

³²Ibid, 703.

³³sarve nāva ivābhānti madhumāsa iva drumah (Dhvanyaloka 4.4) อ้างถึงใน กุสุมา
 รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 138.

การนำเรื่องและตัวละครที่ผู้อ่านคุ้นเคยดีอยู่แล้วมาสร้างใหม่ กวีไม่ต้องใช้เวลาในการเกริ่นนำ เพื่อให้ผู้อ่านรู้จักและคุ้นเคยกับตัวละคร ทำให้กวีสามารถเข้าสู่เนื้อหาที่ต้องการได้ทันที อีกทั้งการอ้างเรื่องโบราณย่อมทำให้เกิดความน่าเชื่อถือและมีความสมจริง เมื่อเรื่องมีความสมจริง ผู้อ่านก็ย่อมไม่เกิดความรู้สึกต่อต้านหรือคัดค้านจึงสามารถรับรสได้อย่างเต็มที่³⁴

³⁴ กุสุมา รัชสมณี, “ได้อะไรจากการศึกษานิทาน” ใน ปกรณ์มณีทาน (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2547), 189-190.

บทที่ 3

โครงสร้างและการดำเนินเรื่องของมหากาพย์มหาภารตะ

1. ความเป็นมาและลักษณะรูปแบบ

มหาภารตะ เป็นมหากาพย์สำคัญของอินเดียที่แต่งด้วยภาษาสันสกฤต คำว่า “มหาภารตะ” เป็นรูปคำที่ตัดมาจากคำเต็มว่า “มหาภารตชาปิยานะ” [มาจากศัพท์ *มหตุ* (ใหญ่) + *ภารต*¹ (สงครามภารตะ) + *อาชฺยยาน* (เรื่องเล่า)] หมายถึง เรื่องเล่าที่ยิ่งใหญ่เกี่ยวกับสงครามภารตะ² เนื้อหากล่าวถึงการทำสงครามระหว่างพี่น้องสองตระกูลแห่งจันทรวงศ์ ได้แก่ ตระกูลปาณฑพและเกาฬโดยมีจุดประสงค์เพื่อชิง นครหัสตินาปุระ ทั้งสองฝ่ายต่างรวบรวมพันธมิตรจำนวนมากเข้ามาร่วมรบทำให้เกิดเป็น สงคราม ครั้งยิ่งใหญ่แห่งดินแดนภารตะ สงคราม ครั้งนี้อุบัติขึ้น ณ พุทกุฏเกษตรและดำเนินไปอย่างดุเดือด นานถึง 18 วัน มีผู้คนบาดเจ็บล้มตายนับไม่ถ้วน เมื่อสิ้นสุดสงคราม ฝ่ายปาณฑพได้รับชัยชนะ ส่วนฝ่ายเกาฬเสียชีวิตทั้งหมด

มหาภารตะมีกำเนิดมาจาก กบตเพลงหรือลำนำที่ใช้ขับร้องสรรเสริญวีรบุรุษในสมัยโบราณ ประมาณปลายสมัยพระเวทหรือราว 3,000 ปีมาแล้ว บทขับร้องดังกล่าวเรียกว่าคาถานราศีซึ่งเป็นลำนำที่เก็บเนื้อหาสาระมาจากเรื่องที่เล่าสืบกันมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ซึ่งเรียกว่าอาชยานะหรืออิตีหาสะ³ ในระยะแรกเรื่อง มหาภารตะเป็น เรื่องที่มุ่งแสดงวีรกรรมของวีรบุรุษท้องถิ่นคนหนึ่งซึ่งมีชื่อว่ากฤษณะ ต่อมาชื่อเสียงของกฤษณะเป็นที่รู้จักแพร่หลายมากขึ้น กวีจึงนิยมนำเรื่องของกฤษณะ ไปแต่งบทสรรเสริญ พร้อมกับ แต่งเติมเรื่องราวให้กว้างขวางและมหัศจรรย์มากขึ้น จนในที่สุดพระกฤษณะก็ได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นอวตารปางหนึ่งของเทพเจ้า และจากเรื่องราวของพระกฤษณะ กษัตริย์จันทรวงศ์สายยทุหรือยาทพ กวีก็นำเรื่องราวของกษัตริย์จันทรวงศ์สายอื่น ได้แก่ เกาฬและปาณฑพ ซึ่งมีความเกี่ยวข้อง ในฐานะญาติสนิทของพระกฤษณะเข้ามาผูก และร้อย เป็นเรื่องราว ที่สัมพันธ์กันโดย มีเรื่องสงครามเป็นแกนกลางและ

¹คำว่า *ภารต* (bhārata) แปลว่า ผู้สืบเชื้อสายมาจากพระภารต (พระภารตเป็นโอรสของท้าวหุชยันต์กับนางศकुन्ตลา เป็นวีรบุรุษแห่งจันทรวงศ์)

²Maurice Winternitz, *A History of Indian Literature*, Vol.1. Translated by S. Ketkar (Newyork : Russell & Russell, 1972), 297.

³Ibid., 313-317.

กำหนดให้พระกฤษณะมีบทบาทสำคัญใน สงครามด้วย ด้วยเหตุนี้สงครามการตะ⁴จึงเป็น สงครามที่ยิ่งใหญ่เป็นพิเศษและถือเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์⁵

ชาวอินเดียส่วนใหญ่ถือว่าการทำสงครามระหว่างฝ่ายปาณฑพ กับเกาฬในเรื่องมหา พารตะเป็นการต่อสู้ระหว่างฝ่ายธรรมกับฝ่ายอธรรม ซึ่งในที่สุดฝ่ายธรรมก็เป็นฝ่ายได้ชัยชนะ ด้วย เหตุนี้ มหาพารตะจึงมีชื่อว่า “ชัย” (jaya) แปลว่า ชัยชนะ หมายถึง ชัยชนะของฝ่ายที่ยึดมั่นใน ธรรม⁶ ในที่นี้ก็คือฝ่ายปาณฑพ⁷ ตามขนบวรรณคดีอินเดียถือว่า “ชัย” เป็นชื่อที่เก่าที่สุดของเรื่อง มหาพารตะ⁸ คำว่า “ชัย” ที่ใช้เป็นชื่อเรื่องปรากฏในหลายโคลก เช่น

มหากาพย์ซึ่งชื่อว่าชัยนี้อันผู้ปรารภนาชัยชนะพึงฟัง เขาย่อมชนะโลกและพึงชนะแม่ศัตรู
ทั้งปวง⁹

นอกจาก จะมีชื่อว่า “ชัย” ดังกล่าวแล้ว มหาพารตะยังมี ชื่อว่า “พารตะ” อีกด้วย ดัง ปรากฏในโคลกบทหนึ่งว่า

เขาแต่ง พารตลิลิตาอันประกอบด้วย 24,000 บทโดยปราศจากอุปายานะ อัน
นักปราชญ์ทั้งหลายเรียกว่าพารตะ¹⁰

⁴ สงครามการตะเป็นสงครามที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของอินเดีย เชื่อกันว่าเป็นเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นจริง แต่ไม่ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์

⁵ ศักดิ์ศรี แยมันดดา, “มหาพารตะ” เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง “มหากาพย์มหา พารตะ : ความสัมพันธ์ที่มีต่อวัฒนธรรมไทย ครั้งที่ 2” จัดโดยคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและ ชมรมบาลีสันสกฤต, 20-21 พฤศจิกายน 2543, 3.

⁶ สารานุกรมบริเทนิกา. พิมพ์ครั้งที่ 15. ค.ศ.1980. อ้างถึงใน กรุดนา-เรองอุไร กุศลาคัย (ผู้แปล และเรียบเรียง), **มหากาพย์มหาพารตะ** (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2525), อารัมภบท.

⁷ อาร์เธอร์ เอ. แมคโดแนล อธิบายต่างจากนักวิชาการคนอื่นๆว่า เนื้อหาของมหาพารตะในระยะ เริ่มแรกกล่าวถึงความสูญเสียของฝ่ายเกาฬซึ่งเป็นฝ่ายที่มีคุณธรรม แต่ต้องพ่ายแพ้ให้เหล่าอธรรมของพวกปาณฑ พซึ่งมีกฤษณะเป็นกำลังสำคัญ ดูเพิ่มเติมใน Arthur A. Macdonell, **A History of Sanskrit Literature**, 2nd ed. (Delhi : Motilal Banarasidass, 1971), 240.

⁸ S.B. Roy, **Date of Mahabharata** (New Dehli : The Academic Press, 1976), 101.

⁹ jaya nāmetihāso 'yaṁ śrotavyo vijigīṣuṇā
mahīm vijayate sarvām śātrūṁś cāpi parājayet (1.56.19)

¹⁰ caturviṁśatisāhasrīm cakre bhāratasaṃhitām
upākhyānair vinā tāvad bhāratam procyate budhaiḥ (1.1.61)

จากโคลกบทนี้ นักวิชาการจำนวนหนึ่งเห็นว่า “ภารตสंहิตา” หรือ “ภารตะ” หมายถึง เรื่องมหาภารตะฉบับดั้งเดิม ซึ่งเชื่อกันว่า ฤๅชียาสะ เป็นผู้แต่งโดยไม่มีอุปาขยานะ¹¹ จึงมีความยาวเพียง 24,000 โศลก ต่อมาเมื่อมีการเติมอุปาขยานะจำนวนมากเข้าไปในเนื้อเรื่องจนทำให้เนื้อเรื่องมีความยาวประมาณ 100,000 โศลก¹² อย่างปัจจุบันจึงเปลี่ยนมาเรียกมหากาพย์เรื่องนี้ว่า “มหาภารตะ”¹³ ข้อสันนิษฐานนี้สอดคล้องกับเรื่องเล่าเรื่องหนึ่งในบรรพแรกของมหาภารตะซึ่งกล่าวถึงที่มาของชื่อ “มหาภารตะ” ว่า ครั้งหนึ่งมหาฤๅชิตนหนึ่งนำพระเวททั้งสี่และเรื่องภารตะขึ้นวางเทียบกันบนตราชั่งคนละข้าง ผลปรากฏว่ามหาภารตะมีขนาดและน้ำหนักมากกว่าพระเวท ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมามหาฤๅชิกก็เรียกมหากาพย์เรื่องนี้ว่า “มหาภารตะ”¹⁴

อย่างไรก็ตาม นักวิชาการบางคน เช่น เดวิท ชูลมัน (David Shulman) มีความเห็นต่างจากที่กล่าวมาคือ เห็นว่า “ภารตสंहิตา” หรือ “ภารตะ” ไม่ใช่มหาภารตะฉบับดั้งเดิมที่ฤๅชียาสะแต่ง แต่น่าจะหมายถึงเรื่องมหาภารตะฉบับย่อที่ใช้สำหรับการแสดง เป็นฉบับที่เกิดจากการนำมหาภารตะฉบับเต็มมาตัดอุปาขยานะออกทั้งหมด เหลือเพียง 24,000 โศลก ทั้งนี้โดยสันนิษฐานจากข้อความ “โดยปราศจากอุปาขยานะ (upākhyānair vinā)” ซึ่งนักวิชาการกลุ่มนี้เห็นว่าเป็น

¹¹ คำว่า “อุปาขยานะ” (อุป+อาขยานะ) แปลว่า เรื่องเล่าเล็กๆ เรื่องเล่าย่อยๆ นิยมเรียกว่า “เรื่องแทรก”

¹² ซิลเวีย เลวี เห็นว่าการออกแบบโครงสร้างมหาภารตะให้มีความยาว 100,000 โศลกก็เพื่อแข่งขันกับวรรณคดีพุทธศาสนาเรื่องศตสหัสริกปรัญญาปารมิตา (Śatasahasrika Prajñāpāramitā) ดูเพิ่มเติมจาก ALF. Hiltebeitel, “Not without Subtales : Telling Laws and Truth in The Sanskrit Epics,” *Journal of Indian Philosophy* 33 (2005) : 456.

ตั้งแต่หลังสมัยนาคารชุนเรื่อยมาถึงสมัยของหริภักท อรรถกถาส่วนใหญ่ นิยมเรียกเรื่องศตสหัสริกปรัญญาปารมิตา ว่าอัสทสหัสริกปรัญญาปารมิตา (Astasahasrika Prajñāpāramitā) ปัจจุบันชื่ออัสทสหัสริกปรัญญาปารมิตาจึงเป็นชื่อที่คนส่วนใหญ่รู้จักมากกว่าชื่อศตสหัสริกปรัญญาปารมิตาซึ่งเป็นชื่อดั้งเดิม ดูเพิ่มเติมใน Min Bahadur shakya, “Digitization of Sanskrit Buddhist Texts in Nepal,” [Online], Available from <http://pnclink.org/annual/annual2002/pdf/0921/5/e210503.pdf/>

¹³ Kisari Mohan Ganguli, trans. & Pratap Chandra Roy, publisher, *The Mahabharata* (New Delhi : Munshiram Manoharlal, [1884-96] 1970), 6. and Aurobindo Ghosh, [Sri Aurobindo], “Notes on the Mahabharata” in *On the Mahabharata*, 1991 : 9 Cited by Hiltebeitel, “Not without Subtales : Telling Laws and Truth in The Sanskrit Epics,” 457.

¹⁴ catvāra ekato vedā bhāratam caikam ekataḥ
samāgatāiḥ surarṣibhis tulām āropitaḥ purā
mahattve ca gurutve ca dhriyamāṇam tato’dhikam || (1.1.208)
mahattvād bhāravattvāc ca mahābhāratam ucyate
niruktam asya yo veda sarvapāpaiḥ pramucyate || (1.1.209)

ข้อความที่แสดงนัยว่าเคยมี อุปาขยานะมาก่อนแล้วถูกตัดออกภายหลัง แต่ความเห็นดังกล่าวไม่ค่อยเป็นที่ยอมรับ¹⁵

นอกจากนี้ นักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่ง เช่น เอส. บี. รอย (S.B. Roy) แสดงความเห็นว่ามี มหาภารตะฉบับดั้งเดิมที่ฤๅษยาสะแตงน่าจะมีโครงสร้างที่เรียบง่ายที่สุดและไม่มี ความซับซ้อน นักวิชาการกลุ่มนี้สันนิษฐานว่า รูปแบบดั้งเดิมของเรื่องมหาภารตะ น่าจะไม่มีทั้งส่วนนำและอุปาขยานะ ตลอดจนไม่มี เนื้อหาส่วนที่กล่าวถึงผู้แต่งและผู้เล่า (ทั้งในส่วนนำและในส่วนอื่น ๆ ของเรื่อง) ไม่มีเนื้อหาส่วนที่กล่าวว่าพระฤๅษณะเป็นอวตารของเทพเจ้า ไม่มีคำยกย่องพระศิวะ และไม่มีคำสอนจำนวนมากอย่างปัจจุบัน¹⁶ ด้วยเหตุนี้ นักวิชาการกลุ่มนี้จึงเชื่อว่ามหาภารตะที่มีอยู่ในปัจจุบัน และเรื่อง "ภารตสंहิตา" หรือ "ภารตะ" ไม่ใช่มหาภารตะฉบับดั้งเดิม แต่เชื่อว่ามหาภารตะฉบับดั้งเดิมน่าจะเป็นฉบับที่กล่าวกันว่ามี ความยาว 8,800 โศลกซึ่งฤๅษยาสะเป็นผู้แต่งโดยมีพระคณศเป็นผู้จาร¹⁷ แต่ปัจจุบันไม่ปรากฏต้นฉบับ¹⁸

มหาภารตะได้ชื่อว่าเป็นมหากาพย์ที่ยาวที่สุดในโลก และถือเป็นวรรณกรรมเรื่องใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ ¹⁹ ตามขนบวรรณคดีอินเดียถือว่ามหากาพย์เรื่องนี้แต่งด้วยคำประพันธ์ร้อยกรองที่เรียกว่า โศลก จำนวน 100,000 โศลก (หรือประมาณ 2,000 อชฺยายะ หรือประมาณ 220,000 บรรทัด) ดังที่กล่าวว่า

เพราะเหตุที่ 100,000 แห่งโศลกอันยอดเยี่ยมนี้ถูกแต่งแล้ว ธรรมในโลกทั้งปวงย่อมดำเนินไป²⁰

¹⁵David Shulman, "Toward a Historical Poetics of the Sanskrit Epics," Chap.1 of **The Wisdom of Poets : Studies in Tamil, Telugu, and Sanskrit** (Delhi : Oxford University Press, [1991] 2001), 9-17 Cited by Hiltebeitel, "Not without Subtales : Telling Laws and Truth in The Sanskrit Epics," 457.

¹⁶Hiltebeitel, "Not without Subtales : Telling Laws and Truth in The Sanskrit Epics," 458.

¹⁷Roy, **Date of Mahabharata**, 101.

¹⁸Hiltebeitel, "Not without Subtales : Telling Laws and Truth in The Sanskrit Epics," 458.

¹⁹C. Kunhan Raja, **Survey of Sanskrit Literature**, (Bombay : Bharatiya Vidya Bhavan, 1962), 58.

²⁰kṛtaṃ śatasahasraṃ hi ślokaṇāṃ idam uttamam
lokatantrasya kṛtsnasya yasmād darmaḥ pravartate (12.322.36)

แต่จากการศึกษาของนักวิชาการพบว่า มหาภารตะ ที่มีอยู่ในปัจจุบัน ล้วนมีความยาว ไม่ถึง 100,000 โศลก²¹ ฉบับที่ผู้วิจัยใช้เป็นหลักในการวิจัยนี้ก็มีความยาวเพียง 75,836 โศลกซึ่งน้อยกว่าจำนวนที่กล่าวไว้ในมหาภารตะถึง 24,164 โศลก แต่ถึงกระนั้นมหาภารตะก็ยังถือเป็นวรรณกรรมที่ยาวที่สุดในโลก และยาวกว่ามหากาพย์อิลียดและโอดิสซีย์ของกรีกรวมกัน 8 เท่า²² เหตุที่เรื่องมหาภารตะมีความยาวมาก ก็เนื่องมาจาก มหาภารตะ มีพัฒนาการอยู่ในวัฒนธรรมมุขปาฐะมานานหลายศตวรรษก่อนจะเข้าสู่วัฒนธรรมลายลักษณ์²³ ในวัฒนธรรมมุขปาฐะ การเล่าเรื่องแต่ละครั้งของผู้เล่าแต่ละคนมักมีการ เปลี่ยนแปลงและ แต่งเติมเรื่องราวไปตามวัตถุประสงค์ของแต่ละโอกาส เนื้อหาที่ผู้เล่านิยมเติมเข้ามาในเนื้อเรื่องมักเป็นเรื่องที่รู้จักกันดีในสังคมในช่วงเวลานั้น²⁴ มอริส วินเทอร์นิทซ์ นักบูรพคดีชาว ออสเตรเลีย อธิบายว่า เนื้อหาที่เพิ่มเติมเข้ามาในมหาภารตะแบ่งได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่ อุปาขยานะ (เรื่องแทรก) และนิติ (คำสอน)²⁵ ซึ่งมีที่มาจากวรรณคดีโบราณและวรรณคดีที่ร่วมสมัยกับมหาภารตะ อุปาขยานะส่วนใหญ่ นำมาจาก คัมภีร์พระเวทและวรรณคดี ปุราณะต่างๆ ส่วนนิตินำมาจากคัมภีร์พระเวท และคัมภีร์อุปนิษัท เป็นต้น ²⁶ ด้วยระยะเวลาที่ยาวนานหลายศตวรรษดังกล่าวทำให้ มหาภารตะ รวบรวม เรื่องเล่าและคำสอนโบราณ ของอินเดียไว้ จำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็น เรื่องทั่วไปเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมวัฒนธรรม นิทาน ตำนาน หรือแม้แต่เรื่องที่มีุ่งแสดงความคิดที่ลึกซึ้งเชิงปรัชญา ศาสนา และเรื่องในสาขาอื่นๆ

²¹Hiltebeitel, “Not without Subtales : Telling Laws and Truth in The Sanskrit Epics,” 455.

²²เสาวภา เจริญขวัญ, **วรรณคดีสันสกฤต** (เชียงใหม่ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2526), 86.

²³Hiltebeitel, “Not without Subtales : Telling Laws and Truth in The Sanskrit Epics,” 456.

²⁴ศิวพร ณ ถกลาง, **ทฤษฎีคติชนวิทยา : วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน -นิทานพื้นบ้าน**, (กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2548), 36. และ ประคอง นิมนานเหมินท์, **นิทานพื้นบ้านศึกษา**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), 38.

²⁵Winternitz, **A History of Indian Literature**, Vol.1, 372, 391, 405.

²⁶A.K.Warder, **Indian Kāvya Literature**, Vol.2, The Origins and Formation of Classical Kavya, 2nd ed., rev. (Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1992), 10. and K. Ayyappa Paniker, **Indian Narratology** (Delhi : Indira Gandhi National Centre for the Arts, 2003).

ตามการแบ่งประเภทวรรณคดีของอินเดีย มหาภารตะจัดเป็น วรรณคดี ประเภท สมฤติ²⁷ ซึ่งโดยทั่วไป ถือเป็นวรรณคดีชั้นรอง แต่ในความรู้สึกของ ชาวอินเดีย มหาภารตะ เป็น วรรณคดีสำคัญและมีความ หมายถึงใหญ่ไม่น้อยกว่าคัมภีร์ใดๆ ดังปรากฏคำกล่าวยกย่องมหา ภารตะเรื่องนี้หลายครั้ง เช่น

ในบรรดามหากาพย์ทั้งหลาย มหาภารตะเลิศที่สุด...

บุคคลแม้ได้ฟังเรื่องนี้ครั้งหนึ่งแล้ว ย่อมไม่ปรารถนาจะฟังเรื่องอื่น แม้จะเป็นเรื่องที่ควร ฟัง ประดุจผู้ที่เคยได้ยินเสียงแห่งนกโกกิล่า ย่อมไม่ยินดียต่อเสียงอันกระดังงาของกา

บาปทั้งปวงอันเกิดด้วยใจ วาจา หรือกาย ย่อมสูญสิ้นไปพลันเมื่อ สดับ มหากาพย์ เรื่องนี้²⁸

และตามประวัติวรรณคดีสันสกฤต ในภายหลัง มหาภารตะก็ได้รับยกย่องเป็นพระเวทที่ 5²⁹ ดังมี ข้อความในมหาภารตะว่า “มหาภารตะอันเราเรียกว่าพระเวทที่ 5”³⁰

ด้วยความศรัทธายิ่งใหญ่ที่ชาวอินเดียมีต่อวรรณกรรมและกวีนิพนธ์วรรณกรรมทำให้ชาว อินเดียส่วนใหญ่ เชื่อว่าผู้แต่งมหาภารตะคือฤๅชยาสะ หรือกฤษณะ ไทวปายนวยาสะ หรือเวทวยา สะ³¹ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นบุคคลเดียวกับ ผู้แต่งคัมภีร์ฤคเวท และวรรณคดีปุราณะทั้ง ปวง³² ในมหา ภารตะมีข้อความ ที่แสดงความ ชื่นชมฤๅชยาสะในฐานะผู้แต่งหลายครั้ง เช่น กล่าวว่า เรื่องมหา

²⁷ ตามขนบวรรณคดีอินเดียมีวิธีแบ่งประเภทวรรณคดีหลายวิธี หากแบ่งตามความเป็นมาและ ความสำคัญของเรื่องจะได้วรรณคดี 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ 1.วรรณคดีประเภทศรุตี หมายถึงวรรณคดีที่ถือว่า เทพเจ้าเป็นผู้แต่ง (รจนา) กวี (ในยุคแรกๆคือฤๅช) เป็นเพียงผู้ได้ยินได้ฟังเรื่องราวจากเทพเจ้าและบันทึก (ลิขิต) เรื่องราวนั้นจากการได้ฟังจากเทพเจ้าโดยตรง ด้วยเหตุนี้วรรณคดีประเภทนี้จึงถือว่าศักดิ์สิทธิ์และได้รับการยกย่องอย่างสูง วรรณคดีที่จัดเป็นศรุตี ได้แก่ คัมภีร์พระเวท 2.วรรณคดีประเภทสมฤติ หมายถึง วรรณคดีที่ มนุษย์สร้างสรรคขึ้นจากการจดจำต่อกันมา ไม่ใช่เรื่องที่ได้ฟังจากเทพเจ้าโดยตรง ถือว่าเป็นงานสร้างสรรค์ของ มนุษย์ธรรมดาจึงไม่มีความสำคัญเท่ากับประเภทศรุตี

²⁸ Winternitz, A History of Indian Literature, Vol.1. 304-305.

²⁹ Ibid., 410.

³⁰ vedān adhyāpayām āsa mahābhārata pañcamān
...(1.57.74)

³¹ ฤๅชยาสะเป็นตัวละครสำคัญตัวหนึ่งในเรื่องมหาภารตะซึ่งตามขนบวรรณคดีอินเดียถือว่าเป็นผู้ แต่งคัมภีร์ฤคเวท คัมภีร์ปุราณะทั้งหมด และมหาภารตะ ในเรื่องมหาภารตะกล่าวถึงประวัติของฤๅชยาสะว่า เป็นบุตรของฤๅชปุราศกับนางสตียวตี มีชื่อเมื่อแรกเกิดคือ กฤษณะ ไทวปายนวยาสะ (กฤษณะ แปลว่า ดำ หมายถึง มีผิวคล้ำ ส่วนไทวปายน แปลว่า ผู้อยู่เกาะ) เหตุที่มีชื่อเช่นนี้เนื่องจากฤๅชยาสะเกิดที่หมู่เกาะกลาง แม่น้ำ ภายหลังได้ชื่อว่าเวทวยาสะ เพราะเชื่อกันว่าเป็นผู้แต่งคัมภีร์ฤคเวท

³² Raja, Survey of Sanskrit Literature, (Bombay : Bharatiya Vidya Bhavan, 1962), 35.

การตะเกิดจาก “หัวใจที่เปี่ยมด้วยคุณความดี ที่เป็นดั่งมหาสมุทรของ มหาฤๅษี”³³ และเกิดจาก “ความคิดทั้งหมตเพียงหนึ่งเดียวของบุตรแห่งนางสตัยวตี”³⁴ เป็นต้น

อย่างไร ก็ตาม นักวิชาการตะวันตกส่วนใหญ่มีความเห็นว่มหาภารตะที่ปรากฏในปัจจุบันมีความยาวมากและมีโครงสร้างซับซ้อน รวมทั้งเนื้อเรื่องครอบคลุมระยะเวลายาวนานเกินกว่าจะเป็นผลงานของคนคนเดียวและเกินกว่าจะแต่งเสร็จในคราวเดียว ประกอบกับลีลา สำนวน ภาษา คำศัพท์ ความเปรียบ ฯลฯ ไม่สม่ำเสมอ ระดับ ภาษาแตกต่างกัน อย่างชัดเจน นอกจากนี้ เนื้อหาบางตอนยังขัดแย้งกันเอง อีกด้วย นักวิชาการกลุ่มนี้จึงเสนอว่า คำว่า“เวยาสะ” (วิ+อาส) ไม่น่าจะเป็นชื่อผู้แต่ง แต่น่าจะเป็นคำที่หมายถึงผู้รวบรวมตรงตามความหมายของศัพท์³⁵

แม้ว่าปัจจุบันยังไม่มีหลักฐานที่ชัดเจน ทำให้ไม่อาจระบุ ผู้แต่งและสมัยที่แน่นอนของมหาภารตะได้ แต่จากหลักฐานที่พอจะสืบสาวได้ทำให้ให้นักวิชาการที่ศึกษามหาภารตะ ส่วนใหญ่มีความเห็นว่มหาภารตะเรื่องนี้ใช้เวลาแต่งนานกว่า 800 ปี ส่วนที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการทำสงครามของพี่น้องตระกูลปาณฑพ และเการพซึ่งเป็นเรื่องหลักน่าจะเป็นส่วนที่แต่งก่อนคือเริ่มแต่งประมาณ 400 ปีก่อนคริสตศักราช หลักฐานเก่าแก่ที่สุดเกี่ยวกับเรื่องมหาภารตะเท่าที่นักวิชาการพบในปัจจุบันล้วนเป็นหลักฐานในสมัย หลังพระเวท ได้แก่ คัมภีร์กัลปสูตร ³⁶ สังขยายนเศราตสูตร (XV, 16) และอาศวलयนคฤยสูตร (III.4.4) (งานในศตวรรษที่ 5 ก่อนคริสตศักราช) เป็นต้น รวมทั้งตำราไวยากรณ์สันสกฤตของปาณินิซึ่งแต่งเมื่อ 400 ปีก่อนคริสตศักราชก็นำชื่อตัวละครที่คาดว่าน่าจะมาจาก เรื่องมหาภารตะมาเป็นตัวอย่างในการสร้างคำ เช่น ภิมะ ยุธิษฐิระ วิฑูร เป็นต้น³⁷

นอกจากนี้ยังพบร่องรอยของมหาภารตะ ในคาถาชาดกในพระไตรปิฎก ภาษาบาลีซึ่งสันนิษฐานว่าแต่งราวศตวรรษที่ 4-3 ก่อนคริสตกาลด้วย แต่เนื้อ หาคลาดเคลื่อนและ ค่อนข้างสับสน เช่น กล่าวว่นางกัณหา (กฤษณา) มีสามี 5 คน คือ อัชชุนะ (อรชุน) นกุละ ภิมเสน ยุธิฐฐิ

³³manah sāgarasaṃbhūtaṃ maharṣeḥ puṇyakarmaṇaḥ

...(1.53.34)

³⁴maharṣeḥ pūjitasyeḥa sarvaloke mahātmanah

pravakṣyāmi matam kṛtsnam vyāsasyāmita tejaṣaḥ (1.1.23)

³⁵Winternitz, *A History of Indian Literature*, Vol.1, 313-314.

³⁶กุสุมา รัชชมนั, *นิทานอุทาหรณ์ในวรรณคดีสันสกฤต* (นครปฐม : ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525), 48.

³⁷Winternitz, *A History of Indian Literature*, Vol.1, 450.

ละ (ยุธิษฐิระ) และสหเทพ แต่นางกัณหาไม่เชื่อสัจย์ต่อสามี กลับไปเป็นชู้กับคนรับใช้ค่อม เป็น
ต้น³⁸ เหตุที่เนื้อหาของเรื่องมหากาฬที่พบในคาถาชาดกในพระไตรปิฎกมีความคลาดเคลื่อน
ดังกล่าว วิน เทอร์นิทซ์แสดงความเห็นว่าอาจเนื่องมาจากมหากาฬที่มีกำเนิดในอินเดีย
ตะวันตกไม่ค่อยแพร่ไปสู่อินเดียตะวันออกซึ่งเป็นดินแดนของพุทธศาสนาจึงยังไม่ค่อยเป็นที่
รู้จักของคนแถบนั้น³⁹

แม้ว่าร่องรอยของมหากาฬที่ปรากฏในวรรณคดีต่างๆที่อ้างข้างต้นจะเป็นเพียงการ
อ้างถึงชื่อตัวละครและเนื้อเรื่องมหากาฬเพียงเล็กน้อย อีกทั้งในวรรณคดีบางเรื่อง เนื้อเรื่องมหา
กาฬยังมีความสับสนอีกด้วย แต่ร่องรอยเหล่านี้ก็ช่วยในการสันนิษฐาน ของนักวิชาการ และทำ
ให้นักวิชาการ ส่วนใหญ่ เชื่อว่า มหากาฬเริ่มแต่งปร มาณศตวรรษที่ 4 ก่อนคริสต์ศักราชหรือ
อย่างช้าที่สุดไม่น่าจะเกินศตวรรษที่ 5 ก่อนคริสต์ศักราช และมีการเปลี่ยนแปลงมาทีละน้อยตลอด
มาจนกระทั่งมีเนื้อหาสมบูรณ์ดังที่ปรากฏในปัจจุบันเมื่อประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 4⁴⁰

ประวัติและพัฒนาการของเรื่องมหากาฬ ก่อนบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรมักถูกเล่าขาน
ในลักษณะของตำนาน เรื่องเล่า ซึ่งส่วนใหญ่มักมีความเกี่ยวข้องกับเทพเจ้า เนื่องจาก วรรณคดี
สันสกฤตเป็นวรรณคดีที่สร้างสรรค์ขึ้นจากความศรัทธาอย่างลึกซึ้งที่กวีมีต่อเทพเจ้า กวีอินเดียเชื่อ
ว่าวรรณคดี มีกำเนิดมาจากเทพเจ้า ในความรู้สึกของกวีอินเดีย วรรณคดีจึงเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่
สมควรยกย่อง⁴¹ เรื่องมหากาฬถือเป็นวรรณคดีสำคัญและได้รับยกย่องเป็นพระเวทที่ 5 จึงมี
ตำนานเล่าถึงประวัติความเป็นมาในลักษณะดังกล่าวด้วย ดังปรากฏใน บรรพที่ 12 ศานติบรรพว่า
แต่เดิมพระพรหมสร้างมหากาฬให้มีความยาว 100,000 อชฺยายะ⁴² แต่ถูกย่อให้สั้นลงถึง 4 ครั้ง
คือ ครั้งแรก พระศิวะย่อเหลือ 10,000 อชฺยายะ ครั้งต่อมา พระอินทร์ย่อเหลือ 5,000 อชฺยายะ ครั้ง

³⁸พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับหลวง , พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 19, พิมพ์ครั้งที่ 3
(กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2521), 97-98. อ้างถึงใน กุสุมา รัชมนณี, นิทานอุทาหรณ์
ในวรรณคดีสันสกฤต, 49-50.

³⁹Winternitz, A History of Indian Literature, Vol.1, 452.

⁴⁰Ibid., 446.

⁴¹กุสุมา รัชมนณี , การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต (กรุงเทพฯ :
ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 18.

⁴²tato 'dhyāyasahasrāṇāṃ śataṃ cakre svabuddhijam
yatra dharmas tathaivārthaḥ kāmāś caivānuvarṇitaḥ || (12.59.29)

ที่สาม ฤๅษีพหุหสปีดโยเหลือ 3,000 อัธยายะ และครั้งสุดท้าย ฤๅษีอุศนะ⁴³ย่อเหลือเพียง 1,000 อัธยายะ⁴⁴

ตามทฤษฎีของนักวิชาการ มหาภารตะมีการเปลี่ยนแปลงตลอดมา ในลักษณะของ epic of growth โดยมากนิยมแบ่งพัฒนาการของมหาภารตะออกเป็น 3 ระยะ⁴⁵

ระยะที่ 1 มหาภารตะมีความยาว 8,800 โศลก รอยเห็นวามหาภารตะสำนวนนี้คือสำนวนดั้งเดิมซึ่งเชื่อกันว่าฤๅษีวาสะเป็นผู้แต่ง โดยมีพระคเณศเป็นผู้จาร ภายหลังเป็นที่รู้จักในชื่อ “ชัย” แมคโดแนลอธิบายว่าเนื้อหาของมหาภารตะในระยะแรกนี้กล่าวถึงชะตากรรมของพวกเกอร์พซึ่งเป็นฝ่ายที่ยึดมั่นในคุณธรรมแต่ต้องพ่ายแพ้ให้เหลียมกกลิงของกฤษณะ ในสมัยนี้พระพรหมเป็นเทพเจ้าสูงสุด เมื่อตรวจสอบเทียบ หาระยะเวลา จากวรรณคดีบาลี พบว่าพระพรหมมีสถานภาพนี้แล้ว ในสมัยพุทธกาล แมคโดแนล จึงสรุปว่ามหาภารตะฉบับดั้งเดิมน่าจะแต่งราวศตวรรษที่ 5 ก่อน คริสตศักราช

ระยะที่ 2 มหาภารตะมีความยาว 24,000 โศลก มหาภารตะสำนวนนี้เป็นที่รู้จักในชื่อ “ภารตสंहิตา”⁴⁶เนื้อเรื่องเปลี่ยนจากเดิมคือ พวกปาณฑพกลับเป็นฝ่ายมีคุณธรรม ส่ว พวกเกอร์พกลายเป็นฝ่ายชั่วร้าย ในมหาภารตะเริ่มกล่าวถึงพระศิวะและพระวิษณุ ในฐานะเสมอพระ

⁴³อุศนะ (Uśnas) เป็นชื่อฤๅษีในสมัยโบราณ ต่อมาเข้าใจกันว่าหมายถึง สุकर (Śukra) หรือดาวศุกร์ซึ่งเชื่อว่าเป็นบุตรของฤๅษีภฤคุ และเป็นครูของพวกเททย์

⁴⁴tatas tām bhagavān nītiṃ pūrvam jagrāha śaṃkaraḥ
bahurūpo viśālāṣaḥ śivaḥ sthānūr umāpatiḥ || (12.59.86)
yugānām āyuso hrāsaṃ vijñāya bhagavān śivaḥ
saṃcikṣepa tataḥ śāstraṃ mahārthaṃ brahmaṇā kṛtam || (12.59.87)
vaiśālākṣam iti proktaṃ tad indraḥ pratyapadyata
daśa dhyāya sahasrāṇi subrahmaṇyo mahātapāḥ || (12.59.88)
bhagavān api tac chāstraj sajikṣepa purajdarah
sahasraiḥ pañcabhis tāta yad uktaj bāhudantakam || (12.59.89)
adhyāyānāj sahasrais tu tribhir eva bṛhaspatiḥ
sajcikṣepesvaro buddhyā bārhaspatyaj tad ucyate || (12.59.90)
adhyāyānāj sahasreṇa kāvyah sajkṣepam abravīt
tac chāstram amitaprajño yogācāryo mahātapāḥ || (12.59.91)

⁴⁵นักวิชาการที่แบ่งพัฒนาการของมหาภารตะเป็น 3 ระยะดังกล่าว ได้แก่ เอส .บี.รอย และอาร์เธอร์ เอ. แมคโดแนล แต่นักวิชาการทั้งคู่อ้างอิงหลักฐานต่างกัน คือ รอย ให้ความสำคัญกับตัวบท (text) เป็นหลัก อธิบายโดยอ้างอิงจากเนื้อเรื่อง ส่วนแมคโดแนล อ้างอิงหลักฐานภายนอก เช่น หลักฐานจากวรรณคดีบาลี จดหมายเหตุราชทูตกรีก และหลักฐานเกี่ยวกับการบริจาศที่ดิน เป็นต้น ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน S.B. Roy, **Date of Mahabharata**, 101. and Arthur A. Macdonell, **A History of Sanskrit Literature**, 2nd ed., 239-241.

⁴⁶Roy, **Date of Mahabharata**, 101.

พรหม ซึ่งจากจดหมายเหตุของราชทูตกรีกประจำเมืองปาฏลินุตรกล่าวว่า เทพเจ้าทั้งสององค์มีฐานะสำคัญเสมอพระพรหม เมื่อประมาณ 300 ปีก่อนคริสตศักราช แมคโด เนลจึงสันนิษฐานว่า มหาภารตะระยะที่ 2 น่าจะอยู่ในช่วงประมาณ 300 ปีก่อนคริสตศักราช⁴⁷

ระยะที่ 3 มหาภารตะมีความยาวประมาณ 100,000 โศลก มหาภารตะในช่วงนี้เป็นที่รู้จักในชื่อ “มหาภารตะ”⁴⁸ ในระยะนี้มีการเติมอุปาขยานะและคำสอนจำนวนมากเข้ามาในเรื่อง แมคโดเนล สันนิษฐานว่ามหาภารตะน่าจะมีลักษณะดังที่ปรากฏในปัจจุบันเมื่อประมาณ คริสตศักราช 350 ทั้งนี้โดยอาศัยหลักฐานจำนวนมากเกี่ยวกับการบริจาตที่ดินในภาคต่างๆของ อินเดียระหว่างปี คริสตศักราช 450-500 ซึ่งหลักฐานเหล่านี้ต่างแสดงว่าประมาณกลาง คริสตศตวรรษที่ 5 มหาภารตะมีลักษณะดังเช่นปัจจุบันแล้ว⁴⁹

อนึ่ง เอ็ม.เอ. มเหนท์เล⁵⁰ นักบูรพคดีชาวอินเดีย และรอย⁵¹ กล่าวไว้ในทำนองเดียวกันว่า การเปลี่ยนแปลงและแต่งเติม เนื้อเรื่องมหาภารตะ ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในขั้นตอนการท่องหรือการเล่าในวัฒนธรรมมุขปาฐะ เท่านั้น แต่พบว่ามีหลายครั้งที่การเปลี่ยนแปลงหรือแต่งเติม เกิดขึ้นในขั้นตอนการเขียนหรือคัดลอกเพื่อสร้างต้นฉบับ ซึ่งเป็นกระบวนการ ในวัฒนธรรมลายลักษณ์ อย่างไรก็ตาม มเหนท์เลชี้ให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดใน วัฒนธรรมลายลักษณ์ สามารถสืบสาวและสอบทานได้ง่ายกว่าในวัฒนธรรมมุขปาฐะ เรื่องมหาภารตะ ฉบับภาษาสันสกฤตที่ปรากฏในปัจจุบันมีรายละเอียดของเหตุการณ์ หลายเหตุการณ์ที่ถูกเพิ่มเติมเข้ามา ในกระบวนการทางลายลักษณ์ เช่น ในเหตุการณ์ที่กัรณะเข้าร่วมพิธีสุมพรของเจ้าหญิงเทรปาที พบพบมีการเพิ่มรายละเอียด⁵²ว่า “กัรณะเข้าร่วมพิธีสุมพรพร้อมกับทูรโยธน์และเจ้าชายกรุงค็อนอื่นๆเนื่อง จาก

⁴⁷ Macdonell, **A History of Sanskrit Literature**, 2nd ed., 240.

⁴⁸ Roy, **Date of Mahabharata**, 101.

⁴⁹ Macdonell, **A History of Sanskrit Literature**, 2nd ed., 240.

⁵⁰ M.A. Mahendale, “Interpolations in The Mahābhārata,” *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute* LXXXII (2001) : 193-212.

⁵¹ Roy, **Date of Mahabharata**, 102.

⁵² รายละเอียดที่เพิ่มเข้ามาในเหตุการณ์ตอนนี้ไม่ปรากฏในฉบับของอินเดียใต้ทั้งหมด ส่วนฉบับของอินเดียเหนือไม่ปรากฏในฉบับแคชเมียร์ ฉบับไมถิลี และฉบับเบงกอล แต่พบในต้นฉบับตัวเขียนอักษรเทวนาครี 4 ฉบับ (จากต้นฉบับตัวเขียนอักษรเทวนาครี 14 ฉบับที่ใช้ในการสร้างต้นฉบับปรับปรุง) และพบในต้นฉบับตัวเขียนภาษาเนปาล 1 ฉบับ (จากต้นฉบับตัวเขียนภาษาเนปาลที่ใช้ทั้งหมด 3 ฉบับ) มเหนท์เลจึงสันนิษฐานว่ารายละเอียดดังกล่าวน่าจะเพิ่มเติมเข้ามาในสมัยหลังมาก จัดว่าค่อนข้างใหม่ ดูเพิ่มเติมได้จาก M.A. Mahendale, “Interpolations in The Mahābhārata,” 193-212.

ได้รับเชิญจากท้าว ทรุบท ⁵³ จากนั้นยูธิษฐิระกล่าวกับปุโรหิตของท้าวทรุบทว่า หากข้อตกลงถูกพิชิตแล้ว (บรรลุผล) ก็ “ไม่อาจอ้างในเรื่องวรรณะ ในเรื่องอาชีพ ในเรื่องตระกูล และในเรื่องโคตร”⁵⁴ เป็นต้น

อนึ่ง มหาภารตะ ฉบับปัจจุบัน มีลักษณะเป็นมหากาพย์ ขนาด ยาวที่แต่งด้วยคำประพันธ์ ร้อยกรองประเภทโคลกเป็นหลัก มีร้อยแก้วแทรกตลอดทั้งเรื่อง และประกอบด้วยฉันทอีกหลายชนิด ได้แก่ ฉันทโบริณที่ใช้แต่งคัมภีร์พระเวท เช่น ฉันทตรีษฏภู ชคติ ศักวี อดิธฤติ ฯลฯ ฉันทวรรณพุต (วรรณวฤต) เช่น ฉันทไวศวเทวี วสัน ตติลกา มาลินี ประหรษณี รุจิรา ภูชคประยาตร วิทพธตา ฯลฯ และฉันทมาตรพุต (มาตรวฤต) เช่น ฉันทปุષปิตาคร เอาปัจฉันทลิกะ อปรวิก-ตรา ไวตาลิยะ ฯลฯ⁵⁵

ในเรื่องมหาภารตะ กวีนิยมเรียกมหาภารตะด้วยคำหลายคำซึ่ง ล้วนแต่เป็นคำที่บอกลักษณะและแสดง ประเภท ทางวรรณคดี ของเรื่องมหาภารตะทั้งสิ้น คำที่พบมาก ได้แก่ คำที่หมายถึงเรื่องเล่าหรือคำที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเล่าประเภทต่างๆ เช่น สัวาท (บทสนทนา) อาชยานะ (เรื่องเล่า) อิติหาสะ (มหากาพย์) ปุราณะ (ตำนาน) จริต (ชีวประวัติ) และกถา (เรื่องแต่ง) เป็นต้น คำกลุ่มที่สองที่กวีใช้เรียกมหาภาร ตะ ได้แก่ ชื่อคัมภีร์ทางศาสนาที่มีมาก่อน มหาภารตะ เช่น เวท สัหิตา อุปนิษัต เป็นต้น คำที่กวีใช้ทั้งสองกลุ่มแสดงให้เห็นว่ามหาภารตะประกอบด้วยลักษณะของวรรณคดีประเภทเรื่องเล่าและวรรณคดีประเภทศาสตร์เป็นหลัก ตามขนบ มหาภารตะจัดเป็นวรรณคดีมหากาพย์ (ซึ่งเป็นวรรณ คดีเรื่องเล่าประเภทหนึ่ง) เนื้อหาของมหาภารตะ ประกอบด้วยเรื่องเล่าและคำสอนจำนวนมาก และดำเนินเรื่อง ด้วยบทสนทนา (สัวาท) ของตัวละคร นักวรรณคดี บางคน เช่น วินเทอร์นิตซ์ ไม่นับมหาภารตะเป็นกาพย์ เนื่องจาก “เมื่อเปรียบเทียบกับรามายณะซึ่งเป็นวรรณคดีมหากาพย์เรื่องเอ กอีกเรื่องหนึ่งแล้ว วรรณศิลป์ในมหาภารตะดู จะไม่เด่น”⁵⁶

⁵³Duryodhana purogās ca sakarṇāḥ kuravo nṛpa
brāhmaṇās ca mahābhāgā deśebhyaḥ samupāgaman ||(1.176.14)

⁵⁴...

na tatra varṇeṣu kṛtā vivakṣā, na jīvaśilpe na kule na gotre ||(1.185.23)

⁵⁵ ศักดิ์ศรี แย้มนำดดา, “มหาภารตะ” เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง “มหากาพย์มหาภารตะ : ความสัมพันธ์ที่มีต่อวัฒนธรรมไทย ครั้งที่ 2” จัดโดยคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและชมรมบาลีสันสกฤต, 20-21 พฤศจิกายน 2543, หน้า 4.

⁵⁶A. K. Warder, **Indian Kāvya Literature**, Vol.2, **The Origins and Formation of Classical Kāvya** (Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1972), 39.

อย่างไรก็ตาม นักวรรณคดีอีกกลุ่มหนึ่ง เช่น อานันทวอร์ธนะ ผู้แต่งคัมภีร์วันยาโลกะ มองว่า มหาภารตะอาจจัดเป็นศาสตร์ได้เพราะแนวคิดสำคัญของเรื่องคือ โมกษะเป็นเป้าหมายสูงสุดในชีวิตมนุษย์ ในขณะที่เดียวกันก็จัดเป็น กาวยะได้เพราะประกอบด้วยวรรณคดี⁵⁷ (รสเด่นในเรื่องนี้ได้แก่ ศาตรส) ซึ่งอานันทวอร์ธนะถือว่า รสเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดและเป็น ชีวิตของกาวยะ⁵⁸ นอกจากนี้ เอ.เค. วอเดอร์⁵⁹, ราม กรัน ศัรมะ⁶⁰ และกุสุมา รักษมณี⁶¹ เป็นต้น ก็แสดงความเห็นในทางเดียวกันว่ามหาภารตะมีความเป็นกาวยะ

2. องค์ประกอบและโครงสร้าง

มหาภารตะเป็นวรรณคดีประเภทเรื่องเล่า (narrative) ซึ่งเจอราร์ด พรินซ์ (Gerald Prince) อธิบายว่าหมายถึง การบรรยายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงหรือเป็นจินตนาการอย่างน้อย 1 เหตุการณ์โดยผู้เล่าเรื่อง 1 คน 2 คน หรือมากกว่านั้น⁶²และสื่อออกมาเป็นตัวอักษร เสียง หรือภาพที่อาจอยู่ในรูปแบบของนิทานมุขปาฐะ กวีนิพนธ์ บันทึคดี ภาพเขียน ภาพยนตร์ หรือการ์ตูน⁶³ โดยมีข้อสังเกตว่าข้อความจำนวนมากไม่จัดเป็นเรื่องเล่าเนื่องจากไม่ได้นำเสนอเหตุการณ์ใดๆ เช่น กุหลาบสีแดง ไวโอเล็ตสีม่วง น้ำตาลหวาน เป็นต้น⁶⁴

ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของเรื่องเล่าอันเดียวก็คือมักไม่ใช่เรื่องเดี่ยวแต่เป็นเรื่องที่ประกอบขึ้นจากชุดของเรื่องเล่าจำนวนมาก ซึ่งขยายออกจากแกนกลางของเรื่อง การเล่าเรื่องในลักษณะนี้ทำให้นิยายเรื่องโดยรวมนั้นกว้างขวางมาก และเนื้อหามีความหลากหลาย แต่เรื่องเล่า ย่อยๆ

⁵⁷Daneil H. H.Ingalls, **The Dhvanyaloka of Anandavardhana With the Locana of Abhinavagupta** (Cambridge : Harvard University Press, 1990), n.p. อ้างถึงในกุสุมา รักษมณี, “สุนทรีย รสในวรรณคดีเรื่องมหาภารตะ,” ใน **สันสกฤตวิจารณ์**, 180.

⁵⁸A. Sankaran, **Some Aspects of Literary Criticism in Sanskrit**. (New Delhi : Oriental Books Reprint Corporation, 1973), 79.

⁵⁹Warder, **Indian Kāvya Literature**, Vol.2, **The Origins and Formation of Classical Kāvya**, 39.

⁶⁰Ram Karna Sharma, **Elements of Poetry in the Mahābhārata**, 2nd.ed. (Delhi : Motilal Banarsidass, 1988).

⁶¹กุสุมา รักษมณี, “สุนทรียรสในวรรณคดีเรื่อง มหาภารตะ” ใน **สันสกฤตวิจารณ์** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2547), 177-190.

⁶²Gerald Prince, **Dictionary of Narratology** (n.p.: Scholar Press, 1988), 58-60.

⁶³อิรวดี ไตลังคะ , **ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง** , พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2546), คำนำ.

⁶⁴Prince, **Dictionary of Narratology**, 58-60.

ที่นำมาประกอบกันจะเกี่ยวข้องและเชื่อมโยงกันอย่างหลวมๆเท่านั้น บางเรื่องอาจแยกออกได้ต่างหากโดยไม่มีผลกระทบต่อเนื้อเรื่องทั้งหมดดังที่ปานิกอร์⁶⁵เปรียบเทียบว่า

เรื่องเล่าขนาดยาวของอินเดียเป็นเหมือนวัดอินเดียหรือโครงสร้างปราสาทราชวังซึ่งมีทางเข้าหลายทาง มีซุ้มประตูมากมาย มีโครงสร้างย่อยจำนวนมาก ทำให้โครงสร้างโดยรวมแผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง เช่นเดียวกับการมีวัดขนาดเล็กสำหรับเทพระดับรอง หรือวังขนาดเล็กสำหรับเจ้าชายหรือเจ้าหญิงรุ่นเยาว์หรือนางสนม ทั้งนี้เพื่อความสำคัญแก่ผู้ครอบครองพระราชวัง แต่ส่วน ประกอบเหล่านี้ไม่ใช่ส่วนสำคัญของเรื่อง วังเล็กๆอาจว่างเปล่าหรือถูกทำลายแต่ก็ไม่มีผลกระทบต่ออำนาจของเทพหรือพระราชที่ปกครอง หมู่บ้านของอินเดียก็มีโครงสร้างลักษณะนี้เช่นกัน ... เรื่องชุดก็เช่นเดียวกัน เหมือนกับขบวนรถไฟหรือขบวนรถรางที่สามารถแยกออกได้ไม่ใช่รถยนต์ ต่อดนเดียหรือเครื่องบิน การกระจายศูนย์กลางลักษณะนี้เหมือนกับประสบการณ์ของมนุษย์ที่เป็นเค้าโครงของเนื้อเรื่องแบบยาว แม้แต่ภาษาของอินเดียก็มีลักษณะโครงสร้างแบบนี้...

ลักษณะโครงสร้างแบบขยายศูนย์กลางดังกล่าวเป็นลักษณะที่ปรากฏอย่างชัดเจนในเรื่องมหากาตะ ดังจะเห็นว่ามหากาตะประกอบขึ้นจากชุดของเรื่องเล่าจำนวนมากซึ่งเรื่องเล่าส่วนใหญ่มีความสมบูรณ์ในตัว จึงเป็นอิสระ สามารถแยกออกต่างหากได้โดยไม่ทำให้เนื้อเรื่องทั้งหมดเสียหาย จำนวนเรื่องที่มากที่รวมอยู่ในเรื่องมหากาตะถือเป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นความอุตสาหะของกวีทั้งหลายที่เพียรพยายามรวบรวมเรื่องราวจากหลายแหล่งมาไว้ด้วยกันจนทำให้มหากาตะกลายเป็นเรื่องเล่าขนาดใหญ่ที่เป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าได้อย่างดี เมื่อพิจารณาองค์ประกอบของเรื่องเล่าขนาดมหึมาเรื่องนี้ ในด้านเนื้อหาจะเห็นว่า มหากาตะมีองค์ประกอบสำคัญ 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนนำ เรื่องหลัก และอุปายานะ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) ส่วนนำ คือองค์ประกอบตอนต้นทั้งหมดก่อนเข้าสู่เนื้อเรื่องหลัก เป็นส่วนที่กวีแต่งขึ้นภายหลังเรื่องหลัก และเนื่องจากเรื่องมหากาตะเป็นเรื่องเล่าขนาดยาวมาก ส่วนนำของมหากาตะจึงประกอบด้วยเนื้อหาหลากหลาย นักวิชาการมีความเห็นว่าส่วนนำของมหากาตะแต่งในช่วงเวลาต่างกันหลายวาระ เนื้อหาจึงมีความหลากหลาย บ้างเป็นบทไหว้เทพเจ้า บ้างเป็นการนำเนื้อหาจากปุราณะมาเล่า บ้างกล่าวถึงความเป็นมาเกี่ยวกับสถานที่และโอกาสในการเล่าเรื่องมหากาตะ และบ้างก็เป็นการย่อเนื้อเรื่องหลักมาเล่าอย่างสั้นๆเพื่อให้ผู้อ่านมองเห็นภาพรวมและเข้าใจเนื้อเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบได้อย่างรวดเร็วก่อน เป็นต้น ทั้งนี้อาจลำดับเนื้อหาของส่วนนำของมหากาตะได้ดังต่อไปนี้

⁶⁵K. Ayyappa Paniker, **Indian Narratology**, (New Delhi : Indira Gandhi National Centre for the Arts, 2003), 7.

ส่วนแรก โศลกบทแรกของมหาภารตะเป็นบทไหว้ฤษีนารายณะ (Nārāyaṇa) ฤษีนระ (Nara) และพระนางสรวิศวตี (Sarasvatī) ความว่า

หลังจากแสดงความนอบน้อมด้วยการคำนับแก่ฤษีนารายณะ ฤษีนระ และพระนางสรวิศวตีแล้ว ขอจงกล่าวโศลกอันมีนามว่าชัยนี้⁶⁶

ส่วนที่สอง เป็นส่วนที่กวีก็กล่าวถึง ผู้เล่าเรื่องมหาภารตะ สถานที่ โอกาส และสาเหตุในการเล่าเรื่อง เป็นต้น เมื่อไหว้ฤษีนารายณะ ฤษีนระ และพระนางสรวิศวตีแล้ว กวีก็กล่าวถึงเหตุการณ์ที่ป่าในมิษะซึ่งเป็นสถานที่ที่อุครศรณะเล่าเรื่องมหาภารตะ และกล่าวถึงสาเหตุที่อุครศรณะเสาะหา (ugraśravas-sauti) เล่าซึ่งสรุปได้ 2 ประการคือ สาเหตุประการแรกคือความใคร่รู้ของตัวละครอื่น ในที่นี้ ได้แก่ เหล่าฤษีที่มาพร้อมทำพิธีที่ป่าในมิษะ (naimiṣa) และปรารถนาจะฟังเรื่องมหาภารตะจากอุครศรณะจึงขอร้องอุครศรณะว่า “พวกเราปรารถนาจะได้ยินเรื่องราวที่เรียกว่า ภารตะซึ่งรจนาโดยฤษี व्याส สามารถจัดปีศาจและอำนาจ ชั่วร้ายต่างๆ และถูกบอกเล่าโดย ฤษีไวศัมปายณะ (Vaiśampāyana) โดยคำสั่งของฤษีไทวปายณะเอง ในพิธีฆ่าแห่งพระเจ้าชนเมชัย (Janamejaya)”⁶⁷ ส่วนสาเหตุอีกประการหนึ่งเป็นเหตุที่สืบเนื่องมาจากสาเหตุประการแรกคือ เมื่อได้รับการขอร้องจากฤษีทั้งหลาย อุครศรณะก็ตระหนักถึงประโยชน์ที่จะเกิดจากการเผยแพร่เรื่องมหาภารตะ ดังที่กล่าวว่า

ข้าพเจ้าจะประกาศความคิดศักดิ์สิทธิ์ของฤษี व्याส ผู้มีภาระทำให้ได้รับการยกย่องจากคนทั้งปวง บางคนเผยแพร่เรื่องราวนี้แก่สาธารณะ บางคนกำลังศึกษา บางคนตั้งใจจะประกาศเรื่องนี้แก่โลกในภายหลัง เพราะนี่คือแหล่งวิทยากรอันไพบูลย์ในสามโลก ที่ถูกรอบครอบด้วย พราหมณ์ จึง เป็นเรื่องน่ายินดีสำหรับผู้ ศึกษาทั้งหลายจะได้ ศึกษาคำสอนต่างๆ การสนทนาของมนุษย์กับเทพ และบทกวีที่หลากหลาย⁶⁸

ส่วนที่สาม เป็นเรื่องราวที่อุครศรณะได้ฟังจากไวศัมปายณะซึ่งท่องเรื่องมหาภารตะให้พระเจ้าชนเมชัยฟังในพิธีฆ่า เนื้อหา ในส่วนนี้กล่าวถึงเหตุการณ์ในยุคสร้างโลกจนกระทั่งกำเนิดวรรณะคติมหากาพย์ซึ่งเป็นเนื้อหาที่ประมวลมาจากปุราณะหลายเรื่อง นอกจากนี้มีการกล่าวถึงประวัติการแต่งมหาภารตะ เรื่องย่อของมหาภารตะบางตอนซึ่งเล่าโดยท้าวธฤตราชภูรี (Dhṛtarāṣṭra) และจบด้วยการกล่าวยกย่องมหาภารตะ รวมถึงอานิสงส์จากการอ่านมหากาพย์เรื่องนี้ เช่นตอนกล่าวถึงกำเนิดโลกว่า

⁶⁶ nārāyaṇam namaskṛtya naram caiva narottamam
devīm sarasvatīm caiva tato jayam udīrayet || (1.1.0)

⁶⁷ Kisari Mohan Ganguli, trans., **The Mahabharata**, Adi Parva, Section 1 [Online], Available from <http://www.sacred-texts.com/hin/m01/m01002.htm>.

⁶⁸ Ibid.

...เมื่อแสงและความสว่างหายไป ทุกอย่างปกคลุมไปด้วยความมืด มีสิ่งหนึ่งที่เป็นเหตุของการเกิดทั้งหลาย นั่นคือไขว้ของเทพ เป็นเมล็ดพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายมหาทิวยะ และมีมาตั้งแต่การเริ่มยุค เป็นพรหมที่สว่างสุกใสอย่างแท้จริง เป็นอมตะ เป็นสิ่งมหัศจรรย์และไม่มีสิ่งใดในโลกเสมอเหมือน เป็นต้นเหตุที่มองไม่เห็น เป็นสิ่งที่ธรรมชาติมีส่วนร่วม...⁶⁹

2) เรื่องหลัก ได้แก่ เรื่องราวการต่อสู้ระหว่างพี่น้องสองตระกูลแห่งจันทวงศ์คือตระกูลปาณฑพกับเกาฬ เรื่องหลักเป็นองค์ประกอบที่ถือว่าสำคัญที่สุดและเป็นส่วนที่กวีแต่งขึ้นก่อนส่วนนำและอุปายานะ เป็นส่วนที่เชื่อมต่อกับส่วนนำ คือหลังจากเหล่าฤๅษีในป่าโนมิชะขอร้องให้อุครศรวะเล่าเรื่องการเดินทาง และเล่าเรื่องต่างๆ เช่น เรื่องกำเนิดโลก เรื่องมหาภารตะอย่างย่อ เรื่องอานิสงส์จากการอ่านหรือฟังมหาภารตะ อุครศรวะก็เล่าต่อว่าไวศัมปายนะเล่าเรื่องมหาภารตะทั้งหมดให้พระเจ้าชนะเมชัยฟังว่าอย่างไรบ้าง ซึ่งถือเป็นการ เข้าสู่เนื้อเรื่องหลักของมหาภารตะ

อย่างไรก็ตาม จุดเริ่มต้นของเรื่องหลักของมหาภารตะยังเป็นประเด็นที่เป็นข้อถกเถียงในวงวิชาการ ปัจจุบันมีความเห็นเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าวแตกต่างกันเป็น 3 กระแสหลัก คือความเห็นแรกเห็นว่าเรื่องหลักของมหาภารตะเริ่มต้นที่อุปบรพ ⁷⁰ชื่ออุปวิจระ (uparicara) ความเห็นที่สองเห็นว่าจุดเริ่มต้นคืออุปบรพชื่อ อาสติกะ (āstika) ส่วนความเห็นสุดท้ายเห็นว่าเรื่องหลักของมหาภารตะเริ่มต้นที่คำกล่าวของพระมนู⁷¹

3) อุปายานะหรือเรื่องแทรก คือเรื่องที่ตัวละครในส่วนนำ หรือตัวละครในเรื่องหลัก หรือแม้แต่ตัวละครในเรื่องแทรกเป็นผู้เล่า แทรกไว้ในเรื่องหลัก โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นอุทาหรณ์ เพื่อเปรียบเทียบ หรือเพื่อให้กำลังใจตัวละครตัวอื่น เป็นต้น อุปายานะที่พบในมหาภารตะส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่จบในตัว และเนื้อเรื่องเกือบไม่ มีผลกระทบกับเรื่องหลัก สามารถแยกเล่าได้โดยไม่ทำให้โครงเรื่องหลักเปลี่ยนแปลงหรือเสียหาย เช่น อุปายานะเรื่องกรรณะ - ศัลยะ หรือ หัสะ-กาก็ยะอุปายานะเป็นเรื่องที่แทรกอยู่ในเนื้อเรื่องหลักในเหตุการณ์ตอนกรรณะนำทัพออกรบ อุปายานะเรื่องพระนลเป็นเรื่องที่แทรกอยู่ในเนื้อเรื่องหลักตอนยુธิษฐิระแพ้พันสกาจนถูกเนรเทศให้ออกเดินป่าสิบสามปีพร้อมกษัตริย์ปาณฑพอีกสี่องค์และชายา เป็นต้น

⁶⁹Ibid.

⁷⁰ดูความหมายคำว่า"อุปบรพ"ในหน้า 5.

⁷¹C.V. Vaidya, *The Mahabharata : A Criticism* (Bombay : A.J.Combridge & Co., 1905), 2.

มหาภารตะเป็นมหากาพย์ที่มีความยาวมาก เนื้อเรื่องแบ่งออกเป็นตอนๆ ในหลายระดับ ทำให้โครงสร้างโดยรวมค่อนข้างซับซ้อน มีรายละเอียดมาก กวีผู้แต่งซึ่งตามชนบถถือว่าเป็นฤๅษีจะกล่าวเปรียบเทียบกับโครงสร้างของมหาภารตะกับส่วนต่างๆ ของต้นไม้ไว้ดังนี้

งานนี้คือต้นไม้ซึ่งมีเนื้อหาคือเมล็ดพันธุ์ ตอนต่าง ๆ ซึ่งมีชื่อว่าเปาโลมะ⁷² และอัสติกะ⁷³ คือราก ส่วนลำภ⁷⁴ คือลำต้น บรรพทั้งหลาย⁷⁵ ชื่อว่าสภาและอารัณยะคือคบไม้ บรรพชื่อว่าอริคือตาไม้ วิชาญและอุทโยคะคือแก่น ภิษมะคือกิ่งก้าน ไทรณะคือใบ กรรณะคือดอกที่งดงาม ศัลยะคือกลิ่นหอมของดอก สตรีและไอสิกะคือร่มเงา ศานติคือผล อัศวเมธคือน้ำหวาน และอาศรมวาสิกะคือจุดที่ต้นไม้เติบโต...⁷⁶

มหาภารตะมีความยาวมาก เนื้อเรื่องถูก แบ่งออกเป็นตอนๆ เรียกแต่ละตอนว่าบรรพ มีทั้งหมด 18 บรรพ และมีภาคผนวกที่แต่งเพิ่มเติมภายหลังเรียกว่าหริวงค์ กล่าวถึงประวัติและบรรพบุรุษของพระกฤษณะโดยเฉพะ⁷⁷ แต่ละบรรพยังแบ่งออกเป็นบทๆ เรียกแต่ละบทว่า อัธยายะ และในแต่ละอัธยายะยังประกอบด้วยโคลกจำนวนมาก แต่ละอัธยายะมีจำนวนโคลกไม่เท่ากัน ตามชนบถถือว่าเรื่องมหาภารตะมีโคลกรวมกันทั้งสิ้น 100,000 โคลก

นอกจากการแบ่งเนื้อเรื่องมหาภารตะออกเป็นตอนๆ ในลักษณะดังกล่าวข้างต้นนี้แล้ว ยังมีการแบ่งอีกลักษณะหนึ่งคือ แบ่งเรื่องมหาภารตะออกเป็น 100 ส่วน (ซึ่งต้องรวมหริวงค์ด้วยจึงจะครบ 100 ส่วน) เรียกแต่ละส่วนว่า อุปบรรพ แต่โดยทั่วไปเมื่อจะระบุตำแหน่งของโคลกจะไม่นิยมกล่าวถึงอุปบรรพ การระบุตำแหน่งคำประพันธ์ในมหาภารตะนิยมใช้ตัวเลข 3 ชุด เรียงต่อกัน คั่นด้วยเครื่องหมายจุด (.) เช่น 1.1.45 หมายถึง บรรพที่ 1 อัธยายะที่ 1 โคลกที่ 45 เป็นต้น⁷⁸ แต่ในเอกสารบางเรื่องอาจมีวิธีระบุตำแหน่งของข้อความหรือโคลกด้วยวิธีที่ต่างไปจากนี้ซึ่งมักจะมีการอธิบายไว้เฉพาะกรณีในเอกสารเหล่านั้น

⁷² เปาโลมะ (Pauloma) เป็นชื่ออุปบรรพที่ 4 ของเรื่องมหาภารตะ

⁷³ อัสติกะ (āstika) เป็นชื่ออุปบรรพที่ 5 ของเรื่องมหาภารตะ

⁷⁴ ลำภ (Saṃbhava) เป็นชื่ออุปบรรพที่ 7 ของเรื่องมหาภารตะ

⁷⁵ โดยมากมักใช้คำว่า “book” เพื่อแปลศัพท์ ปรว (parva) หรือบรรพ ในที่นี้ผู้วิจัยจึงแปลเป็นไทยว่า บรรพ

⁷⁶ Ganguli, trans., **The Mahabharata**, Adi Parva, Section 1 [Online], Available from <http://www.sacred-texts.com/hin/m01/m01002.htm>.

⁷⁷ ในวิทยานิพนธ์นี้ศึกษาเฉพาะมหาภารตะบรรพที่ 1-18 เท่านั้น ไม่รวมหริวงค์

⁷⁸ J.A.B. van Buitenen, trans and ed., **The Mahabharata : The Book of the Beginnig** (Chicago : The University of Chicago Press, 1973), xlii.

ส่วนอุปาขยานะหรือเรื่องแทรกซึ่งเป็นเรื่องเล่าย่อยๆ ที่ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญส่วนหนึ่งของมหากาพย์ มีจำนวน 61 เรื่อง⁷⁹ก็ไม่ได้ปรากฏอยู่ในทุกบรรพ แต่กระจายอยู่ในบรรพต่างๆ 8 บรรพ ได้แก่ บรรพที่ 1, 3, 5, 8, 9, 12, 13 และ 14 ดังนี้

บรรพที่ 1 อาทิบรรพ ประกอบด้วย 19 อุปบรรพ แบ่งเป็น 225 อังคยาละ มีโคลก 7,043

โคลก	อุปบรรพที่ 1	อนุกรมณิบรรพ
	อุปบรรพที่ 2	บรรพสัครหะ
	อุปบรรพที่ 3	เปาษยบรรพ
	อุปบรรพที่ 4	เปาโลมบรรพ
	อุปบรรพที่ 5	อาสติกบรรพ
	อุปบรรพที่ 6	อาทิวิศาวตรณบรรพ
	อุปบรรพที่ 7	สัณวบรรพ
	อุปาขยานะเรื่องที่ 1	ศกุนตลา-อุปาขยานะ
	อุปาขยานะเรื่องที่ 2	ยยาติ-อุปาขยานะ
	อุปาขยานะเรื่องที่ 3	มหาภิษะ-อุปาขยานะ
	อุปาขยานะเรื่องที่ 4	อณิมาณทวยะ-อุปาขยานะ
	อุปาขยานะเรื่องที่ 5	วายุษิตาษวะ-อุปาขยานะ
	อุปบรรพที่ 8	ชตุคฤททาหบรรพ
	อุปบรรพที่ 9	หิทธิมพวธบรรพ
	อุปบรรพที่ 10	พกวธบรรพ
	อุปบรรพที่ 11	จิตุรรถบรรพ
	อุปาขยานะเรื่องที่ 6	ตปตี-อุปาขยานะ
	อุปาขยานะเรื่องที่ 7	วสิษฐะ-อุปาขยานะ
	อุปาขยานะเรื่องที่ 8	เอารวะ-อุปาขยานะ

⁷⁹จำนวนอุปาขยานะในมหากาพย์ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยรวบรวมไว้ทั้งสิ้น 61 เรื่อง ส่วนอัลเฟรด ฮิลเทอไบเทล รวบรวมไว้ใน “Not Without Subtales Telling Laws and Truths in the Sanskrit Epics” 67 เรื่อง ทั้งนี้ผู้วิจัยไม่รวมเรื่อง อารณย์-อุปาขยานะ วิศวะ-อุปาขยานะ กฤตษณะ-อุปาขยานะ นารายณียะ-อุปาขยานะ อุญจวฤตตยะ-อุปาขยานะ และนกุล -อุปาขยานะ ซึ่งปรากฏในงานของฮิลเทอไบเทล เนื่องจากอุปาขยานะทั้ง 6 เรื่องดังกล่าวมีลักษณะเป็นบทสนทนาโต้ตอบที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับปรัชญาอินเดีย และไม่ใช่เรื่องเล่าจึงไม่ตรงกับลักษณะข้อมูลของงานวิจัยนี้

อุปสรรพที่ 12 เทวปทีสวยัวบรรพ

อุปาขยานะเรื่องที่ 9 ปัญจนทระ-อุปาขยานะ

อุปสรรพที่ 13 วิวาทิกบรรพ

อุปสรรพที่ 14 วิทุราคมบรรพ

อุปสรรพที่ 15 ราชยลุมบรรพ

อุปสรรพที่ 16 อรชุนวณวาสบรรพ

อุปาขยานะเรื่องที่ 10 สุนทอุปสุนท-อุปาขยานะ

อุปสรรพที่ 17 สุกัทธาหรณบรรพ

อุปสรรพที่ 18 หรณหาริกบรรพ

อุปสรรพที่ 19 ชาณทวทาหบรรพ

อุปาขยานะเรื่องที่ 11 ศารังคกะ-อุปาขยานะ

บรรพที่ 2 สภาบรรพ ประกอบด้วย 9 อุปสรรพ แบ่งเป็น 72 อธิบายะ มีโคลก 2,384 โคลก

อุปสรรพที่ 20 สภาบรรพ

อุปสรรพที่ 21 มนตรบรรพ

อุปสรรพที่ 22 ชราสัธวบรรพ

อุปสรรพที่ 23 ทิควิชยบรรพ

อุปสรรพที่ 24 ราชสุยกบรรพ

อุปสรรพที่ 25 อรัสมยวิหรณบรรพ

อุปสรรพที่ 26 ศิสุपालวธบรรพ

อุปสรรพที่ 27 ทญตบรรพ

อุปสรรพที่ 28 อนุกญตบรรพ

บรรพที่ 3 อารัณยบรรพ ประกอบด้วย 16 อุปสรรพ แบ่งเป็น 299 อธิบายะ มีโคลก 10,263 โคลก

อุปสรรพที่ 29 อารัณยกบรรพ

อุปสรรพที่ 30 กิริมีรวธบรรพ

อุปสรรพที่ 31 ไกรตบรรพ

อุปาขยานะเรื่องที่ 12 เสภาวธะ-อุปาขยานะ

อุปสรรพที่ 32 อินทรโลกาวิคมนบรรพ

อุปาขยานะเรื่องที่ 13 นละ-อุปาขยานะ

อุปสรรพที่ 33 ตีรยาตราบรรพ

- อุปาขยานะเรื่องที่ 14 อคัสตยะ-อุปาขยานะ
- อุปาขยานะเรื่องที่ 15 ฤษยศฤงคะ-อุปาขยานะ
- อุปาขยานะเรื่องที่ 16 การตวิริยะ/ ชามทคนยะ-อุปาขยานะ
- อุปาขยานะเรื่องที่ 17 สุกันยา-อุปาขยานะ
- อุปาขยานะเรื่องที่ 18 มานธาดฤ-อุปาขยานะ
- อุปาขยานะเรื่องที่ 19 ชันตุ-อุปาขยานะ
- อุปาขยานะเรื่องที่ 20 เศยนะ-อุปาขยานะ
- อุปาขยานะเรื่องที่ 21 อัมภวกรียะ-อุปาขยานะ
- อุปาขยานะเรื่องที่ 22 ยวกวีตะ-อุปาขยานะ
- อุปาขยานะเรื่องที่ 23 ไวนยะ-อุปาขยานะ

อุปสรรพที่ 34 ชฎาสุรวธบรรพ

อุปสรรพที่ 35 ยกษยัทธบรรพ

อุปสรรพที่ 36 อาชครบรรพ

อุปสรรพที่ 37 มารกัณเฑยสมาสยาบรรพ

- อุปาขยานะเรื่องที่ 24 มัตสยะ-อุปาขยานะ
- อุปาขยานะเรื่องที่ 25 มัณชูกะ-อุปาขยานะ
- อุปาขยานะเรื่องที่ 26 อินทรทณุมนะ-อุปาขยานะ
- อุปาขยานะเรื่องที่ 27 ฐนฐุมาระ-อุปาขยานะ
- อุปาขยานะเรื่องที่ 28 ปติวรตา-อุปาขยานะ

อุปสรรพที่ 38 เทวปทีสัตยภามาสัวาทบรรพ

- อุปาขยานะเรื่องที่ 29 มุทคตะ-อุปาขยานะ

อุปสรรพที่ 39 โฆษยาตราบรรพ

อุปสรรพที่ 40 มฤคสวัปนบรรพ

อุปสรรพที่ 41 ชยัทรธบรรพ

อุปสรรพที่ 42 เทวปทีหรณบรรพ

- อุปาขยานะเรื่องที่ 30 ราม-อุปาขยานะ
- อุปาขยานะเรื่องที่ 31 สาวิตรี-อุปาขยานะ

อุปสรรพที่ 43 กุณฑลาหรณบรรพ

อุปสรรพที่ 44 อารณยบรรพ

บรรพที่ 4 วิราฎบรรพ ประกอบด้วย 4 อุปสรรพ แบ่งเป็น 67 อธิบายะ มีโคลก 1,824

โคลก อุปสรรพที่ 45 วิราฎบรรพ

อุปสรรพที่ 46 กิจกถบรรพ

อุปสรรพที่ 47 โคครณบรรพ

อุปสรรพที่ 48 วิวาทิกบรรพ

บรรพที่ 5 อุทโยคบรรพ ประกอบด้วย 12 อุปสรรพ แบ่งเป็น 197 อธิบายะ มีโคลก 8,132

โคลก

อุปสรรพที่ 49 อุทโยคบรรพ

อุปาขยานะเรื่องที่ 32 อินทวิชย-อุปาขยานะ

อุปาขยานะเรื่องที่ 33 ทมโกทระ-อุปาขยานะ

อุปสรรพที่ 50 สัมขยานบรรพ

อุปสรรพที่ 51 ประชาครบรรพ

อุปสรรพที่ 52 สันสสุชาตบรรพ

อุปสรรพที่ 53 ยานสัมธิบรรพ

อุปสรรพที่ 54 ภควัตยานบรรพ

อุปสรรพที่ 55 กรรโณปนิวาทบรรพ

อุปสรรพที่ 56 อภินิรญาณบรรพ

อุปสรรพที่ 57 ภิษมาภิษณบรรพ

อุปสรรพที่ 58 อุลูกถานบรรพ

อุปสรรพที่ 59 ธาตริธสัมขยานบรรพ

อุปสรรพที่ 60 อัมโปปาขยานบรรพ

อุปาขยานะเรื่องที่ 34 อัมพา-อุปาขยานะ

บรรพที่ 6 ภิษมบรรพ ประกอบด้วย 4 อุปสรรพ แบ่งเป็น 117 อธิบายะ มี 5,406 โคลก

อุปสรรพที่ 61 ชัมพูชันทวินิรมาณบรรพ

อุปสรรพที่ 62 ภูมิบรรพ

อุปสรรพที่ 63 ภควัตคีตาบรพ

อุปสรรพที่ 64 ภีษมวธบรพ

บรพที่ 7 ไทรณบรพ ประกอบด้วย 8 อุปสรรพ แบ่งเป็น 173 อัธยายะ มี 8,152 ไศล

อุปสรรพที่ 65 ไทรณาภิเชกบรพ

อุปสรรพที่ 66 สัศตปกวธบรพ

อุปสรรพที่ 67 อภิมันยวธบรพ

อุปสรรพที่ 68 ประดิษฐานบรพ

อุปสรรพที่ 69 ชัยทรวธบรพ

อุปสรรพที่ 70 สมนิฏทักจวธบรพ

อุปสรรพที่ 71 ไทรณวธบรพ

อุปสรรพที่ 72 นารายณาสุวโมกษบรพ

บรพที่ 8 กรรณบรพ ประกอบด้วย 1 อุปสรรพ แบ่งเป็น 69 อัธยายะ มี 3,871 ไศล

อุปสรรพที่ 73 กรรณวธบรพ

อุปาษยานะเรื่องที่ 35 ตริปุระวธ-อุปาษยานะ

อุปาษยานะเรื่องที่ 36 หัสกากีเย-อุปาษยานะ

บรพที่ 9 ศัลยบรพ ประกอบด้วย 4 อุปสรรพ แบ่งเป็น 64 อัธยายะ มีไศล 3,315 ไศล

อุปสรรพที่ 74 ศัลยวธบรพ

อุปสรรพที่ 75 หทประเวศบรพ

อุปสรรพที่ 76 ตีรธยาตราบรพ

อุปาษยานะเรื่องที่ 37 อินทนมุจิ-อุปาษยานะ

อุปาษยานะเรื่องที่ 38 วฤททกุมารี-อุปาษยานะ

อุปสรรพที่ 77 คทาญทบรพ

บรพที่ 10 เสापติกบรพ ประกอบด้วย 2 อุปสรรพ แบ่งเป็น 18 อัธยายะ มีไศล 709

ไศล

อุปสรรพที่ 78 เสापติกบรพ

อุปสรรพที่ 79 เอษีกบรพ

บรพที่ 11 สตรีบรพ ประกอบด้วย 4 อุปสรรพ แบ่งเป็น 27 อัธยายะ มีไศล 730 ไศล

อุปสรรพที่ 80 วิโสภบรพ

อุปสรรพที่ 81 สตรีสรรพ

อุปสรรพที่ 82 ศรทสรรพ

อุปสรรพที่ 83 ชลประทณกสรรพ

สรรพที่ 12 ศณตสรรพ ประกอบด้วย 3 อุปสรรพ ประกอบด้วย 353 อัถยณะ มีศลก 13,037 ศลก

อุปสรรพที่ 84 รณธรรมสรรพ

อุปษณณะเร่องที่ 39 โษทศรณ-อุปษณณะ

อุปษณณะเร่องที่ 40 นารท-ปารวต-อุปษณณะ

อุปษณณะเร่องที่ 41 รณ-อุปษณณะ

อุปษณณะเร่องที่ 42 มุจุณท-อุปษณณะ

อุปษณณะเร่องที่ 43 อุษณรคเร่อง-อุปษณณะ

อุปษณณะเร่องที่ 44 ทณท-อุปษณณะ

อุปษณณะเร่องที่ 45 ฤษณคเร่อง-อุปษณณะ

อุปสรรพที่ 85 อปัทธรรมสรรพ

อุปสรรพที่ 86 โมษธรรมสรรพ

อุปษณณะเร่องที่ 46 กโปต-อุปษณณะ

อุปษณณะเร่องที่ 47 ชปกะ-อุปษณณะ

อุปษณณะเร่องที่ 48 จรการ-อุปษณณะ

อุปษณณะเร่องที่ 49 กณทธาร-อุปษณณะ

สรรพที่ 13 อนุศณนสรรพ ประกอบด้วย 2 อุปสรรพ แบ่งเป็น 154 อัถยณะ มีศลก 6,546 ศลก

อุปสรรพที่ 87 ทณธรรมสรรพ

อุปษณณะเร่องที่ 50 สุทรรศณะ-อุปษณณะ

อุปษณณะเร่องที่ 51 วิศวมตร-อุปษณณะ

อุปษณณะเร่องที่ 52 กังคณ-อุปษณณะ

อุปษณณะเร่องที่ 53 อุปณณ-อุปษณณะ

อุปษณณะเร่องที่ 54 มตังค-อุปษณณะ

อุปษณณะเร่องที่ 55 วดทณ-อุปษณณะ

อุปาขยานะเรื่องที่ 56 วิปุละ-อุปาขยานะ
 อุปาขยานะเรื่องที่ 57 จยวณะ-อุปาขยานะ
 อุปาขยานะเรื่องที่ 58 นฤคะ-อุปาขยานะ
 อุปาขยานะเรื่องที่ 59 นาจิเกตะ-อุปาขยานะ
 อุปาขยานะเรื่องที่ 60 กีฏะ-อุปาขยานะ

อุปบรรพที่ 88 ภิษมสวรคาโรหณบรรพ

บรรพที่ 14 อาศวเมธิกบรรพ ประกอบด้วย 1 อุปบรรพ แบ่งเป็น 96 อธิบายะ 2,778
 ไศลก

อุปบรรพที่ 89 อัสวเมธิกบรรพ

อุปาขยานะเรื่องที่ 61 อุตตังกะ-อุปาขยานะ

บรรพที่ 15 อาศรมวาสิกบรรพ ประกอบด้วย 3 อุปบรรพ แบ่งเป็น 47 อธิบายะ มีไศลก
 1,072 ไศลก

อุปบรรพที่ 90 อาศรมवासบรรพ

อุปบรรพที่ 91 ปุตรทรรศนบรรพ

อุปบรรพที่ 92 นารทาคมนบรรพ

บรรพที่ 16 เมาสลบรรพ ประกอบด้วย 1 อุปบรรพ แบ่งเป็น 9 อธิบายะ มีไศลก 273
 ไศลก

อุปบรรพที่ 93 เมาสลบรรพ

บรรพที่ 17 มหาปรัสถานบรรพ ประกอบด้วย 1 อุปบรรพ แบ่งเป็น 3 อธิบายะ มีไศลก
 106 ไศลก

อุปบรรพที่ 94 มหาปรัสถานิกบรรพ

บรรพที่ 18 สวรรคโรหณบรรพ ประกอบด้วย 1 อุปบรรพ แบ่งเป็น 5 อธิบายะ มีไศลก
 194 ไศลก

อุปบรรพที่ 95 สวรรคโรหณบรรพ

3. เนื้อเรื่อง

บรรพที่ 1 อาทิบรรพ

อุปบรรพที่ 1-5 หลังจากฤๅษียาสะแต่งมหาภารตะจบแล้วก็ได้ไม่นำมหากาพย์เรื่องนี้ มาสวดให้ผู้ใดฟังจนกระทั่งเวลาล่วงไปนับร้อยปี เข้าสู่สมัยของพระเจ้าชนเมชัยผู้เป็นเหลนของ อรุณ (Arjuna) พระองค์โปรดให้ทำพิธีฆ่าภูให้สิ้นไปจากโลกเนื่องจากโกรธแค้นที่พระบิดาถูกกุด จนสิ้นพระชนม์ ฤๅษียาสะเห็นว่าการกระทำดังกล่าวเป็นบาป ร้ายแรงจึงได้เดินทางมาห้ามและ ปลอบให้พระราชาคลายความโกรธแค้นโดยสั่งให้ไวศัมปายนะ ศิษย์ของตนสวดมหาภารตะถวาย ตั้งแต่ต้นจนจบ ระหว่างนั้นอุครศวะซึ่งแอบได้ยินไวศัมปายนะสวดและสามารถจดจำเรื่องได้ ทั้งหมดก็ได้นำมาเล่าต่อให้เศานกะ (Śaunaka) และพระฤๅษีแห่งปาไณมิชะฟัง รวมทั้งได้ถ่ายทอด เป็นมหาภารตะ 18 เล่ม

อุปบรรพที่ 6 ไวศัมปายนะเล่าถึงกำเนิดของต้นวงศ์หรือบรรพบุรุษของพวกเคารพและ ปาณฑพ โดยเริ่มจากกำเนิดของฤๅษียาสะ บุตรของฤๅษีปราศร (Parāśara) กับนางสัตยวตี (Satyavati) และเล่าเรื่องกำเนิดเทวดา อสูร และสิ่งมีชีวิตต่างๆ

อุปบรรพที่ 7 เล่าอุปาขยานะเรื่องที่ 1 ศกุนตลา-อุปาขยานะ⁸⁰ (เรื่องของนาง ศกุนตลา) และอุปาขยานะเรื่องที่ 2 ยยาติ-อุปาขยานะ (เรื่องของยยาติ) อุปาขยานะทั้งสอง เรื่องมีเนื้อหากล่าวถึงกษัตริย์จันทรวงศ์ (Lunar Dynasty) ตั้งแต่แรกเริ่มแต่เน้นที่บรรพบุรุษสามชั่ว คนก่อนกษัตริย์ปาณฑพและเคารพ แล้วเล่าอุปาขยานะเรื่องที่ 3 มหาภิษะ-อุปาขยานะ (เรื่อง ของราชฤๅษีมหาภิษะ) จากนั้นเป็นเรื่องของพระราชาศานตนะ (Śāntanu) (พระโอรสของพระราชา ประติปะ) ซึ่งได้อภิเษกกับพระนางคงคา (Gaṅgā) และได้ให้กำเนิดพระโอรสถึง 8 ครั้ง แต่มี พระโอรสที่รอดชีวิตเพียงองค์เดียวคือเจ้าชายศานตนะ เพราะทุกครั้ง เมื่อพระโอรสพ้นจากพระ ครรภ์ พระนางคงคาก็จะโยนพระโอรสลงในแม่น้ำให้สิ้นพระชนม์ทันที แต่ครั้งที่ 8 พระราชา ศานตนะทรงขัดขวางซึ่งถือเป็นจุดจบของชีวิตคู่ระหว่าง พระราชาศานตนะกับพระนางคงคา และ นำไปสู่การอภิเษกครั้งใหม่ของพระราชา กับนางสัตยวตี การอภิเษกครั้งนี้เกิดขึ้นจากความเสียสละ อย่างใหญ่หลวงของเจ้าชายศานตนะ คือเสียสละไม่ครองราชบัลลังก์และเสียสละไม่แต่งงาน ตลอดชีวิต การกระทำนี้เป็นที่มาของสมญา "ภิษมะ" (Bhīṣma) (ผู้กล้า) และทำให้เจ้าชายศานตนะ ได้พรอันประเสริฐจากพระราชบิดาให้สามารถเลือกเวลาสิ้นพระชนม์ได้ตามใจปรารถนา

⁸⁰ ดูเรื่องย่อของอุปาขยานะทุกเรื่องในภาคผนวก ก

เมื่อวิจิตรวีระโอรสองค์สุดท้ายของพระราชทานตนกับนางสัตยวดีขึ้นครองราชย์ต่อจากเชษฐาซึ่งสิ้นพระชนม์ภายหลังพระราชบิดาไม่นาน ภิษมะในฐานะผู้สำเร็จราชการได้ชิง ตัวธิดาแห่งเมืองกาตี 3 องค์พี่น้อง คืออัมพา (Ambā) อัมพิกา (Ambikā) และอัมพาลิกา (Ambālikā) อัมพิกากับอัมพาลิกาได้ อภิเษกเป็นมเหสีของพระราชาวิจิตรวีระ ส่วนอัมพาถูกส่งตัวกลับเหตุการณ์ครั้ง นั้นทำให้อัมพาต้องถูกคู่หมั้นปฏิเสธก ารอภิเษก นางจึงเจ็บแค้นภิษมะอย่างมาก และได้มีบทบาทในการแก้แค้นในภายหลัง วิจิตรวีระครองราชย์ได้ไม่นานก็ สิ้นพระชนม์ทั้งที่ยังไม่มีพระโอรสสืบสกุล ฤๅษียาสะบุตรชายคนโตของนางสัตยวดีกับฤๅษีปราชิตต้องรับหน้าที่นี้โยค กับมเหสีห้ายทั้ง สอง องค์ของพระราชาวิจิตรวีระ เนื่ องจากภิษมะปฏิเสธหน้าที่ดังกล่าวอย่างเด็ดขาดเพราะไม่ต้องการเสียคำสัตย์ บุตรของนางอัมพิกาและอัมพาลิกาที่เกิดจากการนิโยคได้แก่ ท้าวธฤตราษฎร์ผู้มีดวงตาที่บอดสนิททั้ง 2 ข้างและท้าวปาณฑุผู้มีผิวขาวซีด ความผิดปรกติของเจ้าชายทั้งสองทำให้ต้องมีการนิโยคครั้งที่ 3 ระหว่างฤๅษียาสะกับทาสีของนางอัมพิกา บุตรที่เกิดจากการนิโยคครั้งนี้มีนามว่าวิฑูร เป็นผู้เปี่ยมด้วยสติปัญญาและคุณธรรม แล้วเล่าอุปาขยานะเรื่องที่ 4 อณิมาณทวยะ- อุปาขยานะ (เรื่องของฤๅษีอนิ มาณทวยะ) ซึ่งเกี่ยวข้องกับความเป็นมาและเรื่องราวในอดีตชาติของวิฑูร (Vidūra)

ภิษมะได้จัดการให้ท้าว ธฤตราษฎร์อภิเษกกับนางคานธารี มีพระโอรส 100 องค์ซึ่งเรียกรวมๆว่า ฝ่ายเการพ มีทูลโยธน์เป็นพี่ชายองค์โต ส่วนปาณฑุซึ่งอภิเษกกับนางกุนตีและนางมาทรีมีร่างกายอ่อนแอและถูกพรหมณ์สาปทำให้ไม่สามารถมีพระโอรสกับมเหสีทั้งสองได้ นางกุนตีได้เล่าอุปาขยานะเรื่องที่ 5 วยุธิตาษวะ-อุปาขยานะ ให้ท้าวปาณฑุฟังเพื่อให้ท้าวปาณฑุคลายความกังวลพระทัย เมื่อฟังนางกุนตีเล่าจบ ท้าวปาณฑุได้เลือกกรรมเทพให้เป็นผู้ประทานพระโอรสองค์โตนามว่ายุธิษฐิระ

หลังจากผ่านความยากลำบากในวัยเยาว์ กษัตริย์ปาณฑพต้องซ่อนตัวเพื่อเอา ชีวิตรอดจากการติดตามของฝ่ายเการพ เจ้าชายปาณฑพ ทั้งห้าทรงปลอมพระองค์เป็นพรหมณ์เพื่อเดินทางไปยังแคว้นปัญจาลตามคำแนะนำของฤๅษียาสะ ระหว่างทางอรชุนได้ต่อสู้และเอาชนะคนธรรพนามว่าจิตรรถได้ จิตรรถแนะนำให้ปาณฑพไปเชิญพรหมณ์เฒ่ามยะผู้เฉลียวฉลาดในการประกอบพิธีเป็นที่ปรึกษา และได้เล่า อุปาขยานะเรื่อง 6 ตปตี-อุปาขยานะ (เรื่องของนางตปตี ธิดาของพระอาทิตย์ และเป็นมารดาแห่งวงศ์กुरु) เรื่องที่ 7 วสิษฐะ-อุปาขยานะ (เรื่องของฤๅษีวสิษฐ์) และเรื่องที่ 8 เอรวะ-อุปาขยานะ (เรื่องของพรหมณ์ผู้เกิดจากขาอ่อน)

จากนั้นเจ้าชายปาดทพ ทั้งห้าซึ่งยังปลอมพระองค์เป็นพราหมณ์ได้เข้าร่วมในพิธี
สยุมพรของนางเทราปทีธิดาองค์เดียวของท้าวทฤปัทด้วย การเลือกคู่ครั้งนี้ผู้มีฝีมือยิ่งน้อย
เยี่ยมที่สุดซึ่งสามารถผ่านการทดสอบตามกติกาเท่านั้นจึงจะได้นางเทราปทีเป็นชายา ผลปรากฏ
ว่าอรชุนคือผู้ที่ได้นางเทราปทีไปครอง แต่ในที่สุดด้วยคำพูดโดยไม่ตั้งใจของกุนตีทำให้นางเทรา
ปทีกลายเป็นชายาของกษัตริย์ปาดทพทั้งห้า ฤๅษียาสะซึ่งเดินทางผ่านมาได้เล่า **อุปาขยานะ**
เรื่องที่ 9 ปัญจนตระ-อุปาขยานะ (เรื่องของพระอินทร์ทั้งห้า) ให้ท้าวทฤปัทและทุกคนฟังเพื่อ
แสดงสาเหตุที่ทำให้นางเทราปทีต้องมีพระสวามีถึง 5 องค์ในคราวเดียว คำอธิบายของฤๅษียาสะ
ทำให้การอภิเษกของนางเทราปทีได้รับการยอมรับ

หลังจากกษัตริย์ปาดทพสร้างเมืองใหม่นามว่าอินทปรสธได้สำเร็จ ฤๅษีนารทเดินทาง
มาเยี่ยมและได้เล่า **อุปาขยานะเรื่องที่ 10 สุนทะอุปสุนทะ-อุปาขยานะ** (เรื่องของอสูร สุนทะ
และอุปสุนทะ) เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจกษัตริย์ปาดทพ พี่น้องไม่ให้ผิดใจกันเพราะแย่งชิงนาง
เทราปที

ในตอนท้ายของบรรพที่ 1 กล่าวถึงเหตุการณ์เมื่ออรชุนและพระกฤษณะเผาป่า
ชาณทวเพื่อสร้างเมืองอินทปรสธ การเผาป่าครั้งนั้นได้ทำลายชีวิตมากมายในป่า แต่กลับไม่ได้
ทำอันตรายต่อกบิลศารังคกะ ไวศัมปายนะจึงเล่า **อุปาขยานะเรื่องที่ 11 ศารังคกะ-อุปาขยานะ**
(เรื่องของนกศารังคกะ) ให้พระเจ้าชนเมชัยฟัง

บรรพที่ 2 สภาบรรพ

กล่าวถึงการชุมนุมใหญ่ในนครหัสตินาปุระ ยุธิษฐิระถูกชักชวนให้เล่นพนันสกากับ
ศกุนิผู้เป็นลุงของฝ่ายเการพและเป็นผู้มีฝีมือทางสกาเป็นเลิศ ด้วยประสบการณ์และกลโกงของ
ศกุนิทำให้ยุธิษฐิระเป็นฝ่ายแพ้จนต้องเสียอาณาจักรและทำให้พี่น้องปาดทพทั้งหมดรวมทั้งชายา
ต้องตกเป็นทาสของฝ่ายเการพ ทูรโยธน์ต้องการแสดงอำนาจและปรารถนาให้ฝ่ายปาดทพเสีย
หน้าอย่างที่สุดจึงสั่งทูลสาสน์นางเทราปทีมากลางสภา ทูลสาสน์ครุฑกระชากนางอย่างไม่ปราณี
แล้วกระชากผ้าส่าหรีที่ปกปิดร่างกายของนางโดยเจตนาให้นางได้รับความอับอายต่อหน้า
ธารกำนัล นางเทราปทีระลึกถึงพระวิษณุ และขอให้พระองค์ประทานความช่วยเหลือ ทันใดนั้นผ้า
ส่าหรีของนางก็ยาวออกไปไม่สิ้นสุด ทำให้ทูลสาสน์ยุติการกระทำดังกล่าว ส่วนทูรโยธน์ยังอยู่ใน
อารมณ์คะนองจึงเรียกให้นางเทราปทีไปนั่งตัก ความหยาบคายของทูรโยธน์ ทูลสาสน์ ตลอดจน
กรรมและศกุนิในครั้งนี้ทำให้นางเทราปทีและพี่น้องปาดทพโดยเฉพาะกิมะเจ็บแค้นอย่างมาก
นางเทราปทีจึงสาปแช่งทูรโยธน์และพวกดังนี้

- 1) ขอให้ทูลโยธน์ถูกฟาดที่โคนหาด้วยคาของภีมะเพราะบังอาจเรียกนางไปนั่งดัก
- 2) ขอให้ภีมะฉีกอกและดื่มเลือดของทุหศาสันเพราะความประพฤติชั่วช้าที่ได้ทำต่อนาง
- 3) ขอให้ภรรณตายด้วยธนูของอรชุน
- 4) ขอให้ศกุนิผู้คดโกงตายด้วยหัตถ์ของสหเทพ

ในที่สุดทำวฤตราชกุมารีได้เข้าใกล้เกลี้ยเหตุการณ์โดยทรงคืนเดิมพันและคืนความเป็นไทให้แก่พวกปาณฑพ แต่ขณะที่พวกปาณฑพเดินทางกลับเมืองอินทปรสธ ทำวฤตราชกุมารีซึ่งถูกทูลโยธน์ ศกุนิ ทุหศาสัน และภรรณะ ยุยงให้หวาดระแวงพวกปาณฑพ ได้ส่งคนมาเชิญยุธิษฐิระให้แข่งขันศึกกับศกุนิอีกครั้งเพื่อตัดสิน ผลการแข่งขันครั้งสุดท้าย ยุธิษฐิระเป็นฝ่ายแพ้ ทำให้พวกปาณฑพรวมทั้งชายาถูกเนรเทศไปอยู่ป่าเป็นเวลา 12 ปี และในปีที่ 13 พวกปาณฑพจะต้องปลอมตัวไม่ให้ผู้ใดจำได้ มิฉะนั้นจะต้องออกเดินป่าอีก 12 ปี

บรรพที่ 3 วนบรรพ

หลังจากกษัตริย์ปาณฑพ และชายาออกมาใช้ชีวิตอยู่ในป่า กษัตริย์ผู้ครองนครต่างๆ ตลอดจนฤๅษีผู้บำเพ็ญพรตที่ทราบข่าวผลัดกันมาเยี่ยมเยียนมิได้ขาด ในตอนต้นพระกฤษณะได้เล่าอุปาขยานะเรื่องที่ 12 เสภาภวะ-อุปาขยานะ เพื่ออธิบายถึงเหตุผลที่พระองค์ไม่อยู่ในการแข่งขันศึกที่ผ่านมา ต่อมาฤๅษีพฤทท์ศวะได้เล่า อุปาขยานะเรื่องที่ 13 นละ-อุปาขยานะเพื่อเป็นอุทาหรณ์และให้กำลังใจพวกปาณฑพ ในระหว่างอยู่ป่าพวกปาณฑพต้องผจญกับภัยอันตรายมากมาย เช่น เผชิญหน้ากับรากษสที่โหดร้ายนามว่า กิริมะซึ่งสุดท้ายได้ถูกภีมะสังหาร หลังจากเหตุการณ์นี้ อรชุนแยกตัวไปบำเพ็ญตบะและต่อสู้กับพระศิวะบนเขาไกลาสจนกระทั่งได้รับอาวุธวิเศษเป็นรางวัล จากนั้นก็ท่องเที่ยวไปบนสวรรค์ของพระอินทร์ผู้เป็นบิดาและพบนางอัปสรอูรวศีผู้มีใจรักใคร่อรชุนแต่อรชุนปฏิเสธ ทำให้นางอูรวศีโกรธจึงสาปให้อรชุนต้องกลายเป็นกระเทยในช่วงหนึ่งของชีวิต

ในระหว่างที่อรชุนแยกไปบำเพ็ญตบะ กษัตริย์ปาณฑพอีก 4 องค์และนางเทราปทีก็เดินทางแสวงบุญไปในดินแดนต่างๆ และได้ฟังอุปาขยานะ 9 เรื่อง (เรื่องที่ 14-22) จากฤๅษีโลมสะ เรื่องแรกคือ อคัสตยะ-อุปาขยานะ (เรื่องของฤๅษีอคัสตยะ) ฤษยศฤงคะ-อุปาขยานะ (เรื่องพราหมณ์ฤษยศฤงคะ) การตวีริยะ-อุปาขยานะ (เรื่องของอรชุน โอรสแห่งการตวีริยะถูกปราบ) สุกันยา-อุปาขยานะ (เรื่องของนางสุกกันยา) มานธาดฤ-อุปาขยานะ (เรื่องของพระราช

มานธาคฤ) **ขันตฺ-อุปาขยานะ** (เรื่องของพระโอรสขันตฺ) **เศยนะ-อุปาขยานะ** (เรื่องของเหยี่ยว) **อัมภวกรียะ-อุปาขยานะ** (เรื่องของพราหมณ์อัมภวกรียะ) และ **ยวกริตะ-อุปาขยานะ** (เรื่องของพราหมณ์ยวกริตะ) และเมื่ออรชุนกลับมาร่วมเดินทางกับพี่น้องและชายา กษัตริย์ทั้งหมดก็ได้ฟัง อุปาขยานะอีก 6 เรื่อง (เรื่องที่ 23-28) จากฤษีมารกัณเฑยยะ ได้แก่ **ไวณยะ-อุปาขยานะ** (เรื่องของพระราชาวินัย) **มัตสยะ-อุปาขยานะ** (เรื่องของปลา) **มณฑุกะ-อุปาขยานะ** (เรื่องของกบ) **อินทรทุมนะ-อุปาขยานะ** (เรื่องของพระราชานินทุมนะ) **ธุนธุมาระ-อุปาขยานะ** (เรื่องของผู้ฆ่าอสูรธุนธู) และ **ประติวรตา-อุปาขยานะ**

ต่อมา ฤษีวยาสะได้มาเยี่ยมกษัตริย์ปาณฑพและเล่า **อุปาขยานะเรื่องที่ 29 มุทคละ-อุปาขยานะ** ซึ่งอธิบายถึงความยอดเยี่ยมของการบำเพ็ญตบะ หลังจากการมาเยือนของฤษีวยาสะไม่นาน นางเทราปทีก็ถูกชยัทรธผู้เป็นน้องเขยของพวกเคการลักพาตัว กษัตริย์ปาณฑพจึงออกติดตามช่วยเหลือนางเทราปที ระหว่างนี้ฤษีมารกัณเฑยยะซึ่งเดินทางมาเยี่ยมได้เล่า **อุปาขยานะเรื่องที่ 30 ราม-อุปาขยานะ** ซึ่งเป็นเหตุการณ์ตอนพระรามติดตามนางสีดา เพื่อให้กำลังใจกษัตริย์ปาณฑพ และได้เล่าเรื่องของนางสาวิตรี ใน **อุปาขยานะเรื่องที่ 31 สาวิตรี-อุปาขยานะ** เพื่อยกย่องนางเทราปทีว่ามีคุณความดีเช่นเดียวกับนางสาวิตรี หลังจากภีมะและอรชุนช่วยเทราปทีและลงโทษชยัทรธแล้ว ในตอนท้ายของบรรพกล่าวถึงยุธิษฐิระแก้ปริศนากรรมของรากษสเพื่อช่วยชีวิตน้องชายทั้งสิ้น

บรรพที่ 4 วิราฎบรรพ

เมื่อเข้าสู่ปีที่ 13 ของการถูกเนรเทศ กษัตริย์ปาณฑพ และชายาปลอมตัวเข้าไปอยู่ราชสำนักของท้าววิราฎ เมื่อใกล้ครบกำหนด 13 ปี ก็กะผู้เป็นแม่ทัพใหญ่ของเมืองวิราฎเกิดหลงใหลในความงามของเทราปทีซึ่งขณะนั้นปลอมเป็นหญิงรับใช้ของมเหสีของท้าววิราฎ ก็กะพยายามลวนลามเทราปที แต่ภีมะซึ่งปลอมเป็นพ่อครัวได้เข้าช่วยเหลือและสังหารก็กะ ขาวการตายของก็กะแพร่ออกไปอย่างรวดเร็วทำให้ท้าวสุครมาซึ่งคอยโอกาสเข้าตีเมืองวิราฎรีบยกกองทัพมาล้อมเมืองทันที กษัตริย์ปาณฑพจึงเข้าช่วยรบเพื่อปกป้องเมืองวิราฎ ในครั้งนั้นทูลโยธน์นำกองทัพของหัตตินาปุระมาปิด ล้อมเมืองวิราฎเพื่อช่วยเหลือสุครมาผู้เป็นสหาย อรชุนได้นำทัพเผชิญหน้ากับกองทัพของหัตตินาปุระซึ่งประกอบด้วยภีษมะ อาจารย์ไทรณะ และอาจารย์ฤปะ ดังนั้นเพื่อแสดงความคารวะต่อญาติผู้ใหญ่และครู อรชุนจึงยิงธนูคาณทิวะไปตกแทบเท้าของบุคคลทั้งสามคนละดอก แล้วเป่าสังข์อันเป็นสัญญาณว่าระยะเวลาแห่งการเนรเทศตนเองของพวกปาณฑพได้สิ้นสุดแล้ว

บรรพที่ 5 อุทโยคบรรพ

ความขัดแย้งระหว่างฝ่ายปาณฑพและเการพที่สะสมมานานทวีความรุนแรงและขยายวงกว้างขึ้น ทั้งสองฝ่ายต่างเตรียมทำสงครามและแสวงหาพันธมิตร อรชุนและทुरโยธน์เดินทางเข้าไปเฝ้าพระกฤษณะที่เมืองทวารกาเพื่อขอให้พระกฤษณะเข้าร่วมกับฝ่ายตน เมื่อได้กราบทูลให้พระกฤษณะทรงทราบถึงวัตถุประสงค์ของการมาเฝ้าแล้ว พระกฤษณะให้อรชุนและทुरโยธน์เลือกว่าต้องการสิ่งใดระหว่างตัวพระองค์เพียงลำพังซึ่งยืนยันว่าจะไม่จับอาวุธกับกองทัพอันเกรียงไกรแห่งทวารกา อรชุนซึ่งได้รับสิทธิให้เลือกก่อนเลือกพระกฤษณะ ทुरโยธน์จึงได้กองทัพแห่งทวารกาไปด้วยความยินดี

พระราชาศัลยะแห่งนครมัทระผู้เป็นพี่น้องกับนางมาทรี พระมารดาของเจ้าชายนกุลและสหเทพได้เตรียมกองกำลังเพื่อเข้าร่วมกับฝ่ายปาณฑพ แต่ระหว่างการเดินทางทुरโยธน์หลอกล่อด้วยถ้อยคำเอนเอียงและให้การต้อนรับอย่างบุคคลสำคัญทำให้ศัลยะเปลี่ยนใจเข้าร่วมกับฝ่ายเการพ ยุधिษฐิระคาดการณล่วงหน้าว่าศัลยะจะได้รับหน้าที่เป็นสารธีษบรตศีกษของภรรยานี้ จึงขอร้องให้ศัลยะพูดทำลายความมั่นใจของภรรยานี้ในระหว่างทำศึก ศัลยะปลอบใจยุधिษฐิระโดยการเล่าอุปาขยานะเรื่องที่ 32 อินทริชชัย-อุปาขยานะ

ก่อนเกิดสงครามฝ่ายปาณฑพได้ส่งทูตไปเจรจาขอเมืองอินทปรสธคี้นจากฝ่ายเการพตามข้อตกลงเมื่อครั้งแข่งขันสกาที่เมืองหัสตินาปุระ แต่ทुरโยธน์และพวกไม่ยินยอม ในอุปบบรรพที่ 54 “การมาของพระเจ้า” กล่าวถึงพระกฤษณะในฐานะทูตของฝ่ายปาณฑพเดินทางมาหัสตินาปุระเพื่อเจรจากับฝ่ายเการพเป็นครั้งสุดท้าย ทुरโยธน์โกรธและเข้าใจว่าพระกฤษณะลำเอียงเข้าข้างฝ่ายปาณฑพจึงสั่งให้จับตัวพระกฤษณะเพื่อไม่ให้พระกฤษณะกลับไปช่วยเหลือฝ่ายปาณฑพ แต่พระกฤษณะทรงเป็นวิศรูปจึงไม่มีผู้ใดสามารถจับหรือคุมขังพระองค์ได้

ในช่วงเวลาที่พระกฤษณะเป็นทูตมาเจรจากับฝ่ายเการพ ฤษีราม ชามทคันยาก็เดินทางมาถึงหัสตินาปุระเช่นกัน ฤษีเตือนทुरโยธน์ให้ลดทิฐิมานะและยอมคืนเมืองอินทปรสธคี้นให้แก่ฝ่ายปาณฑพ โดยได้ยก อุปาขยานะเรื่องที่ 33 ทัมโกทรว -อุปาขยานะ ซึ่งกล่าวถึงพระราชาทัมโกท-ธวะผู้รอดดีแต่ในที่สุดก็ถูกปราบมาเล่าเป็นอุทาหรณ์ พร้อมกับย้ำว่าอรชุนและพระกฤษณะแท้จริงก็คือฤษีณะและนารายณะผู้ปราบพระราชาทัมโกทธวะนั่นเอง

ทुरโยธน์ให้ภีษมะเป็นผู้บัญชาการสูงสุดของฝ่ายตน ภีษมะยอม รับผิดชอบต่อสิ่งที่กล่าวแต่มีเงื่อนไขว่าจะไม่สังหารพี่น้องปาณฑพอย่างเด็ดขาดพร้อมกับบอกเหตุผลที่ตนไม่ยอมสู้

กับศิษย์ทิตินโดยได้เล่าอุปมาอุปไมยเรื่องที่ 34 อัมพา-อุปมาอุปไมย ซึ่งกล่าวถึงพระบิดาองค์โตแห่งแคว้นโกศลนามว่าอัมพา ซึ่งได้มาเกิดใหม่เป็นกะเทยชื่อว่าศิษย์ทิติน อนุชาของนางเทราปที

บรรพที่ 6 ภิษมบรรพ

ภิษมะทำหน้าที่บัญชาการการรบอย่างเข้มแข็งทำให้ฝ่ายปาณฑพสูญเสียทหารจำนวนมาก และไม่มีผู้ใดสามารถทำอันตรายภิษมะได้ตลอด 10 วันของการทำสงคราม ในที่สุดพระกฤษณะได้ออกอุบายให้ศิษย์ทิตินเดินนำหน้าอรชุนออกรบ ภิษมะจึงไม่ยอมใช้อาวุธ ซึ่งเป็นการโอกาสให้อรชุนใช้อาวุธได้อย่างเต็มที่ ด้วยเหตุนี้ภิษมะจึงถูกศรของอรชุนเสียไปทั่วร่างแต่ด้วยพรที่ภิษมะเคยได้รับจากพระบิดาให้สามารถเลือกเวลาสิ้นชีวิตได้ตามความปรารถนาทำให้ภิษมะยังไม่สิ้นใจในทันที แต่ได้เฝ้ามองการทำสงครามต่อมาจนกระทั่งสิ้นสงครามภารตะ

ธฤตราชภีร์ซึ่งตามอดสนิทโคกเศร้าอย่างมากเมื่อฟังจากสารีถัสถ์ผู้เกี่ยวข้องกับสถานการณ์การรบที่ฝ่ายปาณฑพกำลังได้เปรียบ ด้วยความสงสารลูก ท้าวธฤตราชภีร์จึงถามสัตย์ว่าเขาเหตุใดฝ่ายที่สูญเสียจึงไม่ใช่ฝ่ายปาณฑพ สัตย์จึงเล่าทูลโยนถามคำถามเดียวกันนี้กับภิษมะ อาจารย์ไทรณะลาอาจารย์กฤปะ คำตอบที่ทูลโยนนี้ได้รับก็คือเพราะทูลโยนทำเรื่องชั่วช้า คดโกง และนำความหายนะมาสู่ญาติพี่น้อง

บรรพที่ 7 ไทรณบรรพ

เมื่อภิษมะบาดเจ็บสาหัสไม่อาจบัญชาการกองทัพได้ อาจารย์ไทรณะจึงรับหน้าที่นี้แทน ความเชี่ยวชาญของอาจารย์ไทรณะทั้งด้านกลศึกและการปรับกระบวนทัพเพื่อหลอกล่อศัตรูสร้างความเสียหายให้แก่ฝ่ายปาณฑพอย่างมาก ด้วยสติปัญญาของอาจารย์ไทรณะประกอบกับเพทุบายของชัยภรตทำให้อภิมันยุ บุตรชายคนเดียวของอรชุนกับนางสุพัทธราต้อ งตกอยู่ท่ามกลางวงล้อมของศัตรูเพียงลำพังและถูกสังหารในที่สุด การสูญเสียอภิมันยุสร้างความเจ็บปวดให้อรชุนอย่างมาก

พระกฤษณะได้ออกอุบายให้ประกาศว่าอัสวธามาบุตรชายของไทรณาจารย์ถูกสังหารแล้ว เมื่อไทรณะได้ยินว่าบุตรของตนเสียชีวิตแล้วก็ปล่อยอาวุธวิเศษหลุดจากมือ เปิดโอกาสให้ธฤตราชภีร์ ทยุมนันสังหารได้อย่างง่ายดาย

บรรพที่ 8 กรรณบรรพ

กรรณะได้รับแต่งตั้งเป็นผู้บัญชาการทัพต่อจากอาจารย์ไทรณะ ในวันที่ 17 ของสงครามกรรณะสัญญากับทูลโยนว่าจะสังหารอรชุนให้ได้ เช่นเดียวกับอรชุนที่สัญญากับยุธิษฐิระ

ว่าจะสังหารภรรยานะ ภรรยานะขอร้องให้ศัลยะเป็นสารที่ขับริศของตนออกรบ และเพื่อให้ศัลยะเกิดความเชื่อมั่น ทูรโยธน์จึงเล่า **อุปาขยานะเรื่องที่ 35 ตริปุระ-อาขยานะ** กล่าวถึงพระพรหมทำหน้าที่ขับริศให้พระศิวะจนได้รับชัยชนะในการต่อสู้กับพวกราक्षส ณ เมืองตริปุระ ศัลยะนึกถึงยูธิษฐิระซึ่งขอให้ตนทำลายความมั่นใจของภรรยานะในขณะที่กำลังจะยอมรับเป็นสารที่ให้ภรรยานะโดยมีเงื่อนไขว่าระหว่างการทำศึก ศัลยะสามารถพุดอะไรก็ได้ตามความพอใจของตน และเมื่อออกรบศัลยะก็เล่าเรื่อง**อุปาขยานะเรื่องที่ 36 หัส-กากิยะ-อุปาขยานะ** เพื่อเปรียบเปรยความอหังการของภรรยานะที่คิดแข่งกับอรชุนว่าราวกับกาที่ฆ่าพายุหงส์ คำพุดของศัลยะมุ่งโจมตีจุดอ่อนของภรรยานะซึ่งส่งผลให้ภรรยานะเสียกำลังใจ จนเป็นฝ่ายพลาดพลั้ง เมื่อลัทธิของภรรยานะจมโคลน ภรรยานะรีบร้องบอกอรชุนไม่ให้ยิงตนโดยอ้างขัตติยธรรมและข้อตกลงในการสงคราม พระกฤษณะทรงทราบว่ารชุนกำลังใจอ่อน จึงกล่าวถึงความชั่วช้าที่พวกเขาได้ทำไว้กับปาณฑพ โดยเฉพาะกับนางเทราปที ในที่สุดภรรยานะก็ถูกยิงด้วยลูกศรของอรชุนและสิ้นชีวิตในสมรภูมิ

บรรพที่ 9 ศัลยบรรพ

ศัลยะได้รับแต่งตั้งเป็นแม่ทัพฝ่ายเกอร์พต่อจากภรรยานะ ในเวลานั้นฝ่ายเกอร์พเหลือผู้นำเพียงไม่กี่คน ได้แก่ ทูรโยธน์ อาจารย์กฤปะ ศัลยะ ศกุนิ กฤตวรมัน และภีมะ ศัลยะต่อสู้กับยูธิษฐิระจนสิ้นชีวิต ต่อมาศกุนิก็ถูกสหเทพสังหาร การตายของศกุนิทำให้ฝ่ายเกอร์พเสียขวัญอย่างมาก ส่วนทูรโยธน์ได้รับบาดเจ็บจึงหลบออกจากสมรภูมิไปซ่อนตัวในกอหญ้าใกล้ รางแม่น้ำ เมื่อพี่น้องปาณฑพตามมาพบ ทูรโยธน์กล่าวว่ายินยอมยกเมืองหัสตินาปุระให้พวกเขา แต่ยูธิษฐิระกล่าวเย้ยหยันจนทูรโยธน์เกิดขัตติยมานะและเข้าต่อสู้กับภีมะโดยใช้คทาเป็นอาวุธ การต่อสู้ระหว่างกษัตริย์ทั้งสองค่อนข้างยืดเยื้อ พระกฤษณะแอบแนะให้ ภีมะใช้คทาตีที่หน้าขาของทูรโยธน์ซึ่งเป็นการผิดกติกาแต่มีผลให้ทูรโยธน์ล้มลงทันที เมื่อพลราม พี่ชายของพระกฤษณะซึ่งเป็นผู้สอนการใช้คทาให้แก่ภีมะและทูรโยธน์เดินทางมาเห็นภีมะทำผิดกติกา ก็กล่าวประณามภีมะอย่างรุนแรงแล้วเดินจากไป ส่วนภีมะไม่ได้สังหารทูรโยธน์ในทันที แต่ทิ้งให้ทูรโยธน์นอนรอความตายอยู่ ณ ที่นั้น

ไวศัมปายณะได้เล่าอุปาขยานะ **เรื่องที่ 37 อินทรมุจิ** ซึ่งมีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับแม่น้ำซึ่งเข้ากับเหตุการณ์ตอนนี้ให้พระเจ้าชนเมชัยฟัง และตามด้วย **เรื่องที่ 38 วฤทธะกุมาริอุปาขยานะ**

บรรพที่ 10 เศาปติกบรรพ

พวกเงาที่รอดชีวิตแอบเข้าโจมตีค่ายของพวกเขาในเวลากลางคืนแล้วฆ่าทุกคนในกองทัพ มีเพียงพี่น้องปาณฑพและพระกฤษณะเท่านั้นที่รอดชีวิต

บรรพที่ 11 สตรีบรรพ

หลังสงครามสงบ บรรดาสตรีทั้งหลายต่างพากันมายังสมรภูมิด้วยปรารถนาจะพบบุคคลผู้เป็นที่รักยังมีชีวิตรอด เสียงร้องไห้คร่ำครวญของผู้สูญเสียดังระงมไปทั่วสมรภูมิ

บรรพที่ 12 ศานติบรรพ

ยูधिษฐิระโศกเศร้าและรู้สึกผิดมากที่การครองราชย์ของตนต้องแลกมาด้วยความสูญเสียอย่างมหาศาล ความเหนื่อยล้าและหมดกำลังใจทำปรารถนาจะสละราชสมบัติ แต่พระกฤษณะ ฤษีนาถ ฤษีवासะ ร รวมทั้งภีษมะและทุกคนต่างขอร้องให้ยูधिษฐิระทำหน้าที่ของกษัตริย์ให้ดีที่สุดเพื่อตอบแทนความเสียสละของทุกคน ยูधिษฐิระจึงรับว่าจะไม่สละราชสมบัติและจะทำหน้าที่กษัตริย์ให้ดีที่สุด

ในบรรพนี้เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นคำสอนที่ภีษมะสอนยูधिษฐิระ โดยมากเกี่ยวกับ หลักการปกครอง และธรรมะสำหรับผู้ปกครอง อุปาখยานะในบรรพนี้มีมากถึง 11 เรื่อง มีเพียง 2 เรื่องที่พระกฤษณะเป็นผู้เล่าให้ยูधिษฐิระฟัง ส่วนที่เหลือภีษมะเป็นผู้เล่าให้ยูधिษฐิระฟังขณะที่นอนรอความตายบนเตียงดูศรท่ามกลางสมรภูมิ

อุปาখยานะในบรรพนี้ที่พระกฤษณะเป็นผู้เล่า ได้แก่ **เรื่องที่ 39 โชทศราช** กล่าวถึงคุณความดีของกษัตริย์สืบทอดพระวงศ์ในอดีต พระกฤษณะเล่าเพื่อปลอบใจและเป็นกำลังใจให้ยูधिษฐิระยอมรับฐานะพระราชapakrongบ้านเมืองต่อไป นอกจากเรื่องที่ 39 แล้ว อีกเรื่องหนึ่งคือเรื่องที่ 40 นารท-ปารวต อุปาখยานะ ส่วนอุปาখยานะเรื่องที่ 41 งามอุปาখยานะ เรื่องที่ 42 มัจจุณฑะ อุปาখยานะ เรื่องที่ 43 อุษฏคิริยะ อุปาখยานะ เรื่องที่ 44 ทัณฑะอุปาখยานะ เรื่องที่ 45 ฤษะอุปาখยานะ เรื่องที่ 46 กโปตะอุปาখยานะ เรื่องที่ 47 ซาปะกะอุปาখยานะ เรื่องที่ 48 จิรการิอุปาখยานะ และเรื่องที่ 49 กุณฑธาระอุปาখยานะ ผู้เล่าคือภีษมะทั้งสิ้นเล่าเพื่อสอนหลักการปกครองและให้กำลังใจยูधिษฐิระในการเป็นพระราช

บรรพที่ 13 อนุศาสนบรรพ

เป็นบรรพที่มีเนื้อหาต่อเนื่องจากบรรพที่ 12 คือยังว่าด้วยการสอนเกี่ยวหลักการปกครอง จริยศาสตร์ ศีลธรรม ธรรมะของผู้ปกครอง ในบรรพนี้ผู้เล่าคือภีษมะ เพียงคนเดียว เปิดเรื่องด้วยการประกาศอย่างสิ้นหวังของยูधिษฐิระว่าไม่อาจทำใจให้สงบได้ ภีษมะตอบว่ามนุษย์ทุกคนถูกกำหนดให้อยู่ภายใต้ชะตากรรม จากนั้นยูधिษฐิระตั้งคำถามมากมายให้ภีษมะตอบ เช่น เหตุ

โดกษัตริย์วิศวามิตรจึงเข้าถึงความเป็นพราหมณ์ ความดีสูงสุดคืออะไร ผลของกรรม เป็นต้น อุปาษยานะที่ภีษมะยกมาเล่าให้ยูธิษฐิระฟังมีทั้งสิ้น 11 เรื่อง ได้แก่ เรื่องที่ 50 สุทธรรศนะอุปาษยานะ เรื่องที่ 51 วิศวามิตรอุปาษยานะ เรื่องที่ 52 กังคาศวะนะอุปาษยานะ เรื่องที่ 53 อุปมันยูอุปาษยานะ เรื่องที่ 54 มตังคะอุปาษยานะ เรื่องที่ 55 วิตะหาวะนะอุปาษยานะ เรื่องที่ 56 วิปุละอุปาษยานะ เรื่องที่ 57 จยวะนะอุปาษยานะ เรื่องที่ 58 นฤคะอุปาษยานะ เรื่องที่ 59 นาจิเกตะอุปาษยานะ และเรื่องที่ 60 กีฏะอุปาษยานะ

บรรพที่ 14 อัศวเมธิกบรรพ

หลังจากสงครามสิ้นสุดไปนานพอสมควร ยูธิษฐิระได้รับกำลังใจจากผู้คนรอบข้าง และได้ฟังคำสอนจากภีษมะทำให้เริ่มทำใจยอมรับกับเรื่องราวที่น่าสลดใจของสงครามการตะที่ทำลายชีวิตญาติพี่น้อง ครูบาอาจารย์ บุคคลใกล้ชิด และผู้คนอีกมากมายได้แล้ว ในที่สุดยูธิษฐิระก็ทำใจยอมรับฐานะพระราชapakครองบ้านเมือง โดยเริ่มต้นด้วยการประกอบพิธีอัศวเมธและปล่อยม้า มีฤๅษียาสะเป็นหัวหน้าผู้ประกอบพิธี ส่วนพระกฤษณะผู้เป็นทั้งมิตรแท้และญาติสนิทก็เดินทางกลับบ้านเมืองของตนคือเมืองทวารกาหรือทวาราวดี เมื่อพระกฤษณะออกเดินทางได้พบกับพราหมณ์อุตตังกะ ทำให้เกิดอุปาษยานะ เรื่องที่ 61 คือเรื่องอุตตังกะ ซึ่งเป็นอุปาษยานะสองเรื่องสุดท้ายในมหาภารตะ

บรรพที่ 15 อาศรมวาสิกบรรพ

กล่าวถึงเหตุการณ์หลังจากยูธิษฐิระขึ้นครองราชย์ ทำวฤตราชภรรยาก็เสด็จสู่ป่าถือนพรตเป็นวนปรสตร์พร้อมด้วยนางคันธารี นางกุนตี และวิฑูร ผ่านไป 15 ปี ฤๅษีนาทก็มาแจ้งให้ยูธิษฐิระทราบว่ากษัตริย์ทั้งสี่พระองค์สิ้นพระชนม์เพราะไฟป่า

บรรพที่ 16 เมาสลบรรพ

กล่าวถึงการสิ้นชีวิตของพลรามและพระกฤษณะ รวมถึงการสิ้นวงศ์ยาทพว่า ในงานเทศกาล สามพะโอรสของพระกฤษณะแต่งกายเป็นคนท่ง เมื่อพบฤๅษีทั้งหลายที่มาเยี่ยมเยือนเมืองทวารกาก็หยอกล้อโดยขอให้ฤๅษีทำนายว่าบุตรในท้องของตนจะเป็นผู้ชายหรือ ผู้หญิง ฤๅษีโกรธมากจึงสาปว่าบุตรในท้องจะเป็นกระบองเหล็กที่จะทำลายวงศ์ยาทพ ทุกอย่างเป็นไปตามคำทำนาย สามพะโอรสให้กำเนิดกระบองเหล็ก พระกฤษณะให้นำไปบดให้แหลกละเอียดแล้วนำไปทิ้งทะเล แต่ผงของกระบองก็ลอยกลับมาที่ฝั่งเมืองทวารกา กลายเป็นกระบองที่มีหนามแหลมซึ่งชาวเมืองที่กำลังทะเลาะวิวาทกันนำมาเป็นอาวุธฆ่ากันเอง ส่วนพระกฤษณะถูกสังหารด้วยลูกศรของนายพรวาน จากนั้นเมืองทวารกาก็จมหายอยู่ใต้ท้องทะเล

บรรพที่ 17 มหาปรัสถานิกบรรพ

หลังจากทราบจุดจบของเมืองทวารกาและพระกฤษณะ กษัตริย์ปาณฑพก็ทรงสละราชสมบัติ พร้อมทั้งแต่งตั้งพระราชนัดดาขึ้นเป็นพระราชาแทนยูธิษฐิระ แล้วกษัตริย์ปาณฑพทั้งห้าพระองค์พร้อมพระชายาทรงออกเดินทางไปยังเขาหิมาลัย ทั้งหกพระองค์ทรงสิ้นพระชนม์ไปทีละองค์ทีละองค์โดยเริ่มจากนางเทราปทีเป็นองค์แรก ตามด้วยสหเทพ นกุล อรชุน และภีมะ

บรรพที่ 18 สวรรคาลัยบรรพ

เหลือเพียงยูธิษฐิระ เพียงคนเดียวที่ยังคงเดินทางมุ่งหน้าไปสวรรคต พระยมแปลงเป็นสุนัขมาทดสอบคุณสมบัติของยูธิษฐิระ ในที่สุดยูธิษฐิระก็ผ่านการทดสอบและได้ขึ้นสวรรคตไปพร้อมกับสุนัขแปลง

4. อนุภาคสำคัญ

คำว่า “อนุภาค” (motif) เป็นศัพท์ที่ใช้ในการศึกษาทางมานุษยวิทยาและคติชนวิทยา หมายถึง หน่วยย่อยที่สุดของเรื่องเล่าที่ได้รับการสืบทอดและดำรงอยู่ในสังคมหนึ่งๆ สิ่งที่ถูกจัดเป็นอนุภาคอาจเป็นตัวละคร วัตถุสิ่งของ หรือเหตุการณ์ก็ได้ แต่จะต้องมีลักษณะพิเศษน่าสนใจ และไม่ใช่ว่าเรื่องธรรมดาสามัญ⁸¹

ในทางคติชนวิทยาอนุภาคเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการอันกว้างไกลและไร้ขอบเขตของมนุษย์ อนุภาคที่เหมือนหรือคล้ายกันที่ปรากฏในเรื่องเล่าต่างวัฒนธรรมอาจแสดงถึงความคิด จินตนาการที่เป็นสากลของมนุษยชาติ ส่วนอนุภาคที่ปรากฏเฉพาะบางวัฒนธรรมก็อาจแสดงถึงลักษณะเฉพาะหรือเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมนั้นๆ ได้ด้วย⁸²

องค์ประกอบของเรื่องเล่าที่อาจเป็นอนุภาคได้มี 3 ประเภท⁸³ ได้แก่ ตัวละคร วัตถุสิ่งของ และเหตุการณ์ ดังนี้

⁸¹Stith Thompson, **The Folktale** (London : University of California Press , Ltd,1997), 415-416.

⁸²ศิวาพร ณ ถลาง , **ทฤษฎีคติชนวิทยา : วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน**, (กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), 36.

⁸³ประคอง นิมนานเหมินทร์, **นิทานพื้นบ้านศึกษา**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), 38.

1) วัตถุดิบของ วัตถุดิบของที่จัดเป็นอนุภาคจะต้องมีคุณสมบัติหรือลักษณะพิเศษ เช่น พรหมวิเศษ ดาบวิเศษ ตะเกียงวิเศษ เป็นต้น รวมทั้งประเพณีและความเชื่อแปลกๆ เช่น การเลือกคู่ด้วยการเลี้ยงพวงมาลัย เป็นต้น

2) เหตุการณ์หรือพฤติกรรม เหตุการณ์หรือพฤติกรรมที่จัดเป็นอนุภาคต้องมีความพิเศษ เช่น การแปลงร่าง การสาปแช่ง การให้พร น้ำท่วมโลก การสร้างโลก เป็นต้น

3) ตัวละคร ตัวละครที่จัดเป็นอนุภาคจะต้องมีคุณสมบัติ หรือลักษณะแปลกหรือพิเศษด้านใดด้านหนึ่ง เช่น ฐานะ รูปร่าง นิสัยใจคอ ความสามารถพิเศษ เป็นต้น อาจเป็นตัวละครมนุษย์หรืออมมนุษย์ก็ได้ เช่น คนหลังค่อม แม่เลี้ยงใจร้าย แม่มด ยักษ์ เทวดา กิณรี กิณรี แมวพูดได้ มังกร พญานาค เป็นต้น

อนึ่ง อินเดียนได้ชื่อว่าเป็นดินแดนแห่งเรื่องเล่า โดยเฉพาะเรื่องเล่าประเภทนิทาน นักวิชาการส่วนหนึ่งเชื่อว่านิทานและอนุภาคของนิทานทุกเรื่องบนโลกมีถิ่นกำเนิดมาจากอินเดีย⁸⁴ มหาภารตะเป็นแหล่งรวมเรื่องเล่าโบราณของอินเดียจึงประกอบด้วยอนุภาคจำนวนมากซึ่งปรากฏทั้งในเรื่องหลักและอุบายยานะตลอดทั้งเรื่อง การศึกษาอนุภาคของมหาภารตะในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยเลือกกล่าวถึงเพียงบางอนุภาคที่สำคัญโดยพิจารณาถึงความสัมพันธ์กับการนำกลับมาสร้างเป็นกาพย์เรื่องใหม่เป็นหลัก และแบ่งอนุภาคในมหาภารตะออกเป็น 3 กลุ่มอย่างกว้างๆ ได้แก่ อนุภาคเกี่ยวกับวัตถุดิบของ อนุภาคเกี่ยวกับเหตุการณ์และพฤติกรรม และอนุภาคเกี่ยวกับตัวละคร ดังนี้

4.1 อนุภาคเกี่ยวกับวัตถุดิบของ

ของวิเศษที่ปรากฏในมหาภารตะมีหลากหลายประเภท เช่น

วัชระของพระอินทร์ วัชระหรือสายฟ้าเป็นอาวุธที่ทรงพลังมาก ทำจากกระดูกของฤๅษีผู้มีญาณแก่กล้าชื่อว่า ทริช ในเรื่องกล่าวไว้ว่าเมื่อครั้งฤๅษีฤๅษีสุรุกรานโลกมนุษย์และสวรรค์ ทั้งเทวดาและมนุษย์ต่างได้รับความเดือดร้อนอย่างสาหัส เทวดาได้รับคำแนะนำจากพระพรหมให้ไปขอความช่วยเหลือจากฤๅษีทริช ฤๅษีจึงละสังขารเพื่อสละกระดูกของตนให้เหล่าเทวดา นำไปทำอาวุธวิเศษชื่อว่า วัชระ “...ซึ่งมีหนักแฉก มีเสียงก้อง สามารถทำลายแม้ศัตรูที่ทรงพลังที่สุด

⁸⁴K. Krishnamoorthy, “Making of The Indian Novel,” **The Journal of Oriental Research Madras** Vols.LVI-LXII (1986-1992) : .

ได้ และด้วยอาวุธนี้ผู้ที่ประกอบบุญพิธีมาก⁸⁵จะสามารถสังหารวฤตราชสูรได้⁸⁶ หลังจากพระอินทร์ใช้วัชรสังหารวฤตราชสูรแล้ว วัชราก็กลายเป็นอาวุธคู่กายของพระอินทร์ และเป็นที่มาของฉายา “วัชร” (ผู้มีสายฟ้า)

อาวุธของอรชุน อรชุนเป็นตัวละครที่มีของวิเศษมากกว่าตัวละครอื่นๆในเรื่อง ของวิเศษของอรชุน ได้แก่ อาวุธเป็นหลัก ในเรื่องกล่าวว่าอรชุนมีฝีมือเป็นเลิศด้านการใช้อาวุธ โดยเฉพาะธนู อาวุธวิเศษที่อรชุนใช้ในโอกาสสำคัญจึงได้แก่ ธนูหรือศร แต่อาวุธวิเศษที่ใช้ในโอกาสทั่วไปก็มีจำนวนมากซึ่งมีอาณุภาพต่าง ๆ กัน เช่น ศรอัคนีพาด (ศรไฟ) วรุณาสตระ (อาวุธฝน) วายุอัสนี (อาวุธลม) เมฆาสตระ (อาวุธเมฆ) เภมาสตร (อาวุธดิน) บรรพตาสตระ (อาวุธภูเขา) และอันตรธรราสตระ (อาวุธหายตัว)⁸⁷ เป็นต้น อาวุธวิเศษที่เอ่ยชื่อมาไม่ปรากฏที่มา ส่วนอาวุธวิเศษที่อรชุนใช้ ในโอกาสสำคัญ เช่น ศรพรมเศียรซึ่งโทรณจารย์เป็นผู้มอบให้โดยกำชับอรชุนว่า “เจ้าจะใช้อาวุธนี้ก็ต่อเมื่อสู้กับเทวดาเท่านั้นนะ สำหรับมนุษย์ด้วยกันแล้ว หากเจ้าใช้โลกมนุษย์ก็จะกลายเป็นเถ้าถ่านไปในพริบตา ”⁸⁸ นอกจากนี้อรชุนยังมี ธนูคาณทีวะและ แล่งธนูชื่ออัชัษ เป็นอาวุธสำคัญประจำตัวด้วย แล่งธนูอัชัษ มีความวิเศษคือเป็นแล่งธนูที่บรรจุลูกธนูเต็มตลอดเวลา ไม่ว่าผู้ใดจะใช้ลูกธนูไปมากเพียงใด ลูกธนูก็ไม่หมดจากแล่งธนูนี้

เสื้อเกราะ และต่างหู ของกรรณะ กรรณะเป็นโอรสแห่ง สุรเทพที่ประทานแก่นางกุนตี ในวันที่กรรณะเกิด สุรเทพประทานของวิเศษให้กรรณะ 2 อย่างคือ ต่างหูและเสื้อเกราะ ในบทละครเรื่องกรณการะของกวีภาสะ กรรณะกล่าวถึงคุณสมบัติของเสื้อเกราะของตนไว้อย่างชัดเจนว่า “เสื้อเกราะนี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับร่างกายเลยทีเดียว เป็นสิ่งที่คุ้มครองร่างกายของข้าพเจ้า ไม่อาจที่ จะถูกทำลายได้ แม้โดยเทวดาและอสูรทั้งหลายผู้เพียบพร้อมด้วยอาวุธทั้งหลาย”⁸⁹ ส่วนต่างหูของกรรณะ นักวิชาการพยายามอธิบายและเชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างต่างหูกับการมีชีวิตอยู่ของกรรณะว่า ตามรูปศัพท์ “กรรณะ” อาจแปลว่า ผู้มีหู ผู้ใส่ต่างหู⁹⁰

⁸⁵ หมายถึงพระอินทร์ ตามตำนานกล่าวว่าพระอินทร์คือผู้ที่ประกอบบุญพิธีครบ 100 ครั้ง

⁸⁶ Ganguli, trans., **The Mahabharata**, Vana Parva, Section C [Online], Available from <http://www.sacred-texts.com/hin/m03/m03100.htm>.

⁸⁷ กฤณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, ผู้แปล, **มหากาพย์มหาภารตะ** (กรุงเทพฯ : มุลนิธิเสถียรโกเศศ - นาคะประทีป, 2525), 41.

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, 40.

⁸⁹ สุชัย ประเสริฐวรวิจิ, แปล, “บทละครเรื่องกรณการะ,” **ไทย-ภารตะ** : 49.

⁹⁰ Kevin Mcgrath, **The Sanskrit Hero : Karṇa in Epic Mahābhārata** (Leiden and Boston : Brill, 2004), 31.

เมื่อภรรยาสละต่าง หูให้แก่พระอินทร์ซึ่งแปลงเป็นพราหมณ์มาเอ่ยขอ ภรรยาก็กลายเป็นผู้ไม่มีต่างหู และเมื่อไม่มีต่างหูก็ไม่อาจเรียกได้ว่า “ภรรยา” ดังที่ เควิน แมคแกรธ (Kevin McGrath) กล่าวว่า “..เมื่อสูญเสียต่างหู ภรรยาก็กลายเป็น “วีรบุรุษที่ไม่มีตัวตน” คือตายนั่นเอง”⁹¹ ดังนั้นจึงอาจตีความว่าต่างหูเป็นสัญลักษณ์หมายถึงชีวิตของภรรยา

ทั้งเสื้อเกราะ และต่างหูของภรรยา จึงมีความหมายพิเศษที่เกี่ยวข้องกับการมีชีวิตอยู่ของภรรยาทั้งสิ้น ดังนั้นจึงเป็นธรรมดาที่พระอินทร์จะพยายามขอของวิเศษทั้งสองนี้จากภรรยา เพราะเมื่อภรรยาไม่มีของวิเศษทั้งสองนี้ หมายความว่าชัยชนะจะเป็นของอรชุนโอรสของพระอินทร์อย่างแน่นอน

หอกวิเศษของพระอินทร์ เมื่อภรรยาตัดเสื้อเกราะของตนมอบให้พราหมณ์แปลง (พระอินทร์) ก็ได้ขออาวุธวิเศษ ได้แก่ หอกวิเศษเป็นการแลกเปลี่ยน หอกนี้มีกำลังรุนแรง หากแทงถูกผู้ใด ผู้นั้นไม่มีทางรอดชีวิต แต่มีข้อจำกัดคือสามารถใช้ได้เพียงครั้งเดียวเท่านั้นเนื่องจากพระอินทร์คาดเดาใจภรรยาได้แต่ต้นว่าจะต้องขออาวุธวิเศษเป็นการแลกเปลี่ยนจึงบันดาลให้หอกวิเศษมีพลังงานเพียงครั้งเดียว ภรรยาตั้งใจจะใช้หอกวิเศษนี้เพื่อสังหารอรชุน แต่ทว่าขณะล่องรู้ความคิดของภรรยาจึงวางแผนส่งสมโฆตักข์บุตรของภีมะกับนางหิทธิมาไปเป็นทัพหน้า ด้วยฝีมือและความกล้าหาญของสมโฆตักข์ทำให้ภรรยาเกือบจะพลาดท่าหลายครั้ง ในที่สุดจึงตัดสินใจใช้หอกวิเศษนี้เพื่อสังหารสมโฆตักข์ การใช้หอกครั้งนี้ทำให้หอกวิเศษสิ้นอำนาจ ไม่อาจใช้สังหารอรชุนได้อีก

แม่โคนันทินี เป็นหนึ่งในของวิเศษที่เกิดจากการกวนเกษียรสมุทร มีคุณวิเศษคือสามารถบันดาลทุกสิ่งที่เป็นปรารถนา บางครั้งจึงเรียกว่ากามเทनु หมายถึงผู้ให้สิ่งที่ปรารถนา ในอุปาขยานะเรื่องวชิษฐ์ กวีบรรยายความวิเศษของแม่โคนันทินีไว้ดังนี้

เมื่อนางถูกทักทาย โดยการกล่าวว่า “โอ..จงให้” นางก็จะให้ตามที่ปรารถนาเสมอ และนางยังให้ผลไม้ นานาชนิด อีกทั้งข้าวโพด ทั้งที่เจริญเติบโตจากป่า และทั้งที่ปลูกเองในสวน และในทุ่งนา อีกทั้งนมและอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการอย่างเนกอนันต์อันเพียบพร้อมไปด้วยผลไม้ 6 ชนิดที่แตกต่าง (ด้านรสชาติ?) และรสชาตินั้นราวกับเป็นน้ำทิพย์จากสวรรค์ประทาน ... อีกทั้งเพชรนิลจินดาอันมีค่ามากมาย พร้อมทั้งเสื้อผ้าแพรพรรณนานา⁹²

⁹¹Ibid., 32.

⁹²Ganguli, trans., **The Mahabharata**, Adi Parva, Section CVXXVI [Online], Available from <http://www.sacred-texts.com/hin/m01/m01177.htm>.

ในอุปาขยานะเรื่องเดียวกันกล่าวว่าความพิเศษของแม่โคเน้นทีนี้เป็นชนวนแห่งความขัดแย้งระหว่างฤๅษีวชิษฐ์กับกษัตริย์วิศวามิตร เนื่องจากกษัตริย์วิศวามิตรปรารถนาจะได้แม่โคเน้นทีนี้ไปครอบครองจึงพยายามขอซื้อจากฤๅษีวชิษฐ์ เมื่อฤๅษีไม่ขาย กษัตริย์ก็ขอแลกเปลี่ยนด้วยทรัพย์สินสมบัติและดินแดนแต่ฤๅษีก็ไม่ยียั่นยืนคำเดิมเป็นเหตุให้กษัตริย์วิศวามิตรโกรธจึงใช้กำลังเข้าจู่ดลากแม่โคเน้นทีนี้ไปต่อหน้าฤๅษีวชิษฐ์ แต่ก็ไม่อาจนำแม่โคกลับไปได้เนื่องจาก

...แม่โคแห่งฤๅษีวชิษฐ์ เมื่อได้ยิน (ฤๅษีวชิษฐ์) กล่าวว่า “เจ้าจงอยู่ที่นี้เถิดหากเจ้าสามารถอยู่ได้” ก็ผงกหัวและยกคอขึ้น... ด้วยดวงตาแดงก่ำที่แสดงถึงความเดือดดาล ส่งเสียงร้อง “มอ มอ” ซ้ำๆ จากนั้นก็จู่โจมกองทัพของกษัตริย์วิศวามิตรจากทุกทิศทุกทาง ... และจากทางของนาง นางปล่อยฝนถ่านที่กำลังลุกไหม้ให้กระจายไปโดยรอบ ... จากทางของนาง นางนำมาซึ่งกองทัพแห่งปัลลวะ จากด้านมของนางคือกองทัพแห่งทราวิท และทำวสัฏกะ จากท้องของนางคือกองทัพแห่งยวนะ จากมูลของนางคือกองทัพแห่งสวระ จากปัสสาวะของนางคือกองทัพแห่งกันธิ... กองทหารของกษัตริย์วิศวามิตรถูกทำลายย่อยยับและหลบหนีไปด้วยความตื่นกลัว ... แต่นางก็ได้สังหารชีวิตผู้ใดในกองทัพของกษัตริย์วิศวามิตรแม้เพียงคนเดียว...⁹³

4.2 อนุภาคเกี่ยวกับเหตุการณ์

อนุภาคเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่พบในมหาภารตะมีจำนวนมาก ในที่นี้ผู้วิจัย เลือกกล่าวถึงเพียงอนุภาคสำคัญบางอนุภาคเท่านั้น ได้แก่

ความผิดปรกติของธรรมชาติ

ธรรมชาติเป็นเนื้อหาสำคัญประการหนึ่งที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตมาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่สมัยพระเวท บทบรรยายธรรมชาติถือเป็นข้อบังคับสำหรับวรรณคดีบางประเภท เช่น มหาकाव्य เป็นต้น ตามทฤษฎีของกวีสันสกฤต ธรรมชาติไม่เพียงมีชีวิต แต่ยังมีอารมณ์ความรู้สึก ตลอดจนมีวงจรชีวิต ที่เริ่มต้นจากการเกิด ดำเนินไปสู่ความเสื่อมและสูญสลาย เช่นเดียวกับมนุษย์ ความคิดที่สืบทอดกันมายาวนานดังกล่าวทำให้กวีสันสกฤตมองธรรมชาติ อย่างลึกซึ้งและเห็นความเชื่อมโยงของธรรมชาติในหลายมิติ ด้วยเหตุนี้ธรรมชาติในวรรณคดีสันสกฤต จึงมีทั้งธรรมชาติตามสภาพความเป็นจริง และธรรมชาติในลักษณะที่เป็นบุคลาธิษฐาน

ในเรื่องมหาภารตะ ธรรมชาติ เป็นเนื้อหาที่กวีสอดแทรกไว้ในองค์ประกอบต่างๆ ของเรื่องไม่ว่าจะเป็นฉาก ตัวละคร เหตุการณ์ หรือแม้แต่ในความ เปรียบต่างๆ รวมถึงความคิดที่แฝงอยู่ในเนื้อเรื่อง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

⁹³Ibid.

อนุภาคความผิดปกติของธรรมชาติเป็นอนุภาคที่พบเสมอในวรรณคดีมหากาพย์ โดยมักปรากฏเป็นส่วนหนึ่งของเหตุการณ์สำคัญในเรื่อง อนุภาคนี้ปรากฏหลายครั้งในมหากาพย์ทั้งในเรื่องหลักและอุปายานะ และ ปรากฏในหลายลักษณะ เช่น เป็นนางบอกเหตุ และเป็นผลจากอำนาจตะบะ

ความผิดปกติของธรรมชาติที่ทำหน้าที่เป็นนางบอกเหตุพบใน ได้แก่ เหตุอาเพศเมื่อทुरโยธน์ประสูติ ความว่า

ครั้นครบ 2 ปี นางคานธารีกทำตามทีฤษีพยาสะได้สั่งไว้ ปรากฏว่าจากหม้อเนยใสใบแรกมีกุมารประสูติ ออกมาพร้อมกับส่งเสียงร้องเหมือนลา ทันใดนั้นลาทั่วประเทศ อีกทั้งสุนัขจิ้งจอก แร้ง และกาต่างก็ส่งเสียงรับกันแซ่แซ่ ท้องฟ้ามีดมืดไปทั่วทิศทั้งสี่ ลมแรงพัดกระโชกถี่ๆ เป็นระยะๆ ในป่าเกิดไฟไหม้ลูกกลามอย่างโชติช่วง ยังความประหลาดใจแก่ผู้ที่ได้พบเห็นเป็นอย่างยิ่ง กุมารองค์นี้คือทुरโยธน์ ไอรสองศใหญ่ของท้าวธฤตราชภูร⁹⁴

ตามความเชื่อของคนอินเดีย สุนัขจิ้งจอก แร้ง กา และลา ถือเป็นสัตว์อัปมงคล การที่สัตว์ทั้งสี่ชนิด “ส่งเสียงรับกันแซ่แซ่” ถือเป็นเหตุการณ์อัปมงคลที่เกิดขึ้นพร้อมกับการประสูติของทुरโยธน์เป็นนางที่บอกถึงเหตุร้ายที่จะบังเกิดในอนาคต ดังที่ทิวทำนายเหตุการณ์ครั้งนี้ว่า “ดวงชะตาของพระโอรสเป็นกาลกิณี จักเป็นภัยต่ออย่างใหญ่หลวงต่อวงศ์ตระกูล”⁹⁵

การสาปแช่ง

อนุภาคการสาปแช่งเป็นอนุภาคที่พบในมหากาพย์ทั้งในเรื่องหลักและเรื่องแทรก แต่จะกล่าวถึงเฉพาะในเรื่องหลักซึ่งมีการนำเนื้อเรื่องตอนนั้นกลับมาสร้างใหม่เท่านั้น ดังนี้

อนุภาคการสาปแช่งที่พบ ในเรื่องหลักพบใน ตอนที่อรชุนถูกนางอัปสรอุรวศีสืบไปให้ในชีวิตช่วงหนึ่ง อรชุนจะต้องกลายเป็นกระเทย เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในช่วงที่อรชุนขึ้นไปเยี่ยมเยียนพระอินทร์บนสวรรค์ ความงามสง่าของ อรชุนเป็นที่ถูกตาต้องใจของเหล่านางอัปรทั้งหลาย โดยเฉพาะนางอุรวศี แต่อรชุนไม่ใส่ใจในไมตรีที่นางอัปสรอุรวศีหยิบยื่นให้ นางจึงสาปแช่งอรชุนให้กลายเป็นกระเทยในช่วงหนึ่งของชีวิตซึ่งผลของคำสาปแช่งทำให้อรชุนกลายเป็นกระเทยในช่วงที่กำลังหลบหนีการตามล่าของเหล่าของพว กเถรพ ในเวลานั้นอรชุนกลายเป็นกระเทยมีนามว่าพฤห์นนลา หลบซ่อนตัวอยู่ในราชสำนักของพระเจ้าวิราฎะแห่งเมืองมัตสยะหรือเมืองวิราฎะ ทำ

⁹⁴ กุณดา-เรื่องอุไร กุศลาลัย, ผู้แปล, มหากาพย์มหากาพย์, 24.

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน.

หน้าที่เป็นครูฝึกสอนนาฏศิลป์ ครั้นครบกำหนดการถูกเนรเทศสิบสามปี อรชุนก็กลับมา มีร่างกาย และจิตใจเป็นชายเช่นเดิม

อนุภาคการสาปแช่ง ยังพบอีกหลายครั้งในเรื่องหลักของมหาภารตะ ได้แก่ตอนที่ พระกฤษณะนำชาวทुरโยธน์พ่ายแพ้กิมะในการดวลดาบไปแจ้งแก่ท้าวธฤตราษฎร์และคานธารี ณ เมืองหัสตินาปุระ นางคานธารีโกรธแค้นพระกฤษณะอย่างมากเพราะถือว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้ทुरโยธน์ต้องพ่ายแพ้อย่างไม่เป็นธรรม และเป็นเหตุให้กษัตริย์การพองคือนั้นต้องสิ้นพระชนม์ทั้งหมด นางคานธารีจึงสาปแช่งให้พระกฤษณะต้องสิ้นวงศ์ยาทพ และด้วยอำนาจแห่งความซื่อสัตย์ต่อ พระสวามีที่นางคานธารีบำเพ็ญมาตลอดพระชนม์ชีพโดยใช้ผ้าปิดพระเนตรเพื่อให้นัยน์ตามองไม่เห็นเช่นเดียวกับท้าวธฤตราษฎร์ผู้เป็นพระสวามี ทำให้นางมีวาจาสิทธิ คำสาปแช่งของนางจึงเป็นจริงคือ ในที่สุดวงศ์ยาทพของพระกฤษณะก็สูญสิ้นตามคำสาปแช่งของนาง

การได้คู่ครอง

อนุภาคการได้คู่ครองของ ตัวละคร ในเรื่อง มหาภารตะ มีหลายลักษณะ ปรากฏทั้งในเรื่องหลักและอุปาขยานะ ในเรื่องหลักได้แก่การได้คู่ครองโดยการ แสดงความสามารถ เห็นได้จากกรณีของอรชุนกับนางเทราปที อรชุนต้องแสดงฝีมือในการยิงธนูเหนือกษัตริย์ที่เข้าร่วมพิธีทั้งหมด จึงได้นางเทราปทีเป็นชายา นอกจากนี้ปรากฏอนุภาคการได้คู่ครองโดยฝ่ายพระเอกแสดงความสามารถเป็นที่ประจักษ์แล้ว อนุภาคการได้คู่ครองในเรื่องมหาภารตะยังมีความน่าสนใจคือมี อนุภาคการได้คู่ครองโดยการแบ่งปัน ซึ่งเห็นได้จากกรณีของกษัตริย์ปาณฑพทั้งห้ามีชายาร่วมกัน คือนางเทราปที

อนุภาคการได้คู่ครองในลักษณะอื่นที่พบในเรื่องหลักของมหาภารตะ ได้แก่ การได้คู่ครองจากการเข้าป่าเพื่อประกอบภารกิจบางประการของตัวละครฝ่ายชาย และได้พบนางโดยบังเอิญ แล้วได้นางเป็นชายา เช่นการที่กิมะได้นางหิติมพาเป็นชายา เป็นต้น การได้นางในลักษณะนี้ใกล้เคียงกับการที่ทฤษยันต์ได้นางศกุนตลาในอุปาขยานะเรื่องศกุนตลา ซึ่งเนื้อเรื่องกล่าวถึงทฤษยันต์เข้าป่าล่าสัตว์ แล้วได้พบนางศกุนตลาในอาศรมพระฤๅษี เมื่อทราบว่านางมีกำเนิดจากนางอัปสรที่จัดพิธีวิวาท์แบบคนธรรพ์ อนุภาคการได้คู่ครองในป่าเช่นนี้ยังพบในอุปาขยานะเรื่อง ที่ 6 ตปตีอุปาขยานะซึ่ง พระราชาสังวรณะได้พบนางตปตีและได้นางเป็นชายาในป่าในทำนองเดียวกับเรื่องอื่นที่กล่าวมาแล้ว

การปลอมตัว

อนุภาคการปลอมตัวปรากฏในเรื่องหลักของมหาภารตะ ครั้งแรกเป็นการปลอมตัวเพื่อเข้าร่วมพิธีเลือกคู่ของนางเทราปที ในครั้งนั้นพวกปาณฑพปลอมตัวเป็นพราหมณ์เข้าไปร่วมพิธี

และนั่งปะปนอยู่ในหมู่พราหมณ์ เมื่อกษัตริย์ทั้งหลายได้แสดงฝีมือจนครบถ้วนหมดแล้วแต่ยังไม่มีผู้ใดสามารถผ่านการทดสอบและได้รับเลือกจากนางเทราปที อรชุนซึ่งปลอมตัวเป็นพราหมณ์ได้แสดงฝีมือยิงธนูที่แม่นยำเหมือนย่ำเหมือนจับวางอย่างทีคนทั่วไปไม่อาจทำได้ จึงได้นางเทราปทีไปครอบครอง การปลอมตัวครั้งนี้ของอรชุนมีเพียงพระกฤษณะเท่านั้นที่จดจำและทราบตัวตนที่แท้จริงของพราหมณ์หนุ่มคืออรชุน

การปลอมตัวครั้งที่สองของพวกปาณฑพเป็นการปลอมตัวเพื่อหนีจากการตามล่าของฝ่ายเกาฬ ตามข้อตกลงเมื่อครั้งที่ฝ่ายปาณฑพแพ้สกาจนถูกเนรเทศให้ออกเดินป่า 13 ปี ตามข้อตกลง ในปีที่ 13 ของการถูกเนรเทศ กษัตริย์ปาณฑพจะต้องปลอมตัวไม่ให้ผู้ใดจดจำได้ มิฉะนั้นจะต้องเริ่มนับการเนรเทศใหม่อีก 13 ปี ในช่วงปีที่ 13 นี้ กษัตริย์ปาณฑพต่างปลอมตัวและซ่อนตัวอยู่ในราชสำนักของพระเจ้าวิราฎะ โดยยุธิษฐิระปลอมเป็นพราหมณ์ ภีมะปลอมเป็นพ่อครัว อรชุนปลอมเป็นครูสอนนาฏศิลป์ ส่วนนกุลและสหเทพปลอมเป็นคนทำงานในราชสำนัก และนางเทราปทีปลอมเป็นนางข้าหลวงของมเหสีของพระราชาวิราฎะ การปลอมตัวของกษัตริย์ปาณฑพทั้งห้าสิ้นสุดเมื่อพวกเกาฬยกทัพมาล้อมเมืองวิราฎะเนื่องจากแม่ทัพก็กะของเมืองวิราฎะถูกภีมะสังหาร พวกปาณฑพจึงอาสาออกศึกแทน ก่อนรบ อรชุนยิงศรไปตกแทบเท้าภีมะ ไทรณาจารย์ และกฤปาจา รัยคนละหนึ่งเพื่อแสดงคารวะ จากนั้นก็เป่าสังข์เพื่อเป็นสัญญาณว่าช่วงเวลา 13 ปีแห่งการถูกเนรเทศของพวกปาณฑพสิ้นสุดแล้ว และถือเป็นการปิดฉากการปลอมตัวครั้งที่สองของกษัตริย์ปาณฑพทั้งห้าด้วย

4.3 อนุภาคเกี่ยวกับตัวละคร

ดังกล่าวมาแล้วว่า มหาภารตะเป็นวรรณคดีมหากาพย์ขนาดยาวมาก มีอุปาขยานะแทรกอยู่ถึง 61 เรื่อง แต่ละเรื่องมีตัวละครมากซึ่งส่วนใหญ่เป็นตัวละครคนละชุดกับเรื่องหลัก มหาภารตะจึงมีตัวละครมาก และหลากหลายประเภท ได้แก่ พราหมณ์⁹⁶ กษัตริย์⁹⁷ ผู้หญิง⁹⁸ อมนุษย์

⁹⁶อุปาขยานะที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพราหมณ์ ได้แก่ เรื่องวสิษฐะ, เถารวะ, อคัสตยะ, ฤษยศฤงคะ, การตวีระยะ-ชามทคนยะ, สุกันยา, อัษฎาวกฤษยะ, ยวกริตะ, ไวนยะ, ราม, ชাপกะ, จิรการิ, วิศวามิตร, อุปมันยู, มตังคะ, วิตทาวยะ, วิปุลละ, จยวณะ, นาจิเกตะ และ อุตตังกะ

⁹⁷อุปาขยานะที่มีเนื้อหา เกี่ยวกับกษัตริย์ ได้แก่ เรื่องศกุนตลา , ยยาติ, มหาภิชะ , ตปตี, นละ, มานธาดฤ, ชันตุ, เศยณะ, อินทรยุมนิ, ฤนธุมาระ, มุทคละ, ราม, โษทศราช, นารทะ, มุจกุนทะ, ทณทะ, ฤษภคิตา, สุธรรคนะ และ ภังคาศวณะ

⁹⁸อุปาขยานะที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับผู้หญิง ได้แก่ เรื่องวยุษิตาษวะ, ปติวรตา, สาวิตรี และ วฤทฤกุมารี

และสัตว์⁹⁹ ในบรรดาตัวละครจำนวนมากเหล่านี้มีตัวละครจำนวนหนึ่ง เท่านั้นที่มีความพิเศษและจัดเป็นอนุภาคได้ การศึกษาอนุภาคเกี่ยวกับตัวละครในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยจะศึกษาตัวละครที่ละกลุ่ม ดังนี้

พราหมณ์

พราหมณ์เป็น กลุ่ม ตัวละครที่สำคัญที่สุด กลุ่มหนึ่งในเรื่องมหากาพย์ซึ่งปรากฏบทบาทชัดเจนทั้งในเรื่องหลักและในอุปายยานะ เมื่อกวินาเรื่องมหากาพย์มาสร้างสรรคใหม่ ตัวละครพราหมณ์ก็เป็นตัวละครสำคัญที่กวินามาใส่ไว้ในงานสร้างสรรค์เรื่องใหม่ด้วย ในการ ศึกษาอนุภาคเกี่ยวกับตัวละครพราหมณ์จะกล่าวถึงประเด็นต่อไปนี้

1) พราหมณ์ที่มีกำเนิดพิเศษ

ตัวละครพราหมณ์ในเรื่องมหากาพย์ที่มีกำเนิดต่างจากปกติ มีอยู่จำนวนมาก พบทั้งในเรื่องหลักและอุปายยานะ ได้แก่ **ฤๅษีคัสตยะ** บุตรแห่งเทพฝาแฝดมิตรและ วรณ ในมหากาพย์เล่าว่าเมื่อเทพทั้งสองเห็นนางอัปสรอรรวสีก็หึงน้ำอสุจิและเก็บรักษาน้ำอสุจิไว้ในหม้อ ต่อมาฤๅษีคัสตยะถือกำเนิดจากหม้อใบนี้จึงได้ฉายาว่ากุมภ โยนิ แปลว่าผู้มีกำเนิดจากหม้อ จากการศึกษาของนเรนทรนาถ บี ปติล (Narendranath.B. Patil)¹⁰⁰ ฤๅษีคัสตยะเป็นฤๅษีสมัยโบราณ มีชื่อปรากฏในคัมภีร์ฤคเวท (VII.33.13) ในทำนองเดียวกับ **พราหมณ์โทรณะ** ผู้เกิดจากถึง

ในเอารวะ -อุปายยานะ ตัวละครที่มีกำเนิดต่างจากปกติคือ **พราหมณ์เอารวะ**ซึ่งเกิดจากบริเวณอุรุ (ขาอ่อน) ของมารดาคือนางอารุชิ ในเรื่องกล่าวว่าในขณะที่นางอารุชิตั้งครรภ์เป็นช่วงเวลาทีวาระกษัตริย์ฆ่าล้างวรรณะพราหมณ์ ไม่เว้นแม้แต่ทารกในครรภ์ของนางพราหมณ์ทั้งหลาย ด้วยความเป็นห่วงทารกในครรภ์ นางอารุชิจึงซ่อนเอารวะไว้ ที่ต้นขานานถึง 100 ปี อนุภาคการเกิดจากส่วนต่างๆของร่างกายในลักษณะที่ไม่ ปกติพบในเรื่องเล่าของหลายชาติ บางเรื่องกล่าวถึงเด็กที่เกิดจากน้ำตา บางเรื่องเกิดจากศีรษะ บางเรื่องเกิดจากปาก เป็นต้น ในวรรณคดีสันสกฤต อนุภาคนี้นี้เก่าที่สุดพบในคัมภีร์ฤคเวท (IV-18) กล่าวถึงการเกิด

⁹⁹อุปายยานะที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับอมนุษย์และสัตว์ ได้แก่ เรื่องอนิมาณทวยะ, ปัญจนทะ, สุนทอุป, สุนทะ, ศารังคกะ, มัตสยะ, มัณชูกะ, อินทวิชยะ, ทัมโภทวะ, ตริปุระ, กรณะ (หัง-กาเกียะ), อินทรมุจิ, อุษฏครีวะ, กโปตะ, กุณทธาระ, กิฏะ

¹⁰⁰Narendranath.B. Patil, **Folklore in The Mahābhārata** (Delhi : Ajanta Publication, 1983), .

ของพระอินทร์จากสี่ข้างของมารดา ¹⁰¹และในสมัยหลังยังพบในวรรณคดีเรื่องพุทธจิต ของอศิว โฆษ ต่อนกล่าถึงการประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะจากพระปรีศร์ของพระมารดา ดังข้อความว่า

จากนั้น ขณะที่ดาวนักษัตรชื่อปุษยะ (ปุษยะ) กำลังเปล่งประกาย พระกุมารก็ได้ ประสูติจากพระปรีศร์ของพระเทวีผู้ทรงมีพระราชจริยาวัตรอันบริสุทธิ์พระองค์นั้น เพื่อ ประโยชน์แก่ชาวโลกโดยไม่มีความเจ็บปวดและไม่มีโรคภัย

การประสูติของพระกุมารในลักษณะเช่นนั้นได้เป็นเหมือนกับการประสูติของเอารวะ (เอารวะ) ซึ่งประสูติจากพระอูรุ (ชาอ๋อน) เหมือนกับการประสูติของปฤฤ (ปฤฤ) ซึ่งประสูติ จากพระหัตถ์ เหมือนกับการประสูติของมานธาดฤ (มานธาดฤ) ผู้เปรียบดังพระอินทร์ซึ่ง ประสูติจากพระเศียร และเหมือนกับการประสูติของกักชีวัต (กักชีวัต) ซึ่งประสูติจากพระ กัจฉะ (รักแร้) ¹⁰²

ในอุปาขยานะ เรื่องฤษยศฤงคะ พรหมมณฤษยศฤงคะ บุตรของฤษวีภาณท กะกศยปะ (ในเรื่องนิยมเรียกว่าวิภาณทกะ) ถือกำเนิดจากนางกวางที่ดื่มน้ำในทะเลสาบที่มีน้ำ อสุจิของฤษวีภาณทกะปนอยู่ ดังที่ฤษโลมสะเล่าให้ฤษฐิฐิระฟังว่า

...วิภาณทกบุตรแห่งกศยปะไปที่ทะเลสาบและบำเพ็ญเพียรเป็นเวลายาวนาน ในขณะที่ เขากำลังใช้น้ำล้างปากอยู่นั้น เขาเห็นเทพธิดาอรุวสีออกมาจากน้ำอสุจิของเขา และใน เวลาเดียวกันนางกวางตัวหนึ่งก็มาดื่มน้ำในทะเลสาบด้วยความกระหาย เพราะเหตุนี้นาง จึงให้กำเนิดบุตร นางกวางตัวนี้เป็นบุตรของเทพ นางถูกสาปว่า “เจ้าจงไปเกิดเป็นนาง กวาง และจงให้กำเนิดบุตรผู้เป็นเทพ แล้วเจ้าจะเป็นอิสระ”... ¹⁰³

อนุภาคที่สัตว์เพศเมียตั้งครรภ์เพราะดื่มน้ำที่มีของเหลวจากร่างกายมนุษย์ เพศชายปนอยู่ยังพบในการเกิดของ มัตสยคันธา (matsyagandhā) ผู้เกิดจากปลาที่กลืนน้ำอสุจิ ของพระราชารุ อูปริจาระ (vasu uparicāra) ที่ปนอยู่ในน้ำ และคล้ายกับการเกิดของมกรทวชะ (makaradvaja) ในเรื่องรามายณะ ซึ่งเกิดจากจรเข้ที่ดื่มน้ำที่มีเหงื่อของหนุมานหยดลงไป การที่ พรหมมณฤษยศฤงคะมีกำเนิดพิเศษทำให้มีรูปลักษณ์ที่แตกต่างจากคนทั่วไป ดังจะกล่าวในหัวข้อ ต่อไป

2) พรหมมณฤษยศฤงคะที่มีรูปลักษณ์พิเศษ

¹⁰¹Ibid, 75.

¹⁰²ลำเนียง เลื่อมใส, (ผู้แปลและเรียบเรียง), มหาภาพุทธจิต (กรุงเทพฯ : ศูนย์ สันสกฤตศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 6.

¹⁰³Ganguli, trans., **The Mahabharata**, Vana Parva, Section CX [Online], Available from <http://www.sacred-texts.com/hin/m03/m03110.htm>

ตัวละครพราหมณ์ที่มีรูปลักษณะพิเศษในเรื่องมหากาพย์มีจำนวนมาก พบทั้งในเนื้อเรื่องหลักและอุปทานะ ดังนี้

ฤๅษียาสะ หมวดเครารกรูปร่างต่างจากคนทั่วไปจนทำให้ทั้งนางอัมพิกาและนางอัมพาลิกาผู้สืบทอดสละเยียนและหวาดกลัวจึงมีผลให้สภาพจิตใจของนางทั้งสองไม่เป็นปกติ ในขณะที่ประกอบพิธีกรรมด้วยเหตุนี้โอรสที่เกิดจากการนิยครระหว่างฤๅษียาสะกับนางทั้งสองจึงมีสภาพร่างกายไม่ปกติ ทั้งสององค์ คือท้าวปาณฑุร่างกายขาวซีดเพราะขณะประกอบพิธีกรรมมารดาหวาดกลัวจนร่างกายซีดเขียว ส่วนท้าวธฤตราชภูริดาบอดสนิทเพราะมารดาผู้สืบทอดสละเยียนและรังเกียจจึงหลับตาตลอดการนิยค

รูปลักษณะพิเศษของ **พราหมณ์ ฤๅษยศฤงคะ** ในเรื่องฤๅษยศฤงคะ คือมีเขางอกบริเวณกลางศีรษะจำนวน 1 เขา ลักษณะพิเศษนี้เป็นลักษณะที่ถ่ายทอดมาจากนางกวางผู้เป็นมารดา การที่พราหมณ์ ฤๅษยศฤงคะ มีรูปลักษณะต่างจากคนทั่วไปดังกล่าวทำให้ฤๅษีวิภาณทกะผู้เป็นบิดาไม่เคยพาพราหมณ์ ฤๅษยศฤงคะออกจากป่า พราหมณ์ ฤๅษยศฤงคะ จึงบำเพ็ญตบะและปฏิบัติศาสนกิจอย่างพราหมณ์อยู่ในป่าตั้งแต่เด็ก โดยไม่เคยรู้จักมนุษย์คนอื่นนอกจากบิดา ด้วยเหตุนี้เมื่อพระราชโอรสโอรสแห่งแคว้นอังคะส่งหญิงงามมาหลอกล่อเพื่อพาพราหมณ์ ฤๅษยศฤงคะเข้าไปในเมือง พราหมณ์จึงถูกหลอกล่ออย่างง่ายดายเพราะไม่เคยรู้จักผู้หญิงมาก่อนทำให้เข้าใจผิดว่านางเป็นนักบวชในศาสนาอื่น ดังที่พราหมณ์ ฤๅษยศฤงคะเล่าให้บิดาฟังว่า

...วันนี้มีนักบวชคนหนึ่งมาที่นี่ รูปร่างของเขาไม่สูงไม่เตี้ย ผิวเป็นสีทอง ดวงตากลมโตราวกับดอกบัว ร่างกายของเขาเปล่งประกาย ราวกับเทพ และมีความเรืองรองดังแสงอาทิตย์ ผมของเขาสีดำยาวและมีกลิ่นหอมซึ่งมดรวบไว้ด้วยเส้นทอง ที่คอของเขามีเครื่องประดับสีทองดูราวกับอสูรบาตบนท้องฟ้า และได้คอของเขามีก้อนเนื้อกลมๆสองก้อนที่ไม่มีเส้นขน มีรูปทรงสวยงามนัก เหวของเขาคอดสวยงาม ผิวเรียบเนียน ที่ เหวมีเครื่องประดับคาดไว้เหมือนสายประคำของข้า ตอนที่เขาก้าวเดินก็มีเสียงกรังกรังดังตลอดทาง ...ยามที่ข้ามองเขา เขาดูราวบุตรแห่งเทพ ข้ามีความสุขยิ่งนัก เขากอดข้า จับผมของข้า และสัมผัสริมฝีปากของข้า...เขายกมือขึ้นเป็นการปฏิบัติในศาสนาของเขา...¹⁰⁴

มีประเด็นที่น่าพิจารณาคือเหตุผลที่พระราชโอรสต้องการให้พราหมณ์ ฤๅษยศฤงคะเข้าไปอาศัยในเมืองก็เนื่องมาจาก ครั้งหนึ่งพระราชโอรสโอรสแห่งแคว้นอังคะ เคยกระทำความผิดต่อวรรณะพราหมณ์ทำให้ไม่มีพราหมณ์คนใดช่วยเหลือพระองค์ในการ ประกอบพิธีกรรมต่างๆ พระอินทร์ผู้ไม่ได้รับเครื่องสังเวจจึงไม่บันดาลฝนให้ตกในดินแดนของพระองค์ ชาวเมืองเดือดร้อน

¹⁰⁴Ibid.

มาก และทูลขอให้พระองค์หาทางแก้ไข มีผู้เสนอว่าสมควรเชิญพราหมณ์ฤษยศฤงคะเข้ามาพำนักในเมืองเพราะ “เขาเป็นผู้บำเพ็ญเพียรอย่างเคร่งครัดและสวรรค์จะประทานฝนแก่พวกเรา”¹⁰⁵ นเรนทรนาถ .ปี.ปติล¹⁰⁶นักวิชาการชาวอินเดียผู้ศึกษา คติชนวิทยาในมหาภารตะพยายามเทียบเคียงและเชื่อมโยงกับเรื่องเล่าโบราณของชาติต่างๆ ทั้งอินเดีย เยอรมัน รวมทั้งไทย และอธิบายว่าเขาสัตว์เป็นสัญลักษณ์ของการหว่านไถและความอุดมสมบูรณ์ทางการเกษตร พราหมณ์ฤษยศฤงคะ เป็นสัญลักษณ์ของท้องฟ้า (parjanya) ผู้สามารถบันดาลให้พืชพรรณอุดมสมบูรณ์ได้โดยการมีเพศสัมพันธ์กับหญิงสาวซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของแผ่นดิน ความคิดดังกล่าวปรากฏในพิธีกรรมของอินเดียโบราณสมัยพระเวท

ในเรื่องอัษฎาวฤกษะ **พราหมณ์อัษฎาวฤกษะ** มีรูปลักษณะที่ต่างจากคนทั่วไป คือ มีร่างกายพิกลพิการ อวัยวะคดงอ 8 ส่วนตามคำสาปแช่งของก โทหะผู้เป็นบิดา ตามเนื้อเรื่องกล่าวว่าสาเหตุที่พราหมณ์อัษฎาวฤกษะมีร่างกายคดงอผิดจากคนปกติเพราะเมื่อพราหมณ์อัษฎาวฤกษะยังเป็นทารกอยู่ในครรภ์มารดา ได้ยินบิดาสอนเหล่าศิษย์สวดพระเวท แต่สอนผิด พราหมณ์อัษฎาวฤกษะแม้เป็นทารกอยู่ในครรภ์มารดาก็ได้ยินเสียงต่างๆ และสามารถสวดพระเวทได้แม่นยำนักจึงเปล่งวาจาท้าทายบิดาต่อหน้าบรรดาศิษย์ของบิดา บิดาจึงสาปแช่งให้พราหมณ์มีร่างกายที่คดงอบิดเบี้ยว 8 ส่วน และเพราะร่างกายที่พิกลพิการบิดเบี้ยว 8 ส่วนนี้เองจึงมีนามว่า “อัษฎาวฤกษะ”

3) พราหมณ์ที่มีคุณสมบัติพิเศษ

คุณสมบัติพิเศษส่วนใหญ่ของพราหมณ์เป็นคุณสมบัติอันเนื่องมาจากการเป็นผู้เรียนมาก ศึกษามาก หรืออาจมาจากการถือพรต บำเพ็ญตบะ เป็นต้น ตัวละครพราหมณ์จำนวนมากในมหาภารตะ จึงมีคุณสมบัติพิเศษที่คล้ายคลึงกัน เช่น รอบรู้และเชี่ยวชาญพระเวท อย่าง อัษฎาวฤกษะ พราหมณ์ไวยะ มีฤทธิเพราะอำนาจตบะ เช่น ฤๅชียาสะมีดาทิพย์ ล่วงรู้เหตุการณ์ใน อดีตและ อนาคต ฤๅชียสิษฐ์ ฤๅชียศวามิตร ฤๅชนารท ฤๅชนระ เป็นต้น รอบรู้ศาสตร์ ศาสตร์ เช่น พราหมณ์ปรัศูราม ไทรณาจารย์ กฤปาจารย์ เป็นต้น

กษัตริย์

มหาภารตะเป็นวรรณคดีมหากาพย์จึงมีเนื้อหาเกี่ยวกับ กษัตริย์ โดยตรง ตัวละครกษัตริย์จึงเป็นตัวละครที่สำคัญที่สุดกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทชัดเจนควบคู่กับพราหมณ์ทั้งในเรื่องหลัก

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Patil, *Folklore in The Mahābhārata*, 245-247.

และอุปายานะ เมื่อกวีนำเรื่องมหาภารตะมาสร้างสรรค์เป็นผลงานเรื่องใหม่ ตัวละครกษัตริย์เป็นตัวละครกลุ่มแรกที่กวีนำกลับมาไว้ในผลงานใหม่ด้วยเสมอ การศึกษาอนุภาคเกี่ยวกับตัวละครกษัตริย์ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงประเด็นต่อไปนี้

1) กษัตริย์ที่มีกำเนิดพิเศษ

การสร้างตัวละครกษัตริย์ให้มีกำเนิดพิเศษเป็นลักษณะที่พบได้ทั่วไปในวรรณคดีมหากาพย์ของชาติต่างๆ ดังที่ ประคอง นิมมานเหมินท์¹⁰⁷ อธิบายว่า

การสร้างตัวละครซึ่งเป็นวีรบุรุษให้มีกำเนิดที่พิเศษต่างไปจากคนธรรมดาทั่วไป โดยมีความสัมพันธ์ เกี่ยวข้องหรือเป็นเชื้อสายของเทพเป็นการสร้างความเลื่อมใสศรัทธาหรือความชอบธรรมให้แก่ชนชั้นปกครอง วิธีการเช่นนี้เป็นเรื่องปกติที่พบเสมอในวรรณกรรมตำนานหรือเทพปกรณัมของชนชาติต่างๆ เช่น ในเทพปกรณัมของเกาหลี เป็นต้น

ในเรื่องมหาภารตะ ตัวละครเอกหรือฝ่ายวีรบุรุษซึ่งได้แก่ กษัตริย์ปาณฑพ เป็นตัวละครที่มีกำเนิดสูงเหนือกว่ากษัตริย์ทั่วไปเนื่องจาก เจ้าชายปาณฑพทั้งห้าไม่ใช่คนธรรมดาสามัญ แต่เป็นอดีตเทพเจ้ากลับชาติมาเกิด ในอุปายานะเรื่องที่ 9 ปัญจนระ-อุปายานะ กษัตริย์ปาณฑพคืออดีตพระอินทร์ 5 องค์ที่กระทำความผิดฐานล่วงเกินเทพอีสานะ (Isāna) จึงถูกลาปให้ลงมาเกิดในโลกมนุษย์ ก่อนลงมาเกิด พระอินทร์ทั้งห้าขอพรจากเทพอีสานะว่า

...เมื่อพวกเราจะต้องจากแดนสวรรค์ไปสู่โลกมนุษย์ซึ่งเป็นดินแดนที่หลุดพ้นได้ยาก ขอให้ธรรมเทพ วายูเทพ อินทรเทพ และเทพฝนแลดอัศวิน เป็นผู้ให้กำเนิดพวกเรากับมารดาในอนาคตของพวกเราด้วยเถิด หลังจากต่อสู้กับพวกมนุษย์ ทั้งด้วยอาวุธแห่งเทพและอาวุธของมนุษย์แล้ว พวกเราจะกลับมาสู่ดินแดนแห่งพระอินทร์อีกครั้ง¹⁰⁸

ด้วยเหตุนี้กษัตริย์ปาณฑพจึงมีเทพเจ้าเป็นผู้ให้กำเนิด ในเรื่องกล่าวว่า ท้าวปาณฑพไม่สามารถมีโอรสได้เนื่องจากถูกพราหมณ์ในร่างของกวางสาปให้สิ้นใจจนมีความสัมพันธ์กับมเหสี นางกุนตีจึงกราบทูลให้ท้าวปาณฑพทราบว่านางเคยเรียนบทสวดอัญเชิญเทพเจ้ามาประทานโอรส ท้าวปาณฑพขอให้นางกุนตีเชิญพระธรรมเทพ พระวายุ และพระอินทร์เทพทั้งสามประทานพระโอรส 3 องค์คือ ยุधिษฐิระ ภีมะ และอรชุนตามลำดับ เมื่อนางมาทรีเห็น

¹⁰⁷ ประคอง นิมมานเหมินท์, “การสวดวิธีกษัตริย์ในมหากาพย์เรื่องท้าวปาณฑพ,” ใน วรรณกรรม — ศิลปะ สดุดี, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2538. พิมพ์ในการสัมมนาทางวิชาการ”ยอยศธรรมภิบาล” ในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงครองราชสมบัติครบ 50 ปี 6-7 กรกฎาคม 2538)

¹⁰⁸ Ganguli, trans., **The Mahabharata**, Adi Parva, Section CVXLIX [Online], Available from <http://www.sacred-texts.com/hin/m01/m01200.htm>

ดังนั้นก็ปรารถนาจะมีพระโอรสจึงขอให้นางกุนตีสอนบทสวดเชิญเทพ ในที่สุดนางมาทรีก็เชิญเทพ
อัศวินมาประทานโอรสฝาแฝด นามว่านกุลและสหเทพ

นอกจากตัวละครเอกคือปาณฑพทั้งห้าแล้ว ตัวละครกษัตริย์ที่เป็นเทพหรือ
เทวดา ได้แก่ พระกฤษณะ พระราชาศานต努 ภิษมะ และวิฑูร กล่าวคือ **พระกฤษณะ** เป็นอวตาร
ของพระวิษณุ ดังปรากฏในปัญเจนทระ-อุปาขยานะว่า

...หลังจากเทพีศานะลงโทษพระอินทร์ทั้งห้าให้ลงมาเกิดในโลกมนุษย์แล้วก็ไปพบพระ
วิษณุ จากนั้นก็บรรยายว่า...หรือตั้งเส้นขน 2 เส้นจากพระกาย เส้นหนึ่งสีดำ อีกเส้นหนึ่งสี
ขาว แล้วส่งเส้นขนทั้งสองเข้าสู่ครรภ์แห่งตระกูลยาทพ คือครรภ์แห่งนางเทวกีและนาง
โรहिณี ขนสีขาวเกิดเป็นพลเทพ ส่วนสีดำเกิดเป็นพระเกศวะหรือ กฤษณะ...¹⁰⁹

ในอุปาขยานะเรื่องที่ 3 มหาภิษะ-อุปาขยานะกล่าวถึงความเป็นมาของ
พระราชาศานต努 ว่า พระราชาศานต努 คืออดีตเทวดานามว่ามหาภิษะ ครั้งหนึ่งในการประชุม
เทวดา ขณะที่พระนางคงคาก้าวเข้าสู่ที่ประชุมเกิดลมพัดแรงทำให้อาภรณ์ของพระนางสะบัดและ
เปิดขึ้น เทวดามหาภิษะ จ้องมองพระนางคงคาอย่างไม่ละสายตา พระพรหมจึง สั่งาปให้มหาภิษะ
มาเกิดในโลกมนุษย์

ภิษมะ เป็นตัวละครสำคัญอีกตัวหนึ่งซึ่งได้รับยกย่องเป็นวีรบุรุษ กำเนิดและ
สถานภาพของภิษมะ มีความเกี่ยวข้องกับเทพเจ้าเช่นเดียวกับตัวละครวีรบุรุษส่วนใหญ่ใน
วรรณคดีมหากาพย์ ในมหาภิษะ-อุปาขยานะเล่าเรื่องราวของภิษมะว่า เดิมภิษมะเป็นเทวดาองค์
หนึ่งในกลุ่มเทวดาสุคนะแต่ร่วม กับเพื่อนเทวดาลักแม่โคนนันทินของฤๅษีสัษฐี เมื่อฤๅษี สัษฐีจับ
ได้จึงสาปให้มาเกิดเป็นมนุษย์ ภิษมะเกิดเป็นโอรสของพระราชาศานต努กับพระนางคงคา และ
เนื่องจากถือกำเนิดจากพระนางคงคาจึงได้ฉายาว่า “คังเคยะ” หมายถึงผู้เกิดจากแม่น้ำคงคา

ส่วน**วิฑูร** คืออดีตพระยมซึ่งถูกฤษีอณิมาณทวยะสาปให้เกิดในวรรณะต่ำ
เนื่องจากในชาตินั้น ฤษีอณิมาณทวยะเมื่อครั้งเป็นเด็กเคยรังแกสัตว์เพราะความซุกซน พระยม
กำหนดให้ฤษีต้องรับโทษจากบาปดังกล่าวจึงบันดาลให้ฤษีถูกราชบุรุษจับมาขังคุกและถูก
พระราชาลงทัณฑ์เพราะคว ามเข้าพระทัยผิด ฤษีอณิมาณทวยะเห็นว่าการตัดสินใจของพระยมไม่
เป็นธรรมจึงสาปพระยמדังกล่าว ด้วยเหตุนี้พระยมจึงมาเกิดเป็นวิฑูร บุตรของหญิงรับใช้ (วรรณะ
ศูทร) ในปัจจุบัน

¹⁰⁹ Ibid.

ในวรรณคดีมหากาพย์ นอกจากตัวละครเอกหรือวีรบุรุษจะมีกำเนิดและสถานภาพพิเศษแล้ว ตัวละครประกอบก็ มักจะมีกำเนิดและสถานภาพที่ไม่ธรรมดาเช่นกัน การที่กวีสร้างตัวละครประกอบให้มีความไม่ธรรมดาทัดเทียมหรือใกล้เคียงกับตัวละครเอกเป็นวิธีการหนึ่งที่กวีนิยมใช้เพื่อสร้างความยิ่งใหญ่และความชอบธรรมให้แก่วีรบุรุษ ในเนื้อเรื่องหลักของมหากาพย์ ทูริโยธน์และภรรยาคือตัว ตัวละครประกอบที่มีบทบาทสำคัญอย่างเด่นชัดและตัวละครทั้งสองต่างก็มีกำเนิดพิเศษ ดังนี้

กำเนิดที่ไม่ธรรมดาของ **ทูริโยธน์และกษัตริย์การพ** มีความเกี่ยวข้องกับฤๅษี วยาสะ กล่าวคือ หลังจากทำวฤตราชภูริอภิเษกกับนางคานธารีได้ระยะหนึ่ง ฤๅษี วยาสะเดินทางมาเยี่ยมและได้รับการต้อนรับอย่างดียิ่งจากนางคานธารี ในเวลานางยังไม่มีโอรสและธิดา ฤๅษี วยาสะจึงอวยพรให้นางคานธารีมีโอรส 100 องค์ และธิดา 1 องค์ นางคานธารีตั้งครรภ์นานถึง 2 ปีจึงคลอดเป็นก้อนเนื้อขนาดใหญ่ ฤๅษี วยาสะแบ่งก้อนเนื้อนั้นออกเป็น 101 ชิ้นแล้วดองชิ้นเนื้อไว้ในหม้อเนยใส 101 ใบ พร้อมกับสั่งให้นางคานธารีเปิดหม้อในอีก 2 ปีให้หลัง เมื่อครบกำหนด 2 ปี นางคานธารีก็เปิดหม้อตามคำสั่งของฤๅษี วยาสะ ทันทีที่เปิดหม้อใบแรกก็มีกุมารประสูติออกมาพร้อมกับเกิดเหตุอาเพศ ฟ้าดินวิปริต อากาศแปรปรวน และพระกุมารนั้นก็ส่งเสียงร้องเหมือนเสียงลาทำให้ลาทั่วราชอาณาจักร อีกทั้งสุนัขจิ้งจอก แร้ง และกาส่งเสียงร้องขึ้นพร้อมกันดังแข่งแซ่ จากนั้นเมื่อนางคานธารีเปิดหม้อเนยใสอีก 100 ใบก็พบกุมารอีก 99 องค์ และกุมารี 1 องค์ (คือนางทุศลา) ตามพรของฤๅษี วยาสะ การเกิดของกษัตริย์การพอาจเรียกได้ว่าเป็นการเกิด 2 คน เช่นเดียวกับการเกิดของนก เหตุการณ์นี้ประกอบด้วยอนุภาค ย่อยที่น่าสนใจคือการเกิดจากหม้อคล้ายกับการเกิดของฤๅษีวิษณุและฤๅษีอัสตยะซึ่งกล่าวมาแล้ว

ภรรยาคือ เป็นตัวละครกษัตริย์อีกตัวหนึ่งที่มีกำเนิดและสถานภาพพิเศษ ในเรื่องกล่าวว่า เมื่อนางกุนตีเรียนบทสวดอัญเชิญเทพมาประทาน โอรสจากฤๅษี ทูรวาสสำเร็จ นางทดลองวิชาโดยการเชิญสุรเทพ ผลจากการทดลองวิชานี้ทำให้เกิดภรรยาคือ การประสูติของภรรยามีลักษณะพิเศษคือ ไม่ได้เกิดจากโยนดังเช่นทารกทั่วไปแต่เกิดจากหูของนางกุนตี ด้วยเหตุนี้จึงได้ชื่อว่าภรรยาคือ และด้วยเหตุนี้ของขวัญที่สุรเทพประทานแก่ภรรยาคือเมื่อแรกเกิดจึงเป็นกุนทุลที่ใช้ประดับหู¹¹⁰ นางกุนตีเกรงความอับอายที่มีโอรสทั้งที่ยังไม่อภิเษกจึงตัดสินใจทิ้งภรรยาคือโดยจบบลอยไปในแม่น้ำคงคาพร้อมกับของวิเศษที่สุรเทพประทานคือ เลื้อยเถาะและต่างหู

¹¹⁰ มีพูดไว้ในหนังสือของนเรนทราภพเพียงคนเดียว ส่วนหนังสือส่วนใหญ่อธิบายว่าชื่อ “ภรรยาคือ” ได้มาหลังจากภรรยาคือติดเลื้อยเถาะให้กับพระอินทร์ “ภรรยาคือ” แปลว่า ผู้ติดเถาะ.

เมื่ออิทธิพลของกษัตริย์แห่งอังคะเก็บภรรยาได้จึงให้ชื่อว่า วสุษณะ แปลว่าผู้ที่เกิดมาพร้อมสมบัติดีดั่ง อริทช่วยภรรยาจากแม่น้ำคงคาและนำมาเลี้ยงเป็นบุตร จึงอาจกล่าวได้ว่าภรรยาเกิดใหม่อีกครั้งจากแม่น้ำคงคา ด้วยเหตุนี้จึงได้ฉายาว่า “คังเคยะ” (Gangeya) หมายถึงผู้ที่เกิดจากแม่น้ำคงคาเช่นเดียวกับภีมะ¹¹¹ ภรรยาถืออภรรยาตามอริทคืออภรรยาศูทร มีอาชีพเป็นสุตะ (สาวถี) แต่เนื่องจากกำเนิดและสถานภาพที่แท้จริงของภรรยา คือโอรสแห่งสุรเทพทำให้ภรรยาที่มีความสามารถไม่ด้อยไปกว่าน้องๆ คือปาลณฑพทั้งห้า แต่ต้องถูกกดให้มีสถานภาพต่ำกว่าความรู้สึกนี้กลายเป็นปมปัญหาที่ฝังอยู่ในใจภรรยาตลอด และส่งผลต่อพฤติกรรม ความคิด และการเลือกทางชีวิตของภรรยาตั้งแต่นั้นจนจบ

มหากาพย์กล่าวถึงตัวละครกษัตริย์ที่มีกำเนิดพิเศษในลักษณะอื่นๆ อีก เช่น **ท้าวฤทธราชกุมาร** และ **ท้าวปาณฑุ** ซึ่งแม้จะคลอดมาจากครรภ์ของมารดาเช่นเดียวกับเด็กปกติแต่กระบวนการที่ทำให้เกิดการตั้งครรภ์ถือว่าต่างจากปกติ คือ เกิดจากการ นิยครระหว่างฤ็ษีวยาสะ กับนางอัมพิกา และนางอัมพาลิกา ผลจากการนิยครทำให้ท้าวฤทธราชกุมารและท้าวปาณฑุมีรูปลักษณะที่ต่างจากเด็กปกติด้วย ซึ่งความผิดปกติของตัวละครสองตัวนี้นำไปสู่ข้อพิพาทระหว่างฝ่ายปาลณฑพ กับเการพเรื่องสิทธิในการครอบครองดินแดน และความขัดแย้งดังกล่าวดำเนินไปสู่จุดแตกหักคือการทำสงคราม ซึ่งจบด้วยความสูญเสียอย่างใหญ่หลวงของทุกฝ่าย

กำเนิดที่ไม่ธรรมดายังพบในอุปาขยานะหลายเรื่อง เช่น ในเรื่องอค์สตัยะอุปาขยานะกล่าวถึง **โอรส 60,000 องค์ของพระเจ้าสาคร** เกิดจากผลน้ำเต้า เรื่องนี้คล้ายกับการเกิดของกษัตริย์เการพอย่างมาก คือพระเจ้าสาครมีมเหสี 2 องค์คือเจ้าหญิงแห่งแคว้นนิทรรค์ และเจ้าหญิงแห่งแคว้นสวี่ แต่ยังไม่มีพระโอรส พระเจ้าสาครจึงเข้าป่าบำเพ็ญเพียรเพื่อขอพระโอรส และพระธิดา ด้วยอำนาจการบำเพ็ญเพียรอย่างเคร่งครัด พระศิวะจึงประทานพรให้พระองค์สมปรารถนา หลังจากนั้นไม่นาน มเหสีทั้งสองของพระองค์ก็ตั้งครรภ์และให้กำเนิดพระโอรส เจ้าหญิงแห่งแคว้นสวี่ให้กำเนิดบางสิ่งที่มีรูปร่างคล้ายน้ำเต้า พระเจ้าสาครตัดสินพระทัยจะขว้างน้ำเต้าทิ้ง แต่มีเสียงสวรรค์ดังขึ้นว่าให้เอาเมล็ดน้ำเต้าไปเพาะในภาชนะที่อุ่นและเติมไปด้วยเนยบริสุทธ์ แล้ว

¹¹¹นักวิชาการหลายคน เช่น Georg von Simpson (จอร์จ ฟอน ซิมป์สัน) และ Kevin McGrath (เควิน แมคแกรธ) ตั้งข้อสังเกตว่าภรรยาภิษมะมีลักษณะร่วมกันหลายประการ ได้แก่ เป็นผู้ที่เกิดจากภรรยาบัลลังก์ มีกำเนิดที่เกี่ยวข้องกับแม่น้ำคงคาและมีฉายา “คังเคยะ” มีความเป็นมาที่เกี่ยวข้องกับท้องฟ้า กล่าวคือภีมะเคยเป็นเทวดาองค์หนึ่งในกลุ่มเทวดาสวรรค์ซึ่งเป็นเทพาเทพรหรือเทพประจำท้องฟ้า ภรรยาภิษมะก็เป็นโอรสของสุรเทพซึ่งเป็นเทพประจำท้องฟ้าเช่นเดียวกัน ได้เรียนวิชาจากฤ็ษีโบราณ เหมือนกัน คือภรรยาภิษมะเป็นศิษย์ของฤ็ษีปรศุราม ส่วนภีมะเป็นศิษย์ของฤ็ษีวสิษฐ์ ฤ็ษีพฤหสตี ฤ็ษีศุกละ และฤ็ษีปรศุราม.

จะได้โอรสถึง 60,000 องค์ พระเจ้าสาครใช้คนถึง 60,000 คนเพื่อดูแลภานะ 60,000 ใบ เวลาผ่านไปเนิ่นนาน ในที่สุดโอรส 60,000 องค์ซึ่งมีพลังกำลังมหาศาลก็ถือกำเนิดจากภานะนั้น

นอกจากนี้ ในมานธาตุ -อุปาขยานะกล่าวถึง **พระเจ้ามานธาตุ** ซึ่งเกิดจากพระกรรมของพระบิดา และได้รับการเลี้ยงดูที่เป็นพิเศษคือพระอินทร์เลี้ยงโดยให้ พระเจ้ามานธาตุดูต้นไม้ ส่วนในชันตุ-อุปาขยานะ กล่าวถึง**โอรส 100 องค์ของพระราชาโสมกะ** เกิดจากการประกอบพิธีสังเวด้วยชีวิตของพระโอรสชันตุ ดังที่กวีบรรยายว่า

...พวกนักบวชลากพระโอรสชันตุลงไปกองเพลิง ขณะที่ร่างของพระโอรสถูกเผา บรรดาพระมารดาได้สูดกลิ่นควันและลึ้มลง เมื่อพวกนางฟื้นก็พบว่าทุกคนต่างมีทารกอยู่ในครรภ์ ลิบเดือนผ่านไป พระโอรสทั้ง 100 องค์ของพระราชาโสมกะจึง ประสูติ ส่วนพระโอรสชันตุกลับมาเกิดอีกครั้งเป็นพระโอรสองค์โตโดย ถือกำเนิดจาก พระมารดาองค์เดิม พระองค์เป็นที่รักของเหล่าพระมารดาทั้งหลาย บริเวณแผ่นหลังของพระโอรสชันตุมีสัญลักษณ์คือแผ่นทอง พระองค์เป็นพระโอรสที่มีความดีงามมากที่สุดในบรรดาพระโอรสทั้งหมด¹¹²

2) กษัตริย์ที่มีรูปลักษณะพิเศษ

ตัวละครกษัตริย์ในมหาภารตะที่มีรูปลักษณะพิเศษเป็นตัวละครในเรื่องหลักเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ ท้าวฤทธราชกุมาร ท้าวปาณฑุ วรรณะ เป็นต้น และน่าสนใจที่ตัวละครเหล่านี้เมื่อกวีนำเรื่องมหาภารตะมาสร้างเป็นกาพย์เรื่องใหม่ก็ยังคงรักษารูปลักษณะพิเศษเหล่านี้ไว้อย่างครบถ้วน

ท้าวฤทธราชกุมาร เป็นตัวละครกษัตริย์ที่มีดวงตาบอดสนิทตั้งแต่แรกเกิด เนื่องจากในขณะที่มารดาประกอบพิธีนโยค บฤชเวยาสะเกิดความรู้สึกไม่ปกติอันเนื่องมาจากรูปลักษณะของบฤชเวยาสะ ตลอดเวลาของการนโยคนางจึงไม่ยอมลื้มตา ทำให้โอรสที่เกิดจากการนโยคคือท้าวฤทธราชกุมารตาบอดสนิท ทำนองเดียวกับ **ท้าวปาณฑุ** ซึ่งมีร่างกายซีดขาวเนื่องจากขณะที่มารดาประกอบพิธีนโยคกับบฤชเวยาสะ นางเกิดความรู้สึกหวาดกลัวทำให้ร่างกายซีดเผือด ส่งผลให้โอรสที่เกิดจากการนโยคในครั้งนั้นคือท้าวปาณฑุมีรูปลักษณะผิดปกติ รูปลักษณะที่ผิดปกติของกษัตริย์ทั้งสองคือท้าวฤทธราชกุมารและท้าวปาณฑุถือเป็นจุดเริ่มต้นของปัญหาที่นำไปสู่สงครามแย่งชิงราชบัลลังก์แห่งหัสตินาปุระในเวลาต่อมา

นอกจากท้าวฤทธราชกุมารกับท้าวปาณฑุแล้ว ตัวละครกษัตริย์ที่มีรูปลักษณะต่างไปจากคนทั่วไปได้แก่ **วรรณะ** ซึ่งมีเชื้อกระและต่างหูดิตตัวมาแต่กำเนิด โดยเฉพาะเชื้อ

¹¹² Ganguli, trans., **The Mahabharata**, Vana Parva, Section CXXVII [Online], Available from <http://www.sacred-texts.com/hin/m03/m03127.htm>

เพราะถือเป็นส่วนหนึ่งของร่างกาย เกี่ยวกับรูปลักษณะของภพภพ ในอาทิบริพของมหาภารตะ กวีใช้คำขยา “ปรมาภต”¹¹³ (งดงามอย่างย้ง) เมื่อกล่าวถึงภพภพเป็นครั้งแรก รูปลักษณะที่งดงามของภพภพเป็นทีประจักษ์นับแต่ภพภพลัมตาตุโลก เมื่อนางกุนตีประสูติภพภพและจำเป็นต้องทอดทิ้งภพภพโดยปล่อยให้ลอยไปในแม่น้ำคงคา ความงดงามอย่างย้งของภพภพเป็นความงามที่ประกอบด้วยความกระจ่าง และความเร่องรองของแสงหรือรัศมีที่เป็น “อมรปรภ”¹¹⁴ คือเป็นแสงของเทวดาซึ่งเหนือกว่าความเร่องรองอย่างมนุษย์ทั่วไป จะเห็นว่ามีภพภพกล่าวถึงความงดงามที่เจิดจ้า เร่องรองของภพภพอีกหลายครั้งตลอดทั้งเร่อง

3) ภษัตริย์ที่มีคุณสมบัตพิเศษ

ตัวละครภษัตริย์ในมหาภารตะที่มีคุณสมบัตพิเศษ ได้แก่ ภษมะ ยุธิษฐิระ ภษมะ อรชุน และพระภษณะ เป็นต้น

คุณสมบัตพิเศษของภษมะนอกจากจะเป็นความสามารถทางด้านการรบแล้ว ความพิเศษอย่างย้งของภษมะคือสามารถเลือกเวลาตายได้ คุณสมบัตินี้ของภษมะเกิดจากพรที่ภษมะได้รับพระราชทานจากพระบิดา เมื่อกครั้งทีภษมะประกาศยอมรับข้อเสนอของชาวประมงจะไม่แต่งงานตลอดชีวิตและจะไม่ยอมครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา ทั้งนี้เพื่อให้พระราชบิดาได้อภิเษกกับลูกสาวของชาวประมง

ภษัตริย์องค์ต่อไปที่ทรงมีคุณสมบัตพิเศษคือ ยุธิษฐิระ คุณพิเศษของพระองค์อยู่ที่ความทรงธรรม คือทั้งรู้หลักธรรม และทรงธรรม คุณสมบัตินี้ของพระองค์สืบเนื่องมาจากความเป็นโอรสของพระยมซึ่งเป็นเทพแห่งความเที่ยงธรรม ยุธิษฐิระเคยใช้ความรู้ธรรมของพระองค์ช่วยชีวิตพระอนุชาจากอสูรร้ายถึงสองครั้ง และเพราะคุณสมบัตินี้ประเสริฐข้อนี้ทำให้ยุธิษฐิระเป็นภษัตริย์องค์สุดท้ายและองค์เดียวทีสามารถเดินไปถึงสวรค์ได้ทั้งทียังมีชีวิตอยู่

นอกจากภษมะ และยุธิษฐิระซึ่งมีคุณสมบัตพิเศษที่ไม่เกี่ยวข้องกับ การต่อสู้ การรบ การศึกสงครามแล้ว ภษัตริย์องค์อื่น ได้แก่ ภษมะ อรชุน และพระภษณะ ล้วนมีคุณสมบัตพิเศษทีเกี่ยวข้องกับ การต่อสู้ การรบ การศึกสงคราม การวางแผนการรบทั้งสิ้น กล่าวคือ ภษมะเป็นภษัตริย์ทีมีพลังกำลังมากเพราะเป็นโอรสของพระพาย จึงถนัดในการต่อสู้ใช้กำลัง อรชุนเป็นโอรสพระอินทร์ซึ่งเป็นหัวหน้าของเหล่าเทพเทวา อรชุนจึงมีความสามารถในการนำทัพ การรบ การใช้

¹¹³ atah param karna parva procate paramādbhutam (1.2.169)

¹¹⁴ tatah kālena sā garbham suṣuve varavarṇinī
kanyāiva tasya devasya prasāyā prasādā amaraprabham (3.292.4)

อาวุธ ส่วน **พระกฤษณะ** เป็นอวตารของพระวิษณุ มีหน้าที่ในการพิทักษ์รักษาโลกมนุษย์ที่พระพรหมสร้างให้สุขสงบ จึงมีความชำนาญในการวางกลศึกต่างๆ

ผู้หญิง

ตัวละครหญิงที่มีบทบาทเด่นและมีความพิเศษจนสามารถจัดเป็นอนุภาคได้ที่ปรากฏในมหากาพย์และมีการนำกลับมาสร้างใหม่มีจำนวนไม่มากนัก เท่าที่ปรากฏ ได้แก่ นางเทราปที นางกุนตี และนางคันธารีซึ่งมีประเด็นที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้

1) ผู้หญิงที่มีกำเนิดพิเศษ

อนุภาคผู้หญิงที่มีกำเนิดพิเศษ ได้แก่ **นางเทราปที** ซึ่งในเรื่องกล่าวว่านางไม่ได้เกิดจากโยนิเช่นคนธรรมดาสามัญแต่นางผุดขึ้นมาจากเปลวไฟของแท่นบูชาไฟ โดยเกิดภายหลังจากรถษฏาทุษณ์ผู้เป็นพี่ชาย ทนที่ที่นางผุดขึ้นจากกองไฟก็เป็นประหนึ่งเทพีผู้มีวิดาศนิต ผนวกศักดิ์ศานิต นัยน์ตารูปดอกบัว มีกลิ่นกายหอมราวดอกบัวสีน้ำเงิน กลิ่นกายหอมไกลไปรอบกายนางถึงสี่โลเมตร ความงามของนางไม่มีผู้ใดเสมอเหมือน ทนที่ที่นางเกิด มีเสียงดังก้องจากท้องฟ้าว่า "นางผู้บอบบางนี้จะเป็นผู้ทำงานของพระเจ้า เป็นผู้ทำลายกษัตริย์ทั้งหลาย เป็นที่พวกรพพิงเกรงกลัว"¹¹⁵ เมื่อสิ้นเสียง ชาวเมืองปัญจาตต่างให้ร้องและเต้นรำด้วยความยินดี

2) ผู้หญิงที่มีคุณสมบัติพิเศษ

อนุภาคผู้หญิงที่มีคุณสมบัติพิเศษที่พบในมหากาพย์ ได้แก่ เรื่องของ **นางกุนตี** ที่สามารถเชิญเทพเจ้าต่างมาประทานโอรส ตามเนื้อเรื่องเล่าว่านางกุนตีเมื่อครั้งยังไม่อภิเษกกับท้าวปาณฑุ เคยต้อนรับฤๅษีทรวาสผู้เป็นอาคันตุกะมาเยือนบ้านเมืองของนางอย่างดีจนเป็นที่พอใจของฤๅษี ฤๅษีทรวาสจึงตอบแทนความมีน้ำใจของนางด้วยการสอนมนต์ ธีเชิญเทพมาประทานโอรสแก่นาง เมื่อเรียนมนตร์จากฤๅษีทรวาสแล้ว นางต้องการทดลองวิชาจึงเชิญสุรยเทพมาเป็นองค์แรก สุรยเทพประทานโอรสแก่นางนามว่าภรรณะ แต่ด้วยความอับอายที่มีโอรสทั้งที่ยังไม่อภิเษก นางจึงนำโอรสใส่ตะกร้าลอยไปในแม่น้ำคงคาและเก็บเรื่องนี้เป็นความลับ เมื่ออภิเษกกับท้าวปาณฑุ นางกุนตีได้ใช้มนตร์นี้อีกโดยความเห็นชอบของท้าวปาณฑุ นางเชิญธรรมเทพมาประทานโอรสองค์โตนามว่ายุธิษฐิระ เชิญพระพายมาประทานโอรสองค์รอง และเชิญพระอินทร์มาประทานโอรสองค์ที่สามนามว่าอรชุน นางมาทรมเหสีอีกองค์ของกษัตริย์ปาณฑุขอให้นางกุนตีสอนมนตร์และได้เชิญเทพอัศวินมาประทานโอรสฝาแฝดนามว่านกุลและสหเทพ

¹¹⁵ Patil, *Folklore in The Mahābhārata*, 106.

นางคานธารีเป็นตัวละครหญิงที่มีคุณสมบัติพิเศษคือมีวาจาศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นผลมาจากอำนาจความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระสวามีคือท้าวธฤตราษฎร์ นับแต่อภิเษกเป็นมเหสีของท้าวธฤตราษฎร์ นางใช้ผ้าปิดตาให้นัยน์ ตามีตสนิทเช่นเดียวกับพระสวามี ด้วยความซื่อสัตย์และจงรักภักดีอย่างแรงกล้านี้ทำให้วาจาของนางศักดิ์สิทธิ์ เห็นได้จากเมื่อพระกฤษณะนำข่าวทुरโยธน์พ่ายแพ้ศกาทาแก่ภีมะมาแจ้งให้ท้าวธฤตราษฎร์และนางคานธารีทราบ นางคานธารีโกรธพระกฤษณะมากเพราะถือว่าพระกฤษณะเป็นต้นเหตุแห่งความพ่ายแพ้ของทुरโยธน์และเป็นสาเหตุให้กษัตริย์การพีก 99 พระองค์ต้องสิ้นพระชนม์ รวมทั้งเป็นผู้ทำให้กองทัพการพ่ายพ่ายแพ้ยับเยิน นางจึงสาปแช่งให้วงศ์ยาทพของพระกฤษณะสิ้นสลาย และเหตุการณ์หลังจากนั้นไม่นานก็เป็นไปตามคำสาปแช่งของนาง

5. กลวิธีเล่าเรื่อง

5.1 ผู้เล่าและกลวิธีเล่า

ผู้เล่าเป็นองค์ประกอบสำคัญของเรื่องเล่า โดยทั่วไปเมื่อกล่าวถึงผู้เล่าจะต้องแยกผู้เล่าออกจากผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียงเรื่องอย่างเด็ดขาด โดยจะถือว่าผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียงเป็นบุคคลที่มีตัวตนจริง ส่วนผู้เล่าเป็นผู้ที่ทำหน้าที่แทนผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียงซึ่งโดยปกติผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียงมักจะอยู่นอกเรื่องเล่าแต่เป็นผู้คัดเลือกเหตุการณ์ ตัวละคร และวิธีการเล่าเรื่อง ในขณะที่ผู้เล่าอาจเป็นตัวละครหลักหรือตัวละครรอง หรือไม่มีตัวละครใดทำหน้าที่เล่าเรื่องเลยก็ได้ แต่สิ่งสำคัญคือจะต้องมีการเล่าเรื่องแต่อาจบอกไม่ได้ว่าเป็นการเล่าโดยตัวละครตัวใด ในการศึกษาการเล่าเรื่องมักแบ่งผู้เล่าเรื่องออกเป็น 2 ลักษณะคือผู้เล่าเรื่องที่เป็นตัวละครและผู้เล่าเรื่องที่ไม่ใช่ตัวละคร¹¹⁶แต่ในมหากาพย์ปรากฏเฉพาะผู้เล่าที่เป็นตัวละครจึงจะกล่าวถึงเพียงประเภทเดียวเท่านั้น

ผู้เล่าเรื่องที่เป็นตัวละคร (internal narrative) แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ผู้เล่าเรื่องที่เป็นตัวละครหลักและผู้เล่าเรื่องที่เป็นพยาน

1. ผู้เล่าเรื่องที่เป็นตัวละครหลัก (character narrator) คือผู้เล่าเรื่องที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในเรื่อง อาจได้เห็น ได้ยิน แล้วนำมาถ่ายทอด

¹¹⁶ คำอธิบายเรื่องผู้เล่าและกลวิธีเล่า สรุปจากอิรวดี ไตลังคะ , ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2546), 31-36.

2. ผู้เล่าเรื่องที่เป็นพยาน (witness narrator) คือผู้เล่าเรื่องที่ไม่ใช่ตัวละครหลักแต่เป็นตัวละครที่มีความสำคัญรองลงมาซึ่งเป็นพยานหรือสังเกตการณ์ ได้รับรู้เรื่องราวที่เกิดขึ้นกับตัวละครหลักและนำมาเล่าโดยใช้สรรพนามบุรุษที่ 1 ในการเล่าเรื่อง ผู้เล่าเรื่องประเภทนี้จะมีทรรคนะจำกัดเพราะไม่สามารถอยู่ในทุกเหตุการณ์ได้ จึงอาจต้องคาดเดาเหตุการณ์ หรือรับฟังจากตัวละครหลักอีกทอดหนึ่ง

กลวิธีเกี่ยวกับผู้เล่าเรื่องและกลวิธีเล่าเรื่องในมหากาพย์มีความซับซ้อนกว่าที่กำหนดไว้ในศาสตร์แห่งการเล่าเรื่อง เพราะผู้แต่งมหากาพย์ซึ่งตามขนบเชื่อว่าเป็นฤๅษีจะเป็นตัวละครที่มีบทบาทเด่นตัวหนึ่งของเรื่องทำหน้าที่เป็นผู้เล่าทั้งเรื่องหลักและอุปายานะหลายครั้ง และการเล่าเรื่องโดยใช้วิธีอ้างคำพูดโดยตรงของตัวละครอื่น ล้วนแต่สร้างความสับสนและซับซ้อนในการศึกษากลวิธีเล่าเรื่องทั้งสิ้น

ดังกล่าวมาแล้วว่า เรื่องมหากาพย์ในฐานะเรื่องเล่ามีองค์ประกอบสำคัญ 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนนำ เรื่องหลัก และอุปายานะหรือเรื่องแทรก **ส่วนนำ**เป็นองค์ประกอบตอนต้นทั้งหมดก่อนเข้าสู่เรื่องหลัก ประกอบด้วยเนื้อหาหลากหลาย ที่สำคัญคือมีเนื้อหาเกี่ยวกับตัวผู้เล่า สถานที่เล่า เหตุผลในการเล่าเรื่อง มีการอ้างถึงที่มาของเรื่อง เรื่องย่อของมหากาพย์ ส่วน **เรื่องหลัก**เป็นเรื่องการสู้รบของพี่น้องสองตระกูลซึ่งเป็นเรื่องที่คุณเล่าได้ฟังมาอีกต่อหนึ่ง และ **อุปายานะหรือเรื่องแทรก**เป็นเรื่องที่ตัวละครในส่วนนำหรือในเรื่องหลักหรือแม้แต่ตัวละครในเรื่องแทรกเองเป็นผู้เล่าแทรกขึ้นมา เมื่อพิจารณาองค์ประกอบของมหากาพย์ในฐานะเรื่องเล่าดังที่กล่าวมานี้จะเห็นว่าองค์ประกอบแต่ละส่วนแยกออกจากกันได้อย่างค่อนข้างเป็นอิสระ และแต่ละส่วนดำเนินเรื่องตามลำดับเวลาแบบเรื่องเล่าหรือนิทาน นิยายทั่วไป

ผู้เล่าหลัก คือผู้เล่าที่ทำหน้าที่เล่าเนื้อเรื่องหลัก และ/หรือส่วนนำ

ฮิลเทอไบเทล¹¹⁷ ซี.วี.ไวทยะ (C.V. Vaidya)¹¹⁸ และ จอห์น บร็อกคิงตัน (John Brockington)¹¹⁹ อธิบายเกี่ยวกับผู้เล่าหลักและกลวิธีเล่าเรื่องของเรื่องมหากาพย์ว่าใช้วิธีการเล่าเรื่องซ้อน 3 ระดับ คือ ระดับแรก ฤๅษียาสะสวดมหากาพย์ให้ลูกศิษย์ซึ่งเป็นพรหมณ์รวม 5 คน รวมทั้งไวศัมปายณะฟัง ระดับที่สอง ไวศัมปายณะสวดมหากาพย์ให้พระเจ้าชนเมชัยฟังในพิธีฆ่า

¹¹⁷Hiltebeitel, "Not without Subtales : Telling Laws and Truth in The Sanskrit Epics," 461.

¹¹⁸Vaidya, *The Mahabharata : A Criticism*, 1-13.

¹¹⁹John Brockington, *The Sanskrit Epics* (n.p. : Brill, 1998), 2-3.

ซึ่งการสวดครั้งนี้อุครศรวะเสาดิแอบได้ยินโดยบังเอิญ และระดับที่สาม อุครศรวะเสาดิสวดมหารา
 ษะที่ตนได้ฟังโดยบังเอิญให้ฤๅษีที่ป่าในมิษะฟังตามคำขอร้องของเหล่าฤๅษี

จากคำอธิบายข้างต้นทำให้เห็นว่ามหาภารตะมีลักษณะเป็นเรื่องซ้อนเช่นเดียวกับเรื่อง
 เล่าส่วนใหญ่ของอินเดีย ประเด็นที่น่าสนใจคือใครคือผู้เล่าหลักที่แท้จริงของเรื่อง ตามความเห็น
 ของผู้วิจัย ผู้เล่าหลักของเรื่องอาจเป็นได้ทั้งอุครศรวะเสาดิและไวศัมปายนะ

ในการมองว่าผู้เล่าหลักคืออุครศรวะเสาดิมีเหตุผลที่สนับสนุนคือ ในส่วนนำของเรื่องมี
 หลายครั้งที่กำหนดให้อุครศรวะเสาดิเป็นผู้เล่าเรื่องโดยใช้คำสรรพนามแทนตัวว่า “ข้าพเจ้า”
 เช่นข้อความในบรรพแรก ความว่า

...เมื่อข้าพเจ้าได้ยินเรื่องราวที่นั้น ามหัทศกรรย์ที่แต่งในมหาภารตะโดยกฤษณะ ไทวปายนะ
 และที่มีการบอกเล่าเรื่องราวอย่างสมบูรณ์โดยไวศัมปายนะ เรื่องการบูชาญูของนักพรต
 แห่งราชสำนักพระเจ้าชนเมชัย และมีบรรดาเจ้าชายทั้งหลายมารวมตัวกัน โอรสแห่งป
 รึกษิต รวมทั้งได้ไปเยี่ยมชมวิหารศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ข้าพเจ้า ได้เดินทางไปยังดินแดนที่
 พรหมณ์ให้ความเคารพและเรียกว่าสามันตปัญจะซึ่งแต่เดิมเป็นสถานที่ที่มีการต่อสู้
 ระหว่างลูกๆของกูรูและปาณฑุ...¹²⁰

การที่กำหนดให้อุครศรวะเสาดิใช้สรรพนามแทนตัวว่า “ข้าพเจ้า” ได้รู้เห็น และได้ฟัง
 เรื่องมหาภารตะแล้วนำมาถ่ายทอดต่อให้ฤๅษีในป่า ในมิษะฟัง โดยที่เรื่องที่ได้อินได้ฟังมานั้นไม่มี
 ส่วนเกี่ยวข้องกับตัวอุครศรวะเสาดิเลยนั้น ทำให้อุครศรวะเสาดิมีลักษณะเป็นผู้เล่าประเภทผู้เล่าที่
 เป็นพยาน แต่เพราะในการเล่าเรื่อง อุครศรวะเสาดิไม่สามารถรู้ได้ทุกเหตุการณ์และเพราะมี
 ทรรศนะจำกัดจึงจำเป็นต้องเอ่ยอ้างถึงชื่อของไวศัมปายนะและพระเจ้าชนเมชัยซึ่งเป็นที่มาของ
 เรื่องที่เล่า ชื่อของไวศัมปายนะและพระเจ้าชนเมชัยจึงปรากฏให้เห็นตลอดทั้งเรื่องมหาภารตะ

ส่วนทรรศนะที่ว่า ผู้เล่าหลักคือไวศัมปายนะเล่าถวายพระเจ้าชนเมชัย มีเหตุผล
 สนับสนุนคือ ไวศัมปายนะปรากฏในเรื่องมหาภารตะ ตั้งแต่ต้นจนจบในฐานะผู้เล่าหลักในขณะที่
 อุครศรวะเสาดิปรากฏในเรื่องมหาภารตะเฉพาะในส่วนนำเพียงช่วงเดียวซึ่งนักวิชาการส่วนใหญ่
 เชื่อว่าส่วนนำเป็นส่วนที่แต่งขึ้นภายหลัง ดังนั้นจึงน่าจะเป็นไปได้ว่าผู้แต่งกำหนดให้ผู้เล่าหลักคือ
 ไวศัมปายนะ แต่ต่อมาเมื่อมีผู้แต่งส่ว นำขึ้นในภายหลังก็ได้เพิ่มตัวละครอุครศรวะเสาดิเข้ามาทำ
 หน้าที่เป็นผู้เล่าในส่วนนำด้วย พร้อมกับเพิ่มเรื่องซ้อน 3 ระดับที่ฮิลเทอไบเทิล ไวทยะ และบร็อกคิง

¹²⁰Ganguli, trans., **The Mahabharata**, Adi Parva, Section 1 [Online], Available
 from <http://www.sacred-texts.com/hin/m01/m01002.htm>.

ต้นกล่าวถึงข้างต้นเข้ามาด้วยเพื่อความน่าเชื่อถือ ด้วยเหตุนี้อุครสวรรค์เสาดิจึงปรากฏเฉพาะในส่วนนำของเรื่องแต่ไม่พบอีกในส่วนเนื้อเรื่องหลัก

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าผู้แต่งจะตั้งใจให้ผู้เล่าหลักเป็นไวยศม์ปายนะหรืออุครสวรรค์เสาดิจก็ตาม มีประเด็นที่น่าพิจารณา 2 ประเด็น

ประเด็นแรกคือ สัตยชัยเป็นตัวละครอีกตัวหนึ่งที่ทำหน้าที่เป็นผู้เล่าเรื่องหลักในระดับที่ซ้อนอยู่ในเรื่องที่ไวยศม์ปายนะเล่า หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือสัตยชัยเป็นตัวละครในเรื่องที่ไวยศม์ปายนะเล่า แม้ว่าสัตยชัยจะเป็นตัวละครที่มีตาทิพย์สามารถมองเห็นเหตุการณ์ที่ไม่ได้อยู่ตรงหน้าได้ด้วยอำนาจวิเศษที่ฤษีวยาสะเป็นผู้มอบให้ แต่บทบาท "ตาทิพย์" ของสัตยชัยไม่ได้ทำให้สัตยชัยแตกต่างจากตัวละครที่เป็นผู้เล่าคนอื่นๆ เพราะเรื่องที่สัตยชัยเห็นด้วยตาทิพย์เป็นเรื่องที่ไม่เกี่ยวข้องกับสัตยชัยโดยตรง สัตยชัยเป็นเพียงผู้เห็น ผู้รู้ แต่ไม่ใช่ผู้เกี่ยวข้อง จึงเป็นผู้เล่าที่เป็นพยาน

อีกประเด็นหนึ่งที่ควรพิจารณาคือทั้งไวยศม์ปายนะและอุครสวรรค์เสาดิมีฐานะเป็น ผู้เล่าประเภทเดียวกันคือผู้เล่าที่เป็นพยานเพราะทั้งคู่ไม่ใช่ตัวละครหลัก และไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องที่เล่า ไม่มีส่วนได้ส่วนเสียกับเรื่องที่เล่า แต่เป็นเพียงผู้รู้ ผู้สังเกตการณ์เท่านั้น และมีทวศณะค่อนข้างจำกัดจึงต้องพึ่งพาผู้เล่ากลุ่มที่สองคือผู้เล่าอุปาขยานะเพื่อช่วยขยายมุมมอง หรือช่วยตนเองเข้าใจเหตุการณ์มากยิ่งขึ้น

ผู้เล่าอุปาขยานะหรือเรื่องแทรก เนื่องจากมหาภารตะเป็นวรรณคดีเรื่องยาว มีตัวละครที่ทำหน้าที่เป็นผู้เล่าอุปาขยานะรวม 14 ตัวละคร ได้แก่

- 1) ไวยศม์ปายนะ
- 2) ภีษมะ
- 3) ฤษีโถมสะ
- 4) ฤษีมารกัณเฑยะ
- 5) พระกฤษณะ
- 6) จิตรรถ
- 7) ศัลยะ
- 8) ฤษีวยาสะ
- 9) นางกุนตี
- 10) ฤษีนารท
- 11) ฤษีพฤทศวะ

12) ฤๅษีกฤตวรรณะ

13) พราหมณ์ปรัศูราม

14) ทูรโยธน์

เมื่อพิจารณาผู้เล่าอุปาขยานะทั้งหมดแล้ว มีประเด็นที่น่าพิจารณาคือผู้เล่าอุปาขยานะส่วนใหญ่คือพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้มีสถานภาพสูงในสังคมและมีบทบาทหน้าที่ในการพูดสั่งสอน ดังนั้นจึงกำหนดให้พราหมณ์เป็นผู้เล่าเรื่องเป็นส่วนใหญ่ และโดยมากพราหมณ์จะเป็นผู้เล่าเรื่องที่ตนได้ยินได้ฟังหรือได้รู้ได้เห็นแต่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์จึงมีทรรคนะจำกัดเกี่ยวกับเรื่องอุปาขยานะที่เล่า แม้พราหมณ์บางคนมีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หรือเรื่องราวบางเรื่องแต่ก็แทบไม่มีโอกาสได้เล่าเรื่องของตนเองอย่างเต็มที่ มีเพียงโอกาสตอบคำถามสั้นๆเป็นการเล่าเสริมเท่านั้น ดังนั้นโดยภาพรวมพราหมณ์ผู้เล่าอุปาขยานะในมหาภารตะจึงเป็นผู้เล่าที่เป็นพยานเช่นเดียวกับผู้เล่าหลัก

ส่วนผู้เล่าอุปาขยานะเรื่องอื่นๆที่เหลือ มีทั้งที่กษัตริย์ ผู้หญิง (นางกษัตริย์) และคนธรรพ์ ซึ่งไม่ว่าใครเป็นผู้เล่าก็ตาม ผู้ฟังก็คือกษัตริย์ทั้งสิ้น และผู้เล่าก็เกือบจะไม่ได้เล่าเรื่องของตนเองทั้งหมด แต่จะเล่าเรื่องในตำนาน เรื่องในอดีตที่ตนเคยได้ยินได้ฟัง ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าโดยภาพรวมผู้เล่าเรื่องในมหาภารตะ ทั้งผู้เล่าหลักและผู้เล่าอุปาขยานะมีลักษณะเป็นผู้เล่าที่เป็นพยานเป็นส่วนใหญ่ อาจมีผู้เล่าที่มีลักษณะอื่นแต่ก็ไม่เป็นไปตามเกณฑ์ที่มีผู้กำหนดไว้ เช่น ฤๅษี ฤๅษีวสาซึ่งตามชนบเชื่อว่าเป็นผู้แต่งก็เป็นผู้เล่าหลักและผู้เล่าอุปาขยานะด้วย เป็นต้น

5.2 วัตถุประสงค์ในการเล่าอุปาขยานะ

ดังกล่าวแล้วว่ามหาภารตะเป็นวรรณคดีเรื่องใหญ่ อุปาขยานะจำนวนมากที่แทรกอยู่ภายในเรื่องซึ่งมีที่มาต่างกัน เมื่อมาอยู่รวมกัน แม้ว่าแต่ละเรื่องจะมีอิสระ ไม่ขึ้นต่อกัน แต่ก็ย่อมมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันและย่อมร้อยโยงเป็นหนึ่งเดียวกันในฐานะที่เป็นเรื่องย่อยของวรรณคดีเรื่องเดียวกัน การผูกร้อยเรื่อง ย่อยที่มีที่มาต่างกันย่อมต้องมีการปรับแต่งให้เข้ากับวัตถุประสงค์ของเรื่องใหญ่ที่กว้างไว้แต่ต้น เมื่อพิจารณาอุปาขยานะทั้ง 62 เรื่องในมหาภารตะ พบว่ากวีมีวัตถุประสงค์สำคัญหลายประการ ซึ่งสามารถจำแนกได้เป็น 2 ระดับ คือ วัตถุประสงค์ของผู้แต่ง และวัตถุประสงค์ของผู้เล่า

วัตถุประสงค์ของผู้แต่ง ได้แก่ เพื่ออธิบายภูมิหลังของตัวละคร เพื่อชี้ให้เห็นความสำคัญของบางวรรณะ เพื่อสอนหลักประพฤติปฏิบัติ เป็นต้น ส่วนวัตถุประสงค์ของผู้เล่า

อาจเป็นการเล่าเพื่อให้กำลังใจตัวละครบางตัว หรือเพื่อเปรียบเทียบและตัดกำลังใจตัวละครบางตัว เป็นต้น ในที่นี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงวัตถุประสงค์ทั้งสองระดับเพียงสังเขป ดังนี้

วัตถุประสงค์ของผู้แต่ง

1) เพื่ออธิบายภูมิหลังของตัวละคร

อุปาขยานะที่กวีเล่าเพื่ออธิบายภูมิหลังหรือประวัติความเป็นมาของตัวละครในเรื่อง มีหลายเรื่อง โดยมากเป็นการอธิบายความเป็นมาหรือป ญหาที่ยังค้างคาใจผู้อ่านบางประการ เกี่ยวกับตัวละครสำคัญ เช่นความเป็นมาของพระภรตผู้เป็นต้นวงศ์ภารตะ ได้แก่ เรื่องศกุนตลา ความเป็นมาของภิชมะนักรบแห่งตระกูลภารตผู้เป็นที่ยกย่องของกษัตริย์ปาณฑพ ได้แก่ เรื่องมหาภิชะ ความเป็นมาของวิฑูรปราชญ์ผู้เที่ยงธรรมแต่มีวร ณะต่ำ ได้แก่ เรื่องอณิมาณทวยะ ข้อกังขาเกี่ยวกับการที่นางเทราปที่มีสามีพร้อมกันห้าองค์ ได้แก่ เรื่องปัญเจนทระ เป็นต้น แม้ว่ากวีผู้แต่งจะสร้างผู้เล่าให้ทำหน้าที่เล่าอุปาขยานะกลุ่มนี้แต่ผู้อ่านย่อมเข้าใจได้ไม่ยากว่าสิ่งที่อุปาขยานะกลุ่มนี้บอกล้วนเป็นคำอธิบายที่เป็นความประสงค์ของผู้แต่งที่ตั้งใจบอกผู้อ่านทั้งสิ้น

เรื่องศกุนตลา เป็นอุปาขยานะเรื่องแรกในมหาภารตะ ผู้เล่าเรื่องคือไวศัมปายนะเล่าให้พระเจ้าชนเมชัยฟัง เนื้อเรื่องกล่าวถึงประวัติของพระภรตว่าเป็นโอรสของท้าวทษยันต์กับนางศกุนตลา ถือเป็นบรรพบุรุษของกษัตริย์ปาณฑพและภารต

เรื่องมหาภิชะ ไวศัมปายนะเล่าให้พระเจ้าชนเมชัยฟังว่าเนื้อเรื่องกล่าวถึงศานตну ผู้กระทำความผิดฐานจ้องมองนางคงคาในขณะที่พระนางอยู่ในสภาพที่ไม่เรียบร้อย จึงถูกพระพรหมสาปให้ลงมาเกิดพร้อมกับนางคงคา โดยเป็นโอรสของพระราชาปรีตีปะ ได้พบรักกับนางคงคา และให้กำเนิดศานตนพหรือภิชมะ อุปาขยานะเรื่องนี้ กวีต้องการบอกที่มาของตัวละครสำคัญคือภิชมะหรือศานตนพโอรสแห่งศานตनुกับนางคงคานั้นเอง

เรื่องอณิมาณทวยะ เป็นอุปาขยานะอีกเรื่องหนึ่งที่ไวศัมปายนะเล่าให้พระเจ้าชนเมชัยฟัง เนื้อเรื่องอธิบายถึงอดีตชาติของวิฑูรว่าเดิมวิฑูรคือพระยมผู้เที่ยงธรรมแต่เพราะความเที่ยงธรรมจึงตัดสินใจให้พราหมณ์อณิมาณทวยะต้องรับผิดชอบอย่างรุนแรงทำให้ถูกพราหมณ์อณิมาณทวยะสาปให้ชาตินี้ต้องมาเกิดเป็นคนในวรรณะศูทรแต่ก็ยังคงลักษณะของปราชญ์ผู้เที่ยงธรรมอันเป็นลักษณะนิสัยของพระยมที่ติดตัวมาข้ามชาติ อุปาขยานะเรื่องนี้เป็นการอธิบายที่มาว่าเหตุใดนักปราชญ์ผู้เที่ยงธรรมเช่นวิฑูรจึงเกิดในวรรณะต่ำ หรืออีกนัยหนึ่งก็เพื่อแก้ข้อสงสัยว่าเหตุใดคนในวรรณะต่ำเช่นวิฑูรจึงมีคุณสมบัติยอดเยี่ยมและเป็นที่เคารพ ยกย่องจากกษัตริย์ปาณฑพและเป็นที่เกรงขามของฝ่ายภารต

เรื่องปัญเจนทร ะ เป็นเรื่องที่ฤษีวยาสะเล่าให้พระราชาทรุภทฟังเพื่อให้ท้าวทรุภทคลายความกังวลพระทัยที่นางเทราปที่จะต้องอภิเษกกับกษัตริย์ปาณฑพทั้งห้า เนื้อเรื่องกล่าวถึงอดีตชาติของกษัตริย์ปาณฑพทั้งห้าว่าเดิมเคยเกิดเป็นพระอินทร์ห้าองค์ แต่ได้กล่าววาทจาถ่วงเกินเทพอีสานทำให้ถูกสาปให้ลงมาเกิดในโลกมนุษย์โดยให้ถือกำเนิดจากเทพเจ้าต่างๆ ได้แก่ พระยม พระพาย พระอินทร์ และพระอัศวิน เกิดเป็นยุธิษฐิระ ภิมะ อรชุน นกุล และสหเทพ ตามลำดับ ส่วนนางเทราปที่ก็คือพระนางลักษมีที่อวตารลงมาเพื่อเป็นชายาของอดีตพระอินทร์ทั้งห้าพระองค์ และเหตุที่ต้องมีพระสวามีพร้อมกันถึงห้าพระองค์ก็เพราะพระนางเคยอธิษฐานขอให้ได้สามีที่ดีพร้อม โดยพระนางได้เปล่งวาจาถึงห้าครั้งจึงได้รับผลดังกล่าว

2) เพื่อชี้ให้เห็นความสำคัญของบางวรรณะ

อุปาขยานะที่กวีเล่าเพื่อชี้ให้เห็นความสำคัญของบางวรรณะมีหลายเรื่อง โดยมากเป็นเรื่องที่ ชี้ให้เห็นความสำคัญของวรรณะพราหมณ์และวรรณะกษัตริย์ รวมไปถึงชี้ให้เห็นความสำคัญของคัมภีร์และคำสอนของวรรณะพราหมณ์ด้วย อุปาขยานะในกลุ่มนี้ได้แก่ ศารั้งคกะ

เรื่องศารั้งคกะ เป็นอุปาขยานะที่ไวศัมปายณะเล่าให้พระเจ้าชนเมชัฟฟังหลังจากที่พระเจ้าชนเมชัฟตรัสถามว่าเมื่อครั้งที่ปาณฑวะถูกเผา พระอัศนีได้กลิ่นกินสรวหลังจนวอดวาย แต่เหตุใดกลับมิได้ทำอันตรายแม้เพียงน้อยนิดแก่ลูกนกศารั้งคกะทั้งสี่ผู้อ่อนแอ เรื่องราวที่ไวศัมปายณะเล่ามุ่งตอบคำถามของพระเจ้าชนเมชัฟ คำตอบก็คือประการแรกพ่อนกศารั้งคกะผู้เป็นพราหมณ์แปลงได้ซ่อนต่อเทพอัศนีมิให้ทำร้ายลูกๆของตน และประการที่สองคือลูกนกศารั้งคกะทั้งสี่เป็นผู้สวดพระเวทได้ เมื่อถึงคราวอัชมน ไร้ที่ฟังก็พร้อมใจกันสวดสรรเสริญพระอัศนีจนเป็นที่พอใจทำให้พระอัศนีเปลี่ยนทิศทางไม่ทำอันตรายแม้เพียงน้อยนิดต่อลูกนกทั้งสี่ผู้อ่อนแอ และยังทำตามทำขอของลูกนก ไทธนะที่ขอให้ทำลายเผ่าพันธุ์ของแมวที่ชอบเบียดเบียนนกให้สิ้นสูญอีกด้วย จึงเห็นได้ชัดเจนว่าอุปาขยานะเรื่องนี้ผู้เล่าต้องการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการสวดสรรเสริญเทพเจ้าของพราหมณ์

เรื่องอค์สตัย ะ เป็นอุปาขยานะเรื่องแรกที่ฤษีโลมสะเล่าให้ยุธิษฐิระและกษัตริย์ปาณฑพอีกสามองค์ (ยกเว้นอรชุนซึ่งแยกไปบำเพ็ญตบะ) ฟังในขณะที่เดินป่า เนื้อเรื่องกล่าวถึงความสำคัญของพราหมณ์และกษัตริย์ เริ่มตั้งแต่แทตยรุกรานและวฤตราสูรุกรานเหล่าเทพทั้งหลาย ผู้ที่ยอมเสียสละกระดูกของตนเพื่อทำวัชระของพระอินทร์จนสามารถปราบวฤตราสูรได้ก็คือพราหมณ์ที่ชื่อ เมื่อกฤตราสูรถูกสังหาร บริวารของวฤตราสูรพากันหนีไปอยู่ใต้ท้องทะเล ผู้ที่กลืนน้ำทั้งมหาสมุทรจนสามารถทำให้พวกเทพมองเห็นบริวารของวฤตราสูรและสังหารได้สำเร็จก็

คือฤๅษีคัสตยะ เป็นพราหมณ์อีกเช่นกัน ครั้นน้ำในมหาสมุทรเหือดแห้ง ผู้ที่สามารถทำให้น้ำในมหาสมุทรกลับเต็มเปี่ยมได้ดังเดิมก็เชื้อสายกษัตริย์ที่สืบต่อมาอีกหลายรุ่น นามว่าพระเจ้าภาศิรฤๅษี อุปาขยานะเรื่องนี้ ผู้แต่งตั้งใจชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของวรรณะทั้งสองคือพราหมณ์และกษัตริย์ และชี้ว่าวรรณะทั้งสองเป็นที่พึ่งของสามโลกในกาลต่างๆ

3) เพื่อสอนข้อประพฤติปฏิบัติ

อุปาขยานะที่กวีเล่าเพื่อสอนข้อประพฤติปฏิบัติมีอยู่หลายเรื่อง โดยมากเกี่ยวข้องกับศาสนา อุปาขยานะกลุ่มนี้ได้แก่ เรื่องยวกริตะ เรื่องนฤกะ เรื่องนาจิเกตะ เป็นต้น

เรื่องยวกริตะ เมื่อฤๅษีโลมสะและกษัตริย์ปาดทพเดินทางไปในป่าจนถึงภูเขากนขละ ฤๅษีโลมสะก็ชี้ชวนให้ดูภูเขาซึ่งเคยเป็นที่ตั้งของอาศรมของภรทวาชะและฤๅษีโรภยะแล้วเล่าเรื่องยวกริตะให้กษัตริย์ปาดทพฟังว่า ยวกริตะบุตรของฤๅษีภรทวาชะปรารถนาจะเสวยราชาญพระเวทอย่างฤๅษีโรภยะและบุตรเนื่องจากเห็นว่าผู้คนยกย่องผู้ชำนาญพระเวทมากกว่าผู้บำเพ็ญตบะ ยวกริตะม่ออยากจะชำนาญพระเวทแต่ก็ไม่ขยันศึกษาท่องบ่นพระเวท กลับพยายามบำเพ็ญตบะด้วยหวังว่าจะใช้อำนาจตบะขอพรจากเทพเจ้าให้ตนเองเป็นชำนาญพระเวท แม้ว่าพระอินทร์จะตักเตือนยวกริตะแล้วถึงสามครั้ง ยวกริตะก็ไม่ยอมยกเลิกความตั้งใจ ในที่สุดพระอินทร์ทนต่ออำนาจตบะไม่ได้ จำเป็นต้องประทานพรตามที่ยวกริตะเมื่อ ยวกริตะได้เป็นผู้เสวยราชาญพระเวทสมใจก็กลับใช้ในทางที่ผิด เทยวระรานฤๅษีโรภยะและบุตรจนตัวเองต้องตาย ฤๅษีภรทวาชะเมื่อรู้ว่าบุตรของตนถูกฤๅษีโรภยะและบุตรสังหารก็สาปให้ฤๅษีโรภยะถูกบุตรของตนเองสังหาร ทุกอย่างเป็นไปตามคำสาป แต่บุตรชายอีกคนของฤๅษีโรภยะเป็นผู้แก้ไขคำสาป และช่วยเหลือทุกคนให้ฟื้นกลับมามีชีวิตเหมือน ยวกริตะก็ได้รับบทเรียนและเข้าใจอย่างลึกซึ้งว่าการจะเข้าใจพระเวทต้องอาศัยความหมั่นเพียรศึกษา ฝึกฝนกับอาจารย์ที่เชี่ยวชาญ และไม่อาจประสบความสำเร็จได้ด้วยอำนาจแห่งตบะหรือการประทานพรของเทพเจ้าองค์ใด

เรื่องนฤกะ ผู้เล่าอุปาขยานะเรื่องนี้คือภิชมะเล่าให้กษัตริย์ปาดทพฟัง เนื้อเรื่องกล่าวถึงพระราชานฤกะทองเกิดเป็นกึ่งกษัตริย์กึ่งเฝ้าหวัปอกอยู่ในบ่อน้ำเก่าแห่งหนึ่ง ไม่สามารถขึ้นจากบ่อได้จนกระทั่งพระกฤษณะและอรชุนนำคนไปช่วยเหลือ กึ่งกษัตริย์จึงพ้นสภาพดังกล่าวและกลายเป็นพระราชานฤกะเสด็จสู่สรวงสวรรค์ สาเหตุที่พระราชานฤกะต้องทรงรับสภาพที่น่าเวทนาเช่นนี้ก็เนื่องมาจากทรงได้ชื่อว่าลักทรัพย์พราหมณ์เพราะเมื่อทรงมีพระชนม์ชีพ ครั้งหนึ่งแม่โคของพราหมณ์คนหนึ่งหนีจากคอกมาอยู่กับฝูงโคของพระองค์โดยที่คนเลี้ยงโคของพระองค์ไม่ทราบ พระองค์พระราชทานโคฝูงนั้นแก่พราหมณ์อีกคนหนึ่ง พราหมณ์ทั้งสองถกเถียงกันเพื่อแย่ง

แม่โค พระองค์ไม่อาจใกล้เคียงได้ไม่ว่าด้วยวิธีใด พระองค์จึงทรงได้ชื่อว่าลักทรัพย์พราหมณ์ซึ่งถือเป็นบาปหนักจึงได้รับผลกระทบที่หนักหนาเช่นนี้ เห็นได้ชัดว่าอุปาขยานะเรื่องนี้ผู้แต่งเล่าเพื่อสอนข้อประพฤติปฏิบัติแก่ผู้อ่านมากกว่าจะเล่าเพียงเพื่อความบันเทิงหรือเพื่อวัตถุประสงค์ของผู้เล่าเรื่องคือภิชมะเท่านั้น

เรื่องนาจิเกตะ อุปาขยานะเรื่องนี้เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ภิชมะเล่าให้กษัตริย์ปาณฑพฟัง เนื้อหาของเรื่องตั้งใจสอนข้อปฏิบัติเกี่ยวกับข้อปฏิบัติในการ บริจาคโค โดยผู้แต่งผูกเรื่องให้นาจิเกตะเป็นบุตรของพราหมณ์ทำความผิดพลาดเล็กน้อยไม่ได้ตั้งใจพราหมณ์ผู้เป็นพ่อ จึงถูกพ่อสาปให้ไปพบพระยม ครั้นนาจิเกตะสิ้นลมหายใจ พราหมณ์ผู้เป็นพ่อก็เศร้าโศกเสียใจที่ตนพลังปากแข็งลูก ส่วนนาจิเกตะนั้นสิ้นลมหายใจเพียงชั่วครว ในระ หว่างนั้นได้ไปเฝ้าพระยม พระยมพาชมสวรรค์ของผู้บริจาคโคแก่พราหมณ์ พร้อมทั้งอธิบายข้อปฏิบัติต่างๆในการบริจาคโคแก่พราหมณ์ เช่น ควรให้โคแก่พราหมณ์ผู้รู้พระเวท ผู้บำเพ็ญเพียร ผู้ประกอบพิธีบวงสรวง ควรบริจาคโคพร้อมลูกโค และควรบริจาคพร้อมเครื่องบูชาอื่นๆ เป็นต้น อุ ปาขยานะเรื่องนี้จึงเป็นเรื่องที่ผู้แต่งตั้งใจเล่าเพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับข้อประพฤติปฏิบัติในการบริจาคโคแก่พราหมณ์แก่ผู้อ่าน

วัตถุประสงค์ของผู้เล่า

1) เพื่อเป็นอุทาหรณ์

อุปาขยานะกลุ่มนี้ กวีกำหนดให้ผู้เล่าเล่าเพื่อเป็นเปรียบเทียบและค่อนข้างเจาะจงให้เป็นอุทาหรณ์แก่ตัวละครในเรื่องมากกว่าจะให้ เป็นอุทาหรณ์แก่ผู้อ่านโดยทั่วไป อุปาขยานะกลุ่มนี้ได้แก่ เรื่องสุนทะอุปสุนทะ และเรื่องกรรมะอุปาขยานะ (หรือหงสะกากียะ) เป็นต้น

เรื่องสุนทะอุปสุนทะ เป็นเรื่องที่ฤษีนาทเล่าให้กษัตริย์ปาณฑพฟังหลังจากทราบข่าวว่ากษัตริย์ปาณฑพได้นำเทพาที่เป็นชายา เพื่อเตือนใจกษัตริย์ปาณฑพไม่ให้เอาอย่างอสูรพี่น้องสุนทะและอุปสุนทะที่เคยรักใคร่กันมาก แต่สุดท้ายก็มาผิดใจกันจนฆ่ากันเองเพราะแย่งชิงหญิงงามที่เหล่าเทพนมิตขึ้นมา

เรื่องกรรมะอุปาขยานะ (หรือหงสะกากียะ) เป็นเรื่องที่ศัลยะเล่าให้กรรมะ ฟัง ขณะออกศึกโดยศัลยะทำหน้าที่เป็นสารถีขับรศึกให้กรรมะ เนื้อเรื่องกล่าวถึงกาที่ได้กินอาหารดีๆจากบุตรเศรษฐีจึงล้าพองว่าตนเหนือว่าคนอื่น จึงทำแข่งความเร็วกับหงส์ ในที่สุดก็ต้องพ่ายแพ้และต้องขอความช่วยเหลือจากหงส์ ศัลยะเล่าเรื่องนี้ให้กรรมะฟังเพื่อเปรียบเทียบ และเป็นอุทาหรณ์แก่กรรมะว่ากรรมะเป็นเสมือนกาที่มีชาติกำเนิดต่ำแต่ได้รับการชุบเลี้ยงจากฝ่ายเกราว

จึงลำพองใจคิดว่าตนเหนือกว่าผู้อื่น แต่ความจริงแล้วภรรยานี้ไม่อาจแข่งवासนา กับหงส์อย่างอรุณ
ได้เลย

2) เพื่อให้กำลังใจตัวละคร

อุปาขยานะกลุ่มนี้ ก็กำหนดให้ตัวละครผู้เล่า เรื่องเล่าเพื่อให้กำลังใจตัวละครในเรื่อง
เรื่องเนื่องจากเกิดเหตุการณ์ที่น่าเห็นใจบางอย่าง เป็นเรื่องค่อนข้างเจาะจง ผู้อ่านสามารถเข้าใจ
ได้ว่าเป็นวัตถุประสงค์ของผู้เล่าเรื่องเพื่อตัวละครในเรื่อง ไม่ใช่วัตถุประสงค์เพื่อผู้อ่านทั่วไป อุปา
ขยานะในกลุ่มนี้ ได้แก่ เรื่องวชิราษวระ เรื่องนละอุปาขยานะ และเรื่องรามะอุปาขยานะ เป็นต้น

เรื่องวชิราษวระ เป็นอุปาขยานะที่นางกุนตีเล่าถวายท้าวปาณฑุ หลังจากที่ทำ
ปาณฑุถูกกวางแปลงสาปให้สิ้นใจในขณะมีความสัมพันธ์กับมเหสี เนื้อเรื่องของอุปาขยานะเล่าถึง
พระเจ้าวชิราษวระกับพระนางภัทราทรงรี ก็ใคร่กันมาก แต่พระเจ้าวชิราษวระสิ้นพระชนม์ไป
ก่อน พระนางภัทราปรารถนาจะสิ้นพระชนม์ตามพระสวามี แต่เทพเจ้าห้ามไว้ และบันดาลให้พระ
นางทรงครรภ์และมีโอรสได้ถึงเจ็ดองค์ นางกุนตีเล่าเรื่องนี้ถวายท้าวปาณฑุเพื่อปลอบพระทัยและ
ให้กำลังใจท้าวปาณฑุว่าแม้แต่พระเจ้าวชิราษวระซึ่งสิ้นพระชนม์ไปแล้ว เทพเจ้ายังประทานโอรส
ให้พระนางภัทราได้ถึงเจ็ดองค์ เทพเจ้าก็ย่อมประทานโอรสแก่นางกุนตีได้เช่นเดียวกับที่ประทาน
แก่พระนางภัทรา ท้าวปาณฑุจึงไม่ควรท้อพระทัยและสิ้นหวัง

เรื่องนละ เมื่อกษัตริย์ปาณฑพแพ้สกาแก่ศกุนีและพวกเการพจนต้องถูกเนรเทศจาก
เมือง ออกเดินป่า ฤๅษีพฤทท์ศวะไปเยี่ยมเยียนและเล่าเรื่องพระนลถวายกษัตริย์ปาณฑพและชายา
เพื่อปลอบพระทัยและให้กำลังใจ เนื่องจากเรื่องพระนลใกล้เคียงกับเรื่องราวของกษัตริย์ปาณฑพ
คือพระนลเสียพินีสกาจนต้องเสียบ้านเมือง และสูญเสียทุกอย่าง แต่ในที่สุดเพราะความเพียร
พยายาม และการได้มีตรีศูทำให้พระนลสามารถรู้หัวใจสกาและชิงเอาบ้านเมืองคืนมาได้ ฤๅษีพฤ
ทท์ศวะเล่าเรื่องนี้เพื่อให้กษัตริย์ปาณฑพไม่คิดท้อแท้ และให้มีกำลังใจและเอาอย่างพระนลเพื่อจะ
ได้กลับไปครองบ้านเมืองอย่างสง่างามเช่นเดียวกับพระนล

เรื่องราม ฤๅษีมารกณเทยยะเล่าเรื่อง รามให้ยชิษฐิระและกษัตริย์ปาณฑพฟัง
หลังจากทราบว่าทราบที่ถูกลักขังตัวไปจากอาศรมเพื่อปลอบพระทัยกษัตริย์ปาณฑพและให้
กำลังใจว่า เหตุการณ์จะไม่เลวร้ายแต่จะเป็นเช่นเดียวกับเรื่องราวของพระรามที่นางสีดาถูกราว
ณะลักพาตัวไปจากอาศรม แต่สุดท้ายก็ได้กลับมาครองคู่กันดังเดิม

จากการที่มหากาพย์เป็นวรรณคดีที่องค์ประกอบและโครงสร้างซับซ้อน มีเนื้อเรื่อง
ยาวโดยมีอนุภาคต่างๆที่ทำให้เป็นเรื่องเล่าที่น่าสนใจและให้ข้อคิดแก่ผู้อ่าน อีกทั้งยังมีกลวิธีการ

เล่าเรื่องที่หลากหลาย มหาภารตะจึงเป็นเสมือนชุมทรัพย์แห่งวรรณคดีของชาวอินเดีย ดังมีข้อความยกย่องคุณค่าของมหากาพย์เรื่องนี้ไว้ถึง 2 ครั้งในตอนต้นและตอนท้ายเรื่องว่า

ในเรื่องเกี่ยวกับธรรมะ อรรถะ กามะ และโมกษะ เรื่องใดมีอยู่ในมหาภารตะย่อมมีในคัมภีร์อื่น เรื่องใดไม่มีในมหาภารตะก็ย่อมไม่มีในที่อื่นใด¹²¹

และด้วยเหตุผลดังกล่าว นักวิชา การทั้งตะวันตกและตะวันออกจึงนิยมเปรียบเทียบมหาภารตะเป็นสารานุกรมขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นแหล่งความรู้สำคัญที่มีเรื่องให้ศึกษาค้นคว้าได้ไม่สิ้นสุด ¹²² อีกทั้งยังเป็นแรงบันดาลใจให้วีรชนหลังได้เนื้อหาและแนวคิดไปสร้างสรรค์เป็นวรรณคดีเรื่องใหม่อย่างหลากหลาย โดยเฉพาะวรรณคดีกาพย์ของกวีมีชื่อทั้งหลาย

¹²¹dharmah cārthe ca kāme ca mokṣe ca bhartaṣabha
yadihāsti tadanyatra yannehāsti na tat kvacit (1.56.33, 18.5.38)

¹²²Swami Vivekananda. **Complete Works of Swami Vivekananda**, vol.4, 10th ed. (Almora : Advaita Ashrama, 1972), 101, cited by Birendra Kumar Bhattacharyya, “Introduction” in **A Critical Inventory of Rāmāyana Studies in The World**, vol.1 (New Delhi : Sahitya Akademi, 1991), xx.

บทที่ 4

กาวะที่สร้างสรรค์ใหม่จากมหาภารตะเพื่อสร้างวรรณคดี

ตามรูปศัพท์ กาวะ แปลว่า งานของกวี หมายถึงงานที่ เน้นวรรณศิลป์ มุ่งสร้าง อารมณ์สุนทรีย์ มักมีเนื้อหาเกี่ยวกับมนุษย์โดยสะท้อนให้เห็นประสบการณ์ชีวิตมนุษย์ใน แง่มุมต่างๆ¹ วรรณคดีกาวะได้แก่งานประเภทกาพย์แบบศิลป์นิมิตซึ่งส่วนใหญ่ยึดแก่นเรื่องหลัก เป็นสำคัญ มักไม่มีการกล่าวถึงเรื่องแทรก ทุกอย่างที่ยบรรยายจะสัมพันธ์กับแก่นเรื่อง และใช้ ถ้อยคำวิจิตรบรรจง² เนื้อหาของวรรณคดีกาวะ อาจจะคิดขึ้นใหม่หรือนำมาจากเรื่องเดิมที่เล่า ขานกันมาก็ได้ ดังได้กล่าวไว้ในบทที่ 2 แล้วว่ากวีสันสกฤตมิได้ถือว่าการนำเนื้อหาเดิมมาใช้จะทำให้ คุณค่าของงานลดลงไป แต่กลับเป็นการเปิดโอกาสให้กวีรุ่นใหม่ได้แสดงฝีมือในการประพันธ์ ด้วย จึงปรากฏเป็นที่นิยมในการแต่งกาวะโดยอาศัยเนื้อเรื่องจากวรรณคดีของบุรพกวี การศึกษา กาวะเรื่องสำคัญๆจึงจะทำให้เราเข้าใจ แนวคิดและกลวิธีในการเลือกเรื่องมาประพันธ์ซึ่งทำให้ เข้าถึงคุณค่าของวรรณคดีเรื่องต่างๆได้มากขึ้น

กาวะที่ผู้วิจัยเลือกมาศึกษาครั้งนี้มีจำนวน 9 เรื่อง ประกอบด้วยมหากาวะ 1 เรื่อง ได้แก่ และบทละคร 8 เรื่อง ได้แก่

1) มหากาวะเรื่องกิราตารจูนิยะ (kirātārjunīya) ผู้แต่งคือภารวิ ซึ่งสันนิษฐานว่ามีชีวิตอยู่ในคริสต์ศตวรรษที่ 6³ กล่าวถึงการต่อสู้ระหว่างพระศิวะซึ่งแปลงเป็นกิราตะหรือนายพรานกับอรชุน โดยกวีได้เนื้อเรื่องมาจากมหาภารตะบรวพที่ 3 และนำมาแต่งเป็นกาวะ ความยาว 18 กัณฑ์ ในกัณฑ์ที่ 15 กวีแสดงกลวิธีการใช้ถ้อยคำแบบต่างๆ ดังที่อธิบายไว้ในตำรากาวยทรรศของทัณฑิน เช่น บางบทใช้พยัญชนะ น ตัวเดียว และบางวรรคอ่านกลับจากหลังไป หน้าจะมีพยางค์เหมือนกับที่อ่านจากหน้าไปหลัง เป็นต้น

¹ กุสุมา รักษมณี , การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 11.

² มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, ประวัติวรรณคดีสันสกฤต (นครปฐม : ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551), 52.

³ A. Berriedale Keith, A History of Sanskrit Literature (Delhi : Oxford University Press, 1973), 116.

2) **ปัญจราตระ** (pañcaratra) เป็นนาฏกะประเภทสมวการะ⁴ที่แต่งโดยภาสะ (Bhāsa) กวีในคริสต์ศตวรรษที่ 2 โดยได้เนื้อเรื่องมาจากมหาภารตะ บรรพที่ 4 ตอนทุรโยธน์ ยกทัพไปตีเมืองวิราฎะ

3) **อุรูกังคะ** (ūrubhaṅga) หรือคทายุทธ์ (gadāyuddha)⁵ เป็นนาฏกะขนาดสั้น ความยาว 1 องก์ ผลงานของภาสะ กวีในศตวรรษที่ 2 ได้เนื้อเรื่องมาจากเหตุการณ์ตอนทุรโยธน์ ต่อสู้กับภีมะด้วยคทาซึ่งปรากฏในบรรพที่ 9 ศัลยบรรพของมหาภารตะจนถึงทุรโยธน์สวรรคตใน บรรพที่ 10 เสาปติกบรรพ เหตุการณ์ตอนนี้เป็นส่วนหนึ่งของเนื้อเรื่องหลักของมหาภารตะซึ่ง สันุชัยเป็นผู้เล่าถวายทำวธฤตราษฎร์

4) **กรรณการะ** (kaṇabhāra) หรือ **กวจทานะ** (Kavacadāna)⁶เป็นบทละครองค์เดียว แต่งโดยกวีภาสะ โดยได้เนื้อเรื่องมาจากเรื่องราวของภรรณะที่กระจ่ายอยู่ในหลายเหตุการณ์ในมหาภารตะ เหตุการณ์สำคัญที่กวีภาสะนำมาเป็นต้นแบบของบทละครเรื่องนี้ ได้แก่ เหตุการณ์ ตอนภรรณะเรียนวิชา ในบรรพที่ 12 ศานติบรรพ และเหตุการณ์ตอนภรรณะบริจาคเสื้อเกราะและต่างหู ในบรรพที่ 3 วนบรรพ

5) **อภิชญานศากุนตลา** (abhijñānaśākuntalā) เป็นบทละครประเภทนาฏกะ มี 7 องก์ กาลิทาสได้เค้าโครงมาจากเรื่องแทรกในอาทิบรรพของมหาภารตะ ชื่อศกุนตโลปาขยานะ ซึ่งกล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับกำเนิดของจักรพรรดิอินเดียทรงพระนามว่า “ภรต” ผู้เป็นบรรพบุรุษของพวกปาณฑพและเกาฬ บทละครเรื่องศกุนตลาเป็นผลงานชิ้นเอกของกาลิทาส งานชิ้นนี้แสดงถึงความสามารถของกาลิทาสทั้งในด้านการใช้ถ้อยคำที่ประณีต การพรรณนาธรรมชาติ การพรรณนาอารมณ์อย่างละเอียดละไม บทเปรียบเทียบกับที่ลึกซึ้งชัดเจน การใช้ฉันทลักษณ์ที่เหมาะสมกับเนื้อความ ตลอดจนความสามารถในการดัดแปลงเรื่องให้เป็นบทละครที่งดงามอย่างยิ่ง จนทำให้บทละครเรื่องนี้ได้รับความนิยมอย่างสูงและมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักไปทั่วโลก

⁴โดยทั่วไปละครสมวการะเป็นละครประเภทอิทธิปาฏิหาริย์ที่นำเรื่องราวในเทพประวัติมาแสดงใน 3 องก์ องก์แรกใช้เวลาประมาณ 12 นาติกา องก์ที่สอง 4 นาติกา และองก์สุดท้าย 2 นาติกา โดยนาติกาหนึ่งเท่ากับครึ่งมูหุรตะหรือ 24 นาที ละครประเภทนี้อาจมีตัวแสดงถึง 12 คน เหตุการณ์ที่นำมาแสดงต้องเป็นเรื่องตื่นเต้น มีการสู้รบ จุดประสงค์ของการแสดงเพื่อเทิดทูนวีรบุรุษของเรื่อง

⁵A.K.Warder, **Indian Kāvya Literature**, Vol.2, The Origins and Formation of Classical Kāvya, 2nd ed., rev. (Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1992), 269.

⁶Ibid, 275 ; กวจทานะ (kavacadāna) หมายถึง การที่ภรรณะให้เสื้อเกราะเป็นทานแก่พระอินทร์

6) **เวณีสังหาร (veṇīsaṃhāra)** เป็นนาฏกะขนาดยาว 6 องค์ เป็นผลงานของภิกษุ นารายณะ กวีในคริสต์ศตวรรษที่ 8 ซึ่งสร้างบทละครเรื่องนี้อาจจินตนาการผสมกับเหตุการณ์ บางตอนจากมหาภารตะ เช่น เหตุการณ์ตอนนางเทราปที่ถูกพวกเกอร์พระจានกลางสภา เหตุการณ์ตอนยุธิษฐิระส่งพระกฤษณะเป็นทูตเจรจาขอสงบศึก และเหตุการณ์ตอนกิมะสังหาร ทูตศาสน์และทูตโยธน์ เป็นต้น

7)-9) บทละครเรื่อง **ทูตวากยะ (dūtavākya)** **มัธยม วายาโยคะ (madhyamavyāyoga)** และ **ทูตฆโฏตักจ (dūtaghaṭotkacam)** เป็นนาฏกะขนาดสั้น คือมีความยาวเพียง 1 องค์ บทละคร 3 เรื่องนี้เป็นผลงานของกวีคนเดียวกันคือภาสะ กวีในศตวรรษที่ 2 เนื้อเรื่องของบทละครเป็นการจินตนาการของกวีจึงไม่ปรากฏในมหาภารตะ

เมื่อพิจารณากาวยะทั้ง 9 เรื่องที่ผู้วิจัยเลือกมาศึกษาพบว่ามีกาวยะ 4 เรื่องที่มี วัตถุประสงค์เพื่อสร้างรสรวรรณคดี ได้แก่

1. อภิษยานศากุนตลา
2. กิราตารชุนียะ
3. เวณีสังหาร
4. อูรุกังคะ

อนึ่ง กาวยะบางเรื่อง กวีสร้างสรรคขึ้นใหม่ด้วยวัตถุประสงค์สำคัญ 2 ประการคือทั้ง เพื่อสร้างรสรวรรณคดีและเพื่อภาพลักษณ์ตัวละคร ในบทนี้จะกล่าวถึงเฉพาะวัตถุประสงค์ด้านการสร้างรสรวรรณคดีเท่านั้น ส่วนวัตถุประสงค์อีกด้านหนึ่งจะกล่าวถึงในบทต่อไป

อภิษยานศากุนตลา (abhijñānaśākuntalā)⁷

ตามประวัติวรรณคดีสันสกฤต วรรณคดีที่มุ่งแสดงศฤงคารรสเป็น นรสนอกมีอยู่จำนวน มาก อาจกล่าวได้ว่ามากกว่าเรื่องที่แสดงรสอื่นเป็นนรสนอก โดยเฉพาะในวรรณคดีเอก 6 เรื่องของ

⁷ คำแปลบทละครเรื่องศกุนตลาในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้ฉบับแปลของ นักศึกษาปริญญาโท สาขาวิชาภาษาสันสกฤต, ผู้แปล, **บทละครเรื่องศกุนตลาของมหากวีกาลิทาส**, (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษา ตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540), (เอกสารอัดสำเนา).

กาลิทาส ได้แก่ เมฆทูต รฆวงศ์ วิกรโมรวิ กุมารสมภพ มาลวิภาคนิมิตร และศกุนตลา ล้วนเป็นวรรณคดีที่มุ่งแสดงศฤงคารรสเป็นรสเอกทั้งสิ้น⁸

บทละครเรื่องอภิชญาณศกุนตลาหรือเรื่องศกุนตลาของกวีกาลิทาสได้นำเนื้อเรื่องมาจากอุปาขยานะเรื่องศกุนตลาใน บรรพที่ 1 ของมหาภารตะ⁹ ในการนำอุปาขยานะเรื่องศกุนตลามาแต่งใหม่ กาลิทาสเปลี่ยนแปลงเนื้อเรื่องจากเรื่องเดิมที่มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงความเป็นมาของพระภคผู้เป็นต้นวงศ์ภารตะมาเป็นเรื่องราวความรักของทศชยันต์กับศกุนตลาโดยกาลิทาสได้เพิ่มตัวละครเข้ามาในบทละครหลายตัว เช่น เพื่อนสนิทสองคนของศกุนตลา วิทูษกะ นางเคาตมี ฤๅษีทุรวาส ชาวประมง เป็นต้น และปรับเปลี่ยนเหตุการณ์หลายตอนด้วยวิธีการต่างๆ ได้แก่ **ขยายความหรือเพิ่มรายละเอียด (expansion)**¹⁰ เช่น เพิ่มเหตุการณ์และบทบาทของเพื่อนสองคนของศกุนตลา เหตุการณ์ฤๅษีทุรวาสสาปแช่งศกุนตลา เหตุการณ์แหวนหายและชาวประมงเก็บแหวนได้จากท้องปลา เหตุการณ์ทศชยันต์ลืมนศกุนตลาเพราะคำสาปแช่งของฤๅษีทุรวาส เป็นต้น **เปลี่ยนรายละเอียด (changing detail)**¹¹ เช่น ในอุปาขยานะ ศกุนตลาลา ฤๅษีกัณวะไปเข้าเฝ้าพระราชาทศชยันต์เมื่อโอรสภคอายุ 6 ขวบ กาลิทาสเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อเรื่องตอนนี้เป็นศกุนตลาไปเข้าเฝ้าพระราชาทศชยันต์ขณะที่ตั้งครรภ์พระภค นอกจากนี้ ในอุปาขยานะเมื่อทศชยันต์ไม่ยอมรับศกุนตลาและพระภคเป็นภรรยาและโอรส มีเสียงสวรรค์ดังขึ้นว่าศกุนตลาและพระภคเป็นภรรยาและโอรสที่ชอบธรรมของพระราชาทศชยันต์ กาลิทาสก็เปลี่ยนรายละเอียดของ

⁸ กุสุมา รัชมนณี , การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 150.

⁹ ดูเนื้อเรื่องย่ออุปาขยานะเรื่องศกุนตลาในภาคผนวก ก อุปาขยานะในมหาภารตะ เรื่องที่ 1

¹⁰ **การขยายความหรือเพิ่มรายละเอียด (expansion)** เป็นคำศัพท์ที่ใช้ในการศึกษารายวิชาทางคติชนวิทยาและมานุษยวิทยา หมายถึง การที่ผู้ถ่ายทอดวรรณกรรมตั้งใจเพิ่มเติมหรือใส่รายละเอียดตอนใดตอนหนึ่งเข้ามาในเนื้อเรื่อง

¹¹ **การเปลี่ยนรายละเอียด (changing detail)** เป็นคำศัพท์ที่ใช้ในการศึกษารายวิชาทางคติชนวิทยาและมานุษยวิทยา หมายถึง การที่ผู้ถ่ายทอดวรรณกรรมตั้งใจเปลี่ยนแปลงเรื่องราวหรือรายละเอียดของเรื่องราวตอนใดตอนหนึ่ง

เหตุการณ์ตอนนี้โดยเปลี่ยนจากเสียงสวรรค์เป็นเกิดแสงสว่างเจิดจ้ากลางท้องฟ้ามารับตัว ศกุนตลาซึ่งกำลังตั้งครวรีขึ้นไปบนสวรรค์ เป็นต้น **ละความหรือตัดรายละเอียด (omission)**¹² เช่น ในอุปาขยานะ หลังจากมีเสียงสวรรค์ดังขึ้นแล้ว พระราชาทุษยันต์ทรงอธิบายกับศกุนตลา และข้าราชการบริพาร ณ ท้องพระโรงว่าเหตุที่ไม่ทรงยอมรับศกุนตลาและพระภคินีแต่แรกเพราะทรง ต้องการให้ประชาชนยอมรับในความชอบธรรมของการอภิเษกระหว่างพระองค์กับศกุนตลาและ ยอมรับในตัวศกุนตลาและพระโอรส เหตุการณ์นี้ไม่ปรากฏในบทละครของกาลิลาส

บทละครเรื่องศกุนตลาของกาลิลาสเป็นนาฏกะขนาดยาวคือยาวถึง 7 องก์ ทำให้มี รายละเอียดของเหตุการณ์มากจึงมีรสวรรณคดีหลายรส แต่รสวรรณคดีที่เป็นรสเอกและถือเป็น แก่นของเรื่องมีเพียงรสเดียวคือรสรักหรือศฤงคารรส ส่วน รสอื่นๆ เช่น วีรรส ภูยานกรรส อัทธูตรส เป็นต้น จะผลัดกันเข้ามาเสริมรสเอกให้เด่นชัดยิ่งขึ้นตลอดทั้งเรื่อง¹³

ในบทละครเรื่องศกุนตลา ภาวะรักของศกุนตลาที่มีต่อทุษยันต์ผู้เป็นพระสวามีที่ จำต้องพลัดพรากจากกันถือเป็นเนื้อหาหรือวัสดุของเรื่อง มีเหตุของภาวะ (วิภาวะ) คือ การพลัด พรากเพราะเหตุจำเป็นและเพราะคำสาปแช่งของฤๅษีทิวาส กวีสร้างให้เรื่องศกุนตลาเป็นบทละคร รักในแนววิประลัมภะคือความรักของผู้ที่อยู่ห่างไกลกันหรือรักที่ต้องพลัดพราก ดังจะเห็นว่าวีเปิด ฉากรักของทุษยันต์ด้วยความรู้สึกระสับกระส่าย ทูรันทูรายของทุษยันต์ ซึ่งเป็นอนุภาวะของการ ไม่ได้อยู่ใกล้ชิดศกุนตลา ดังที่ทุษยันต์กล่าวกับวิฑูษะว่า “ฉันไม่สามารถที่จะทำให้ใจของตัวเอง พ้นไปจากความวุ่นวายเกี่ยวกับศกุนตลา เพราะว่า ร่างไปข้างหน้า ใจไม่หยุดนิ่ง ยิ่งวิ่งไปข้างหน้า เหมือนผ้าไหมจีนของธงที่ถูกทำให้ทวนลม”¹⁴เช่นเดียวกับศกุนต ลาหลังจากได้พบหน้าราชาฤๅษี ทุษยันต์เป็นครั้งแรกก็มีอาการ

¹²การละความหรือตัดรายละเอียด (omission) เป็นคำศัพท์ที่ใช้ในการศึกษาวิจัยทางคติ ขนวิทยาและมานุษยวิทยา หมายถึงการที่ผู้ถ่ายทอดวรรณกรรมตั้งใจตัดเรื่องราวตอนใดตอนหนึ่งออกไป เนื่องจาก 1) เห็นว่าเป็นตอนที่ไม่น่าสนใจ (omission of the irrelevant) 2) เพราะความไม่คุ้นเคย (omission of the unfamiliar) 3) เพราะความไม่สบายอารมณ์ (omission of the unpleasant)

¹³กุสุมา รัชมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 149.

¹⁴ศกุนตลา 1.31.

ใบหน้ามีแก้มผอมลง หน้าอกมีถันไม่อวบอูน สะเอวก็เล็กลงกว่าเดิม ไหล่ทั้งสองข้างลู่ลง
อย่างมาก ผิวพรรณซีดขาว หญิงสาวผู้นี้ถูกกามเทพพรหมานแล้ว ...เปรียบเหมือนเถาว์วัลย์
มารวิถูกสัมผัสด้วยลมที่ทำให้ใบไม้ของมันเหี่ยวแห้งลง¹⁵

เมื่อความรักของทศยันทสมหวังด้วยการจัดพิธีคนธรรพวิวาทกับนางศกุนตลา ก็มีเหตุ
ให้ต้องเดินทางกลับพระนคร และจำต้องทิ้งศกุนตลาไว้เบื้องหลัง อุปสรรคในความรักของคนทั้ง
สองมิได้มีเพียงระยะทางและกาลเวลาเท่านั้น แต่อุปสรรคที่หนักหนาสาหัสที่สุดก็คือคำสาปแช่ง
ของฤๅษีทิวาสที่สาปให้ทศยันทลืมนศกุนตลา ต่อเมื่อได้เห็นแหวนที่เป็นเครื่องระลึกถึงที่ทศยันทให้
ไว้แก่ศกุนตลา ทศยันทจึงจะจดจำเรื่องราวทั้งหมดได้ การที่กวีให้ตัวละครพลัดพรากจากกันและ
ต้องฟันฝ่าอุปสรรคและความทุกข์ยากเพื่อพิสูจน์รักแท้เป็นแนวเรื่องที่กวี นิยมใช้แสดงศฤงคารรส
เพราะ “ความเสนาหาเพิ่มพูนขึ้นเพราะความโหยหา เมื่อต้องพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ”¹⁶และ “ความ
รักที่มีอุปสรรคย่อมแสดงพลังออกมามากกว่าปกติ เช่นกับกระแสน้ำที่มีสิ่งขวางกั้นย่อมหาทาง
ออกและไหลแรงยิ่งขึ้น”¹⁷

ในกรณีของศกุนตลา อุปสรรคในชีวิตรักของศกุนต ลาเริ่มต้นและดำเนินมาตั้งแต่ก่อน
พระภคเกิดจนกระทั่งพระภคตาอายุได้สิบขวบ หากเปรียบเทียบชีวิตรักของศกุนตลากับกระแสน้ำก็เป็น
เหมือนกระแสน้ำที่เหี่ยวกราก มีกำลังแรง และถูกกีดขวางด้วยหินก้อนมหึมา กวีแสดงให้เห็นว่า
ความรักของศกุนตลาที่มีต่อทศยันทนั้นมานานนัก แม้ว่าจะมีอุปสรรคหนักหนาเพียงใด แม้จะต้อง
พลัดพรากจากทศยันทนานนับสิบปี แม้ทศยันทจะจดจำนางไม่ได้ และแม้ทศยันทจะบริภาษนาง
อย่างรุนแรงและไม่ไยดี นางก็ไม่เคยเสื่อมคลายความรักภักดี ที่มีต่อทศยันท การรับรู้ถึงความรักที่
หนักแน่นมั่นคงที่ศกุนตลามีต่อทศยันททำให้ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้งและเป็นเหตุให้เกิดศฤงคารรส

แม้ว่าความรักที่เป็นแก่นเรื่องของบทละครศกุนตลาจะได้แก่ความรักประเภท
วิประลัมภะหรือความรักที่พลัดพรากดังที่กล่าวมาข้างต้น แต่ในอีกมุมหนึ่งกวีก็ได้แสดงให้เห็นถึง
ความสุขใจของตัวละครที่เกิดจากความสมหวังในความรักและความอิ่มเอมใจจากการได้อยู่
ร่วมกับคนรักซึ่งในภาษาสันสกฤตเรียกความรักประเภทนี้ว่าสัมโมคะ หมายถึงความรักของผู้ที่ได้
อยู่ด้วยกัน¹⁸ ในบทละครศกุนตลาปรากฏความรักประเภทสัมโมคะในองก์ที่ 3 เมื่อทศยันทและ

¹⁵ศกุนตลา 3.8.

¹⁶M.R. Kale, *The Meghaduta of Kalidasa* (Delhi : Motilal Banarsidass, 1983)
อ้างถึงใน กุสุมา รัชมนิ, *การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต*, 151.

¹⁷กุสุมา รัชมนิ, *การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต*, 151.

¹⁸กุสุมา รัชมนิ, *การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต*, 151.

ศกุนตลาได้อยู่และพูดคุยกันตามลำพังบนแท่นศิลาใต้ซุ้มเถาวัลย์หลังจากต่างล่วงรู้ความในใจของกันและกันว่า

ศกุนตลา : (แสดงท่าอ่านจดหมาย)

ท่านผู้มีความโหดร้าย ฉันไม่ทราบถึงใจท่าน แต่กามเทพได้ทำให้ร่างกายฉันมีความปรารถนาเวียนอยู่ในตัวท่าน มีอาการร้อนอย่างมากทั้งกลางวันกลางคืน¹⁹

พระราชา : (เข้าไปหาทันที)

เธอผู้มีร่างกายฝ่ายผสม กามเทพไม่เพียงทำให้เธอร้อนเท่านั้น กามเทพก็แผดเผาฉันทั้งกลางวันและกลางคืน แนนอนละ กลางวันไม่ทำร้ายสรวบเหมือนกับที่ทำอันตรายพระจันทร์²⁰

ดังกล่าวแล้วว่า ความรักระหว่างทศชยันต์กับศกุนตลาถือเป็นแกนกลางหรือแก่นของเรื่อง แต่ก็เห็นได้ชัดว่ากวีไม่ได้ละเลยความรักและความรู้สึกละเอียดอ่อนในแง่มุมอื่นๆ ในเรื่อง เช่น ความรักระหว่างพ่อลูก ความรักระหว่างเพื่อน ความผูกพันระหว่างคนกับสัตว์ หรือแม้แต่ความผูกพันระหว่างคนกับต้นไม้ ในวันที่ศกุนตลาจะลาจากอาศรมของฤๅษีกัณณะเพื่อไปเข้าเฝ้าพระราชาทศชยันต์ กวีถ่ายทอดให้เห็นแง่มุมของความรัก ความผูกพันเหล่านี้อย่างชัดเจนครบถ้วนและงดงามที่สุด

ระหว่างฤๅษีกัณณะกับศกุนตลา

ฤๅษีกัณณะ : วันนี้ศกุนตลาจะเดินทางไป คิดถึงเรื่องนี้แล้วหัวใจก็มีแต่ความวิตกกังวล ล้าคอกก็ตีบตันไปด้วยน้ำตาที่จะไหลออกมาแต่ไปกั้นลำคอไว้ มองดูอะไรก็เหมือน กับไม่มีชีวิตชีวาเอาเสียเลย เพราะความรักแท้ๆ ตัวเราอยู่ในป่ายังมีความเศร้าครวญหมากมาย ถึงเพียงนี้ แล้วนี่ผู้คนที่อยู่ครองเรือน เมื่อมีความทุกข์เศร้าใจที่ต้องพลัดพรากจากลูกสาว อันเป็นสิ่งที่รักจักต้องพบกับความคับอกคับใจมากมายเพียงไหนหนอ²¹

ระหว่างศกุนตลากับลูกกวาว

ศกุนตลา : (แสดงท่าการเดิน หยุดไป) เอ๊ะ นี่ใครกันเกี่ยวผ่านุงของฉันไว้

¹⁹ ศกุนตลา 3.14.

²⁰ ศกุนตลา 3.15.

²¹ ศกุนตลา 4.6.

(พูด เสรีจก็เหลียวมาดู)

ฤๅษีกัณณะ : ลูกเอ๋ย กวางตัวใดปากของมันถูกปลายหญ้าคาแทงเอา

ลูกใช้น้ำมันของต้นอิงคุหาจนแผลมันหายกวางตัวนั้นนั่นเองที่ลูกทำคลอด

มันมา และเลี้ยงข้าวมันมากับมือ มันไม่ยอมหลีกทางเดินให้กับลูก

ศกุนตลา : ลูกจำ เธอติดตามฉันผู้กำลังทอดทิ้งคนที่อยู่ร่วมกันมาทำไม เธอโตขึ้นมาโดยไม่
มีแม่หลังจากเกิดไม่นาน แม่ตอนนี้ท่านพ่อจะดูแลเอาใจใส่เธอโดยปราศจากฉัน จงกลับไป
เถอะ (พูดเสรีจก็เดินไปร้องไห้ไป)²²

ระหว่างศกุนตลากับเพื่อน

ฤๅษีกัณณะ : (ถอนหายใจ) นีออนสุยา เพื่อนผู้อยู่ร่วมกันของเธอทั้งสองไปแล้ว จงชมความ
เศร้าโศกเสียเถอะ แล้วตามฉันกลับไป

เพื่อนทั้งสอง : เราสองคนจะเข้าไปสู่ป่าบำเพ็ญตบะโดยไม่มีศกุนตลาเหมือนกับความว่าง
เปล่าได้อย่างไรละเจ้าคะ

ฤๅษีกัณณะ : กระแสแห่งความรักมักจะแสดงออกอย่างนี้แหละ²³

ระหว่างศกุนตลากับเถาว์ลัยวันโยตสนา

ศกุนตลา : (แสดงท่านี้ขึ้นมาได้) พ่อจำ ลูกขอไปลาพี่เถาว์ลัยวันโยตสนาก่อน

ฤๅษีกัณณะ : ฉันเข้าใจ ความรักของเธอที่มีในเถาว์ลัยวันโยตสนานั้นเหมือนกับว่าเกิดร่วมท้องเดียวกัน
...

ศกุนตลา : (แสดงท่าขยับเข้าไปใกล้แล้วกอดเถาว์ลัย) นีวันโยตสนา แม้เธอจะพันต้น
มะม่วงแล้ว ก็จงใช้แขนค้ำคองที่ยื่นออกมาทางด้านนี้กอดฉันไว้เถิด ตั้งแต่วันนี้ไปฉันต้อง
ห่างไกลเธอไปอย่างแน่นอน²⁴

จากตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความรัก ความผูกพันที่
ศกุนตลามีต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อมที่คุ้นเคยแล้ว ยังแสดงให้เห็นด้วยว่าความรักที่ศกุนตลามีต่อ
ทุษยันต์นั้นลึกซึ้งและใหญ่หลวงยิ่งกว่าความรักทั้งปวง ในบทละคร กวีไม่ได้บอกว่าศกุนตลา รัก

²² ศกุนตลา 4.14.

²³ ศกุนตลา 4.22.

²⁴ ศกุนตลา 4.13.

ทษยันต์มากเพียงใด แต่ผู้อ่านก็สามารถเข้าใจความรู้สึกของศกุนตลาได้ไม่ยากจากการที่นางเลือกเดินจากบุคคลและสิ่งแวดล้อมที่นางรักและคุ้นเคยมาตลอดชีวิตเพื่อก้าวไปหาทษยันต์ ซึ่งในเวลานั้นไม่มีหลักประกันใดเลยว่านางจะสมหวังในความรัก ความรู้สึกของศกุนตลาในเวลาจะจากอาศรมพระฤๅษีเป็นดังที่กล่าวกับปรียัมพทาว่า “เท่าทั้งคู่ของฉันแม้จะมีความกระตือรือร้นที่จะได้พบสามี กำลังจะจากอาศรมไป แต่มันไม่ยอมก้าวไปข้างหน้าเพราะทำใจลำบาก”²⁵

ท่าทีเย็นชาและว่จาตัดรอนของพระราชาทษยันต์ในวันที่ศกุนตลามาช้าเข้าไม่เพียงทำร้ายความรู้สึกของศกุนตลาอย่างรุนแรงแต่ยังทำร้ายหัวใจของพระราชาทษยันต์เองเมื่อจดจำเหตุการณ์ทุกอย่างได้หลังจากเห็นแหวนที่ชาวประมงได้จากท้องปลา

พระราช : (หมุนไปรอบๆอย่างเชื่องช้า)

ก่อนหน้านั้นการนอนหลับก็ได้ถูกห้ามไว้เพราะการปลุกให้ตื่นโดยลูกกวาดตัวน่ารัก แต่เวลานี้หัวใจที่ถูกทำลายแล้วได้ถูกปลุกให้ตื่นด้วยความทุกข์ใจ²⁶

หากบทละครเรื่องนี้จบด้วยการแยกจากกันอย่างถาวรของทษยันต์กับศกุนตลา รสเอกของเรื่องนี้จะเปลี่ยนจากศฤงคารรสเป็นกรูณารสทันที แต่ในเรื่องนี้ตอนท้ายขององก์ที่ 7 หลังจากทษยันต์ได้ประกอบภารกิจอันยิ่งใหญ่คือช่วยพระอินทร์ปราบอสูรสมกับบรรดษัตริย์ที่สูงส่งของตนแล้ว พระราชาทษยันต์ ก็ได้กลับมาพบกับศกุนตลาอีกครั้ง รวมทั้งได้พบพระโอรส คือพระภรต และได้ครองคู่กับศกุนตลา ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกซาบซึ้งในความรักแท้ของคนทั้งสองที่ต่างฟันฝ่าอุปสรรคนานานปีและในที่สุดความรักที่มั่นคงก็ทำให้คนทั้งคู่ได้ครองรักกัน ในตอนนี้ทษยันต์ทรงเป็นฝ่ายรับผิดชอบกับศกุนตลาว่า

โอ้เธอผู้บริสุทธิ์ ปล่อยให้ความรู้สึกอันเลวร้ายซึ่งเกิดจากการที่ฉันทอดทิ้งเธอ ขอให้ผ่านพ้นหัวใจของเธอไป เพราะถึงอย่างไร ที่สำคัญคือ ความรักของฉันถูกปิดบังด้วยอำนาจแห่งความมืดมิด คนตาบอดสะดุ้งกลัวแม้กระทั่งช่อดอกไม้ ตกใส่ศีรษะของเขา เพราะเข้าใจผิดว่าเป็นงู²⁷

บทละครเรื่องศกุนตลาจบอย่างสมบูรณ์โดยมีศฤงคารรสเป็นรสเอก และมีรสอื่นๆ เช่น วีรรส ภัยานกรส อัทฤตรส ผลัดกันเข้ามาเสริมรสเอก จะเห็นว่าภาวะมุ่งมั่นปรากฏชัดเจนใน

²⁵ ศกุนตลา 4.12.

²⁶ ศกุนตลา 6.7.

²⁷ ศกุนตลา 7.24.

ถ้อยคำสรรเสริญของฤๅษีสองตนที่ขอให้พระราชาทุษยันต์ช่วยปราบอสูรที่มาทำลายพิธีของพวกเขา
ฤๅษี

ฤๅษีองค์แรก : โอ ! สง่างามยิ่งนัก ท่านผู้นี้สามารถสามารถบันดาลความมั่นใจให้เกิดขึ้นได้
หรือเป็นสิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้น ในกรณีของพระราชาทุษยันต์ผู้ไม่แตกต่างจากฤๅษีมากนัก เพราะว่า

การอยู่ในอาศรมที่ทุกคนจะต้องอยู่ ได้ถูกรับไว้แล้วแม้โดยพระราชาทุษยันต์
พระราชามั่นคงนั้นก็สะสมตบะทุกวันด้วยการคุ้มครองรักษาประชาชน ตำแหน่งอัน
ศักดิ์สิทธิ์ว่า พระมุนี ดังนี้ มีคำว่า “ราชา” อยู่หน้าเพียงอย่างเดียว ถูกสวดสรรเสริญโดย
นักร้องคู่หนึ่ง แม่ของพระราชาทุษยันต์ ผู้ควบคุม (อินทรี) ไปได้ยอมสัมผัสซึ่งสวรรค์ครั้งแล้ว
ครั้งเล่า²⁸

ฤๅษีอีกองค์หนึ่ง : ถ้าเช่นนั้น

ไม่ใช่เรื่องน่าประหลาดอะไรเลยที่พระราชาพระองค์นี้พระองค์เดียว ผู้มีแขน
ที่ยาวเหมือนกับสลักบานประตูแห่งพระนคร ย่อมปกครองแผ่นดินที่มีขอบเขตสี่ด้านคือพระ
สมุทรทั้งหมด เพราะว่าเหล่าเทวดาผู้มีเวทย์ผูกไว้กับพวกเทตย์ (อสูร) ย่อมคาดหวังชัยชนะ
ในสงครามโดยอาศัยบุญที่มีสายขึ้นไว้แล้วของพระองค์ และโดยอาศัยวัชระที่เป็นของพระ
อินทร์²⁹

...

ฤๅษีทั้งสอง : มหาฤๅษีกัณณะไม่อยู่ที่นี้ พวกมารจึงได้สร้างอุปสรรคในการบุญญาของพวก
เรา ดังนั้น พวกเขาคงจะขอร้องว่าท่านควรจะอยู่ที่อาศรมแห่งนี้สักสองสามวัน พร้อมด้วย
สาวถีของท่าน³⁰

นอกจากนี้ภาวะนำพิศวงยังปรากฏในตอนทุษยันต์พบพระโอรส และทุษยันต์จับ
เครื่องรางแต่เครื่องรางไม่เปลี่ยนสภาพกลายเป็นงู กวีแสดงอภิปุตรสในตอนนี้อย่างน่าอ่านเกิด

²⁸ ศกุนตลา 2.14.

²⁹ ศกุนตลา 2.15.

³⁰ ศกุนตลา 2.16.

ความอัศจรรย์ใจในบุญบารมีของพระราชาทุษยันต์และเพื่อแสดงว่าพระองค์เป็นเพียงบุคคลเดียวที่คู่ควรกับนางศกุนตลา³¹

หญิงคนที่ 1 : มหาราช ขอจงฟัง หญิงนี้เรียกว่า อปราจิตา ซึ่งเป็นที่นับถือของมาริษ
ฤๅษี ในเวลาทำพิธีการเกิดของเขา ยกเว้นพ่อแม่ของเขาและตัวเขาเอง ไม่มีใคร
สามารถนำมันขึ้นได้ถ้ามันตกลงบนพื้นแล้ว

พระราชา : แต่ถ้ามีใครเอาไปล่ะ

หญิงคนที่ 1 : ก็จะเปลี่ยนแปลงเป็นงู แล้วก็กัดเขา

พระราชา : การแปลงร่างนะ พระนางของท่านเคยเห็นบ้างหรือไม่

หญิงทั้งสอง : หลายครั้งเคย

พระราชา : (ทรงปีติโสมนัสยิ่ง) ฉันจะไม่ดีใจกับความดีเลิศของฉันได้อย่างไร³²

แม้ว่าอุปาขยานะเรื่องศกุนตลาจะเป็นที่มาของบทละครเรื่องศกุนตลาของกาลิทาส แต่ศกุนตลารส ซึ่งเป็นรสเด่นของบทละครเรื่องนี้กลับมิได้ไป รากฏแม้เพียงน้อยนิดในวรรณคดี ต้นแบบ ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากกวีผู้แต่งอุปาขยานะซึ่งเป็นต้นแบบมีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงประวัติของพระภคผู้เป็นต้น วงศ์ภารตะจึงไม่เน้นเรื่องความรักของตัวละคร ในขณะที่กาลิทาสกวีสมัยหลังให้ความสำคัญกับเรื่องความรักของตัวละครมากกว่าจึงปรับเปลี่ยนเนื้อเรื่องให้เป็นเรื่องรักในแนววิประดัมภะจนเป็นที่ซาบซึ้งของผู้อ่าน ดังนั้นวรรณคดีต้นแบบกับงานที่สร้างสรรค์ใหม่จึงอาจแตกต่างกันได้ในหลายลักษณะ รวมทั้งอาจให้รสที่แตกต่างกันอย่างมากมายได้ด้วย

กิราตารชุนีเย (kirātārjunīya)³³

กิราตารชุนีเยเป็นมหากาพย์ที่แต่งโดยภารวิ (Bhāravi) กวีในคริสต์ศตวรรษที่ 6 โดยได้นำเนื้อเรื่องมาจากมหากาพย์ บรพที่ 3 (วนบรพ) เมื่อกษัตริย์ปาณฑพถูกเนรเทศให้เดินป่า นานสิบสามปีเพราะยุธิษฐิระเสียเมืองให้แก่ทศโยธนีในการเล่นพนันสกา ในช่วงเวลาดังกล่าว อรชุนได้แยกตัวไปบำเพ็ญตบะเพื่อขออาวุธวิเศษจากพระศิวะ พระศิวะต้องการทดสอบอรชุนจึงแปลงเป็น

³¹ กุสุมา รัชมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 149.

³² ศกุนตลา 7.21.

³³ การศึกษาเรื่องกิราตารชุนีเยในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้ฉบับของ

พรานป่ามาต่อสู้กับอรชุน และด้วยความอุตสาหะมุ่งมั่นของอรชุนทำให้พระศิวะพอ ใจจึงประทาน อาวุธวิเศษเป็นรางวัล

ในการนำเสนอเรื่องจากมหาภารตะมาสร้างใหม่ กวีแบ่งเนื้อเรื่องออกเป็น 18 สรรค โดย **เปลี่ยนแปลงรายละเอียด** ของวรรณคดีต้นแบบ เพียงเล็กน้อยเพื่อให้เรื่องกระชับขึ้นทั้งส่วนของ การเล่าเรื่องและบทสนทนา ³⁴ มีการ**เพิ่มรายละเอียด** ของเหตุการณ์บางตอน เช่น ตอนพระ อินทร์ส่งนางอัปสรและคนธรรพ์มายั่วยวนอรชุน ในงานของภารวิพรรณนายาวถึง 4 สรรค เพื่อเน้น ความมุ่งมั่นของอรชุนในการต่อสู้ กับจิตใจของตนเองไม่ให้หลงไหลและเผลอสติไปตาม สิ่งยั่วยวน ที่น่าพึงพอใจ และตอนอรชุนต่อสู้กับเหล่าพรานป่า ในมหาภารตะกล่าวถึงเพียงอรชุนต่อสู้กับ นายพรานแปลง (พระศิวะ) เพียงคนเดียว แต่ในงานของภารวิ มีการเพิ่มเหตุการณ์ให้อรชุนต่อสู้ กับเหล่าลูกน้องของพรานป่าจนได้ชัยชนะแล้วจึงได้ต่อสู้กับหัวหน้านายพรานคือพระศิวะ การเพิ่ม เหตุการณ์นี้เข้ามาในงานของภารวิกิเพื่อเน้นความเก่งกล้าสามารถของอรชุนให้เด่นชัดยิ่งขึ้น³⁵

นอกจากมีการเพิ่มรายละเอียดของเหตุการณ์ดังกล่าวแล้ว เอ็ม.อาร์.กาเล (M.R. Kale) ยังแสดงความเห็นว่าการสร้างตัวละคร ของภารวิกิมีลักษณะสมจริง และมีความเป็นมนุษย์ มากกว่าตัวละครในมหาภารตะซึ่งเป็นต้นแบบ กาเลเห็น ว่าตัวละครหลายตัวในมหาภารตะมี ลักษณะเหนือธรรมชาติมากกว่าในงานของภารวิกิ เช่น ฤๅษียาสะ ภิมาะ อรชุน เป็นต้น³⁶

เรื่องกิราตารชุนิยะเปิดเรื่องโดยไม่มีบทขอพรจากเทพเจ้า ³⁷ ภารวิกิเริ่มเรื่องด้วย เหตุการณ์ตอนผู้สืบราชการลับที่ถูกส่งไปสืบราชการโดยยุธิษฐิระกลับมารายงานให้ยุธิษฐิระทราบ ว่า ทูรโยธน์และพวกเกอร์พกำลังเตรียมกำลังรบอย่างพร้อมสรรพเพื่อพิชิตพวกปาณฑพให้ได้ รวมทั้งรายงานถึงความมั่งคั่งและสถานภาพที่มั่นคงของทูรโยธน์ด้วย ยุธิษฐิระแจ้งข่าวนี้แก่อนุชา ทั้งสี่และชายา นาง เทราปที่ตำหนิยุธิษฐิระที่ยอมรับเหตุการณ์ที่ไม่เป็นธรรมอย่างสงบเยือกเย็น นางเห็นว่ายุธิษฐิระควรเร่งกอบกู้ศักดิ์ศรีของกษัตริย์ปาณฑพ ภิมาะเห็นด้วยกับเทราปที่ ฤๅษียาสะ แนะนำให้อรชุนบำเพ็ญตบะเพื่อขออาวุธวิเศษจากเทพเจ้าซึ่งจะ ทำให้สามารถเอาชนะฝ่ายเกอร์พ ได้ อรชุนจึงไปบำเพ็ญตบะที่ภูเขอินทกริล (Indrakīla) เพื่อขออาวุธจากพระอินทร์และพระศิวะ พระอินทร์ส่งนางอัปสรมาทดสอบแต่อรชุนไม่ใส่ใจ แม้พระอินทร์จะแปลงเป็นพราหมณ์ชรามา

³⁴ A.K. Warder, **Indian Kāvya Literature**, Vol.3, **The Early Medieval Period (Sūdraka to Viśākhadatta**, 2nd ed. (Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1990), 201.

³⁵ M.R. Kale, **Kiratarjuniyam** (Delhi : Motilal Banarsidass, 1983), xii-xix.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid.

ทดสอบด้วยตนเอง อรชุนก็ไม่เปลี่ยนความตั้งใจ ทำให้พระอินทร์ต้องแสดง ตนและอวยพรพร้อม ทั้งบอกให้อรชุนบำเพ็ญเพียรเพื่อขออาวุธวิเศษจากพระศิวะ อรชุนบำเพ็ญเพียรจนพระศิวะเห็นใจ แต่ทรงต้องการทดสอบอรชุนก่อน พระศิวะทรงแปลงเป็นหัวหน้าพรานป่าเพื่อลงมาปราบอสูรमुกะ ซึ่งมาเกิดเป็นหมู่ป่า อรชุนต่อสู้กับพระศิวะเพราะยิงหมู่ป่าตัวเดียวกัน อรชุนพ่าย ยามต่อสู้ด้วย อาวุธทุกอย่างแต่ก็ไม่อาจเอาชนะพระศิวะได้ พระศิวะพอพระทัยในความอุตสาหะและความ มุ่งมั่นของอรชุนจึงประทานอาวุธวิเศษที่สามารถเอาชนะพวกเการพได้แก่อรชุนเป็นการตอบแทน ความมุ่งมั่น

ภาวะพื้นฐาน (สถายีภาวะ) ที่กวีต้องการแสดงคือความอุตสาหะมุ่งมั่นของอรชุน ในการประพฤติธรรมหรือหน้าที่ (ธรรมวีระ) อันได้แก่การธำรงเกียรติยศของตนและวงศ์ตระกูล โดยการต่อสู้กับจิตใจของตนเองไม่ให้หลงไปตาม สิ่งยั่วชวนและต่อสู้กับการทดสอบอื่นๆจากเทพเจ้า เพื่อให้ได้อาวุธวิเศษที่สามารถเอาชนะพวกเการพได้ มีเหตุของภาวะ (วิภาวะ) คือความรักเกียรติ และความต้องการที่จะ ปกป้องและรักษาเกียรติยศของตนเองและวงศ์ตระกูล โดยมีแรงกระตุ้น สำคัญคือ ความแค้นเคืองจากการ ถูกสบประมาท ทั้งจากศัตรูและจากนางเทราปทีผู้เป็นชายา กล่าวคืออรชุนเป็นนักรบที่มีความเชื่อมั่นในฝีมือและยึดถือศักดิ์ศรีของตนอย่างสูง อรชุนจึงถือเป็น เรื่องน่าอับอายอย่างมากที่ต้องเสียเมืองให้ฝ่ายเการพเพราะ ยุธิษฐิระแพ้พันสนกาคจนเป็นเหตุให้ ปาณฑพพร้อมทั้งชายาต้องออก เดินทางนาน ถึงสิบสามปี และ ยิ่งกว่านั้น นางเทราปทีชายาของ ปาณฑพยังถูกฉุดกระชากมาประจานกลางสภา นางเทราปทียกเรื่องนี้มากล่าวเพื่อ เร่งเร้าอรชุนให้ คิดสู้

ความกล้าและพลังกำลังของท่าน ช่างไร้ความหมายอย่างน่าละอาย

ตราบไคที่มุ่นผมของข้ายังหลุดลุ่ย เพราะฝีมือของทุศลานะ

ราวกับว่าไม่มีผู้ปกป้องคุ้มครอง ต้องคอยฟังแต่โชคชะตาเท่านั้น

ท่านยังเป็นอรชุนคนเดิมอยู่หรือ (3.47)³⁸

ความโกรธของอรชุนเมื่อได้ฟัง คำพูดของเทราปทีที่เตือนให้ระลึกถึงเหตุการณ์ที่น่าอับอาย กลางสภาเปรียบได้กับดวงอาทิตย์ในทิศอุดร (3.55)³⁹

³⁸M.R. Kale, **Kiratarjuniyam** (Delhi : Motilal Banarsidass, 1983) อ้างถึงใน กุสุมา รัชมณี, **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**, 163.

³⁹กุสุมา รัชมณี, **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**, 163.

แรงกระตุ้นสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้อรชุนคิดสู้และออกมาเพื่อบทบาทคือคำพูดที่เป็นคติของกิมะ

ผู้ที่ถือว่าเกียรติยศคือทรัพย์มหาศาล

พึงรักษาเกียรติยศอันยั่งยืนไว้ด้วยชีวิตอันไม่ยั่งยืน (2.19)⁴⁰

นอกจากเทราปที่จะกล่าวถึงเหตุการณ์น่าอัศจรรย์กลางสภาเพื่อเร่งเร้าให้อรชุนออกไปต่อสู้แล้ว ยังพูดเตือนสติและให้แก่มิตรแอรชุนให้ลุกขึ้นต่อสู้เพื่อรักษาเกียรติยศอีกด้วย โดยเตือนให้อรชุนตระหนักว่าอภิมานะ⁴¹เป็นประหนึ่งลมหายใจของมนุษย์ (3.41)⁴²

การสูญเสียอภิมานะเหมือนกับช้างที่สูญเสียงา เมื่ออภิมานะถูกบดบังด้วยอำนาจของศัตรูก็เหมือนกับการเริ่มวันที่ถูกบดบังด้วยเมฆทำให้ไม่มีความสว่าง (3.45)⁴³

ถ้อยคำเปรียบเปรย และเสียดสี มากมายจากปากของนางเทราปที่ ผู้เป็นชายาย่อมทำให้นักรบเช่น อรชุนเกิดอภิมานะจนตัดสินใจออกมาเพื่อบทบาทเพื่อให้ได้อาวุธวิเศษ และจากจุดที่ตัดสินใจออกมาเพื่อบทบาท อรชุนก็ได้แสดงความอุตสาหะอย่างเต็มที่และต่อเนื่องจนกระทั่งประสพชัยชนะ

ตามความเห็นของเอ .เค. วอร์เดอร์⁴⁴ อรชุนในมหากาพย์เรื่องนี้เป็นตัวละครที่ดำเนินชีวิตตามครรลองของ ปुरुชาณะอย่างครบถ้วน คือ อรรถะ (artha) ได้แก่ การแสวงหา ทรัพย์ใน

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁴¹ คำว่า "อภิมานะ" ตรงกับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า self-respect แปลเป็นไทยว่า ความนับถือตนเอง ซึ่งเฟอร์นี วิเคราะห์เรื่องความอับอายว่าแม้ว่าคนส่วนมากจะรู้สึกอับอายคนอื่น แต่ก็มีอยู่บ้างที่มีความนับถือตนเอง (self-respect) จนทำให้รู้สึกอับอายตนเอง ซึ่งเป็นความรู้สึกที่เจ็บปวดและรุนแรงยิ่งกว่าความอับอายคนอื่นเสียอีก ความอับอายลักษณะนี้เกิดจากความสำนึกว่าตนเองดกต่ำลงกว่ามาตรฐาน

วิทยานิพนธ์นี้ใช้คำว่าอภิมานะ อติมานะ มานะ ความนับถือตนเอง และความเคารพตนเองในความหมายเดียวกัน ดูเพิ่มเติมใน กุสุมา รักษมณี และคณะ , ศักดิ์ศรีและความอับอายในวรรณกรรมไทย (กรุงเทพฯ : แม่คำผาง, 2550), 46-48.

⁴² lokam vidhātṛā vihitasya goptum kṣatrasya muṣṇanvasu jaitramojah | tejasvitāyā vijayaikavṛttenighnanpriyaṃ prāṇmivābhimānaṃ ||3.41||

⁴³ prāpto'bhimānavyasanādasahyaṃ dantīva dantavyasanādvikāraṃ | dviṣatpratāpāntaritorutejāḥ śaraddhnākīṛṇa ivādirahanah ||3.45||

⁴⁴ A.K. Warder, *Indian Kāvya Literature*, Vol.3, *The Early Medieval Period* (Sūdraka to Viśākhadatta, 208.

ความหมายของการกอบกู้สิ่งดีงามให้กลับคืนสู่วงศ์ตระกูล ธรรมะ (dharma) ได้แก่ การมุ่งมั่นในการทำหน้าที่ตามบรรณของตน กามะ (kāma) ได้แก่ การต่อสู้เพื่อนางเทราปทีและเป็นที่เคารพเลื่อมใสของนางเทรา ปทีและนางฟ้าทั้งหลาย และสุดท้ายคือโมกษะ (mokṣa) ได้แก่ การพ้นเผ่าอุปสรรคที่พระอินทร์สร้างขึ้นเพื่อทดสอบความตั้งใจของอรชุนได้เป็นผลสำเร็จ

ในมหากาพย์เรื่องนี้ วิวาหะ นอกจากได้แก่ความรักเกียรติและต้องการปกป้องเกียรติยศของตนเองและวงศ์ตระกูล ของตัวละครเอก คืออรชุนดังกล่าวมาแล้ว การ พรรณนาฉากและบรรยากาศในเรื่องยังถือเป็นวิวาหะประเภทเหตุเสริม (อุททีปนะ)⁴⁵ซึ่งมีความสำคัญมากในการสร้างรสอีกด้วย การพรรณนาธรรมชาติจะพบในหลายตอน เช่น เมื่อ อรชุนตัดสินใจออกบำเพ็ญตบะโดยมียักษ์ซึ่งได้รับมอบหมายจากฤๅษียาสะเป็นผู้นำทางไปยังภูเขาคินทรีเกะ ในช่วงแรกของการเดินทาง กวีเป็นผู้บรรยาย การเดินทาง โดยเริ่มด้วยการกล่าวว่าอรชุนออกเดินทางในฤดูใบไม้ร่วง ต่อมายักษ์พรรณนาภาพฤดูใบไม้ร่วงให้อรชุนฟังและแนะว่าเป็นเวลาที่เหมาะสำหรับการบำเพ็ญเพียรเพราะเป็นเวลาแห่งการให้ผล และเป็นธรรมเนียมที่ถือกันว่าฤดูใบไม้ร่วงเป็นเวลาแห่งการเริ่มต้น หลังจากพรรณนาภาพฤดูใบไม้ร่วงแล้ว อรชุนและยักษ์มาถึงภูเขาคินทรีเกะ ยักษ์จึงบรรยายภาพภูเขาคินทรีเกะโดยเปรียบเทียบกับพระศิวะ เนื่องจากภูเขาคินทรีเกะปรากฏด้านสว่างด้านหนึ่งเสมือนรอยแย้มสรวลของพระศิวะ และปรากฏด้านมืดด้านหนึ่ง เสมือนหนังช้างที่พระศิวะทรงครอง จากนั้นยักษ์กล่าวกับอรชุนถึงคุณวิเศษของเขาคินทรีเกะว่า เพียงแค่มองเห็นภูเขาคินทรีเกะก็สามารถไถ่บาปได้ จากนั้นยักษ์ชี้ไปยังภูเขาคินทรีเกะนามว่า คินทรีเกะ ซึ่งเป็น สถานที่ที่อรชุนจะบำเพ็ญตบะ ตามคำแนะนำ ของฤๅษียาสะ เมื่อยักษ์ส่งอรชุนถึงภูเขาคินทรี เกะและอวยพรอรชุนแล้วก็จากไป

เมื่ออรชุนออกบำเพ็ญตบะ พระอินทร์ผู้เป็นบิดาของอรชุนได้ส่งนางอัปสรพร้อมด้วยคนธรรพ์มาทดสอบความตั้งใจของอรชุนหลายครั้งแต่อรชุนก็มีได้ห้วนไหว แม้พระอินทร์แปลงเป็นพราหมณ์ชรามาสสนทนา ธรรม ชักชวน ให้อรชุนเลิกคิด แก้วแคนหรือต่อสู้แต่ชวนให้ อรชุนปล่อยวาง

⁴⁵วิวาหะแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ ต้นเหตุ (อาลัมภนะ) และเหตุเสริม (อุททีปนะ) ตัวอย่างเช่น ความรักระหว่างชายหนุ่มกับหญิงสาว ต้นเหตุสำคัญคือชายหนุ่ม และหญิงสาว ทั้งสองจึงเป็นวิวาหะที่เรียกว่าอาลัมภนะ ส่วนบุคคลหรือสิ่งแวดล้อมและสถานการณ์ต่างๆ เช่น พี่เลี้ยง ฉากในสวน การนัดพบในคืนเดือนเพ็ญ ฯลฯ เป็นเหตุเสริมให้ความรักของทั้งสองเพิ่มพูนขึ้นจึงเป็นวิวาหะที่เรียกว่าอุททีปนะ ดูเพิ่มเติมใน กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 122-123.

และละทิ้งทุกอย่างเพื่อเข้าสู่ความสงบหรือ นิพพาน อรชุนก็ไม่ละทิ้งความตั้งใจที่มีแต่แรกพยายามชี้แจงให้พระอินทร์เข้าใจถึงความตั้งใจของตน อรชุนอธิบายว่า บุคคลที่สูญเสียเกียรติปราศจากความเคารพตนเองจะถูกเหยียบย่ำและเป็นที่รังเกียจ โสคลาภและเกียรติยศจะอยู่กับบุคคลนานเท่าไรก็ตามที่บุคคลไม่สูญเสียความเคารพตนเอง และด้วยความเคารพตนเองเท่านั้น บุคคลจึงจะเป็นคนที่แท้จริง ดังนั้นการจัดการสูญเสียเกียรติ หรืออีกนัยหนึ่งการกอบกู้เกียรติยศของตนเองและของวงศ์ตระกูลเป็นสิ่งสำคัญเสมอด้วยนิพพาน คำอธิบายอย่างหนักแน่นของอรชุนทำให้พระอินทร์ไม่อาจโต้แย้งใดๆได้อีก ในที่สุดพระอินทร์ก็ยอมปรากฏร่างที่แท้จริงและบอกให้อรชุนบำเพ็ญเพียรต่อไปเพื่อขอพรจากพระศิวะซึ่งเป็นผู้ที่สามารถประทานชัยชนะแก่อรชุนได้ พร้อมทั้งอวยพรให้อรชุนได้รับชัยชนะ

เหตุการณ์ตั้งแต่อรชุนไม่หวั่นไหวไปกับสิ่งยั่วยวนที่พระอินทร์ส่งมาทดสอบจนกระทั่งพระอินทร์แปลงเป็นพราหมณ์ชรามาทดสอบด้วยตนเองแต่ไม่สำเร็จ มีภาวะเสริม (วยภิจาริกาวะ) หลายประการ ได้แก่ ความตื่น (วิโพธะ) ความใคร่ครวญ (วิตรรกะ) ความพินิจพิเคราะห์ (มติ) ความระลึกได้ (สมฤติ) และความมั่นคง (ธฤติ)

อรชุนทำตามคำแนะนำของพระอินทร์คือบำเพ็ญเพียรเพื่อขออาวุธวิเศษจากพระศิวะเมื่อเผชิญหน้ากับพระศิวะ ซึ่งแปลงเป็นพราหมณ์ป้า อรชุนต่อสู้ด้วยอาวุธทุกอย่างที่มีแต่ก็ไม่อาจเอาชนะพระศิวะได้ แต่อรชุนก็ไม่ย่อท้อ ยังคงใช้ก้อนหิน ต้นไม้ และกำลังกายของตนต่อสู้กับพราหมณ์ป้าอย่างสุดความสามารถ พระศิวะพอใจในความมุ่งมั่น ไม่ย่อท้อของอรชุนจึงทรงประทานอาวุธวิเศษและประทานพรแก่อรชุนให้สามารถเอาชนะศัตรูได้ตามที่ปรารถนา

เมื่อผู้อ่านได้รับรู้ถึงความอุตสาหะมุ่งมั่นของอรชุนซึ่งแสดงออก (อนุภาวะ) ด้วยคำพูดและการกระทำ มีภาวะเสริม (วยภิจาริกาวะ) คือความตื่น (วิโพธะ) ความใคร่ครวญ (วิตรรกะ) ความพินิจพิเคราะห์ (มติ) ความระลึกได้ (สมฤติ) และความมั่นคง (ธฤติ) ตั้งแต่ต้นเรื่องจนกระทั่งจบเรื่อง ผู้อ่านย่อมรู้สึกชื่นชมในความอุตสาหะอย่างแรงกล้าของอรชุน นั่นคือวีรกรรมเกิดขึ้นแล้วในใจผู้อ่าน

ตามความเห็นของนักวิชา การ ภารวิเป็นกวีที่มีความโดดเด่นในเรื่องของการใช้คำ นักวิชาการเห็นว่าคำของภารวิ มีนัยที่สามารถตีความได้เป็นสองทางคืออาจตีความให้เป็นวีรกรรมหรือศานตรสก็ได้ จนกวีบางกลุ่มถึงกับกล่าวว่าคำของภารวิมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างศานตรส

46

⁴⁶Warder, *Indian Kāvya Literature*, Vol.3, *The Early Medieval Period (Sūdraka to Viśākhadatta)*, 214.

แม้ว่าประเด็นนี้จะไม่ชัดเจนแต่ประเด็นที่เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปคือ ภาวรีเป็นกวีที่เลือกใช้คำโดดเด่น งดงาม และมีความหมายลึกซึ้งดังที่กวีนามว่าคงคา (Gaṅgā) กล่าวชมไว้ในผลงานของตนว่า

กลิ่นหอมของถ้อยคำของภาวรี
ย่อมถูกเปิดเผยโดยการบดให้ละเอียด
เชกเช่นมาลัยดอกพิกุล
ย่อมส่งกลิ่นหอมแก่ผู้ประจักษ์⁴⁷

เวณีสังหาร (veṇīsaṃhāra)⁴⁸

ในการนำเรื่องมหาภารตะมาสร้างใหม่ กวี ได้ขยายความหรือ เพิ่มรายละเอียด ในบทละครหลายตอน เช่น เหตุการณ์ภายหลังจากนางเทราปที่ถูกพวกเกอร์พลากตัวมาประจานกลางสภา ในมหาภารตะกล่าวถึงเพียงว่ากษัตริย์ปาณฑพและชಾಯาถูกเนรเทศจากเมืองเป็นเวลาสิบสามปีแต่ไม่ได้เอ่ยถึงสภาพของนางเทราปที่ ในขณะที่บทละครกล่าวไว้อย่างละเอียดว่าหลังจากที่นางเทราปที่ถูกทู่ศาสันชูดกระซอกจนผมสยายหลุดลุ่ย นางก็ไม่ได้ขมวดมุ่นผมให้เรียบร้อยอีกเพราะยังคงโศกเศร้า อับอาย และแค้นเคืองกับเหตุการณ์เลวร้ายที่เกิดขึ้น สภาพของนางเป็นเหตุให้นางภานุมตีชಾಯาของทูโยธน์พูดจาเยาะเย้ยดูถูกและเป็นเสมือนเชื้อไฟที่ทำให้เพลิงแค้นในใจภีมะลูกโซนและทวีความร้อนแรงอยู่ตลอดเวลา รายละเอียดเกี่ยวกับสภาพของนางเทราปที่ รวมทั้งเรื่องราวเกี่ยวกับนางภานุมตีเป็นเนื้อเรื่องที่ไม่ปรากฏในมหาภารตะ แต่กลับเป็นสาระที่กวีวิภูฏานรายณะตั้งใจใส่ไว้ในบทละครเวณีสังหารโดยให้ความสำคัญอย่างมาก ดังจะเห็นว่ากวีย้าเรื่องที่นางเทราปที่ถูกลากไปประจานกลางสภาและสภาพของนางที่ผมสยายหลุดลุ่ย เพราะการกระซอกของทู่ศาสันในทุกองค์ของบทละคร ⁴⁹เพื่อย้ำถึงความชั่วช้าของฝ่ายเกอร์พ ความเจ็บอายของเทราปที่ และความโกรธแค้นของภีมะที่เกิดจากการถูกศัตรูเหยียบย่ำศักดิ์ศรี รายละเอียดที่แตกต่างกันของมหาภารตะกับบทละครในตอนที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้นนี้เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งที่ทำให้วรรณคดีของมหาภารตะกับบทละครเวณีสังหารแตกต่างกัน ดังที่

⁴⁷Ibid., 233.

⁴⁸การศึกษาเรื่องเวณีสังหารในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้ฉบับของ M.R. Kale, **Veṇīsaṃhāra** (Delhi : Motilal Banarsidass, 1977).

⁴⁹A. K. Warder, **Indian Kāvya Literature**, Vol.4, **The Ways of Originality (Bāṇa to Dāmodaragupta)** (Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1983), 104.

กุนตะกล่าว ว่าสวรรณคดีได้เปลี่ยนจากความสงบหรือศานตรสในมหาภารตะไปเป็นความชื่นชมหรือวีรรสในบทธะครเวณีสังหาร⁵⁰

บทธะครเรื่องนี้มีขนาดยาวจึงมีรายละเอียดของเหตุการณ์มาก เหตุการณ์สำคัญส่วนใหญ่ดำเนินไปเพื่อสนับสนุนรสเอกของเรื่องซึ่งนักวรรณคดีจำนวนมาก เช่น สาครนันทิน (Sāgaranandin) สารทาทนยะ (Sāradātānaya) โกชะ (Bhoja) เป็นต้น เห็นว่ารสเอกของเรื่องเวณีสังหารมีเพียงรสเดียวคือเราทรสหรือความแค้นเคือง⁵¹

ในการนำเรื่องมหาภารตะมาสร้างเป็นบทธะครเวณีสังหาร นอกจากกวีจะเพิ่มรายละเอียดของเรื่องดังที่กล่าวมาแล้ว กวียังเน้นบทบาทของตัวละครบางตัวให้น่าสนใจและแสดงอารมณ์ชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น อัศวธามัน ซึ่งในมหาภารตะ อัศวธามันมีเรื่องวิวาทกับกัรณะ และมีความแค้นพวกปาณฑพเพรา พวกปาณฑพสังหารบิดาของตน เมื่อกวีนำตัวละครนี้มาไว้ในบทธะครที่สร้างขึ้นใหม่ กวีเน้นความรู้สึกแค้นเคืองของตัวละครที่มีต่อพวกปาณฑพและความเจ็บใจที่มีต่อกัรณะเพื่อให้อารมณ์ของตัวละครตัวนี้ช่วยสร้างภาวะแค้นให้กับบทธะครอีกทางหนึ่ง นอกเหนือจากภาวะแค้นที่เกิดจากความแค้นของกัมะซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่อง

เอ.เค. วอร์เดอร์. อธิบายว่า ชื่อเรื่อง “เวณีสังหาร” หมายถึง การขมวดมุ่นผม (ของนางเทราปที) ซึ่งสื่อถึงการแก้แค้นและการรักษาศักดิ์ศรีของตัวละคร⁵² เนื่องจาก การที่ทูลศาสดนกระชากมุ่นผมของนางเทราปที จนหลุดลุ่ยเพื่อลากตัวนาง มาประจานกลางสภาตามคำสั่งของทูลโยธนีถือเป็นการหมิ่นเกียรติและเหยียดหยามศักดิ์ศรีของนางเทราปทีและกษัตริย์ปาณฑพอย่างร้ายแรงที่สุด การขมวดมุ่นผมของนางเทราปทีให้กลับเรียบร้อยดังเดิมจึงมีนัยว่าหมายถึงการแก้แค้นและกอบกู้ศักดิ์ศรีของนางเทราปทีและกษัตริย์ปาณฑพ กลับคืนมาซึ่งมีความหมายโยงไปถึงความตายของทูลศาสดนและทูลโยธนี

นอกจากนี้ เอ็ม .อาร์. กาเล (M.R. Kale)⁵³ ตีความชื่อเรื่อง “เวณีสังหาร ” ว่ามีความหมาย 3 ประการคือ

1) *veṇyā saṁhārah* หมายถึง การขุดคร่า (*saṁhārah*) (เทราปที) ด้วยมวดยผม (*veṇyā*)

⁵⁰Ibid, 102.

⁵¹Ibid, 104.

⁵²Ibid, 102.

⁵³M.R. Kale, “Introduction,” in *Veṇīsāmhāra* (Delhi : Motilal Banarsidass, 1977), 9.

2) *venyā hetubhūṭayah saṁhārah* หมายถึง ความพินาศ (*saṁhārah*) (ของพวกเขา) อันมีสาเหตุ (*hetubhūṭayah*) จากมวยผม (*venyā*)

3) *vaiṇyāḥ saṁhārah* หมายถึง การเกล้า (*saṁhārah*) มุ่นผม (*vaiṇyāḥ*) (ของพวกเขา)

เรื่องเวณีสังหารเปิดเรื่องโดยการสรรเสริญพระภุชณะและพระนางลักษมีโดย ยกย่องพระภุชณะในฐานะทูตเจรจากับฝ่ายทุโรยน์ ตามด้วยการสรรเสริญชิวาสะผู้แต่งมหากาพย์ตามด้วยการบอกชื่อผู้แต่งบทละคร ชื่อบทละคร และสรรเสริญบทละคร จากนั้นนายโรงกล่าวยกย่องพระภุชณะว่าจะเป็นผู้นำความสงบสุขไปสู่ดินแดนต่างๆ ทั้งพวกปาณฑพและการพจะมีสันติสุขร่วมกัน พวกการพจะได้ไปสู่สรวงสวรรค์ ส่วนพวกปาณฑพก็จะสูญเสียศัตรูทั้งปวง⁵⁴การกล่าวอวยพรให้สันติสุขบังเกิดแก่โลก และอวยพรให้พวกการพประสบสิ่งดีงามทำให้มีเมตตาใจและไม่พอใจและโกรธมากจึงส่งเสียงตวาดดังมาจากหลังเวที

เฮ้ย เจ้าคนถ้อย เจ้านักแสดงชั่ว

เจ้าผู้กล่าวขอพรที่ไร้สาระ

บุตรของฤทธราชกุมารนี้จะหรือจะหลับเป็นสุขได้ตราบที่ข้ายังอยู่

พวกมันเบียดเบียนเราทั้งชีวิตและทรัพย์สินสมบัติ

ทั้งเผือกกระท่อม ทั้งเจือยาพิษในอาหาร ทั้งโกงสกา

และจุดกระชากชายาของปาณฑพไปกลางสภา⁵⁵

ในเรื่องเวณีสังหาร ความโกรธแค้นอย่างบ้าคลั่งของกิมะที่มีต่อพวก การพ โดยเฉพาะต่อทุโรยน์และทุศาสันถือเป็นเนื้อหาหรือวัสดุของเรื่อง มีเหตุของภาวะ (วิภาวะ) คือการถูกพวกการพทำร้ายและหมิ่นเกียรติหลายครั้ง แต่ที่ร้ายแรงที่สุดคือครั้งที่นางเทราปทีชายาของปาณฑพถูกจุดกระชากออกมาประจานกลางสภาซึ่งทำให้กิมะคั่งแค้นทุโรยน์และทุศาสันถือที่สุด ภาวะพื้นฐาน (สถายิภาวะ) ที่กวีต้องการแสดงคือความโกรธแค้นและอารมณ์รุนแรงของกิมะซึ่ง “การที่กวีกำหนดให้กิมะเป็นผู้แสดงภาวะนี้ก็เพราะกิมะมีอารมณ์ฉุนเฉียว มุทะลุ ดุดัน และด้วยเหตุที่

⁵⁴Warder, *Indian Kāvya Literature*, Vol.4, *The Ways of Originality (Bāṇa to Dāmodaragupta)*, 102-104.

⁵⁵*āḥ durātmanvṛthā maṁgalapāṭaka śailūṣāpasada
lākṣāgrhānalaviśānnasabhāpraveśaiḥ
prāṇeṣu vittanicayeṣu ca naḥ prahr̥tya |
ākṛṣṭpāṇḍavavadhuparidhānakeśāḥ
svasthā bhavanti mayi jīvati dhārtarāṣṭrāḥ ||1.8||*

เป็นบุตรพระพายจึงมีกำลังเหนือกว่าพี่น้องทุกคน”⁵⁶ จะเห็นว่ากิมะแสดงอารมณ์ฉุนเฉียว เกรี้ยวกราดตั้งแต่การปรากฏตัวครั้งแรกด้วยการทวาดนายโรงดังกล่าวข้างต้น

กิมะไม่พอใจมากที่รู้ว่ายุธิษฐิระส่งพระภุชยะเป็นทูตไปเจรจาขอสงบศึกกับพวกเการพ เพราะกิมะเคยสาบานว่าจะแก้แค้นพวกเการพให้สาสมกับเรื่องเลวร้ายทั้งหมดที่พวกเการพทำกับปาณฑพ กิมะไม่ต้องการสงบศึกแต่ต้องการแก้แค้นและทำลายล้างพวกเการพด้วยคทาของตนเองเพื่อทวงศักดิ์ศรีของปาณฑพ กิมะบอกกับสหเทพอย่างเด็ดเดี่ยวว่าหากพระภุชยะเจรจาสำเร็จ เขาจะยอมขัดคำสั่งของพระเชษฐาแม้ว่าจะต้องตัดขาดความเป็นพี่น้องกันในวันหนึ่งก็ตาม⁵⁷

ความเดือดดาลในใจกิมะทวีขึ้นเมื่อเห็นสภาพของเทราปที่ที่สยายผมหลุดลุ่ยและเดินร้องไห้ นางกำนัลทูลกิมะว่านางเทราปที่ร้องไห้เพราะถูกนางภานุมาตีชยาของทुरโยธน์พุดจาถูกเยาะเย้ยถึงเรื่องที่นำอภัยกลางสภาว่า “เราได้นิยามว่าปาณฑพเจรจาขอหมู่บ้านทั้งห้าคืนแล้วมิใช่หรือ แล้วเหตุใดนางยังไม่ชม วดนมของนางอีกเล่า”⁵⁸ คำพูดที่แฝงนัยเยาะเย้ย ถูกของนางภานุมาตีที่กิมะได้ฟังจากนางกำนัลทำให้กิมะเจ็บแค้นทुरโยธน์และพวกเการพยิ่งนัก สหเทพเปรียบเทียบความโกรธของกิมะเมื่อเห็นสภาพของนางเทราปที่ว่า “นางเทราปที่เหมือนเชื้อไฟที่เติมลงในเพลิงแค้นในใจ กิมะ และเหมือนฤดูวสันต์ที่ทำให้สายฟ้าแลบเจิดจรัสยิ่งขึ้น”⁵⁹ กิมะโกรธและเจ็บแค้นทुरโยธน์กับพวกอย่างที่สุดจนถึงกับสาบานต่อนางเทราปที่ว่า

กิมะผู้นี้จะฆรวอดผมให้นาง

ด้วยมือที่แดงฉาน ที่ฉาบทาไว้ด้วยเลือดของทुरโยธน์

ผู้ซึ่งต้นขาทั้งคู่ถูกทำให้แหลกด้วยการฟาดด้วยคทาที่หนักล้นของเรา

⁵⁶ กุสุมา รัชมนณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 158-159.

⁵⁷ Bhīmasenah : evaṃ vijñāpaya |
 yuṣmacchāsanalaṃghanāṃhasi mayā magnena nāma sthitam
 prāptā nāma vigaharṇā sthitimatām madhye’nujñānamapi |
 krodhollāsitaśoṇitārūṇagadasyocchindataḥ kauravā-
 nadyaikam divasam mamāsi na gurunāham vidheyastava ||1.12||

⁵⁸ ayi yājñaseni pañcagāmāḥ prārthyanta iti śrūyate |
 tatkaśmadidānīmapi te keśā na saṃyamante |
 ...||1.20||

⁵⁹ yadvaidyutamiva jyotirārye kuddhe’dya saṃbhṛtam |
 tatprāvraḍiva kṛṣṇeyaṃ nūnam saṃvardhayiṣyati ||1.14||

ที่ถูกควงเป็นวงด้วยแขนทั้งคู่ที่สั้นระรัวของเรา⁶⁰

เมื่อทราบข่าวว่าการเจรจาของพระกฤษณะล้มเหลวและสงครามจะยังดำเนินต่อไป
 กิมาะก็ยินดีและเตรียมตัวทำสงคราม ในตอนต้นขององก์ที่ 4 ในฉากที่กิมาะต่อสู้กับทุศาสัน
 กิมาะสังหารทุศาสันด้วยคทา ฉีกอก และตีมีเลือด ตจากอกของทุศาสันตามคำสาบานที่เคยให้ไว้
 กับนางเทราปที สมกับความชั่วช้าที่ทุศาสันเคยหมิ่นเกียรติของนางเทราปทีด้วยการฉุดกระชาก
 และประจานนางกลางสภา ในขณะที่ต่อสู้ ทูรโยธน์พยายามเข้าช่วยทุศาสันแต่ก็ถูกกิมาะฟาดด้วย
 คทาจนสลบ สารัตถ์ต้องรีบพาทูรโยธน์ออกจากสมรภูมิ ในฉากนี้ เหตุการณ์ตอนกิมาะฉีกอกและตีมี
 เลือดทุศาสันแสดงภาวะเสริม (วยกิจาริภาวะ) หลายประการ ได้แก่ ความแค้น (อมรรษะ) ความ
 รุนแรง (อุครตา) และความบ้าคลั่ง (อุณมาทะ) ของกิมาะ

ต่อหน้าภรรยและศัลยະผู้เป็นสหายของพวกเขา

และเบื้องหน้าทูรโยธน์ผู้ถือคันทนู

และถือเกียรติยศของตนราวกับทรัพย์สมบัติ

วันนี้ข้าได้ฉีกอกเจ้าทุศาสันด้วยเล็บที่แหลมคมของข้า

ได้ตีมีเลือดอุ่นๆจากอกของมัน

ผู้ซึ่งเมื่อยังมีชีวิตได้กระชากผมและอารมณ์ของชายาปาณฑพ⁶¹

ฝ่ายการพสุญเสียแม่ทัพและทหารฝีมือดีไปจำนวนมาก เช่น ทุศาสัน ภรรย และศัล
 ยะ เป็นต้น ยัง เหลือเพียงทูรโยธน์ซึ่งกิมาะหมายมั่นที่จะสังหารด้วยตนเองเพื่อแก้แค้นให้ปาณฑพ
 และ เพื่อทำตามคำสาบานที่ให้ไว้ต่อนางเทราปที กิมาะทำสู้กับทูรโยธน์และสามารถสังหารทูรโยธน์
 ได้ในที่สุด เมื่อทูรโยธน์สวรรคต ความแค้นของกิมาะก็สิ้นสุดลงด้วย กิมาะจึงขมวดผมให้นางเทราปที
 ตามที่สาบานไว้กับนาง

ที่รัก สัมผัสศรบาดเลือดบนมือของข้าเกิด

เป็นเลือดที่ดื่มจากอกขอดทุศาสันชั่ว

ผู้ฉุดกระชากนางกลางสภา

⁶⁰ cañcadbhujabhramitacaṇadāmidhāta-
 saṃcūrṇitoruyugalasya suyodhanasya |
 styānāvanaddhaghanaśoṇitaśoṇapāṇi-
 ruttamṣayiṣyati kacāmstava devi mīmah ||1.21||

⁶¹ rājñō mānadhanasya karmukbhṛto duryodhanasyāgrataḥ
 pratyakṣam kurubāndhavasya miṣataḥ kaṇṣasya śalyasya ca |
 pītaṃ tasya mayādyā pāṇḍavavadhūkeśāmbṛākaraṣiṇaḥ
 koṣṇam jīvata eva tīkṣṇakarajakṣuṇṇādasaṛgvakṣasaḥ ||4.1||

และนี่คือเลือดของทुरโยธน์
 ซึ่งถูกข้าพดาฆ่าทั้งคู่ด้วยคทา
 รอยเลือดนี้ยังใหม่นัก และอาบทั่วร่างกายข้า
 มันจะดับไฟจากการดูถูกในใจนาง ณ บัดนี้⁶²

การรับรู้ภาวะโกรธของภีมะ มีภาวะเสริมคือความแค้น ความรุนแรง และความบ้าคลั่ง อันมีสาเหตุมาจากการถูกทำร้ายและหมิ่นเกียรติ ทำให้เกิดผล (อนุภาวะ) แก่ภีมะคือความแค้น เคืองและกิริยาวาจาเกรี้ยวกราด ชุนเฉียว ซึ่งล้วนแต่ส่งผลให้ผู้อ่านได้รับรสแห่งความรุนแรงคือ เราทรรส⁶³

อุรุภังคะ (ūrubhaṅga)⁶⁴

ในการนำเหตุการณ์ตอนนี้มาสร้างใหม่เพื่อสร้างรส วรรณคดี กวีใช้วิธีปรับเปลี่ยนเนื้อเรื่องโดย การเปลี่ยนรายละเอียด ซึ่งพบเพียงตอนเดียวคือ หลังจากภีมะทำตามอุบายของ พระกฤษณะ ฟาดดาของทुरโยธน์หัก แล้วก็ไม่ได้สังหารทुरโยธน์ แต่ปล่อยทुरโยธน์ไว้ในสมรภูมิโดย มีพลรามอยู่เคียงข้าง เหตุการณ์ต่อจากนี้ในมหาภารตะกล่าวว่าพระกฤษณะเดินทางไปยังนคร หัสตินาปุระเพื่อแจ้งข่าวการรบแก่ท้าวฤทธราชกุมารและนางคานธารี แต่เมื่อได้ฟังเรื่องราวจาก พระกฤษณะ นางคานธารีรู้สึกเศร้าโศกที่ต้องสูญเสียพระโอรสเก่าสืบทอด ใจในคราวเดียว ส่วน โอรสองค์เดียวที่เหลือคือ ทुरโยธน์ก็ ต้องพ่ายแพ้แก่ภีมะอย่างไม่เป็นธรรม จนต้องบาดเจ็บสาหัส ความเศร้าโศกทำให้นางคานธารีโกรธแค้นพระกฤษณะอย่างยิ่งจึงสาปแช่งพระกฤษณะให้สิ้นวงศ์ ยาทพ

ในบทละครเรื่องอุรุภังคะ กวีภาสะเปลี่ยนแปลงเหตุการณ์ตอนนี้โดยให้ ท้าวฤทธ ราชกุมาร นางคานธารี ชายาทั้งสองของทुरโยธน์ และทुरชัยโอรสผู้เยาว์วัยของทुरโยธน์เสด็จยัง สมรภูมิและเรียกหาทुरโยธน์จนกระทั่งได้พบทुरโยธน์ในสภาพลากว้าง “ที่ดับสูญไปแล้วครึ่งหนึ่ง”⁶⁵

⁶²kr̥ṣṭā yenāsi rājñāṃ sadasi nṛpaśunā tena duḥśāsnena
 styānānyetāni tasya spr̥śa mama karayoḥ pītaśeṣāṅsr̥ñji|
 kānte rājñāḥ kurūṇāmapi sarasamidam madgadācurnītoro-
 ramge'ṁgesm̐muniṣktaṃ tava paribhavajasyāpaśāntyau ||1.41||

⁶³กุสุมา รัชมนี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 161.

⁶⁴การศึกษาเรื่องอุรุภังคะในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้ฉบับของ K.P.A. Menon, **Complete Plays of Bhāsa**, Vol.1 (Delhi : Nag Publishers,n.d.)

⁶⁵bhūmau bhūjābhyām parikṛṣyamāṇām
 svaṃ dehamardhoparatam vahāmi ||30||

ไปบนผืนดินของสมรภูมิ การที่กวีเปลี่ยนแปลงเรื่องราวตอนนี้ให้ทुरโยธน์มีโอกาส ได้พบหน้าและ
 ร่ำลาบุคคลผู้เป็นที่รักทั้งหมดก่อนสวรรคตก็เพื่อแสดงภาวะทุกข์โศกของทुरโยธน์ ภาพของท้าว
 ฤทธราชกุมาร กษัตริย์พระเนตรบอดและนางคันธารีมีเชื้อผู้มีผ้าปิดพระเนตรที่เปียกชุ่มด้วยน้ำตา
 พยายามเรียกหาพระโอรสในสมรภูมิที่เคลื่อนไปด้วยซากศพยอมนำความสดใจมาสู่ผู้ พบเห็น
 และความรู้สึกสลดใจเพราะความสงสารเห็นใจยิ่งทวีขึ้นในใจผู้อ่านเมื่อรับรู้ถึงความทุกข์ทรมาน
 ใหญ่หลวงของทुरโยธน์ซึ่งมีสาเหตุมาจากสภาพร่างกายที่บาดเจ็บสาหัสอันเป็นผลจากการต่อสู้ที่
 ไม่เป็นธรรม ภาพของทुरโยธน์ที่ล้มลงหลังจากพยายามลุกขึ้นด้วยความยินดีเมื่อได้ ยินท้าวฤ
 ทธราชกุมารเรียกหา และคำปฏิเสธเมื่อโอรสปราภณานะนั่งตัก “โอรสข้า จงล้มเลิกที่ที่เจ้าต้องการนั่ง
 เสียเถิด นั่งที่ใดก็ได้ แต่จากวันนี้เจ้าจะนั่งที่ ที่เจ้าต้องการไม่ได้อีก ”⁶⁶ ล้วนแสดงถึงสภาพร่างกาย
 ของทुरโยธน์ที่เจ็บหนักจนไม่อาจจะให้พระโอรสนั่งตักได้ตามความปรารถนา

นอกจากนี้ถ้อยคำที่ทुरโยธน์ร่ำลาพระมารดา “หากข้าพระองค์มีบุญขอให้เกิดเป็นโอรส
 ของพระองค์อีกในชาติหน้า ”⁶⁷ ข้อความร่ำลาและปลอบพระทัยชายาทั้งสอง “...เจ้าจงระลึกถึง
 ความรุ่งโรจน์ของข้าด้วยความภาคภูมิใจเถิด ภรรยาของนักรบจงอย่าร้องไห้ ”⁶⁸ และคำลา
 พระโอรส “...เจ้าจงจดจำบิดาของเจ้า -ทुरโยธน์ผู้เป็นเลิศในความรุ่งเรืองด้วยหัวใจที่เผาไหม้ด้วย
 ความภาคภูมิใจเถิด ...”⁶⁹ ล้วนทำให้ผู้อ่านเกิดความสะเทือนใจเพราะตระหนักว่าทुरโยธน์จะไม่มี
 โอกาสกลับมาพบกับกษัตริย์ทั้งหมดอีก การแสดงภาวะทุกข์โศกของทुरโยธน์ในเหตุการณ์ตอนนี้
 จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อให้อ่านเกิดความรู้สึกเห็นใจในชะตากรรมของทुरโยธน์ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้อง
 วัตถุประสงค์สำคัญอีกประการหนึ่งของกวีคือ การแก้ไขภาพลักษณ์ในทางลบและสร้าง
 ภาพลักษณ์ที่ดีให้แก่ตัวละครซึ่งจะกล่าวถึงในบทต่อไป

บทละครเรื่องอูรุกรังคะเป็นวรรณคดีสันสกฤตเรื่องหนึ่ง ในจำนวนไม่กี่เรื่องที่มีกฤณารส
 เป็นรสเด่น กวีภาสะหิยยกเหตุการณ์ตอนนี้มาประพันธ์เป็นบทละครขนาดสั้นเพื่อแสดงให้เห็นว่า
 แม้แต่ราชาฝ่ายธรรมอย่างทुरโยธน์ซึ่งกระทำผิดพลาดมาตลอดชีวิตก็ยังมีบางมุมที่ดีงามและน่า

⁶⁶ tyaktvā paricitam putra ! yatra tatra tvayāsyatām |
 adyaprabhṛti nāstidaṁ pūrvabhuktaṁ tvāsanam ||44||

⁶⁷ namaskṛtya vadāmi tvāṁ yadi puṇyaṁ mayā kṛtaṁ |
 anyasyāmapī jātyāṁ me tvameva jananī bhava ||50||

⁶⁸ yuddhe’ṣṭāśvāhinīṇṛpatayaḥ saṁtāpitā nigrahe
 mānaṁ mānini ! vīkṣya me na hi rudantyevamvidhānāṁ sriyaḥ ||52||

⁶⁹ ślāghyaśrīrabhimānādīptahūdayo duryodhano me pitā
 tulyenābhīmukhaṁ raṇe hata iti tvam śokamevaṁ tyaja |
 ...||53||

ยกย่อง คือมีความสำนึกในความผิดพลาดที่ตนได้กระทำผ่านมา และมีความมุ่งมั่นในการทำหน้าที่ตามวาระกษัตริย์คือ ต่อสู้อย่างไม่ย่อท้อและยอมรับผลคือความพ่ายแพ้และความทุกข์ยากอย่างกล้าหาญ ซึ่งคุณสมบัติดังกล่าวถือเป็นคุณสมบัติสำคัญของนักรบดังข้อความที่ทหารคนแรกกล่าวยกย่องนักรบที่สิ้นชีพในสมรภูมิ ในตอนต้นเรื่องหลังจบบทสธ ภาปนาวา “...แม้ว่าชะตาของเหล่านักรบจะเป็นเช่นนั้นก็ไม่สูญเสียความยอดเยี่ยม และยังคงสง่าภาคภูมิใจ”⁷⁰

ภาวะพื้นฐาน (สถาปีภาวะ) ที่กวีต้องการแสดงคือความทุกข์โศกของทुरโยธน์ซึ่งมีเหตุของภาวะ (วิภาวะ) ที่สำคัญ 2 ประการคือ ความอยุติธรรมหรือกลโกงของคู่ต่อสู้คือภีมะ และการพลัดพรากจากบุคคลผู้เป็นที่รักโดยไม่มีโอกาสได้กลับมาพบกันอีก

ในตอนต้น กวีภาสะแสดงให้เห็นว่าความเจ็บปวดจากบาดแผลที่ถูกฟาดด้วยคทาของภีมะและสภาพร่างกายที่ต้อ “คลานบนพื้นราวเด็กทารก เหมือนวาสุกที่ถูกปล่อยจากภูเขาโดยเทพและปิศาจเมื่อบันน้ำอมฤตเสร็จ ถูกท อดทิ้งและเหนื่อยล้า เจ้าอสรพิษร้ายเลื้อยลากกายมันหายไปในมหาสมุทร”⁷¹ เป็นความทุกข์โศกอย่างแสนสาหัสของทुरโยธน์ซึ่งมีเหตุคือการใช้กลโกงของภีมะในการต่อสู้ประลองคทา ดังที่ทหารคนแรกบรรยายว่า “โอรสแห่งปาณฑุผูกฝามือกับพื้นดิน กัดริมฝีปากด้วยกำลัง คำรามอย่างเดือดดาล แล้ววัดแขนทั้งสองอย่างรวดเร็ว ลืมแล้วซึ่งความรักคุณธรรม และทอดทิ้งกติกากการต่อสู้ ทำตามสัญญาณของกฤษณะ ฟาดคทาไปที่ต้นขาทั้งสองของทुरโยธน์”⁷²

แม้ว่าทुरโยธน์จะได้รับความทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัสจากสภาพ “ร่างกายที่ดับสูญไปแล้วครึ่งหนึ่ง”⁷³ แต่ก็ได้โกรธแค้นหรือตำหนิภีมะ กลับเห็นว่าภีมะกระทำตามคำสาบานเมื่อครั้งที่นางเทราปที่ถูกหมิ่นเกียรติ ด้วยเหตุนี้ภาวะเสริม (วยภิจาริภาวะ) คือความแค้น (อมรรษะ) จึงไม่เกิด เนื่องจากทुरโยธน์ยอมรับชะตากรรมด้วยความสงบซึ่งผู้อ่านสามารถรับรู้ได้จาก ถ้อยคำที่

⁷⁰aho īdrśyāmapyavasthāyā mavimuktaśobhā virājante kṣatriyāḥ | iha hi, ...||23||

⁷¹nirvṛtte' mṛtamanthane kṣitidharānmuktaḥ suraiḥ suraiḥ-rākārṣanniva bhogamāṇavajale śrāntojjhyito vāsukih ||29||

⁷²bhūmau pāṇitale nidhṛṣya tarasā bāhū pramṛjyādhikam sandaṣṭoṣṭhapuṭena vikramabalāt krodhādhikam darjatā | tyaktvā dharmadhṛṇām vihāya samayaṁ kṛṣṇasya samjñāsamaṁ gāndhārītanayasya pāṇḍutanayenorvorvimuktā gadā ||23||

⁷³bhūmau bhūjābhyāṁ parikṛṣyamāṇāṁ svam dehamardhoparatam vahāmi ||30||

ทुरโยธน์เตือนสติอัสวธามาเมื่ออัสวธามาเล่าถึงแผนการที่จะเผาค่ายของฝ่ายปาณฑพว่า “...บุตรแห่งพระอาจารย์ ปลดสายธนูของท่านเสียเถิด”⁷⁴

ความทุกข์โศกของทुरโยธน์เพิ่มมากขึ้นเมื่อได้พบพระราชธิดาธราษฏร์ นางคันธารี ชายาทั้งสอง และพระโอรส แม้ว่าทुरโยธน์จะสามารถยอมรับความพ่ายแพ้อย่างไม่เป็นธรรมได้อย่างสงบแต่ก็ไม่อาจกลั่นความสะเทือนใจเมื่อได้พบหน้าบุคคลทั้งหลายผู้เป็นที่รักที่สุดในขณะที่ตนเองกำลังจะตายได้ ผู้อ่านสามารถรับรู้ภาวะทุกข์โศกที่ท่วมท้นและกดทับหัวใจของทुरโยธน์ได้จากผลของภาวะ (อนุภาวะ) ซึ่งในตอนนี้ได้แก่ คำกล่าวของทुरโยธน์เมื่อเห็นชายาทั้งสอง “ก่อนหน้านั้นข้าไม่เคยรู้สึกถึงความเจ็บปวดของการถูกฟาดด้วยคทา แต่ตอนนี้ข้ารู้สึกอย่างเต็มที่เมื่อหญิงสาวเข้ามาในสมรภูมิ และเห็นพวกเธอปล่อยปลอยผม ”⁷⁵ และเห็นได้จากคำรำพันหลังจากพยายามจะลุกขึ้นเพื่อแสดงความเคารพพระราชธิดาธราษฏร์แต่กลับล้มลงและทรุดลงบนพื้น “อนิจจา นี่เป็นการฟาดครั้งที่สอง วันนี้เมื่อภิมเสนจับผมของข้าและเหวี่ยงคทา เขาไม่เพียงปล้นขาทั้งสองไปจากข้า แต่ได้ปล้นการแสดงความรักของข้าต่อพระบาทของพระบิดาแห่งข้าด้วย ”⁷⁶ และเมื่อตรัสเรียกทुरชัย “โอ้ เจ้ามาแล้ว มาเถิด ความรักของข้าต่อโอรสอยู่ใกล้หัวใจของข้าแล้ว ข้าแต่ตอนนี้กลับเผาไหม้ข้า...แม้แต่ในชะตากรรมเช่นนี้หัวใจของข้าถูกเผาไหม้ด้วยความรักต่อโอรสของข้า”⁷⁷ ความทุกข์โศกของทुरโยธน์ทวีขึ้นถึงขีดสุดเมื่อทुरชัยปรารภนาจะนั่งตักทुरโยธน์อย่างที่เคย แต่ทुरโยธน์จำเป็นต้องห้ามไว้ “โอรสข้า จงลืมเลิกละความต้องการจะนั่งในที่ที่เจ้า ต้องการเสียเถิด เจ้าจะนั่งที่ใดก็ได้ แต่นับจากวันนี้เจ้าจะนั่งในที่ที่เจ้าต้องการไม่ได้อีกแล้ว”⁷⁸

การรับรู้ภาวะหลัก (สถายีภาวะ) คือความทุกข์โศกของทुरโยธน์ที่มีเหตุ (วิภาวะ) จากความอยุติธรรม และจากการพลัดพรากจากบุคคลผู้เป็นที่รักซึ่งก็แสดงภาวะดังกล่าวผ่าน คำพูดและอากัปกริยาท่าทางของทुरโยธน์ ย่อมส่งผลให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกสงสารและเห็นใจตัวละคร นั่นคือเกิดกรุณารสขึ้นแล้วในใจผู้อ่าน

⁷⁴ ...dhanumūcatu bhavān ||61||

⁷⁵ pūrvam na jānāmi gadābighāt-
rujāmidānīm tu samarthayāmi |
yanme prakāśīkṛtamūrdhajāni
raṇam praviṣṭānyavarodhanāni ||38||

⁷⁶ hatam me bhīmasenena gadāpātakacagrahe |
samamūrudvayenādya guroḥ pādābhivandanam ||41||

⁷⁷ putra kumarthamihāgataḥ |

⁷⁸ tyaktvā paricitaṁ putra ! yatra tatra tvayāsyatām |
adyaprabhṛti nāstīdaṁ pūrvabhuktaṁ tavāsanam ||44||

แม้ว่ากรณารสจะเป็นรสเด่นของบทละครเรื่องอุรุกรังคะ แต่เมื่อพิจารณาเนื้อเรื่องตั้งแต่ต้นอย่างละเอียดจะเห็นว่า กวีภาสะไม่ได้แสดงภาวะหลักคือความทุกข์โศกเพียงภาวะเดียว แต่ยังแสดงให้เห็นถึงภาวะอุตสาหะ คือความมุ่งมั่น ของทุรโยธน์ในการทำหน้าที่กษัตริย์ด้วย โดยกวีแสดงภาวะอุตสาหะของทุรโยธน์ควบคู่ไปกับการแสดงภาวะทุกข์โศกมาตั้งแต่ต้น ดังจะเห็นว่าเมื่อทุรโยธน์เผชิญหน้ากับภีมะในการต่อสู้ประล องค์ท้าวท้าวถึงทุรโยธน์ว่า “กษัตริย์ผู้นี้ได้รับการฝึกฝนมาอย่างดีแต่ภีมะแข็งแกร่งกว่า”⁷⁹ แม้ทุรโยธน์จะเป็นรองภีมะในด้านพลังกำลังแต่ทุรโยธน์ก็ต่อสู้กับภีมะอย่างกล้าหาญและอดทน ดังที่ทหารคนแรกบรรยายว่า “นี่คือจักรพรรดิ ดินแดนแห่งความกล้าหาญ เครื่องประดับศีรษะของพระองค์ส่องประกายด้วยเพชรพลอย ด้วยความภาคภูมิใจและเกียรติยศ ด้วยบารมี และความทรหด ...”⁸⁰ จนสามารถทำให้ภีมะตกอยู่ในสภาพ “เลือดทะลักจากหน้าผากที่ปริแตกและหลายจุดของไหล่ที่ยับเยิน แผ่นอกเต็มไปด้วยเลือดเกรอะกรังและเลือดที่ไหลจากบาดแผล เจ็บปวดนักด้วยบาดแผลและเลือดที่ไหลอาบคทา ภีมะส่องแสงเป็นประกายประดุจเขาพระสุเมรุที่ฉาบทาด้วยสีแดงของแร่ธาตุ”⁸¹ และเมื่อทุรโยธน์พ่ายแพ้ต่อกลไกของภีมะก็มิได้แสดงอาการคร่ำครวญอย่างคนอ่อนแอแต่กลับตรัสปลอบชวาทว่า

เราทำหน้าที่เสียสละตามที่ กล่าวไว้ตามคัมภีร์และสนับสนุนญาติพี่น้อง ช่วยอนุชาทั้งร้อย
พิชิตศัตรู ผู้ได้ปกครองมิเคยถูกเราหลอกลวง จงคิดถึงความรุ่งโรจน์ของข้าด้วยความ
ภูมิใจเถิด ภรรยาของนักรบจงอย่าร้องไห้⁸²

เมื่อผู้อ่านรับรู้ถึงภาวะอุตสาหะของทุรโยธน์จากอนุภาวะที่กล่าวมาข้างต้น ความรู้สึกชื่นชมในความอุตสาหะมุ่งมั่นในตัวทุรโยธน์ก็ย่อมเกิดขึ้น นั่นคือวีรกรรมเกิดขึ้นแล้วในใจผู้อ่าน

⁷⁹ śikṣānvito narapatirbalavāṃstu bhīmaḥ ||19||

⁸⁰ evaṃ mahārājāḥ,
vīryālayo vividharalavicitramauli-
ryukto'bhīmānavinayadyutisāhsaiśca |
...||22||

⁸¹ eṣa saṃprahārarudhirasiktāṃgastāvadduśyatām pāṇḍavaḥ |
nirbhinnāgralalāṭavāntarudhiro bhagnāmsakūṭadvayaḥ
bhīmo bhāti gadābhīghātarudhiraklīlāvagāḍhvraṇaḥ
śaulo merurivaiṣa dhātusalilāsāropadigdhopalāḥ ||18||

⁸² vedoktairvividhairmakhairabhimatairīṣṭi dhṛtā bāṇdhavāḥ
śatrūṇāmupari sthitaṃ priyaśataṃ na vyaṃsitāḥ sāmśritāḥ |
yuddhe' ṣṭādaśavāhinīnṛpatathaḥ saṃtāpitā nigrahe
mānaṃ mānini ! vīkṣya me na hi rudantyevaṃvidhānāṃ striyaḥ ||52||

นอกจากนี้ การบรรยายภาพการสวรรคตของทศโยธินไว้อย่างไม่ธรรมดาว่า ทศโยธินมองเห็นภาพของเหล่าวีรบุรุษที่เสียชีวิตในสงคราม หมู่ญาติและพระอนุชาทั้งหมด พร้อมทั้งเทพิตาทั้งหลายประทับบนเทวธมารอบ

...ชีวิตของข้ากำลังจะจากไป นี่คือการพบพวษศานตผู้นำเศรพียง นี่คือน้องข้าที่น้อยโดยมีกรรมเป็นพี่ใหญ่ และนี่นำโกรธกริ้วนักที่อภิมันยั้งบนข้างของพระอินทร์ดูว่าข้าดูรวดีและเทพิตาอื่นๆต่างมาเพื่อข้า นี่คือนมหาสมุทรที่ปรากฏชัด มีแม่น้ำอันใหญ่อย่างคงคาและอื่นๆ พระยมส่งเทวธมาเพื่อรับวีรบุรุษเพิมโดยหงส์นับพันตัวเพื่อมานำข้าไป⁸³

ภาวะที่กวีต้องการแสดงในช่วงนี้คือภาวะนำพิศวง มีเหตุของภาวะ (วิภาวะ) คือนิมิตงดงามสูงส่งเหนือกว่าคนธรรมดาทั่วไป จะมองเห็น กวีแสดงภาวะนำพิศวงเช่นนี้เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความอัศจรรย์ใจในผลแห่งคุณความดีที่วีรบุรุษ หรือผู้ประพฤติปฏิบัติตามหน้าที่ ในวรรณระของตนอย่างเคร่งครัด เมื่อได้รับรู้ ภาวะดังกล่าว และเกิดความรู้สึกชื่นชมยอมหมายถึงเกิดอภิมันยั้งขึ้นแล้วในใจผู้อ่าน ซึ่งอภิมันยั้งนี้เป็นรสที่ช่วย สนับสนุน วีรรสและกรณารสที่เกิดขึ้นก่อนแล้วในเบื้องต้น โดยรสทั้งสามสืบเนื่องเชื่อมโยงและสนับสนุนกันและกันเป็นอย่างดี

ในการสร้างสรรค์ผลงานเรื่องใหม่จากวรรณคดีเรื่องเดิมนั้น การที่กวีเลือกใช้รูปแบบนาฏกะหรือบทละครสำหรับงานที่สร้างใหม่ก็นับว่ามีส่วนในการสร้างรส เพราะบทละครมีหัวใจสำคัญคือรส ดังที่ปรากฏในตำรา นาฏยศาสตร์ ปฐมคัมภีร์ของการละครสันสกฤตว่า “ข้อความใดปราศจากการสัททั้งหมดความหมาย ” (นาฏยศาสตร์ 6.34)⁸⁴ ภาวะต่างๆที่จะทำให้เกิดรสนั้นจะต้องอาศัยเหตุของภาวะ (วิภาวะ) และผลของภาวะ (อนุภาวะ) ซึ่งหมายรู้ได้ด้วยการแสดงของตัวละคร ด้วยถ้อยคำ ท่าทาง และปฏิกิริยา ดังมีโคลงว่า

⁸³parityajantīva me prāṇāḥ | ime'trabhavantah śantanuprabhṛtayo me pitṛpitāmahāḥ | etatkarṇmagrataḥ kṛtvā samutthitaṁ bhrātr̥stam | ayamapyairāvataśiroviṣaktaḥ kākapakṣadharo mahendrakaratalamavalambya kruddho'bhibhāṣate māmabhimanyuḥ | urvaśyādayo'psaraso māmabhigatāḥ | ime mahārṇavā mūrtimantaḥ | etā gaṁgāprābhṛtayo mahānadyaḥ | eṣa saha strahasaprayukto mām netum vīravāhī vīmānaḥ kālena preṣitaḥ | ayamamayamāyacchāmi ||66||

⁸⁴na hi rasādṛte kaścid arthaḥ pravartate (6.34); Nagar, R.S.ed.Natyasastra of Bharatamuni,with the Commentary Abhinavabharati by Abinavagupta. Delhi : Parimal Publications อ้างถึงใน กุสุมา รัชมนณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 117.

ความหมายอันใดที่นำมาโดยเหตุของภาวะ (วิภาวะ)

พบเห็นได้โดยผลของภาวะ (อนุภาวะ) รู้ได้โดยการแสดง (อภินัย)

ด้วยคำพูด (วาค) ทำทาง (องคะ) และปฏิกิริยา (สาตตวิกภาวะ)

อันนั้นท่านเรียกว่าภาวะ (7.2)⁸⁵

เมื่อกวีผู้ประพันธ์นาฏกะหรือวรรณคดีบทละครประสงค์จะสร้างรสให้เป็นหัวใจของบทละครก็ได้ใช้ฝีมือในการประพันธ์โดยเรียงร้อยถ้อยคำให้เป็นสื่อในการแสดงคำพูด (วาค) ทำทาง (องคะ) และปฏิกิริยา (สาตตวิกภาวะ) ของตัวละครแทนการแสดง (อภินัย) ของผู้แสดง ดังนั้นความสามารถในการประพันธ์จึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในการใช้ความคิดสร้างสรรค์เพื่อสร้างผลงานเรื่องใหม่จากเรื่องเดิม

จากการศึกษากาวยะที่สร้างสรรค์ใหม่จากมหาภารตะเพื่อสร้างวรรณคดีกล่าวได้ว่าเหตุผลสำคัญที่ทำให้เกิดผลมี 2 ประการคือ ประการแรก ผู้อ่านคุ้นเคยและรู้ภูมิหลังของตัวละครที่กวีนำมาสร้างใหม่เป็นอย่างดี กวีจึงไม่ต้องใช้เวลาในการทำให้ผู้อ่านรู้จักและเข้าใจตัวละคร อีกทั้งการอ้างเรื่องโบราณทำให้เรื่องเกิดความสมจริงซึ่งเอื้อให้ผู้อ่าน สามารถรับรสได้อย่างเต็มที่ ส่วนเหตุผลประการที่สอง คือความสามารถในการ เลือกใช้คำ ของกวีทำให้เนื้อหาเดิมมีลักษณะเป็น เรื่องใหม่ขึ้นมาได้ และทำให้ผู้อ่านได้รับ รส นับเป็นการใช้ความคิดสร้างสรรค์ของกวีตามที่ วอร์เดอร์กล่าวไว้ว่าการนำเรื่องเก่ามาสร้างเนื้อหาใหม่ให้มีวรรณคดีใหม่นั้นเป็นวิธีการที่ทำให้ งานเก่ามีความใหม่สดขึ้นมาได้ ซึ่งถือเป็นการใช้ความคิดสร้างสรรค์เช่นเดียวกับความเริ่มแรก (originality) ตามทรรศนะของนักวรรณคดีตะวันตก

⁸⁵Nagar, R.S.ed.Natyasastra of Bharatamuni,with the Commentary Abhinavabharati by Abinavagupta. Delhi : Parimal Publications อ้างถึงใน กุสุมา รัชมนิ, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 122.

บทที่ 5

ภาวะที่สร้างสรรค์ใหม่จากมหากาตะเพื่อภาพลักษณ์ตัวละคร

มหากาตะเป็นวรรณคดี เรื่องเล่าขนาดยาว มีโครงเรื่องซับซ้อน มีตัวละครมาก ทำให้ตัวละครหลายตัวไม่มีบทบาทหรือมีบทบาทน้อย ในบางเหตุการณ์ เมื่อกวีรุ่นหลังนำเนื้อเรื่องบางตอน จากมหากาตะมาสร้างใหม่จึงนิยมนำตัวละครที่มีบทบาทไม่เด่นชัด มาทำให้มีบทบาทมากขึ้น เพื่อสร้างภาพลักษณ์ที่ชัดเจนให้ตัวละคร เช่น ในบทละครเรื่อง มัธยมวैयाโยคะ และพุทธมโฏตักข์ ของกวีภาสะ กวีนำตัวละครมโฏตักข์ โอรสของภิมะที่เกิดจากมารดาที่เป็นปิศาจนามว่าหิทธิมา ซึ่งเป็นตัวละครที่ไม่ค่อยมีบทบาทในเรื่อง มหากาตะ มาสร้างให้มีบทบาทสำคัญในบทละคร โดยในเรื่องมัธยมวैयाโยคะ¹ กวีสร้างเรื่องให้มโฏตักข์ได้พบหน้าบิดาคือภิมะเป็นครั้งแรกโดยที่ภิมะและมโฏตักข์ไม่รู้ฐานะของอีกฝ่ายมาก่อน ในเรื่องนี้กวีจึงให้ความสำคัญกับรูปลักษณ์ของตัวละครมโฏตักข์เป็นพิเศษ ส่วนในเรื่องพุทธมโฏตักข์ กวีสร้างเรื่องให้มโฏตักข์ มีบทบาท เป็นทูตของฝ่ายปาณฑพไปเจรจากับฝ่ายเคาฬภายหลังจากอภิมันยูถูกฝ่ายเคาฬสังหาร กวี กำหนดให้ตัวละครมโฏตักข์ในฐานะทูตเป็นผู้วิจารณ์การกระทำที่เลวร้ายหลายอย่างของฝ่ายทुरโยธน์ เช่น การสังหารเด็กอย่างอภิมันยูในสงคราม การเผาบ้านของ พี่น้อง และการทำร้ายพี่สะใภ้ต่อหน้าธารกำนัล บทบาทของมโฏตักข์ในบทละครเรื่องนี้ไม่ปรากฏในมหากาตะเนื่องจากเป็นการจินตนาการขึ้นเองของกวีภาสะ

นอกจากนี้ในบทละครเรื่องพุทธวากยะของกวีภาสะ กวี นำตัวละครพระภฤชณะในมหากาตะมาเน้นบทบาทความเป็นปุรุโษตมะ หรือความเป็นอวตารของพระวิษณุ ให้เห็นอย่างชัดเจน เมื่อทुरโยธน์โกรธและสั่งให้ทหารจับกุมพระภฤชณะ พระภฤชณะก็บันดาลตนให้เล็ก ใหญ่ และปรากฏอยู่ทุกหนทุกแห่งจนทुरโยธน์และทหารไม่อาจจับพระองค์ได้ จากนั้นพระภฤชณะตรัสเรียกจักรสุทรรศน์เพื่อสังหารทुरโยธน์ แต่สุดท้ายทรงเปลี่ยนพระทัย ไม่สังหารเพราะทรงเห็นว่าพระองค์เสด็จไปหาทुरโยธน์ในฐานะทูตของฝ่ายปาณฑพ

¹การศึกษาเรื่องมัธยมวैयाโยคะในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้ฉบับของ K.P.A. Menon, **Complete Plays of Bhāsa**, Vol.1 (Delhi : Nag Publishers,n.d.)

ตัวละคร บางตัว ในมหาภารตะ มีภาพลักษณ์ในทางลบ เมื่อนำเรื่องมาแต่งใหม่ก็แก้ไขภาพลักษณ์ ของตัวละคร ให้ดีขึ้น เช่น บทละครเรื่องศกุนตลา ของกาลิทาส กวีนำเนื้อเรื่องมาจากอุปาขยานะเรื่องศกุนตลา ในมหาภารตะ ตัวละครที่กวีต้องการแก้ไขภาพลักษณ์คือพระราชายุชยันต์ ซึ่งในมหาภารตะ หลังจากพระราชายุชยันต์อภิเษกกับนางศกุนตลาแบบคนธรรพวิวาहिในป่าบำเพ็ญตบะและเสด็จกลับพระนครแล้ว พระองค์ทรงลี้มศกุนตลาและไม่ทรงกลับมารับศกุนตลาตามที่ทรงสัญญากับนาง เมื่อกาลิทาสนำอุปาขยานะเรื่องศกุนตลามาแต่งเป็นบทละคร ได้เพิ่มตัวละครหลายตัว รวมทั้งฤๅษีทิวาส และเพิ่มเหตุการณ์หลายเหตุการณ์ เช่น เหตุการณ์ฤๅษีทิวาสสาปแข่งศกุนตลาให้ผู้ที่นั่งคิดถึง (คือพระราชายุชยันต์) ลี้มนาง และเพิ่ม เหตุการณ์แหวนหาย เป็นต้น การที่กวีเพิ่มตัวละครและเหตุการณ์ดังกล่าวเข้ามาในบทละครเพื่อแสดงว่าเหตุที่พระราชายุชยันต์ลี้มศกุนตลาและแสดงที่ทำหามางเมื่อนางมาเข้าเฝ้านั้นไม่ใช่เกิดจากความไร้สัจจะของพระราชายุชยันต์แต่เป็นเพราะอำนาจคำสาปแข่งของฤๅษีทิวาสทำให้พระองค์ทรงลี้มศกุนตลาและลี้มเรื่องราวความรักระหว่างพระองค์กับนาง นอกจากนี้ในตอนท้ายเรื่องเมื่อพระราชายุชยันต์พบพระโอรสและได้สัมผัสเครื่องรางประจำตัวพระโอรส เครื่องรางไม่เปลี่ยนสภาพเป็นงูพิษดังที่เคย เหตุการณ์นี้กวีเพิ่มเข้ามาในเนื้อเรื่องเพื่อแสดงว่าพระราชายุชยันต์เป็นพระบิดาของพระภรตและเป็นบุคคลเดียวที่คู่ควรกับนางผู้เป็นเลิศอย่างศกุนตลา

นอกจากนี้ตัวละครฝ่ายอธรรม ในมหาภารตะ เมื่อกวีนำเนื้อเรื่องมาแต่งใหม่ก็แต่งให้ตัวละครเหล่านี้มีคุณความดี ในการศึกษาครั้งนี้จะวิเคราะห์ตัวละคร 2 ตัวซึ่งมีบทบาทเด่น ได้แก่ ตัวละครทुरโยธน์ ในบทละครเรื่องปัญจราตระและอูรูกังคะ ของกวีภาสะ และตัวละครกวรรณะในบทละครเรื่องกวรรณการะ ของกวีภาสะ ดังนี้

ปัญจราตระ (pañcarātra)²

ตัวละครที่กวีภาสะต้องการแก้ไขภาพลักษณ์ในที่นี้คือทुरโยธน์ซึ่งในมหาภารตะทुरโยธน์ไม่มีความคิดแม้แต่จะคืนหรือแบ่งปันดินแดนให้แก่กษัตริย์ปาณฑพ ในตอนต้นทुरโยธน์กำชับทหารผู้สืบราชการให้ติดตามหาพวกปาณฑพให้พบเพราะเกรงว่าหากพวกปาณฑพสามารถผ่านปีที่ 13 แห่งการถูกเนรเทศไปได้ก็จะกลับมาทวงสิทธิ์ในอาณาจักรของพวกเขาคืน

²การศึกษาเรื่องปัญจราตระในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัย ใช้ฉบับของ K.P.A. Menon, **Complete Plays of Bhāsa**, Vol.1 (Delhi : Nag Publishers,n.d.)

ตามสัญญาเมื่อครั้งที่ยชฐิฐิระแพ้นันสกา ทูรโยธน์กำชับทหารว่าหากพบกษัตริย์ปาณฑพให้ ทหารพยายามเกลี้ยกล่อมกษัตริย์ ปาณฑพให้กลับเข้าป่าและไม่ให้พอใจในราชสมบัติ เพราะ ทูรโยธน์ต้องการครอบครองอาณาจักรทั้งหมดไว้เพียงผู้เดียว นอกจากนี้เมื่อทูรโยธน์ทราบข่าวว่า แม่ทัพก็จะแห่งเมืองวิราฐะเสียชีวิต ทูรโยธน์ยังเกิดความโลภในทรัพย์และดินแดนของพระเจ้า วิราฐะจึงยอมยกกองทัพเข้าร่วมกับเจ้าชายสุธรรมันต์เมืองวิราฐะในทันที จนเป็นเหตุให้กองทัพ แห่งหัสตินาปุระถูกกองทัพแห่งเมืองวิราฐะซึ่งนำโดยอรชุนตีจนแตกกระเจิง ภาพลักษณ์ของ ทูรโยธน์ในมหาภารตะจึงเป็นภาพลักษณ์ของกษัตริย์หรือพระราชาทิเฆเยอทะยาน โลภมาก เอา แต่พระทัย และไม่เอื้อเฟื้อต่อพระญาติ

ในการนำเหตุการณ์ตอนนี้มาแต่งใหม่ กวีนำมาเพียง คำโครง และไม่ได้ดำเนินเรื่อง ตามวรรณคดีต้นแบบทั้งหมด แต่มีการปรับเปลี่ยนเนื้อเรื่องหลาย ตอน ทั้งในลักษณะการเพิ่ม รายละเอียด และการเปลี่ยนแปลงรายละเอียด โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อภาพลักษณ์ของตัวละคร เป็นสำคัญ

เหตุการณ์และรายละเอียดที่กวีเพิ่มเข้ามาในเนื้อเรื่อง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ ภาพลักษณ์ตัวละคร เช่น เหตุการณ์ทูรโยธน์ประคบ ยุญพิธิ เหตุการณ์ทูรโยธน์ต้องการมอบครุ ทักษิณาแก่ครุ เหตุการณ์โทรณาจารย์ขอให้ทูรโยธน์มอบดินแดน กึ่งหนึ่งแก่ปาณฑพเพื่อเป็นครุ ทักษิณา เหตุการณ์ศกุนิ เสนอข้อต่อรอง “ห้าวราตรี” เหตุการณ์ศกุนิได้เถียงกับโทรณาจารย์ และ เหตุการณ์ทูรโยธน์ยืนยันจะทำตามสัญญามอบดินแดนกึ่งหนึ่งแก่ปาณฑพ เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงรายละเอียดเพื่อภาพลักษณ์ตัวละคร เช่น การเปลี่ยนแปลงเหตุผล ของทูรโยธน์ในการไปตีเมืองวิราฐะ จากเดิมในมหาภารตะ ทูรโยธน์ตัดสินใจไปตีเมืองวิราฐะตาม คำแนะนำและชักชวนของเจ้าชายสุธรรมันเพราะต้องการทรัพย์สมบัติและดินแดนครึ่งหนึ่งของ เมืองวิราฐะซึ่งเจ้าชายสุธรรมันสัญญาว่าหากทูรโยธน์ยกกองทัพไปช่วยรบจะแบ่งทรัพย์สมบัติและ ดินแดนของเมืองวิราฐะให้แก่ทูรโยธน์ครึ่งหนึ่ง ส่วนในบทละคร ทูรโยธน์ตัดสินใจไปตีเมืองวิราฐะ ตามคำแนะนำของภีษมะซึ่งวางแผนติดตามหาพวกปาณฑพให้พบภายในเวลาห้าวราตรี จึงชวน ทูรโยธน์ไปตีเมืองวิราฐะโดยให้เหตุผลแก่ทูรโยธน์ว่าไปตีเมืองวิราฐะเพราะพระเจ้าวิราฐะไม่เข้า ร่วมการประกอบยุญพิธิสำคัญของทูรโยธน์

ในบทละครปัญจราตรี องก์ที่ 1 กวีภัสระเปิดเรื่องโดยกล่าวถึงการประกอบยุญพิธิ ศักดิ์สิทธิ์ของฝ่ายเการพ ต่อจากนั้น ตัวละครสำคัญของฝ่ายเการพ คือ โทรณาจารย์ และภีษมะ กล่าวสรรเสริญทูรโยธน์ก่อนที่ทูรโยธน์จะมาถึง ดังนี้

โทรณาจารย์ : ข้าควรได้ชื่อว่าเป็นผู้มีเกียรติเมื่อทुरโยธน์ได้ปฏิบัติธรรมแล้วโดยเหตุที่

โทษของศิษย์ย่อมผ่านเลย

จากหมู่ญาติมิตรไปสู่อาจารย์

เมื่อได้ฝากฝังบุตรให้อยู่ในการดูแลของครูแล้ว

ความผิดของบิดามารดาอย่าลืม³

นอกจากนี้ ภิษมะยังกล่าวชื่นชมทुरโยธน์ว่าทुरโยธน์ใส่ใจในการสู้รบทำให้มีชื่อเสียง
เกียรติยศ และความเจริญรุ่งเรือง⁴

เมื่อทुरโยธน์แสดงความตั้งใจที่จะมอบครุฑทักสิณาแก่โทรณาจารย์ คำกล่าวอย่างอ่อน
น้อมของ ทुरโยธน์ แสดงให้เห็นว่าทुरโยธน์ เป็นผู้ที่เปี่ยมด้วย คุณธรรมของศิษย์ ที่มีความกตัญญู
กตเวทิต่อครูอาจารย์

ทुरโยธน์ : บัดนี้ท่านพึงคิดถึงอะไรอีกเล่า

ข้าคือผู้ที่ท่านชี้นำ เป็นผู้ที่ท่านรักยิ่งกว่าชีวิต

ข้าคือผู้กล้าในหมู่ผู้กล้าทั้งหลาย

จงกล่าวตามความประสงค์ของท่านเถิด

ว่าท่านปรารถนาจะได้สิ่งใด

คทาในมือข้านี้และสิ่งทั้งปวงจะเป็นของท่าน (1.31)⁵

...

³Droṇaḥ : dharmamālabamānena duryodhanenāhamevānugrhitō nāma | kutaḥ,
atītya bandhūnavalaṅghya mitrā-
ṇyācāryamāgacchati śiṣyadoṣaḥ !
bālaṃ hyapalyaṃ gurave pradātu-
rnaivāparādho'sti pītūrna mātulḥ ||1.21||

⁴Bhīṣma : eṣa duryodhanaḥ,
avāpya rūpyagrahaṇāt samucchrayaṃ
raṇapriyatvādayaśo nipītavān |
niṣevya dharmam sukṛtasya bhājanam
sa eva rūpeṇa cirasya śobhate ||1.22||

⁵Duryodhana : kimidānīm bhavatā vicāryate,
prāṇādhiko'smi bhavatā ca kṛtopadeśaḥ
śūreṣu yāmi gaṇanām kṛtasāhaso'smi |
svacchandato vada kimicchasi kim dadāni
haste sthitā mama gadā bhavataśca sarvam ||1.31||

ทศิธร : นิจาเอ๋ย !

หากว่าในอดีต ข้าเคยทำให้ท่านสงสัย

ว่าข้าอาจไม่ให้สิ่งที่สัญญาไว้

ก็งยืมมือของท่านซึ่งแกร่งเพราะศรนับร้อยดอก

ออกมาเพื่อรับน้ำแห่งคำมั่นสัญญาของข้าเถิด (1.32) ⁶

แม้ว่าครุฑกษัตริย์ที่โอรณาจารย์ปรารถนาคือดินแดนกึ่งหนึ่งของอาณาจักรเพื่อมอบแก่พวกปาณฑพซึ่งน่าจะทำให้ทศิธรขัดเคืองใจ แต่ทศิธรก็ไม่ได้แสดงความขัดเคืองหรือไม่พอใจผู้ที่ขัดเคืองใจและคัดค้านอย่างเต็มที่กลับเป็นลุงของทศิธรคือศกุนิผู้ทะเยอทะยาน และแฝงด้วยเล่ห์เหลี่ยมแพรวพราว ศกุนิไม่พอใจที่สุดที่เห็นท่าทีของทศิธรโอนอ่อนตามโอรณาจารย์

การที่กวีเพิ่มเหตุการณ์เรื่องครุฑกษัตริย์เข้ามาในบทละคร นอกจากเพื่อแสดงให้เห็นถึงคุณธรรมของทศิธรในฐานะศิษย์ และเพื่อแสดงให้เห็นถึง ใจจริงของทศิธรที่มีต่อพระญาติสกุลปาณฑพแล้ว กวียังต้องการชี้ว่าคนที่ทะเยอทะยาน ต้องการครอบครองอาณาจักรอันไพศาลและมองโลกอย่างผิดๆ ไม่ใช่ทศิธรแต่ “ตัวร้าย” ที่แท้จริง ซึ่งมีอิทธิพลต่อความคิดอ่านของทศิธร ทำให้ทศิธรไขว่ไขว ไม่ดำรงในธรรม ก็คือศกุนิผู้เป็นลุงที่ทศิธรยกย่อง และไว้ใจมากที่สุดในที่สุด ดังที่ภีษมะกล่าวเตือนทศิธรว่า

ภีษมะ : ทศิธรหลานเอ๋ย ! หลังจากพิธีสนานนี้แล้ว เจ้าไม่ควรฟังคำของศกุนิ ศัตรูผู้มีเบื้องหน้าเป็นมิตร หลานจงดูเถิด (1.36) ⁷

ศกุนิเสนอให้ทศิธรต่อรองกับโอรณาจารย์ด้วยเงื่อนไข “ปัญจวาระ” หรือ “ห้าราตรี” หมายถึง หากสามารถหาพวกปาณฑพพบในเวลาห้าราตรี ทศิธรจึงจะยกดินแดนครึ่งหนึ่งให้แก่พวกปาณฑพ แต่หากไม่พบพวกปาณฑพในเวลาดังกล่าว อาณาจักรทั้งหมดก็ยังคงเป็นของทศิธรเช่นเดิม ศกุนิเสนอเงื่อนไขเช่นนี้เพราะมั่นใจว่าเวลาเพียงห้าราตรีไม่มีทางติดตามหาพวกปาณฑพพบอย่างแน่นอน จึงเชื่อมั่นว่าทศิธรจะไม่ต้องเสียดินแดน

⁶Duryodhana : hā dhik
yadi vimṛśasi pūrvajihmatām me
yadi ca samarthayase na dāsyatīti |
śaraśatakaṭhanam prayaccha hastam
salilamidam karaṇam pratigrahāṇām ||1.32||

⁷Bhīṣma : pautra duryodhana ! avabhṛthasnānamātrameva khalu tāvat |
mitramukhasya śatroḥ śakunervacanam na śotavyam | paśya pautra ! ||1.36||

คำว่า “ปัญจวาทระ” ซึ่งเป็นชื่อของบทละครจึงหมายถึงเงื่อนไขหรือข้อต่อรองที่ศกุนิเสนอต่อทुरโยธน์ และกลายเป็นข้อตกลงหรือพันธสัญญาระหว่างทुरโยธน์กับโทรณาจารย์ในที่สุด เหตุการณ์ตอนนี้ไม่ปรากฏในมหาภารตะ แต่เป็นส่วนที่กวีภาสะคิดจินตนาการขึ้นเอง ข้อตกลงหรือเงื่อนไข “ปัญจวาทระ” ที่ภาสะสร้างขึ้นนี้ ถือเป็นแก่นของเรื่องซึ่งมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับภาพลักษณ์ของตัวละครทुरโยธน์

ในตอนท้ายเรื่อง เมื่อเจ้าชายอุตรระนำสารจากยุธิษฐิระมาถวายทुरโยธน์ซึ่งแสดงว่าพวกปาณฑพปรากฏตัวภายในห้าราตรี แล้ว ทुरโยธน์แสดงความตั้งใจ จะรักษาสัจจะ และกตัญญูต่อครู แทนเลิกรักษาผลประโยชน์ของตน ทुरโยธน์กล่าวว่า

แน่อนอนข้าจะคืนราชสมบัติ
แก้พวกปาณฑพให้ดังเดิม
แม้ผู้คนทั้งหลายจะสูญสิ้นชีพไปแล้ว
แต่เมื่อความสัตย์ธำรงอยู่ ทุกสิ่งก็ยังคงอยู่⁸

การที่กวีให้ทुरโยธน์ตัดสินใจเลือกทำตามสัญญาที่ให้ไว้กับโทรณาจารย์เพื่อชี้ให้เห็นว่า แม้แต่สิ่งที่สละได้ยากคือดินแดนครึ่งหนึ่งของอาณาจักร ทुरโยธน์ก็สามารถสละได้เพื่อรักษาความถูกต้อง การเพิ่มเหตุการณ์ต่างๆ เหล่านี้เข้ามาในบทละครมีผลให้ภาพลักษณ์ของทुरโยธน์สูงส่งดีงาม

กวีภาสะนำเหตุการณ์ตอนนี้ในมหาภารตะมาแต่งใหม่เป็นบทละครปัญจวาทระ เพื่อแก้ไขภาพลักษณ์ในทางลบของตัวละครทुरโยธน์โดยมุ่งแสดงให้เห็นว่าทुरโยธน์เป็นเพียงมนุษยธรรมดาคนหนึ่งซึ่งมีทั้งข้อดีและข้อเสีย กระทำทั้งความดีและความชั่วตามเหตุปัจจัยในแต่ละสถานการณ์ซึ่งในเรื่องนี้กวีชี้ว่าเหตุปัจจัยที่ทำให้ความคิดของทुरโยธน์ไขว้เขว ไม่ดำรงอยู่ในครรลองธรรมก็คือคำแนะนำของศกุนิซึ่งเป็นบุคคลที่ทुरโยธน์เชื่อถือและไว้ใจ แต่ท้ายที่สุดทुरโยธน์ก็ตัดสินใจอย่างเป็นตัวของตัวเอง เลือกดำรงในธรรมโดยแสดงความตั้งใจว่าจะรักษาคำมั่นสัญญาที่ให้ไว้กับอาจารย์โทรณะโดยยกดินแดนครึ่งหนึ่งให้แก่ฝ่ายปาณฑพ

ในบทละครเรื่องนี้กวีภาสะสร้างตัวละครทुरโยธน์ให้เป็นคนดีแตกต่างจากในมหาภารตะดังจะเห็นได้จากบทสรรเสริญทुरโยธน์โดยตัวละครตัวอื่น เช่น โทรณาจารย์และภีষมะ และเห็นได้จากการกระทำของทुरโยธน์ เช่น การยกย่องบูชาครู การรักษาคำมั่นสัญญา เป็นต้น

⁸bāḍhaṁ dattaṁ mayā rājyaṁ pāṇḍvebhyo yathāpuraṁ |
mrte’pi hi narāḥ sarve satye tiṣṭhanti tiṣṭhati ||3.25||

ข้อเสียประการเดียวที่พบในตัวทุโรยณ์ก็คือการเชื่อถือและไว้วางใจบุคคลที่ไม่สมควรเชื่อถือและไว้วางใจอย่างศกุนิ

อุรุกังคะ (ūrubhaṅga)⁹

ในการเปลี่ยนแปลงเนื้อเรื่องเพื่อภาพลักษณ์ตัวละครนั้นจะเห็นว่า กวีต้องการล้างภาพลักษณ์ “ตัวร้าย” และสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้แก่ตัวละครทุโรยณ์โดยการปรับเปลี่ยนเนื้อเรื่องให้ทุโรยณ์ยอมรับและรู้สึกสำนึกในความผิดที่ตนกระทำผ่านมา รวมทั้งเสนอบางมุมที่น่าเห็นใจในชีวิตของทุโรยณ์ซึ่งไม่ปรากฏในมหาภารตะ การสร้างเรื่องให้ทุโรยณ์ยอมรับชะตากรรมและความพ่ายแพ้อย่างผู้สำนึกผิดทำให้ภาพลักษณ์ของทุโรยณ์เปลี่ยนจากตัวร้ายกลายเป็นภาพของปุณฺชนธรรมดาที่ดำเนินชีวิตผิดพลาดด้วยเหตุปัจจัยต่างๆที่สามารถยอมรับได้และได้รับความเห็นใจ การปรับเปลี่ยนเนื้อเรื่องเพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าว กวีใช้วิธี เปลี่ยนแปลงหลายลักษณะ ได้แก่ การตัดรายละเอียด และการเปลี่ยนแปลงรายละเอียด ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

ทุโรยณ์เป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญที่สุดตัวหนึ่งในเรื่องมหาภารตะ บทบาทและภาพลักษณ์ของทุโรยณ์ในมหาภารตะเป็นที่ประจักษ์ในฐานะตัวละครปรักษซึ่งมีลักษณะของ “ตัวร้าย” อย่างสมบูรณ์ คือเป็นตัวละครที่คิดผิดและทำผิดตั้งแต่ต้นจนกระทั่งจบเรื่อง และตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ในมหาภารตะกวีกำหนดฐานะตัวร้ายที่ร้ายกาจให้แก่ตัวละครทุโรยณ์ตั้งแต่แรกเกิด ดังจะเห็นได้จากการบรรยายถึงสภาพดินฟ้าอากาศที่แปรปรวนและการเกิดเหตุการณ์อัปมงคลหลายประการในวันที่ทุโรยณ์ประสูติ

ครั้นครบ 2 ปี นางคานธารีกีทำตามทีฤษีวยาสะได้สั่งไว้ ปรากฏว่าจากหม้อเนยใสใบแรกมีกุมารประสูติออกมาพร้อมกับส่งเสียงร้องเหมือนลา ทนได้นั้นลาทั่วประเทศ อีกทั้งสุนัขจิ้งจอก แร้ง และกาต่างก็ส่งเสียงรบกวนกันแข่งแซ่ ท้องฟ้ามีดเมิดไปทั่วทิศทั้งสี่ ลมแรงพัดกระโชกถี่ๆ เป็นระยะๆ ในป่าเกิดไฟไหม้ลุกลามอย่างโชติช่วง ยั งความประหลาดใจแก่ผู้ที่ได้พบเห็นเป็นอย่างยิ่ง กุมารองค์นี้คือทุโรยณ์ โอรสองค์ใหญ่ของท้าวธฤตราชภูร¹⁰

⁹ การศึกษาเรื่องอุรุกังคะในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้ฉบับของ K.P.A. Menon, **Complete Plays of Bhāsa**, Vol.1 (Delhi : Nag Publishers,n.d.)

¹⁰ กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, ผู้แปล, **มหากาพย์มหาภารตะ** (กรุงเทพฯ : มุลนิธิเสถียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2525), 24.

ตามพรศนะของกวีสันสกฤต ธรรมชาติมีลักษณะเป็นวัฏฏะเช่นเดียวกับชีวิตมนุษย์ คือเริ่มต้นจากการเกิดและดำเนินไปสู่ความสูญสลาย กวีจึงมองว่าธรรมชาติมีชีวิต มีการรับรู้ มีอารมณ์ความรู้สึกไม่ต่างจากมนุษย์ พรศนะดังกล่าวทำให้กวีมองเห็นความเชื่อมโยงของธรรมชาติในหลายมิติ และใช้ธรรมชาติเพื่อสื่อความหมายสำคัญหลายประการทั้งในทางที่ดีและไม่ดี จากข้อความที่ยกมาข้างต้น การที่กวีกำหนดให้ธรรมชาติแปรปรวนทั้งท้องฟ้า ลม ไฟ ตลอดจนกำหนดให้สัตว์ 4 ชนิด คือ สุนัขจิ้งจอก แร้ง กา และลา ซึ่งชาวอินเดียถือเป็นสัตว์อัปมงคล “ส่งเสียงรบกวนกันซึ่งกันและกัน” ในเวลาที่ทुरโยธน์ ประสูติเป็นการบอกให้ผู้อ่านทราบถึงความสำคัญของทुरโยธน์ในฐานะศัตรูสำคัญของตัวละครเอก

ทुरโยธน์ดำรงฐานะและดำเนินบทบาทศัตรูที่น่ากลัวของ กษัตริย์ปาณฑพอย่างคงเส้นคงวาตลอดมา ดังจะเห็นว่าเหตุการณ์ร้ายแรงที่เกิดขึ้นกับชีวิตของกษัตริย์ปาณฑพล้วนมีทुरโยธน์เป็นผู้บงการทั้งสิ้น เมื่อครั้งที่กษัตริย์ปาณฑพและเกาฬยั้งเยาว์วัย ทुरโยธน์วางแผนกับน้องๆจับกุมมะถ่วงน้ำจนกุมมะเกือบตาย เมื่อพวกปาณฑพและนางกุนตี เข้าป่า ทुरโยธน์ ศกุนิ ภรรยา ทูหศา สัน และพวกเกาฬส่งทหารไปเผากะท่อมที่พวกปาณฑพและนางกุนตีอาศัย แต่โชคดีที่พวกปาณฑพใช้อุบายซ่อนแผนจึงรอดตาย เมื่อฝ่ายปาณฑพสร้างเมืองอินทปรัสถ์ ทुरโยธน์และพวกแก๊งทำพนันสกกาและใช้กลโกงเอาชนะจนฝ่ายปาณฑพต้องเสียทรัพย์จนหมดตัวแล ะถูกเนรเทศจากเมืองนานถึง 13 ปี และเมื่อฝ่ายทुरโยธน์ชนะก็ไม่ละโอกาสที่จะแสดงการดูถูก ดูหมิ่นศักดิ์ศรีของพวกปาณฑพและขยาต่อหน้าธารกำนัล ความขัดแย้งบาดหมางระหว่างสองตระกูลดำเนินต่อเนื่องเป็นเวลายาวนานโดยมีทुरโยธน์เป็นผู้บงการทั้งต่อหน้าและลับหลัง จนในที่สุดความขัดแย้งระหว่างญาติสนิทสองตระกูลลุกลามจนเกิดเป็นมหาสงครามที่นำความหายนะมาสู่บ้านเมืองและกองทัพนับไม่ถ้วน

หลังจากที่ความทะเลาะเถียงและความถือดีของทुरโยธน์ทำลายชีวิตผู้คนมากมาย ทั้งโอรส พี่น้อง ญาติสนิท ครูบาอาจารย์ ทหาร กองทัพ ประชาชน และสรรพสัตว์ทั่วทุกหนทุกแห่ง รวมทั้งทำลายตัวเองจนทำให้ทुरโยธน์อยู่ในสภาพ โดดเดี่ยวและสูญเสียทุกสิ่ง กวีผู้แต่งมหาภารตะยังซ้ำเติมและประณามตัวละครตัวนี้ด้วยการให้ตัวละครหลบหนีจากสมรภูมิไปซ่อนตัวอยู่ในทะเลสาบ จนกระทั่งถูกกุมมะตะโกนท้าทายด้วยถ้อยคำดูถูกอย่างรุนแรงจึงยอมออกจากที่ซ่อน มาดวลคทากับกุมมะและถูกกุมมะฟาดที่ขาทั้งสองจนไม่สามารถยืนได้ และถูกกุมมะปล่อยให้ตายไปเองในที่สุด

กวีภาสะหยิบยกเหตุการณ์ตอนทुरโยธน์ต่อสู้กับภีมะจนถึงทुरโยธน์สวรรคตมา ประพันธ์เป็นบทละครเรื่องอุรุगङ्คะโดย ละเหตุการณ์ทुरโยธน์หนีจากสมรภูมิไปซ่อนตัวอยู่ใน ทะเลสาบ และ สร้างตัวละครทुरโยธน์ให้แตกต่างจากในมหาภารตะอย่างชัดเจน ในมหาภารตะ แม้ว่าทुरโยธน์จะอยู่ในสภาพบอบช้ำ บาดเจ็บสาหัสทั้งกายและใจจากการสูญเสียญาติพี่น้องและ กองทัพ ถูกซ้ำเติมด้วยถ้อยคำดูถูกของภีมะและยุधिษฐิระ และถูกฟาดด้วยคทาของภีมะ แต่ ทुरโยธน์ไม่เคยหยุดความทะเยอทะยานหรือสำนึกในความผิดของตน ยังคงดื้อดึงและปรารถนาจะ เอาชนะพวกปาณฑพจนลมหายใจสุดท้าย จะเห็นว่าเมื่อกฤปะ กฤตวรมัน และอัสวธามา มาพบ ทुरโยธน์บาดเจ็บสาหัสอยู่ริมทะเลสาบ และทูลให้ทुरโยธน์ทราบถึงแผนการที่จะเผาค่ายของพวกเขา ปาณฑพในเวลากลางคืน ทुरโยธน์ซึ่งมีอาการสาหัสจนแทบจะสิ้นใจก็กลับมีกำลังใจและเริ่ม คาดหวังถึงชัยชนะอีก และในวาระสุดท้ายก่อนสวรรคต ในขณะที่สติเริ่มเลือนลอย คำกราบทูล สุดท้ายของอัสวธามาเกี่ยวกับความสำเร็จในการบุกสังหารกองทัพของฝ่ายปาณฑพก็เป็นสิ่งที่ ช่วยตึงสติของทुरโยธน์กลับมาอีกครั้งก่อนจะจากไปด้วยความอิมเอมพระทัย

บทบาทของทुरโยธน์ในมหาภารตะสิ้นสุดลงเมื่อทुरโยธน์สวรรคต จะเห็นว่าตลอดชีวิต ของทुरโยธน์ทำเรื่องผิดพลาดหลายเรื่องโดยไม่มีโอกาสได้แก้ไขหรือแม้แต่สำนึกในความผิดของ ตนแม้แต่เรื่องเดียว ชีวิตที่โดดเด่นของทुरโยธน์ทั้งในฐานะพระโอรสองค์โตแห่งพระราชารุท ราชกุมาร รัชทายาทแห่งหัสตินาปุระ ศิษย์เอกของพลราม และจอมทัพผู้มีกองกำลังสิบเอ็ด อักษะहिณีในปกครองจึงปราศจากแก่นสาร และไม่ได้สร้างประโยชน์ใดๆทั้งต่อตนเองและผู้อื่น อย่างแท้จริง อีกทั้งยังเป็นผู้ทำลายวงศ์ตระกูล ทำลายชีวิตของญาติพี่น้อง เพื่อน ครูบาอาจารย์ ทหาร และประชาชนนับไม่ถ้วน และเป็นสาเหตุของสงครามที่สร้างความหายนะอย่างใหญ่หลวง

อาจเป็นเพราะเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้เมื่อกวีภาสะนำเหตุการณ์ตอนนี้มาแต่งใหม่ เป็นบทละคร กวีจึงปรับเปลี่ยนเนื้อเรื่องโดยให้ทुरโยธน์มีโอกาสสำนึกในความผิดที่ตนกระทำ จะ เห็นว่าการบรรยายสภาพ เจ็บหนักและการปางตายของทुरโยธน์หลังจากถูกภีมะฟาดอย่างแรง จนขาหักและนอนรอความตายเป็นภาพที่ไม่แตกต่างกันนักระหว่างมหาภารตะกับบทละคร แต่สิ่งที่ กวีตั้งใจให้แตกต่างอย่างที่สุดก็คือความรู้สึกของทुरโยธน์ในเวลานั้น ในมหาภารตะ ทुरโยธน์จม อยู่กับความแค้นที่ทวีขึ้นทุก ขณะ แต่ในบทละคร เมื่อทुरโยธน์ถูกภีมะใช้กลโกงเอาชนะ พลราม เป็นผู้ที่แสดงความเจ็บแค้นและปรารถนาจะแก้แค้นให้ทुरโยธน์เพื่อสั่งสอนภีมะผู้เป็นศิษย์ ด้วย ฝีมือของพลรามผู้เป็นครูสอนคนทำให้แก่ทั้งภีมะและทुरโยธน์ยอมเป็นที่ประจักษ์ว่าสามารถปราบ ภีมะได้อย่างแน่นอน แต่ทुरโยธน์กลับขอร้องพลรามไม่ให้ทำร้ายภีมะโดยให้เหตุผลว่าภีมะเพียงทำ ตามคำสาบานเมื่อครั้งที่ชายาถูกพวกทुरโยธน์หมิ่นเกียรติ คำสนทนาระหว่างทुरโยธน์กับพลราม

และคำถามที่ทุโรยน์ถามพลรามว่า “ท่านคิดว่าข้าถูกโกงอย่างนั้นหรือ ... ข้าถูกโกงโดยกิมเสนหรือ”¹¹ แสดงให้เห็นว่าทุโรยน์กำลังใคร่ครวญถึงความถูกต้องและความเป็นธรรมในการต่อสู้ และมีความเห็นว่าการกระทำของกิมเจะไม่อาจถือได้ว่าเป็นการโกง

ทุโรยน์สั่งทุรัชย์ให้เคารพและเชื่อฟังกษัตริย์ปาณฑพ นางกุนตี นางเทราปที และนางสุภัทรา และให้ประกอบพิธีเรียกชื่อทุโรยน์เพื่ออุทิศส่วนกุศลร่วมกับกษัตริย์ปาณฑพ

ทุโรยน์ : เจ้าต้องเชื่อฟังปาณฑพเหมือนเชื่อฟังข้า ทำตามคำสั่งของมารดา นี่แนโอรสข้า เลิกเสียใจ แล้วจดจำบิดาของเจ้า - ทุโรยน์แห่งความเป็นเลิศที่รุ่งโรจน์และหัวใจที่ไหม้ด้วย ความภูมิใจ ล้มลงในการศึกให้กับศัตรูผู้เท่าเทียม และจงจับแขนอันทรงพลัง ของยุธิษฐิระ แล้วร่วมกับโอรสแห่งปาณฑพทำพิธีเรียกชื่อข้า¹²

คำพูดของทุโรยน์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่าทุโรยน์ไม่ได้ผูกใจเจ็บแค้นพวกปาณฑพอีกต่อไปซึ่งน่าจะเป็นเพราะทุโรยน์สำนึกได้ว่า เหตุที่ตนได้รับชะตากรรมเช่นนี้ก็เนื่องมาจากความ ทะเยอทะยานของตนเอง ดังที่กล่าวกับอัครธามายอย่างผู้สำนึกผิดว่า

... กษัตริย์มีศักดิ์ศรีเป็นร่างกาย และด้วยเหตุนี้ข้าจึงยอมรับสงคราม ดูก่อนบุตรพระ อาจารย์ เมื่อครั้งเล่นพนันกัน ผมของเทราปทีถูกดึงกระชากอย่างไรด้วยมือข้า และอภิมันยู ผู้เยาว์วัยถูกสังหารอย่างไร และพวกปาณฑพต้องอยู่ในป่าท่ามกลางสัตว์ วิร่ายอย่างไร สิ่ง เหล่านี้เล็กน้อยนักที่เหล่าขุนศึกปาณฑพทำกับข้า¹³

เมื่ออัครธามัน กราบทูล ทุโรยน์ ว่าจะเผาค่ายของ พวกปาณฑพ ในเวลากลางคืน ทุโรยน์ไม่มีท่าทางกระตือรือร้นหรือยินดีที่จะได้แก้แค้นพวกปาณฑพอย่างในมหาภารตะ แต่กลับ

¹¹vañcita iti maṃ bhavān manyate |...kiṃ cāhaṃ bhīmasenena vañcitaḥ |

¹²ahamiva pāṇḍvāḥ śuśrūṣayitavyāḥ, tatrābhavatyāścambāyāḥ kuntyā nideśo vartayitavyaḥ | abhimanyorjananī draupadī cobhe mātṛvatpūjayitavye | paśya putra !

ślāghyaśīrabhimānadīptahadayo duryodhano me pitā
tulyenābhimukham raṇe hata iti tvam śokamevaṃ tyaja |
sprṣtvā caiva yudhiṣṭhirasya vipulaṃ kṣaumāpasavyaṃ bhujaṃ
deyaṃ pāṇḍusutaistvayā mama samam nāmāvasāne jalaṃ ||53||

¹³...mānaśarīrā rājānaḥ| mānārthameva mayā nigraho grhītaḥ | paśya guruputra !
yatkrṣṭā karanigrahāñcitakacā dyūte tadā draupadī
yadbālo’pi hatastadā raṇamukhe putro’bhimanyuḥ punaḥ |
akṣavyājajitā vanaṃ vanamṛgairyatpāṇḍvāḥ saṃśritā
nanvalpaṃ mayi taiḥ kṛtaṃ vimṛśa bho ! darpāhataṃ dīkṣitaiḥ ||63||

ห้ามปรามและเตือนอัศวามันให้ยุติความแค้น “...บุตรแห่งพระอาจารย์ ปลดสายธนูของท่านเสียเถิด”¹⁴

ในมหาภารตะ นอกจากทुरโยธน์จะไม่เคยสำนึกผิดแล้ว ทुरโยธน์ยังเป็นกษัตริย์ที่ถูกกัมมะประณามอย่างรุนแรงว่า “ไร้เกียรติ” เพราะหนีจากสมรภูมิจากชอนตัวในทะเลสาบ ซึ่งเท่ากับไม่ปฏิบัติหน้าที่ของกษัตริย์ เมื่อกวีภาสณะนำเนื้อเรื่อง จากมหาภารตะมาแต่งใหม่เป็นบทละครอุรูกังคะ กวีภาสณะไม่กล่าวถึงเหตุการณ์ ตอนนี้ และยังสร้างตัวละครทुरโยธน์ให้เป็นกษัตริย์ที่มีความมุ่งมั่นในการทำหน้าที่ตามบรรณของตนอย่างดี ต่างจากมหาภารตะ อีกด้วย ดังจะเห็นว่าในการต่อสู้ด้วยคทา ระหว่างทुरโยธน์กับกัมมะ ทुरโยธน์เป็นรองกัมมะอย่างมากในด้านพลังกำลัง แต่ทुरโยธน์ก็ต่อสู้กับกัมมะอย่างกล้าหาญและอดทน ดังที่ทหารคนแรกบรรยายว่า “นี่คือจักรพรรดิ ณ ดินแดนแห่งความกล้าหาญ เครื่องประดับศีรษะของพระองค์ส่องประกายด้วยเพชรพลอย ด้วยความภาคภูมิใจและเกียรติยศ ด้วยบารมี และ ความทรหด...”¹⁵ และเมื่อทुरโยธน์พ่ายแพ้ต่อกลโกงของกัมมะก็มิได้แสดงอาการคร่ำครวญอย่างคนอ่อนแอแต่กลับตรัสปลอบชวยว่า

เราทำหน้าที่เสียสละตามที่กล่าวไว้ตามคัมภีร์และสนับสนุนญาติพี่น้อง ช่วยอนุชาทั้งร้อย
พิชิตศัตรู ผู้ได้ปกครองมิเคยถูกลอกหลวง จงคิดถึงความรุ่งโรจน์ของข้าด้วยความ
ภูมิใจเถิด ภรรยาของนักรบจงอย่าร้องไห้¹⁶

เห็นได้ว่าในบทละครเรื่องอุรูกังคะ กวีภาสณะไม่ได้เสนอภาพทुरโยธน์ในฐานะ “ตัวร้าย” แต่ได้นำเสนอในลักษณะที่ไม่แตกต่างจากวีรบุรุษคนหนึ่ง กวีแสดงให้เห็นว่าแม้ทुरโยธน์จะเป็นฝ่ายอธรรมแต่เมื่อสำนึกผิด และยอมรับความผิดพลาดของตนก็เป็นบุคคลที่ยังมีคุณความดีและสมควรให้อภัย

¹⁴ ...dhanumuñcatu bhavān ||61||

¹⁵ evaṃ mahārājāḥ,
vīryālayo vividharalavicitramauli-
ryukto'bhīmānavinayadyutisāhsaiśca |
...||22||

¹⁶ vedoktairvividhairmakhairabhimatairīṣṭi dhṛtā bāndhavāḥ
śatrūṇāmupari sthitaṃ priyaśataṃ na vyamśitāḥ sāmśritāḥ |
yuddhe' śādaśavāhinīnṛpatathaḥ saṃtāpitā nigrahe
mānaṃ mānini ! vīkṣya me na hi rudantyevaṃvidhānāṃ striyaḥ ||52||

กรรมภาวะ (karṇabhāra)¹⁷

เหตุการณ์สำคัญที่กวีภาสะนำมาเป็นต้นแบบของบทละครเรื่องนี้ ได้แก่ เหตุการณ์ตอนกรรมะเรียนวิชา ในบรพที่ 12 ศานติบรพ และเหตุการณ์ตอนกรรมะบริจาคเสื้อเกราะและต่างหู ในบรพที่ 3 วนบรพ เหตุการณ์ตอนกรรมะเรียนวิชา ในศานติบรพ กล่าวถึงกรรมะในวัยศึกษา เคยขอเรียนวิชาจากโอรณาจารย์แต่ถูกปฏิเสธเพราะไม่ใช่วรรณะกษัตริย์ กรรมะจึงเดินทางไปฝากตัวเป็นศิษย์ของปรศุรามโดยหลอกลวงปรศุรามว่าตนเป็นพราหมณ์ ปรศุรามจึงยอมรับกรรมะเป็นศิษย์ ในระหว่างที่กรรมะศึกษาอยู่กับปรศุราม กรรมะเคยฆ่าแม่โคของพราหมณ์คนหนึ่งด้วยความพลั้งเผลอ แม้ว่ากรรมะจะพยายามขอภัยพราหมณ์และจะขอชดใช้ด้วยแม่โคตัวใหม่ พราหมณ์ผู้นั้นก็ไม่คลายความโกรธ และไม่ยอมรับการชดใช้ รวมทั้งได้สาปแช่งกรรมะอย่างรุนแรงให้ล้มรตศีกจมนโคลนขณะต่อสู้ กับศัตรู และให้ถูกศัตรูทำให้หมดสติและถูกตัดศีรษะด้วยอานาตบะ กรรมะไม่ได้เล่าเหตุการณ์นี้ให้ผู้ใดฟัง ต่อมาเมื่อกรรมะติดตามอาจารย์เข้าป่าเพื่อหาผลอาหาร ขณะที่อาจารย์หลับบนตักของเขา เขาถูกแมลงตัวหนึ่งกัดที่โคนขา แต่ด้วยความเกรงใจอาจารย์จึงอดทนให้แมลงกัดจนเล็ก อดเปียกชุ่มและเปื้อนอาจารย์ เมื่อพราหมณ์ปรศุรามตื่นก็ทราบความจริงว่ากรรมะไม่ใช่พราหมณ์แต่เป็นกษัตริย์จึงสาปแช่งกรรมะให้อาวุธสิ้นพละนุภาพเมื่อต้องการใช้ หลังจากสาปแช่งแล้ว ปรศุรามก็ขับไล่กรรมะออกจากสำนักเรียน ส่วนเหตุการณ์ตอนกรรมะบริจาคเสื้อเกราะและต่างหู ในวนบรพ เริ่มตั้งแต่สุรยเทพ มาเตือนกรรมะให้รู้ตัวว่าพระอินทร์กำลังจะมาขอ เสื้อเกราะและต่างหู จากกรรมะ แต่กรรมะไม่ใส่ใจคำเตือนของสุรยเทพ โดยให้เหตุผลว่าเขาพร้อมที่จะให้ทุกอย่างแก่พระอินทร์หากจะทำให้ชื่อเสียงของเขาจรรยา เพราะชื่อเสียงเกียรติยศเป็นสิ่งสำคัญเหนือกว่าสิ่งทั้งปวง พระอินทร์แปลงเป็นพราหมณ์มาขอบริจาคเสื้อเกราะจากกรรมะ กรรมะตัดเสื้อเกราะให้พระอินทร์โดยขอหอก วิเศษที่มีอานุภาพร้ายแรง เป็นการแลกเปลี่ยน พระอินทร์ยอมรับข้อเสนอของกรรมะ ทันทีที่กรรมะตัดเสื้อเกราะจากร่าง เหล่าเทวดาทั้งหลายก็โปรยดอกไม้และส่งเสียงสรรเสริญกรรมะ

ในการนำเสนอเรื่องจากมหาภารตะมาแต่ใหม่เป็นบทละครเรื่องกรรมะภาวะ กวีปรับเปลี่ยนเนื้อเรื่องหลายตอนทั้งในลักษณะการตัดรายละเอียด การเปลี่ยนแปลงรายละเอียด และการเพิ่มรายละเอียด โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ไขภาพลักษณ์ของตัวละครเอกคือกรรมะ

ในบทละคร กวีเปิดตัวกรรมะโดยให้ทหารเป็นผู้บรรยายภาพกรรมะว่า

¹⁷ คำแปลบทละครเรื่องกรรมะภาวะในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้ฉบับแปลของสุชัย ประเสริฐวรวิจิ . บทละครเรื่องกรรมะภาวะ. นิตยสารไทย-ภารต (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.).

ราชาภรณ์นั้น ผู้มีความฉลาด ผู้สดใสด้วยความสง่างามอันยิ่งยวด ผู้เป็นเลิศใน
สมรภูมิและในด้านความกล้าหาญ ในขณะนี้ (เข้าสู่สมรภูมิ) ด้วยความโศกเศร้า เหมือน
ดวงอาทิตย์ที่มีแสงตามธรรมชาติถูกบดบังด้วยกลุ่มเมฆ เมื่อฤดูร้อนมาถึง (1.4)¹⁸

คำบรรยายของทหารสอดคล้องกับถ้อยคำที่ภรรยาระวากับตนเองว่า

ในเวลาแห่งการรบ ความท้อแท้สิ้นหวังกำลังเกิดขึ้นในจิตใจของข้าที่เคยมีความกล้า
หาญดั่งยมราชยามพิโรธ (1.6)¹⁹

จากคำบรรยายของทหารและคำปรารภของภรรยาทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพภรรยานี้
ในฐานะนักรบผู้กล้าหาญซึ่งเคยเข้าสู่สมรภูมิรบด้วยใจฮึกเหิม “ดั่งยมราชยามพิโรธ” แต่ปัจจุบันอยู่ใน
ภาวะโศกเศร้าและท้อแท้สิ้นหวัง เนื่องจากเหตุผลที่ภรรยาอธิบายกับศัลยະต่อมาว่า “อัสตร
ศาสตร์ (วิชายิงและพุ่งอาวุธ) ที่ข้าได้ร่ำเรียนมา เป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์เสียแล้ว และข้ายังเป็นผู้ถูก
ห้ามด้วยคำพูดของมารดาอีกด้วย (1.8)”²⁰ หมายถึง อาวุธและวิชาที่ภรรยาได้ร่ำเรียนมาสิ้นพล
านุภาพทั้งหมดตามคำสาปแช่งของปรัศูรามผู้เป็นอาจารย์ และภรรยาถูกมารดาคือนางกุนตีขอร้อง
ไม่ให้สังหารกษัตริย์ปาณฑพซึ่งเป็นอนุชาอีกด้วย

ภรรยาพยายามกล้ำกลืนและ กลบเกลื่อนความรู้สึกโศกเศร้าและท้อแท้สิ้นหวังด้วย
การเล่าเรื่องของตนให้ศัลยະผู้เป็นสวามีฟัง เรื่องที่ภรรยาเล่ามีเพียง “ข้าเกิดจากนางกุนตีก่อน แต่
เป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า เป็นบุตรของนางราธา พวกลูกของราชาปาณฑุเหล่านั้นที่มียุธิษฐิระเป็นต้น
ที่แท้ก็คือน้องของข้า (1.8)”²¹ และเรื่องที่ภรรยาหลอกพราหมณ์ปรัศูรามจนถึงพราหมณ์ปรัศูราม
ทราบความจริงและสาปแช่งให้อาวุธของภรรยาสิ้นพลานุภาพเท่านั้น แต่ไม่กล่าวถึงเรื่องภรรยา
ฆ่าแม่โคของพราหมณ์ เหตุที่กวีไม่กล่าวถึงเรื่องนี้น่าจะเป็นเพราะการฆ่าแม่โคถือเป็นบาปหนัก
ตามความเชื่อของสังคม ฮินดู การที่ภรรยาฆ่าแม่โคไม่ว่าจะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตามย่อมทำให้
ภาพลักษณ์ของภรรยาเป็นภาพในทางลบ ดังนั้นเพื่อให้ภาพลักษณ์ของภรรยาดีขึ้น กวีจึงไม่
นำเหตุการณ์ดังกล่าวมาใส่ไว้ในบทละคร

¹⁸ วรรณภาระ 1.4.

¹⁹ วรรณภาระ 1.6.

²⁰ วรรณภาระ 1.8.

²¹ วรรณภาระ 1.8.

กวีสร้างตัวละครกรรณะให้เป็นคนอหังการ และถือดี แม้ว่าจะอยู่ในภาวะเศร้าโศก และสิ้นหวัง แต่ความห้าวหาญ ถือดี และความอหังการอันเป็นลักษณะนิสัยก็ยังคงปรากฏชัดเจนในทุกถ้อยคำของกรรณะ

พระราชาทรงหลายผู้ได้มาถึง (สมรภูมิ) และได้เป็นเป้าลูกศรของข้า อย่าได้รอดชีวิตไปเลย ถ้าธนุชย (อรชุน) ผู้นั้น ถูกเห็นโดยข้าแล้ว สิ่งที่น่าพึงพอใจสำหรับพวก กูจะถูกระทำให้ (โดยข้า) ณ เบื้องหน้ากระบวนทัพ (1.5)²²

...เมื่อจับกุมธรรมราชา (ยุธิษฐิร) ผู้อุดมด้วยคุณะแห่งคุณทั้งหลายที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว และ ทำให้อรชุนล้มลงไปแล้วด้วยอำนาจของลูกศรที่ยอดเยียมของข้า ข้าจะทำให้ (สมรภูมิ) เป็นที่ที่จะเข้าไปได้อย่างสบาย เหมือนดังป่าที่มีราชสีห์ถูกฆ่าแล้ว (1.14)²³

กรรณะเป็นคนอหังการและถือตนว่าเป็นคนมีฝีมือและได้รับการยกย่องจากผู้คนและ กษัตริย์ทั้งหลาย แต่ขณะเดียวกันกรรณะก็เป็นผู้ที่ให้ความเคารพนบนอบต่อกบวชและ พรหมณาจารย์ เห็นได้จากคำพูดของกรรณะต่อไปนี้

วันนี้ข้าพเจ้าผู้ได้บร รลถึงการยอมรับนับถือในบรรดาผู้ประสบความสำเร็จในโลก , ผู้มี ดอกบัวคือเท้าถูกทำให้แพรวพราวแล้ว ด้วยมณีบนมงกุฏของพระราชายุ่งใหญ่ทั้งหลาย แต่ได้เป็นผู้มีศรัทธาถูกทำให้บริสุทธิ์แล้ว ด้วยฝุ่นละอองจากเท้าของพรหมณผู้สูงส่ง ข้าพเจ้าผู้นี้คือกรรณะ ขอทำความเคารพต่อท่านผู้สูงส่ง (1.16)²⁴

เมื่อกรรณะได้พบพรหมณชราผู้มาขอรับบริจาค "ทานที่ยิ่งใหญ่" กรรณะไม่ทราบฐานะที่แท้จริงของพรหมณชราว่าเป็นพระอินทร์ซึ่งแปลงมาเพื่อขอเลื้อเกวาระและต่างหูของตน กรรณะจึงเสนอจะบริจาคทรัพย์ที่มีค่าอย่างเลิศแก่พรหมณแต่พรหมณปฏิเสธ ในตอนนี กวีเพิ่มบทสนทนาระหว่างกรรณะกับพรหมณ รายละเอียดที่เพิ่มเข้ามาล้วนเน้นถึงความเป็นเลิศของทรัพย์ที่กรรณะเสนอแก่พรหมณ เช่น

กรรณะ – ข้าพเจ้าจะให้สิ่งซึ่งเป็นทานที่ยิ่งใหญ่แก่ท่าน โปรดฟังเรื่องสมบัติของข้าพเจ้าเกิด ท่านพรหมณผู้ประเสริฐ ! ข้าพเจ้าให้จำนวนหนึ่งพันของโควัยรุ่นที่เป็นมงคล , ที่มีเขาหุ้มด้วยทองคำ, ที่หลังสายธารของน้ำนมที่เหมือนน้ำอมฤตที่มีคุณอันประเสริฐยิ่ง , ที่ตามมา

²²กรรณการะ 1.5.

²³กรรณการะ 1.14.

²⁴กรรณการะ 1.16.

ด้วยลูกวัวทั้งหลายที่อิม , ที่ควรปรารถนาโดยผู้ขออย่างยิ่งที่จะเป็นสิ่งที่พึงพอใจแก่ท่าน
(1.18)

พระอินทร์ – จำนวนหนึ่งพันของโคหรือ ข้าพเจ้าดีมนมเพียงชั่วครู่เดียว ข้าพเจ้าไม่ต้องการ
กรรมะ ! ข้าพเจ้าไม่ต้องการ

กรรมะ – ท่านที่เคารพไม่ต้องการหรือ ถ้าเช่นนั้นโปรดฟังสิ่งนี้เถิด

ข้าพเจ้าจะให้แก่ท่านซึ่งจำนวนหลายพันของม้าทั้งหลายซึ่งมีคุณสมบัติที่ดี ซึ่งเกิดใน
ตระกูลกัมโพธิ์ที่ได้รับความนิยมยกย่อง ซึ่งเป็นที่โปรดปรานของพระราชาทั้งหมด ซึ่งมี
ความเร็วเหมือนลม ซึ่งเสมอด้วยม้าของพระอาทิตย์ ซึ่งเป็นเครื่องมือนำไปสู่ราชบัลลังก์ ซึ่ง
มีภาระหน้าที่ที่สูงส่งที่ได้พบเห็นกันมาแล้วในการรบ (1.19)

พระอินทร์ – ม้าหรือ ข้าพเจ้าขี้อย่างเดียว ข้าพเจ้าไม่ต้องการ กรรมะ ! ข้าพเจ้าไม่
ต้องการ

...

กรรมะ – ถ้าเช่นนั้นข้าพเจ้าจะให้ศรัทธาของข้าพเจ้า

พระอินทร์ – พระเจ้าช่วย ! พระเจ้าช่วย !

...(1.21)²⁵

การเน้นความเป็นเลิศของทรัพย์ที่กรรมะเสนอจะบริจาคแก่พราหมณ์ในเหตุการณ์
ตอนนี้เพื่อแสดงถึงความตั้งใจของกรรมะที่จะมอบสิ่งที่ดีที่ สุดแก่พราหมณ์ สิ่งที่กรรมะปรารถนา
จะให้แก่พราหมณ์ล้วนเป็นสิ่งมีค่าอย่างเลิศทั้งสิ้น เมื่อยังไม่มีสิ่งใดเป็นที่ต้องใจของพราหมณ์
กรรมะก็ถึงกับเสนอว่าจะให้ศรัทธาของตนเอง และในที่สุดกรรมะก็เสนอว่าจะให้เสื่อเกวราะ
ประจำตัวแก่พราหมณ์พร้อมด้วยต่างหู

เสื่อเกวราะนี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับร่างกายเลยทีเดียว เป็นสิ่งที่คุ้มครองร่างกายของ
ข้าพเจ้า ไม่อาจที่จะถูกทำลายได้ แม้โดยเทวดาและอสูรทั้งหลายผู้เฝ้ายามพร้อมด้วยอาวุธ
ทั้งหลาย แม้กระนั้นถ้าเป็นสิ่งที่จะทำให้ท่านพอใจ ก็จะถูกมอบให้ (แก่ท่าน) โดยข้าพเจ้า
ด้วยความยินดี พร้อมด้วยคุณพล (ต่างหู) ทั้งคู่ (1.21)²⁶

²⁵กรรมะ 1.18-1.21.

²⁶กรรมะ 1.21.

การเพิ่มรายละเอียดเกี่ยวกับทรัพย์สินที่ภรรยาจะมอบแก่พราหมณ์ในตอนนี้อาจมีความสำคัญที่กวีต้องการเสนอไม่ได้อยู่ที่ความเป็นเลิศหรือราคาของวัตถุเพียงอย่างเดียว แต่กวีเลือกใช้วัตถุเพื่อสื่อถึงความตั้งใจของผู้ให้ ซึ่งไม่ได้คำนึงถึงแม้แต่ชีวิตของตน คุณสมบัติหรือน้ำใสใจจริงของภรรยาเป็นสิ่งมีค่าที่แท้จริงที่กวีต้องการให้ผู้อ่านมองเห็น

เหตุการณ์ตอนนี้ในบทละครต่างจากในมหากาพย์คือ ในมหากาพย์ ภรรยาได้รับคำเตือนจากสุรยเทพมาก่อนแล้วให้ระวังพระอินทร์จะแปลงเป็นพราหมณ์มาขอเสื่อเกวazeและต่างหู ทำให้ภรรยาทราบล่วงหน้าว่าพราหมณ์ชราคือพระอินทร์แปลง ภรรยา มอบเสื่อเกวazeและต่างหูให้พระอินทร์โดยขอแลกเปลี่ยนกับหอกพิเศษ พระอินทร์ต้องการเสื่อเกวazeและต่างหูของภรรยาเพื่อช่วยอรชุนจึงตกลงยอมประทานหอกพิเศษแก่ภรรยา ดังนั้นในมหากาพย์การมอบเสื่อเกวazeและต่างหูให้แก่พระอินทร์จึงมีลักษณะเป็นการแลกเปลี่ยนมากกว่าการให้ แต่ในบทละคร ไม่มีการกล่าวถึงสุรยเทพ ภรรยาไม่ได้รับคำเตือนล่วงหน้าเกี่ยวกับพระอินทร์ทำให้ไม่ทราบฐานะที่แท้จริงของพราหมณ์ชรา ภรรยาบริจาคเสื่อเกวazeและต่างหูแก่พระอินทร์โดยไม่มีข้อแลกเปลี่ยน และเป็นการให้ทั้งที่รู้ตัวดีว่าสรรพาวุธและวิชาของตนสิ้นพลาญภาพแล้วตามคำสาปแช่งของอาจารย์ ดังนั้นภรรยาทราบดีว่าสิ่งเดียวที่เป็นเครื่องคุ้มภัยและสามารถต่อชีวิตให้ตนเองได้ก็คือเสื่อเกวazeที่ติดตัวมาแต่กำเนิด และเมื่อใดที่สูญเสียเครื่องคุ้มภัยสุดท้ายนี้ ชีวิตของตนก็ย่อมดับสูญ ญตามไปด้วย แต่ภรรยาก็มิได้หวั่นไหว ยังคงยืนยันที่จะมอบ "ทานที่ยิ่งใหญ่" แก่พราหมณ์แม้ว่าทานนั้นอาจหมายถึงชีวิตของตนเองก็ตาม ภรรยายืนยันกับศัลยะว่า

เนื่องจากการหมุนไปของกาลเวลา การศึกษาเล่าเรียนย่อมถึงซึ่งความเสื่อม ต้นไม้ทั้งหลายที่มีรากถูกยึดไว้อย่างดี ย่อมโค่น และน้ำที่มีอยู่ในสระ ย่อมเหือดแห้ง (แต่ผลบุญแห่ง) ทานและยัญบูชาย่อมสถิตอยู่อย่างไรร้อยอย่างนั้น (1.22)²⁷

ภรรยาในบทละครเป็นคนที่มีความเชื่อมั่นในการกระทำของตนอย่างสูง แม้จะเริ่มระแวงว่าการมาขอพราหมณ์ชราผู้ขอบริจาคเสื่อเกวazeและต่างหู "...เป็นอุบาย ของ กฤชณ ผู้ข้าของในการขอลงน่านปการ" ²⁸ หรือเมื่อศัลยะกล่าวกับภรรยาอย่างมั่นใจว่าภรรยาถูกพระอินทร์ลวงเอาเสื่อเกวazeและต่างหู ภรรยาก็ไม่ได้แสดงความเสียใจ ไม่หวั่นไหว และไม่เสียใจกับการตัดสินใจของตนเองแม้แต่น้อย ภรรยายืนยันอย่างมั่นใจว่าตนทำสิ่งที่ถูกต้องแล้ว

ศัลยะ – โอ พระราชาแห่งอังคะ ท่านถูกลวงแล้วแน่แท้

²⁷ ภรรณภาระ 1.22.

²⁸ ภรรณภาระ 1.22.

กรรมะ – โดยใคร ?

ศัลยะ – โดยพระอินทร์

กรรมะ – ไม่ใช่แน่นอน พระอินทร์นั้นแหละถูกข้าพเจ้าลงแล้วโดยแท้ เพราะว่า

ปากศาสน (พระอินทร์) ผู้ถูกเลี้ยงดูด้วยเครื่องสังเวทในพิธีบูชาญจำนวนมาโดยผู้มี
กำเนิดสองครั้งทั้งหลาย (กษัตริย์, พราหมณ์, ไวศย) ผู้มีอรหุณเป็นสหาย ผู้พิฆาตหมู่มาร
ทั้งหลาย ผู้มีนิ้วมือสากเพราะการลูบช้างของเทวดา (ไอราวต) เป็นผู้มีความต้องการถูก
สร้างแล้ว โดยข้าพเจ้า (ถูกข้าพเจ้าทำให้เป็นชอทาน) แล้วโดยแท้ (1.23)²⁹

กล่าวได้ว่าในบทละครกรรมภาว ะ กรรมะเป็นผู้ให้ที่ยิ่งใหญ่เพราะให้อย่างจริงใจ
ตั้งใจ และให้โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน ดังจะเห็นว่าเมื่อเทวทูตนำหอกวิมลมาจากพระอินทร์มา
ประทานให้กรรมะเพราะ “พระอินทร์ เป็นผู้มีความเสียใจที่เกิดขึ้นแล้วเนื่องจากการรับเอาเสีย
เคราะห์และกมลไป”³⁰ กรรมะกลับปฏิเสธที่จะรับหอกวิเศษของพระอินทร์ “เซอะ ! ข้าพเจ้าไม่
รับ (สิ่งหนึ่งสิ่งใด) เมื่อข้าพเจ้าให้สิ่งหนึ่งสิ่งใดไปแล้ว”³¹ แต่ในที่สุดกรรมะจำใจยอมรับหอกนั้นไว้
เพราะเทวทูตขอร้องกรรมะให้เห็นแก่ “คำพูดของพราหมณ์”³² ซึ่งเป็นสิ่งที่กรรมะ “ไม่เคยละเมิด
มาก่อน”³³ เหตุการณ์ตอนนี้ต่างจาก กมหาภารตะคือ ในมหาภารตะ กรรมะเป็นฝ่ายเสนอข้อ
แลกเปลี่ยนกับพระอินทร์โดยกรรมะยอมมอบเสียเคราะห์และต่างหูให้พระอินทร์เพื่อแลกกับหอก
วิเศษ ดังนั้นเมื่อพระอินทร์ประทานหอกวิเศษ กรรมะจึงรับหอกวิเศษไว้ด้วยความยินดี

เห็นได้ชัดว่าภาพของกรรมะตามจินตนาการของกวีภาสะเป็นภาพของวีรบุรุษผู้
องอาจทั้งด้านการรบและการเสียสละโดยไม่หวังผลตอบแทน (ทานวีระ) กรรมะเป็นนักรบที่
แม้จะเกิดความรู้สึกท้อแท้เมื่ออาวุธและสรรพวิชาของตนไร้ผลแต่กรรมะไม่ยอมแพ้ต่อชะตากรรม
ยังคงยืนยันจะเข้าสู่สมรภูมิเพื่อทำหน้าที่ของตน และแม้จะถูกพระอินทร์ลงเอาเสีย
เคราะห์และต่างหูซึ่งเป็นเสมือนชีวิตของตน กรรมะก็ยังเชื่อมั่นว่าตนได้ทำสิ่งที่ถูกต้องแล้วและไม่เสียใจ ภาพ
ของกรรมะในบทละครเรื่องนี้แม้จะไม่ใช่วรรณกรรมที่ตีพิมพ์พร้อมสมบูรณ์ทุกด้านอย่างมนุษย์ใน
อุดมคติแต่ก็เป็นภาพของวีรบุรุษผู้องอาจและน่ายกย่อง

²⁹กรรมภาว ะ 1.23.

³⁰กรรมภาว ะ 1.24.

³¹กรรมภาว ะ 1.24.

³²กรรมภาว ะ 1.24.

³³กรรมภาว ะ 1.24.

ประเด็นที่น่าพิจารณา คือ มีการเปลี่ยนมุมมองจากมุมมองของพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้เล่าเรื่องในมหาภารตะมาเป็นมุมมองใหม่ของกวี วรรณคดีต่างๆเกี่ยวกับตัวละคร เดิมเป็นวรรณคดีของพราหมณ์ เช่น การมองว่าภรรยานี้ไม่ได้อยู่ในวรรณคดีหรือภรรยานี้และทูลโยธนีเป็นตัวละครฝ่ายอธรรม เป็นต้น แต่เมื่อ กวีเลือกตัวละครสองตัวนี้มาพิจารณาในมุมมองใหม่ การตัดสินความถูกผิดจึงแตกต่างไปจากเดิมที่ปรากฏในมหาภารตะอย่างชัดเจน

จากการวิเคราะห์การสร้างภาพลักษณ์ของตัวละครสองตัวคือ ทูลโยธนีในบทละครเรื่องปัญจวาทะและอุรุวงศ์ และภรรยานี้ในบทละครเรื่องภรรยานี้ ทำให้เห็นว่าชีวิตคนมีหลายแง่มุม การกระทำของคนขึ้นกับเหตุปัจจัยในแต่ละสถานการณ์ บางครั้งทำความดี บางครั้งทำความชั่วปะปนกันไป คนเราจึงมีทั้งแง่ดีและแง่ร้าย และแม้แต่ตัวละครฝ่ายอธรรมก็ยังมีดีในบางแง่มุม การที่กวีนำเรื่องของบุรพกวีมาแต่งใหม่ โดยแก้ไขภาพลักษณ์ของตัวละครบางตัวจึงเป็นการมองตัวละคร ตัวเดิมในแง่มุมที่แตกต่างจากเดิม ทำให้เนื้อหาเดิมมีลักษณะเป็นเรื่องใหม่ขึ้นมาได้

นอกจากนั้นยังปรากฏชัดเจนว่า การนำเรื่องเก่ามาสร้างเป็นกาวะเรื่องใหม่ ทั้งการสร้างใหม่เพื่อให้เกิดรสและการสร้างใหม่เพื่อภาพลักษณ์ใหม่ดังที่วิเคราะห์ไว้ แล้วนั้นจะประสบความสำเร็จได้ต้องขึ้นอยู่กับประติภาคือพลังจินตนาการและศักดิ์คือความสามารถของกวี โดยเฉพาะความสามารถในการสรรคำ ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างในเรื่องมัธยมวยาโยคะซึ่ง มีการกล่าวถึงรูปลักษณ์ของขมโหมตกหลายครั้งผ่านคำพูดของตัวละครอื่น เช่น

ชายชรา : โอ้ ! นี่ใครใคร ผมปลิวสะบัดดูแสงยามเช้า ตาสีเหลืองแวววาวในป่าตาที่
โปน กับสร้อยทองบนคอที่ดูราวกับฟ้าแลบ เป็นภาพแห่งผู้ทำลายที่พร้อมจะบดขี้
(1.4)³⁴

³⁴brāhmaṇaḥ : bhoh ko nu khalveṣaḥ |
taruṇaravikaraprakīrṇakeśo
bhrukuṭijjvalapiṅgalāyālākṣaḥ |
sataḍidiva ghaṇaḥ sakaṇṭhasūtro
yuganidhane pratimākṛtirharasya ||1.4||

บุตรชายคนโต : โอ้ ท่านบิดา ผู้นี้คือใคร ดวงตาราวกับดาวเคราะห์ คู่กับอกกว้างกำยำ
เสื้อผ่าจากไหมสีเหลือง ตัวดำมืดตัดกับฟันขาวยื่น ช่างคล้ายกับพายุเมฆที่ปิดบังพระจันทร์
(1.5)³⁵

...

ภีมะ : ใครหนอในปานี้ ช่างขัดจังหวะการออกกำลังกายโดยเรียกชื่อข้า คนกลาง คนกลาง
ข้าต้องไปดู (ก้าวไปแล้วมองดูรอบๆ) โอ ตรงนี้เอง เจ้าหนุ่มรูปงาม หน้าและกรามราชสีห์
ดวงตาแวววาว เสียงนุ่มลึก คิ้วสีน้ำตาล จมูกเหยี่ยว และกรามของพญาช้าง ผมปลิวสะบัด
หน้าอกกว้างแต่เรียวดูสลายฟ้า ก้าวเท้าราวกระติ่ง แขนยาว ไหล่แข็งแรงด้วยพลังกำลัง
ต้องเป็นบุตรแห่งวีรบุรุษของโลกที่เกิดจากนางปิศาจ (1.26)³⁶

จากข้อความที่ยก มาข้างต้น กวีมีการสรรคำ ซึ่งได้แก่การใช้สำนวนโวหาร (ukti) เห็นได้จากการเปรียบเทียบในข้อความ “taruṇaravikaraprakīrṇakeśo” (ผมปลิวสะบัดดูแสงยามเช้า) “sataḍidiva ghanah sakaṇṭhasūtro” (สร้อยทองบนคอที่ดูราวกับฟ้าแลบ) “grahayugalanibhākṣaḥ” (ดวงตาราวกับดาวเคราะห์) และ “timiranivahavarṇaḥ pāṇḍrodghattadaṃṣṭro” (ตัวดำมืดตัดกับฟันขาวยื่น ช่างคล้ายกับพายุเมฆที่ปิดบังพระจันทร์) กวีเลือกใช้คำ ที่เหมาะสมเจาะ (paripāka) เห็นได้จาก เป็นคำในกลุ่มเดียวกัน เช่น taruṇaravikara (แสงยามเช้า) taḍid (ฟ้าแลบ) graha (ดาวเคราะห์) jalagarbho līyamānendulekhaḥ (เมฆที่ปิดบังพระจันทร์) เพื่ออธิบายส่วนต่างๆของร่างกายของตัวละครอย่างเหมาะสม นอกจากนี้กวียัง เรียบเรียง (ghaṭana) หรือบรรยายลักษณะของตัวละครอย่างเป็นลำดับ ทำให้เห็นภาพ ชัดเจนว่า “เจ้าหนุ่มรูปงาม หน้าและกรามราชสีห์ ดวงตาแวววาว เสียงนุ่มลึก คิ้วสีน้ำตาล จมูกเหยี่ยว และกรามของพญาช้าง ผมปลิวสะบัด หน้าอกกว้าง

³⁵prathamah : bhostāta ! ko nu khalveṣaḥ |
grahayugalanibhākṣaḥ pīnavistīrṇavakṣāḥ
kanakakapilakeśaḥ pīnakauśeyavāsāḥ |
timiranivahavarṇaḥ pāṇḍrodghattadaṃṣṭro
nava iva jalagarbho līyamānendulekhaḥ ||1.5||

³⁶Bhīṣma : bhoḥ | ko nu khalvetasminvanāntare mama vyāyāma vighnam utpādya
madhyama iti māṃ śabdāpayati | bhavatu paśyāmastāvat | (parikramyāvalokya savismayaṃ)
aho darśnīyo'yaṃ puruṣaḥ | ayaṃ hi,
simhāśyaḥ siṃsdaṃṣṭro madhunibhanayanaḥ snigdha gambhīra kaṇṭho
babhrubhūḥ śyenānāso dviradapatihanurḍipataviśiṣṭakeśaḥ |
vyūḍhorā vajramadhyo gajavṛṣabha gati lambapīnāṃ sabāhuḥ
suvyaktaṃ rākṣasījo vipulabalayulo lokavīrasya putraḥ ||1.26||

แต่เรียวดูจสายฟ้า ก้าวเท้าราวกระหิง แขนยาว ไหล่แข็งแรงด้วยพลังกำลัง ต้องเป็นบุตรแห่ง
วีรบุรุษของโลกที่เกิดจากนางปิศาจ ”

กล่าวได้ว่าวรรณคดีสันสกฤตประเภทกาพย์ที่สร้างสรรค์ขึ้นใหม่จากมหากาพย์ต่าง
เพื่อสร้างรสนิยมดีและเพื่อภาพลักษณ์ตัวละครดังที่ได้วิเคราะห์มานี้ทำให้เห็นความสามารถ
ของกวีสันสกฤตในการใช้ประติมาและศักรา และทำให้เข้าใจแนวคิดเรื่องความคิด สร้างสรรค์ตาม
ทฤษฎีของนักวรรณคดีสันสกฤตได้ดี

บทที่ 6

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

บทสรุป

ตามทฤษฎีของนักวรรณคดีสันสกฤต กวีคือบุคคลสำคัญเพราะเป็นผู้มีจินตนาการ และมีความสามารถพิเศษจึงได้สร้างสรรค์ผลงานที่ทรงคุณค่าไว้ให้สืบทอดมาถึงคนรุ่นหลัง ดังปรากฏเป็นขนบวรรณคดีว่าในวรรณคดีเรื่องต่างๆ เช่น บทละครหรือมหากาพย์ จะมามีคำสรรเสริญบุรพกวีอยู่อย่างเด่นชัด นักวรรณคดีสันสกฤตถือว่า ความคิดสร้างสรรค์ (originality) อาจหมายถึงการสร้าง เรื่องขึ้นใหม่ ให้แปลกใหม่ไปจากเรื่องที่มีอยู่เดิม หรืออาจหมายถึงการนำเรื่องเก่ามาสร้างใหม่ก็ได้ การนำเรื่องเก่ามาสร้างใหม่ โดยอาจใช้เนื้อหาจากผลงานของบุรพกวีนั้น นักวรรณคดีสันสกฤตถือว่าไม่ได้ทำให้คุณค่าของผลงานด้อยลง แต่เป็นการเปิดโอกาสให้กวีรุ่นหลังได้แสดงฝีมือในการประพันธ์ ด้วยเหตุนี้ในขนบการสร้างวรรณคดีของกวีสันสกฤตจึง มีวรรณคดีจำนวนมาก ที่สร้างขึ้นจากงานของบุรพกวี การสร้างสรรค์งานในลักษณะเช่นนี้ นักวรรณคดีสันสกฤตมีความเห็นว่าเป็นเพราะกวีต้องการให้ผู้อ่านได้รับสออย่างรวดเร็วเนื่องจากการนำ เนื้อเรื่องและตัวละครที่ผู้อ่านคุ้นเคยดีแล้วมาสร้างใหม่ กวีสามารถเข้าสู่เนื้อหาที่ต้องการได้ทันทีโดยไม่ต้องใช้เวลาในการเกริ่นนำเพื่อให้ผู้อ่านรู้จักหรือทำความเข้าใจ กับตัวละคร อีกทั้งการอ้างเรื่องโบราณทำให้เรื่องน่าเชื่อถือและมีความสมจริงซึ่งเอื้อให้ผู้อ่านรับสอได้อย่างเต็มที่

วรรณคดีมหากาพย์เรื่องเอกคือ มหาภารตะประกอบขึ้นจากชุดของเรื่องเล่า ที่เป็นเรื่องแทรกจำนวนมาก เรื่องแทรกส่วนใหญ่มีความสมบูรณ์ในตัว สามารถแยกออกต่างหากได้โดยไม่มีผลกระทบต่อเนื้อเรื่องโดยรวม เรื่องแทรกเหล่านี้ทำให้มหาภารตะกลายเป็นเรื่องเล่าขนาดใหญ่ที่มีองค์ประกอบและโครงสร้างซับซ้อน มีเนื้อเรื่องยาว และจากการที่มหาภารตะ มีอนุภาคต่างๆ ที่ทำให้เนื้อเรื่องสนุกและให้ข้อคิดแก่ผู้อ่าน อีกทั้งมีกลวิธีการเล่า เรื่องที่น่าสนใจ มหาภารตะจึงเป็นเสมือนชุมทรัพย์ทางวรรณคดีของชาวอินเดียและเป็นแรงบันดาลใจให้กวีรุ่นหลังนำเนื้อหาและแนวคิดไปสร้างสรรค์เป็นวรรณ คดีกาพย์เรื่องใหม่อย่างหลากหลายซึ่งมีทั้งที่เป็นมหากาพย์และบทละคร

จากการศึกษาภาวะ 9 เรื่องพบว่า ในการนำเรื่องมหากาพย์มาสร้างใหม่ กวีมีวัตถุประสงค์สำคัญ 2 ประการคือ เพื่อสร้างวรรณคดีและเพื่อภาพลักษณ์ตัวละคร ในการนำเรื่องเก่ามาสร้างใหม่เพื่อให้เกิดวรรณคดีนั้น กวีน่าจะมีความคิดว่า ผู้อ่านมีความคุ้นเคยและรู้ภูมิหลังของตัวละครที่ปรากฏในเรื่องเก่าอยู่แล้วเป็นอย่างดี กวีจึงไม่ต้องใช้เวลาในการทำให้ผู้อ่านรู้จักและเข้าใจตัวละคร ในเรื่องที่สร้างใหม่อีก นอกจากนั้น การอ้างเรื่องโบราณ ก็ทำให้นเนื้อเรื่องมีความสมจริงซึ่งเชื่อให้ผู้อ่านสามารถรับรสได้อย่างเต็มที่

ส่วนการนำเรื่อง เก่ามาสร้างใหม่เพื่อภาพลักษณ์ตัวละครนี้ นกนิยมนำตัวละครที่มีบทบาทไม่มากนักมาทำให้มีบทบาทมากขึ้น และตัวละครบางตัวในเรื่องเดิมที่มีภาพลักษณ์ในทางลบ เมื่อนำเรื่องมาแต่งใหม่กวี มักแก้ไขภาพลักษณ์ของตัวละครให้ดีขึ้น ทำให้เห็นว่า ชีวิตคนมีหลายแง่มุม แม้แต่ตัวละครฝ่ายธรรมก็ยังมีความดีงามในบางแง่มุมให้พิจารณา อย่างไรก็ตาม การนำเรื่องเก่ามาสร้างสรรคใหม่จะเกิดผลงานที่ทรงคุณค่าได้ก็ต่อเมื่อกวีเป็นผู้มีประติมาคือพลังจินตนาการ และศักดิ์คือความสามารถ โดยเฉพาะศักดิ์ในการสรรคำซึ่งได้แก่สำนวนโวหาร คำที่เหมาะสมเจาะ การถกทอ และการเรียบเรียง เรื่องที่ประพันธ์นั้นก็จะเป็นเรื่องใหม่ขึ้นมาได้

การศึกษานี้ทำให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของเรื่องมหากาพย์ซึ่งเป็นวรรณคดีต้นแบบ และทำให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของวรรณคดีกาพย์สมัยหลังที่เป็นงานสร้างสรรค์ตลอดจนทำให้เข้าใจขนบนิยมในการประพันธ์และทรรศนะเกี่ยวกับความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดีสันสกฤตซึ่งอาจนำไปศึกษาเปรียบเทียบกับวรรณคดีตะวันออกชาติอื่นได้

ข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง"ขนบการประพันธ์และทรรศนะเรื่องความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดีสันสกฤต : ศึกษาเปรียบเทียบจากวรรณคดีมหากาพย์กับวรรณคดีกาพย์" นี้ศึกษาโดยยกเรื่องมหากาพย์มาเป็นกรณีศึกษาเท่านั้น ควรมีการศึกษาจากมหากาพย์ของสันสกฤตอีกเรื่องหนึ่งคือเรื่องรามายณะ เพื่อให้เห็นขนบการประพันธ์วรรณคดีสันสกฤตในกรณีที่สร้างสรรค์จากวรรณคดีมหากาพย์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, ผู้แปล. **มหากาพย์มหาภารตะ**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเสถียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2525.

กุสุมา รัชมณี . **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**, พิมพ์ครั้งที่ 2.

กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.

_____. “ห้าสิบปีของวรรณกรรมไทย.” ใน **กุสุมา รัชมณี** 60. 104-125. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2547. (พิมพ์ในวาระเกษียณอายุราชการของศาสตราจารย์ ดร.กุสุมา รัชมณี สิงหาคม 2547)

_____. **นิทานอุทาหรณ์ในวรรณคดีสันสกฤต**. นครปฐม : ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525.

_____. “ได้อะไรจากการศึกษานิทาน.” ใน **ปกรณ์นิทาน**. 187-200. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2547.

_____. “ร้อยกรองกับสิ่งที่เป็นตัวแปร” ใน **วรรณสารวิจัย**. 51-68. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2547.

_____. **สันสกฤตวิจารณ์**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2547.

กุสุมา รัชมณี และคณะ **ศักดิ์ศรีและความอับอายในวรรณกรรมไทย** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2550.

จำลอง สารพัดนึก. **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต**. ม.ป.ท., 2530.

นภาพร อัสวราชกุล. “การศึกษาเรื่องมหาภารตะที่ปรากฏในวรรณคดีไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531.

นักศึกษาปริญญาโท สาขาวิชาภาษาสันสกฤต, ผู้แปล. **บทละครเรื่องศกุนตลาของมหากวีกาลิทาส**. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2540 (เอกสารอัดสำเนา).

ประคอง นิมนานเหมินทร์. “การสดุดีวีรกษัตริย์ในมหากาพย์เรื่องท้าวบาเจือง,” ใน **วรรณกรรม – ศิลปะ สดุดี**. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2538.

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต**. นครปฐม : ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2545.

ศักดิ์ศรี แย้มนาคดา. “มหากาพย์” เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง “มหากาพย์มหากาพย์ : ความสัมพันธ์ที่มีต่อวัฒนธรรมไทย ครั้งที่ 2” จัดโดยคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและชมรมบาลีสันสกฤต, 20-21 พฤศจิกายน 2543, ศิราพร ณ ถลาง. **ทฤษฎีคติชนวิทยา : วิทยาการในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน**. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.

สมปอง มุทิโต, พระมหา. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. กรุงเทพมหานคร : ชมรมนิรุกติศึกษา วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, ม.ป.ป.

สำเนียง เลื่อนไธ. (ผู้แปลและเรียบเรียง). **มหากาพย์พุทธจริต**. กรุงเทพฯ : ศูนย์สันสกฤตศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.

สุชัย ประเสริฐวรวิจิ. บทละครเรื่องกรุณการ. **นิตยสารไทย-ภารต** ม.ป.ท. : ม.ป.ป.

สุมาลี ลิ้มประเสริฐ. “การศึกษาเรื่องอวทาน-กัลปดาของเกษเมนทระ : ความสัมพันธ์ของเรื่องสุธน-กนิกรกับวรรณคดีไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤตบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550.

อิรวดี ไตลังคะ. **ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์, 2546.

ภาษาอังกฤษ

Amarasimha. **Amarakoṣaḥ**. Varanasi : Caukhambha, 1998

Bhattacharyya, Birendra Kumar. “Introduction” in **A Critical Inventory of Rāmāyaṇa Studies in The World**, vol.1. ixx-lxxv. New Delhi : Sahitya Akademi, 1991.

Brockington, John. **The Sanskrit Epics**. n.p. : Brill, 1998.

Buitenen, J.A.B. Van. trans and ed., **The Mahabharata : The Book of the Beginning** (Chicago : The University of Chicago Press, 1973), xlii.

Devadhar, C.R., ed., **Raghuvajśa**. Delhi : Motilal Banarsidass Publishers PVT.LTD., 1993.

_____. **Works of Kalidasa**. Delhi : Motilal Banarasidass, 1981.

Ganguli, Kisari Mohan. trans. **The Mahabharata**, [Online], accessed 5 September 2008. Available from <http://www.sacred-texts.com/hin/maha/index.htm>.

- Hiltebeitel, Alf. "Not Without Subtales : Telling Laws and Truths in The Sanskrit Epics." **Journal of Indian Philosophy** 33 (2005) : 455-511.
- _____. **Rethinking the Mahabharata : A Reader's Guide to the Education of the Dharma King**. Chicago and London : The University of Chicago Press, n.d.).
- Ingalls, Daneil H.H., trans. **An Anthology of Sanskrit Court Poetry**. Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 1963.
- _____. **The Dhvanyaloka of Anandavardhana With the Locana of Abhinavagupta**. Cambridge : Harvard University Press, 1990.
- Kale, M. R. **Kirātārajunīyam**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1983.
- _____. **Veṇisamhāra of Bhaṭṭa Nārāyaṇa**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1977.
- Keith, A. Berriedale. **A History of Sanskrit Literature**. Delhi : Oxford University Press, 1973.
- Krishnamachariar, M. **History of Classical Sanskrit Literature**. 3rd ed. Delhi : Motilal Banarsidass, 1974.
- Macdonell, Arthur A. **A History of Sanskrit Literature**. 2nded. Delhi : Motilal Banarsidass, 1971.
- Macdonell, Arthur Anthony and Kieth, Arthur Berriedale. **Vedic Index of Names and Subjects**, Vol.1. Delhi : Motilal Banarsidass, 1982.
- Mcgrath, Kevin. **The Sanskrit Hero : Karna in Epic Mahābhārata**. Leiden and Boston : Brill, 2004.
- Menon, K.P.A.. **Complete Plays of Bhāsa**. Vol.1. Delhi : Nag Publishers, n.d..
- Paniker, K. Ayyappa. **Indian Narratology**. New Delhi : Indira Gandhi National Centre For The Arts, 2003.
- Patil, N. B..**The Folklore in The Mahabharata**. Delhi : Ajanta Publications, 1983.
- Prince, Gerald. **Dictionary of Narratology**. n.p.: Scholar Press, 1988.
- Raghavan, V. **Sanskrit Literature**. Delhi : Government of India Press, 1961.
- Raja, C. Khunhan. **Survey of Sanskrit Literature**. Bombay : Bharatiya Vidya Bhavan, 1962.
- Rangacarya, Adya. **Drama in Sanskrit Literature**. 2nd ed., rev. Bombay : Popular Prakashan, 1967.
- Sankaran, A. **Some Aspects of Literary Criticism in Sanskrit**. New Delhi : Oriental Books Reprint Corporation, 1973.
- Sharma, Ram Karna. **Elements of Poetry in the Mahābhārata**. 2nd.ed. Delhi : Motilal Banarsidass, 1988.
- The Mahabharata**. 11 vols. Poona : The Bhandarkar Oriental Research Institute, 1974.
- The Valmiki Ramayana**. 7 vols. Baroda : University of Baroda Oriental Institute, 1960-1975.
- Thompson, Stith. **The Folktale**. London : University of California Press , Ltd, 1997.
- Tiwary, R.S.. **A Critical Approach to Classical Indian Poetics**. Vanarasi : Chaukhambha Orientalia, 1984.

- Vaidya, C. V.. **The Mahabharata : A Criticism**. Bombay : A.J.Combridge & Co.,1905.
- Warder, A.K. **Indian Kāvya Literature**. Vol.1, **Literary Criticism**. Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1989.
- _____. **Indian Kāvya Literature**. Vol.2, **The Origins and Formation of Classical Kāvya**. 2nd ed., rev. Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1992.
- _____. **Indian Kāvya Literature**. Vol.3, **The Early Medieval Period (Sūdraka to Viśākhadatta)**. 2nd ed., rev. Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1990.
- _____. **Indian Kāvya Literature**. Vol.4, **The Ways of Originality (Bāṇa to Dāmodaragupta)**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1983.
- _____. **Indian Kāvya Literature**. Vol.5, **The Bold Style (Śaktibhadra to Dhanapāla)**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1988.
- _____. **Indian Kāvya Literature**. Vol.6, **The Art of Storytelling**. Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1992.
- Winternitz, Maurice. **A History of Indian Literature**. Vol.1, **Introduction , Veda, National Epics, Purāṇas, and Tantras**. Translated by S. Ketkar. Newyork : Russell & Russell, 1972.
- _____. **A History of Indian Literature**. Vol.3, **Part One : Classical Sanskrit Literature, Part Two : Scientific Literature**. Translated by Subhadra Jha. Delhi : Motilal Banarasidass Publishers Private Limited, 1985.
- Woolner, A. C. and Sarup, Lakshman., trans. **Thirteen Plays of Bhāsa**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1985.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

อุปาทานะเรื่องที่ 1 ศกุนตลา-อุปาทานะ

ท้าวพยุษณ์แห่งหัตตินาปุระเสด็จไปล่าสัตว์แล้วล่องเข้าไปในเขตอาศรมของฤๅษีกัณณะ ขณะนั้นฤๅษี กัณณะไม่อยู่ พยุษณ์ได้พบนางศกุนตลาก็พอพระทัยในความงามของนาง และเมื่อได้ทราบความเป็นมาของนางว่านางเป็นธิดาของนางฟ้าเมณฑาซึ่งเกิดในป่าและฤๅษีกัณณะนำมาเลี้ยง เป็นลูกก็ได้พูดจาเกลี้ยกล่อมให้นางยอมเป็นชายาด้วยวิธีคนธรรพวิเวท นางศกุนตลา ถามพยุษณ์ถึงความถูกต้องของการแต่งงานแบบคนธรรพและสถานะของบุตรที่เกิดจากการแต่งงานแบบนี้ พยุษณ์ชี้แจงว่าการแต่งงานแบบคนธรรพเป็นวิธีหนึ่งที่เหมาะสมสำหรับกษัตริย์ และให้สัญญาว่าจะยกราชบัลลังก์ให้แก่บุตรชายของศกุนตลา พร้อมทั้งยืนยันว่าเมื่อกลับถึงเมืองจะส่งไพร่พลมารับนาง

เมื่อพยุษณ์กลับไปแล้วก็ไม่ได้ทำตามสัญญา นางศกุนตลาตั้งครุฑและให้กำเนิดบุตรชายที่อาศรมของฤๅษีกัณณะ จนกระทั่งกุมารอายุได้ 6 ขวบ ฤๅษีกัณณะจึงให้ศกุนตลาพร้อมด้วย กุมารไปเฝ้าพยุษณ์โดยมีศิษย์สองคนของฤๅษีกัณณะเดินทางไปด้วย เมื่อศกุนตลาพา โอรสไปเฝ้าพยุษณ์ ณ ท้องพระโรงเมืองหัตตินาปุระ นางได้เตือนพยุษณ์ให้ระลึกถึงสัญญาที่ได้ให้ไว้กับนางที่อาศรมของฤๅษีกัณณะ พยุษณ์ ทำเป็นจำ นางไม่ได้จึงปฏิเสธว่าไม่เคยมีความสัมพันธ์กับนาง มาก่อน ศกุนตลาทั้งเจ็บอาย เสรีโสภ และโ กรธแค้นจึงได้กล่าวบริภาษพยุษณ์อย่างยืดยาวว่าเปรียบเหมือนคนตำราหม ไม่ยอมรับสิ่งที่ตนได้กระทำลงไป ทั้งที่รู้แกล้งใจว่าความจริงเป็นอย่างไร และอย่าคิดว่าไม่มีใครล่วงรู้เพราะแท้จริงแล้ว พระเจ้าย่อมทรงรู้เห็นทุกอย่างและพระเจ้าจะไม่อวยพรแก่คนเช่นนั้นอย่างแน่นอน นอกจากนี้ศกุนตลา ยังชี้ให้เห็นความสำคัญของภรรยาและบุตรชายที่มีต่อสามีและบิดาตามลำดับ และลงท้ายว่าหากพยุษณ์ไม่ปวารณารับนางเป็นชายาก็ไม่เป็นไร แต่จะไม่รับเด็กเป็นบุตรไม่ได้ แต่พยุษณ์ก็ยังคงยืนยันกรานปฏิเสธและตื้อเถียงเรื่องกำเนิดของศกุนตลา อย่างไรก็ตามศกุนตลาได้ขอให้พยุษณ์รักษาคำสัตย์เพราะเป็นสิ่งประเสริฐสุด จากนั้นนางก็ออกไปจากราชสำนัก ทันใดนั้นมีเสียงสวรรค์บอกว่าศกุนตลาเป็นชายาของพยุษณ์ และบุตรของนางก็คือโอรสของพยุษณ์ พยุษณ์ดีพระทัยมาก ตรัสแก่บรรดาผู้ เข้าเฝ้าในท้องพระโรงซึ่งได้ยินเสียงสวรรค์ด้วยว่าเหตุที่พระองค์ไม่ยอมรับนางศกุนตลาแต่แรกนั้นก็เพราะเกรงประชาชนจะสงสัยในกำเนิดของเด็กว่าไม่บริสุทธิ์ จากนั้นพยุษณ์ก็นำศกุนตลาและโอรสเข้ามา และชี้แจงแก่นางว่าพระองค์ประสงค์จะให้ประชาชนยอมรับความบริสุทธิ์ของนางและยอมรับว่าความสัมพันธ์ระหว่างพระองค์ กับนางเป็นการแต่งงานที่ถูกต้อง และ กุมารซึ่งพระองค์จะแต่งตั้งเป็นรัชทายาทนั้นมีกำเนิดบริสุทธิ์ สำหรับคำพูดของศกุนตลาที่เนื่องมาจากความโกรธนั้น พระองค์ให้อภัยหมดสิ้น แล้วโปรดให้แต่งตั้งโอรสซึ่งประทานนามว่าพระภรตเป็นรัชทายาทต่อไป

อุปาทานะเรื่องที่ 2 ยยาติ-อุปาทานะ

ขณะที่หญิงสาวหลายคนกำลังเล่นน้ำอยู่ในทะเลสาบในสวนของคนธรรพ์ นามจิตรถ พระอินทร์ก็แปลงเป็นสายลมทำให้อารมณ์ของพวกนาง ปะปนกัน เหล่าหญิงสาวขึ้นจากน้ำและตรงมาสวมใส่อารมณ์ซึ่งปะปนกัน นางศารมิษฐา (Sarmiṣṭhā) ธิดาของวฤชปรวัน (Vṛṣaparvan) สวมใส่อารมณ์ของเทยานี (Devayānī) ได้อย่างพอเหมาะพอดีโดยไม่ ทราบว่าอารมณ์นั้นไม่ใช่ของตน เทยานีกับศารมิษฐาจึงเกิดมีปากเสียงกันอย่างรุนแรง นางศารมิษฐาได้กล่าวพาดพิงถึงบิดาของนางเทยานีว่าเป็นเพียงผู้ขับบทเพลงสรรเสริญผู้อื่น หรือเป็นเพียงผู้รับทานเท่านั้น เทยานีโกรธ มากจึงกระชากอารมณ์ของนางคืนมา นางศารมิษฐา จับนางเทยานีโยนลงในบ่อ แล้วกลับบ้าน ด้วยความเข้าใจ ว่านางเทยานีตายแล้ว ต่อมาพระราชายยาติ (Yayāti) โอรสของนहुषะ (Nahuṣa) เสด็จมาล่าสัตว์และมาถึงสถานที่ที่เทยานีถูกผลักตกลง ไปในบ่อ พระราชาทรงพบเทยานีซึ่งงัดขวานและสวาทโชติช่วงอยู่ในบ่อน้ำจึงทรงช่วยดึงนางขึ้นมาแล้วพระราชา ก็จากไป เทยานีเล่าเรื่องราวทั้งหมดให้ สุกระ (Sukra) ผู้เป็นบิดาฟัง บิดา จึงบอกว่า เทยานีไม่ใช่ธิดาของผู้ร้องขอทานหรือผู้รับทาน แต่เป็นธิดาของผู้ที่ไม่บูชาผู้ใด เป็นผู้ที่ทุกคนให้การเคารพบูชา ในที่สุดวฤชปรวันบิดาของศารมิษฐาถูกสุกระสั่งให้มาพบเทยานี เทยานีจึงบอกความประสงค์ของนางต่อวฤชปรวันว่านางต้องการให้ศารมิษฐาพร้อมนางกำนัลอีกหนึ่งพันคนคอยเฝ้าติดตามรับใช้นาง และต้องติดตามนางไปทุกหนทุกแห่ง ศารมิษฐาก็รับจะทำตามความประสงค์ของเทยานี

หลังจากผ่านพ้นไประยะหนึ่ง นางเทยานีพร้อมด้วยนางศารมิษฐาและนางกำนัลพันคนไปยังสถานที่เดิมอีกครั้งหนึ่งเพื่อสำราญ ขณะนั้นราชโอรสยยาติเสด็จมา ณ ที่นั้น ได้พบและพูดคุยกับนางเทยานีจนทราบว่านางเทยานีเป็นธิดาของท้าว สุกระราชาของเหล่าอสูร ส่วนนาง ศารมิษฐาเป็นธิดาอสูรวฤชปรวัน นางเทยานีได้กล่าวยกย่องราชายยาติ และยอมรับพระราชายยาติผู้เคยช่วยดึงนางขึ้นจากบ่อน้ำและได้สัมผัสมีอนางเป็นพระสวามี ฝ่ายสุกระก็ยินยอมยกนางเทยานีให้เป็นชายาของพระราชายยาติด้วยความยินดี

ต่อมายยาติลักลอบมีความสัมพันธ์กับนางศารมิษฐาโดยที่นางเทยานีไม่รู้เพราะนาง ศารมิษฐาโกหกว่านางตั้งครรภ์กับฤๅษีผู้ทรงธรรม ยยาติมีโอรสกับนางเทยานีสององค์ และมีโอรสกับนางศารมิษฐาสามองค์ องค์สุดท้ายนี้ชื่อว่าปุรุ (Puru) จนกระทั่งนางเทยานีได้พบโอรสทั้งสามของศารมิษฐา จึงทราบความจริง ว่าศารมิษฐา ลักลอบมีความสัมพันธ์กับพระสวามีของนาง นางต่อว่าศารมิษฐา และโกรธแค้นพระราชายยาติจึงกลับไปหาบิดาของนาง เมื่อ สุกระทราบว่ายยาติ

ไม่เชื่อสัจย์ต่อเทวยานี้ จึงสาปให้ยยาติสิ้นความเป็นหนุ่มและถึงความชราภาพในทันที แต่ ตามคำสาปให้โอกาส ยยาติสามารถแลกเปลี่ยนความชราภาพกับโอรสองค์ใดก็ได้ โดยมีเงื่อนไขว่า โอรสองค์นั้นจักได้เป็นผู้สืบทอดราชบัลลังก์ต่อจากพระองค์ อีกทั้งจะมีอายุยืนยาว มีชื่อเสียงเลื่องลือ และมีลูกหลานมากมาย ยยาติเรียกโอรสทั้งห้ามาถามทีละองค์ว่า จะมีใครยอมรับความชราแทนพระองค์ โอรสสี่องค์แรกปฏิเสธ แต่โอรสองค์สุดท้ายคือปุรุผู้มีจิตใจสูงส่งทรงยินยอมรับความชราแทนพระบิดา

อุปาขยานะเรื่องที่ 3 มหาภิชะ-อุปาขยานะ

พระราชามหาภิชะ (Mahābhīṣa) แห่งวงศ์อิกษวากุ ผู้เป็นราชาแห่งโลกทั้งปวงได้ ถือกำเนิดในสวรรค์เพราะอำนาจแห่งวาจาสุดท้ายที่ทรงยึดถืออย่างเคร่งครัด และผลแห่งการประกอบบุญพิธีอันได้แก่ พิธีฮิวเมธ 1,000 ครั้งและพิธีราชสุยะ 100 ครั้ง วันหนึ่งขณะที่ราชฤๅษี มหาภิชะและเทวดาทั้งหลายกำลังร่วมกันสวดสรรเสริญพระพรหมอยู่ ณ ที่ประชุมเทวดา พระนางคงคา ราชินีแห่งแม่น้ำได้เดินทางมาถึงที่ประชุม ทันใดนั้นสายลมได้พัดอาภรณ์ของนางเปิดออก เทวดาทั้งหมดต่างพากันก้มหน้า มีเพียงมหาภิชะองค์เดียวที่จ้องมองนางอย่างไม่ละสายตา พระพรหมจึงสาปให้มหาภิชะและนางคงคาลงมาเกิดในโลกมนุษย์โดย มหาภิชะจะต้องได้รับความเจ็บปวดทรมานเพราะนางซ้ำแล้วซ้ำอีก ต่อเมื่อมหาภิชะรู้สึกโกรธแค้นจึงจะพ้นคำสาป เมื่อถูกพระพรหมสาป มหาภิชะ ตั้งความปรารถนาจะเป็นโอรสของพระราชา ประตีปะ (Pratīpa) ผู้ยิ่งใหญ่ จากนั้นทั้งมหาภิชะและนางคงคาต่างแยกกันกลับไปยังที่อยู่ของตน ระหว่างทางคงคาได้พบกับเทวดาสุคนะซึ่งได้เล่าให้นางฟังด้วยอาการเศร้าโศกว่า ขณะที่ฤๅษีวสิษฐ (Vasiṣṭha) กำลังนั่งประกอบพิธีบูชาในเวลาสนธยา เทวดาสุคนะไม่ทันเห็นพระฤๅษีจึงได้ก้าวข้าม ไป พระฤๅษีโกรธมากจึงสาปให้ลงไปเกิดในโลกมนุษย์ เทวดาสุคนะได้อ้อนวอนคงคาเพื่อขอไปเกิดเป็นโอรสของนางกับราชาคนใด พระราชโอรสแห่งมหाराชา ประตีปะ และได้ขอคำมั่นจากคงคาว่าทันทีที่พระโอรสพ้นจาก ครรภ์ นางจะต้องโยน โอรสทิ้งลงในแม่น้ำเนื่องจากพวกตนไม่ปรารถนาจะดำรงชีวิตอยู่ในโลกมนุษย์ต่อไป อย่างไรก็ตามโอรสองค์ที่ 8 ของนางจะมีชีวิตรอด และเป็นผู้มีพลังกำลังมหาศาล แต่จะไม่มีบุตร

อุปาขยานะเรื่องที่ 4 อณิมาณทวยะ-อุปาขยานะ

ฤๅษีคนหนึ่งนามว่ามาณทวยะ (Māṇḍavya) เป็นผู้เคร่งครัดในการประกอบศาสนกิจและการบำเพ็ญเพียรด้วยการไม่พูดต่อเนืองมานานหลายปี วันหนึ่งมีโจร หนึ่งได้หอบสมบัติของพระราชชาติที่เพิ่งปล้นมาได้ วิ่งหนีราชบุรุษมาทางอาศรมของฤๅษีมาณทวยะ พวกโจรหนีเข้าไปในอาศรมและรีบซ่อนตัวก่อนที่ราชบุรุษจะตามมาพบ เหล่าราชบุรุษ ถามฤๅษีมาณทวยะ แต่ไม่ได้

คำตอบใดๆ จึงเข้าคั่น อาศรมและพบใจพร้อมทั้งของกลางอยู่ในอาศรม เหล่าราชบุรุษเข้าใจว่า ฤๅษีมาณทวยะมีส่วนเกี่ยวข้องกับพวกใจจึงจับฤๅษีพามาให้พระราชาสอบสวน พระราชาสั่งลง ทณฑ์ฤๅษีมาณทวยะฐานสมคบใจปล้นพระราชทรัพย์ ราชบุรุษมัด ฤๅษีไว้กับหลักโดยให้อุดอาหาร แม้เวลาจะผ่านไปนานแต่ด้วยอำนาจตะบะทำให้ฤๅษีมาณทวยะไม่ตาย ทั้งยังสามารถเชิญฤๅษีอื่นๆ มาหาตนในคุกหลวงได้ด้วย ราชบุรุษนำความไปทูลพระราชา พระราชาจึงเสด็จมายังคุกหลวง เพื่อขอร้องและปล่อยพระฤๅษีเป็นอิสระ รับสั่งให้ราชบุรุษถอด เครื่องจองจำฤๅษีออก แต่แม้ราช บุรุษจะพยายามเพียงใดก็ไม่อาจถอดออกได้ทั้งหมด ด้วยเหตุนี้ฤๅษี มาณทวยะจึงได้สมญาว่าอณิ มาณทวยะ หมายถึง มาณทวยะกับหลักผูกนักโทษ หลังจากได้รับการปล่อยตัวเป็นอิสระ ฤๅษี มาณทวยะได้ไปหาพระยมเพื่อถามถึงสาเหตุที่ทำให้ตนประสบความทุกข์ยากที่ผ่านมา พระยม กล่าวว่ ในวัยเด็ก ฤๅษี มาณทวยะได้แทงแมลงเล็กๆ ตัวหนึ่งที่เกาะอยู่บนปลายหญ้า บาปในครั้ง นั้นส่งผลให้พระฤๅษีต้องประสบความทุกข์อย่างสาหัสดังกล่าว เมื่อได้ฟังคำของพระยม ฤๅษี มาณทวยะโกรธมากและบอกกับพระยมว่า การกระทำผิดของเด็กที่มีอายุไม่ถึง 14 ปีไม่ถือเป็น บาป ส่วนบาปที่ร้ายแรงที่สุดก็คือการฆ่าพราหมณ์ซึ่ง เป็นบาปหนักยิ่งกว่าการฆ่าสิ่งมีชีวิตอื่นใด ในโลก ดังนั้นการที่พระยมตัดสินให้ฤๅษี มาณทวยะผู้เป็นพราหมณ์ต้องรับโทษดังกล่าว ฤๅษีจึงเห็น ว่าเป็นการกระทำที่รุนแรงเกินกว่าความผิด จึงสาปพระยมให้เกิดในวรรณะศูทรซึ่งก็คือวิหังแห่ง วงศ์กुरु ด้วยเหตุนี้วิหังจึงเป็นผู้ที่ตั้งมั่นในความเที่ยงธรรม รอบรู้ด้านการปกครอง และสิ่งที่เป็น ประโยชน์ เป็นผู้ปราศจากความโลภ ความโกรธ อีกทั้งมองการณ์ไกล และมีจิตใจสงบ เป็นผู้อุทิศ แล้วเพื่อความสุขแห่งวงศ์กुरु

อุปาขยานะเรื่องที่ 5 วยุษิตาสวะ-อุปาขยานะ

เมื่อครั้งโบราณกาล มหาราชผู้ให้กำเนิดวงศ์ปुरु พระนามว่า วยุษิตาสวะ (Vyusitāśva) ผู้ ดำรงพระองค์อยู่ในความสัตย์และศีลธรรม พระองค์มีมเหสีผู้งดงามและเป็นที่ยกย่องนามว่าภัทรา (Bhadrā) ธิดาแห่งกัษีวัต ทั้งสองพระองค์รักกันมากจนแทบจะไม่ทรงห่างกันเลย ต่อมา มหา ราชาสิ้นพระชนม์จากไปทั้งที่ยังไม่มีโอรส นางภัทราทรงโศกเศร้าอย่าง มาก วันหนึ่งนางคร่ำ ครวญถึงความทุกข์ของหญิงหม้าย ทรงรำพันถึงพระสวามีและปรารถนาจะ ตายตามไป แต่มีเสียง สวรรค์ห้ามไว้ และได้มอบทายาทให้นางถึง 7 องค์

อุปาขยานะเรื่องที่ 6 ตปตี-อุปาขยานะ

ตปตี (Tapatī) เป็นธิดาของเทพวิวัสวัต (Vivasvat) หรือสุรยเทพ เป็นน้องสาวของเทพสาวิ ตริ (Sāvitṛī) ความงามของนางตปตีเป็นที่กล่าวขานไปทั่วทั้งสามโลกว่าไม่มีหญิง ใดเสมอเหมือน

เมื่อถึงเวลาที่สมควรมีคู่ครอง เทพวิวิสวัตได้พิจารณาบุคคลที่จะเป็นสามีของตปตีอย่างพิถีพิถัน ในที่สุดก็ตกลงใจที่จะยกนางให้พระราชาสังวรณะ (Samvarana) ผู้ตั้งมั่นในศีลธรรม

ครั้งหนึ่งพระราชาสังวรณะเสด็จเข้าป่าเพื่อล่าสัตว์ ม้าของพระองค์เหนื่อยล้า หิว กระจาย และตายในที่สุด พระราชา จึงต้องเดินทางด้วยพระบาท พระองค์เสด็จไปอย่างไร้จุดหมาย ระหว่างทางทรงพบหญิงสาวที่มีความงามเหนือกว่าหญิงใดที่พระองค์เคยพบ จึงเสด็จตาม นางไป แต่ไม่นานหญิงสาวผู้นั้นก็หายไป ทำให้พระราชาสังวรณะท้อแท้จนพระสติเลือนลอยและลึ้มลง หญิงสาวปรากฏกายอีกครั้ง พระราชาได้ขอร้องนางแต่งงานตามแบบคนธรรมดา นางรับรักพระราชาสังวรณะว่าผู้ที่สามารถตัดสินใจเกี่ยวกับการแต่งงานของนางมีเพียงบิดาของนางเท่านั้น ก่อนจากไปได้ทูล พระราชาว่านางชื่อตปตี เป็นธิดาของเทพวิวิสวัต เป็นน้องสาวของเทพสวาทริ และขอให้พระราชานำเพ็ญตบะเพื่อให้บิดาของนางยินยอมยกนางให้ จากนั้นนางก็ลอยขึ้นสู่ท้องฟ้า

เมื่อพระราชาสังวรณะได้สติก็ทรงเริ่มต้นนมัสการและสวดสวดเทวทั้งกลางวันและกลางคืน จนกระทั่งวันที่ 12 ของการบำเพ็ญตบะ ฤๅษีลชิสฐ์ซึ่งรู้ด้วยอำนาจตบะว่าพระราชาสังวรณะกำลังจะสูญเสียการรับรู้ ฤๅษีจึงได้ไปเฝ้าเทพวิวิสวัตเพื่อทูลขอร้องนางตปตีไปเป็นมเหสีของพระราชาสังวรณะ วิวิสวัตเทพยดอมยกธิดาให้ ตามคำขอของฤๅษี ฤๅษีจึงพานางมาอยู่กับพระราชาสังวรณะในภพมนุษย์ พระราชาดีพระทัยมาก ประราธนาจะพักผ่อนให้สำราญพระทัยกับพระมเหสีตามลำพัง ณ เชิงเขา เป็นเวลา 12 ปี ระหว่างนั้นอาณาจักรของพระราชาสังวรณะเกิดภัยแล้งอย่างหนัก ผู้คนทิ้งบ้านเรือนและอพยพไปสู่ถิ่นอื่น อาณาจักรกลายเป็นดินแดนแห่งความตายที่เต็มไปด้วยวิญญาณ ฤๅษีลชิสฐ์ จึงกราบทูลให้พระราชาสังวรณะเสด็จกลับมาประทับในบ้านเมืองของพระองค์ บ้านเมืองก็กลับมามีความสุขอีกครั้งหนึ่ง เหล่าเทวดาได้บันดาลให้ฝนตกทำให้สามารถปลูกพืชได้ จากนั้น พระราชาและพระมเหสีได้ทำการบวงสรวงเป็นเวลา 12 ปีเช่นเดียวกับการบวงสรวงของพระอินทร์ กับนางศจี

อุปายานะเรื่องที่ 7 ฤๅษี-อุปายานะ

พระราชาสังวรณะผู้ยิ่งใหญ่นามกาธิ (Gadhi) เป็นโอรสของพระเจ้ากุศิกะ (Kusika) มีโอรสองค์หนึ่งคือวิศวามิตร ครั้งหนึ่งนานมาแล้ว ในขณะที่เจ้าชายวิศวามิตรออกล่าสัตว์ ทรงรู้สึกเหนื่อยอ่อนและกระหายน้ำ พระองค์และข้าราชบริพารได้เดินทางไปถึงที่พักของฤๅษีลชิสฐ์ผู้ให้การต้อนรับอาคันตุกะอย่างดีเลิศด้วยอาหาร น้ำ ผลไม้เลิศรสที่ได้จากการบันดาลของแม่วิวิเศษผู้สามารถให้ทุกสิ่งที่ปรารถนา เจ้าชายวิศวามิตรปรารถนาจะได้แม่โค นันทินี (Nandinī) จึงขอจากฤๅษีลชิสฐ์แต่ฤๅษีปฏิเสธ เจ้าชายจึงขอแลกเปลี่ยนกับโคจำนวนหนึ่งหมื่นและพระราชอาณาจักร แต่ฤๅษียังคงปฏิเสธ ในที่สุดเจ้าชายวิศวามิตร ก็ใช้กำลังบังคับและเชียนตีแม่โค นันทินีเพื่อจะนำ

กลับไป แม่โคนนันทินี่ร้องครวญครางอย่างเจ็บปวดและตัดพ้อฤษีวิษณุอย่างรุนแรง ฤษีวิษณุจึงพูดกับแม่โคนนันทินี่ว่าไม่ได้ปรารถนาจะเสียดไส้แม่โค นันทินี่ให้แก่เจ้าชาย แต่ไม่อาจช่วยเหลือแม่โคได้เพราะหน้าที่ของพราหมณ์คือการให้อภัย และบอกแม่โคว่า “จงอยู่เถิด หากเธอสามารถอยู่ได้” เมื่อแม่โคนนันทินี่ได้ฟังดังนั้นก็ผงกหัว ส่งเสียงร้องซ้ำๆ แล้วเข้าสู่จอม ไพร่พลของเจ้าชายวิศวามิตรอย่างรวดเร็ว โดยบันดาลให้มีอาวุธและกองทัพใหญ่ จนไพร่พลของวิศวามิตรต้องพ่ายแพ้และบาดเจ็บกลับไปแต่ก็ไม่มีผู้ใดถูกสังหาร

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทำให้เจ้าชายวิศวามิตรตระหนักว่าความองอาจแกล้วกล้าอย่างแท้จริงคือความแกล้วกล้าของพราหมณ์ ไม่ใช่กษัตริย์ และความเข้มแข็งที่แท้จริงก็คือความเข้มแข็งที่เกิดจากการบำเพ็ญตบะ ดังนั้นเจ้าชายวิศวามิตรจึงละทิ้งราชสมบัติแล้วหันมาบำเพ็ญตนเป็นฤษี จนได้เป็นพราหมณ์ในที่สุด

ในช่วงเวลาที่ฤษีวิศวามิตรบำเพ็ญตบะอยู่ในป่า มีพระราชแห่งวงศ์กษัตริย์วงศ์หนึ่งนามว่ากัลมาชปาทะ เสด็จเข้าป่าเพื่อล่าสัตว์ ทรงรู้สึกเหนื่อยล้า หิวกระหาย มาก ระหว่างทางได้พบฤษีศักตริ (Saktri) บุตรชายคนโตในจำนวนบุตร 100 คนของฤษีวิษณุเดินทางมา พระราชบอกรับ ฤษีศักตริหลีกทาง แต่ฤษีไม่ยอมหลีก ด้วยความหิวและความโกรธ พระราชจึงทรงเสียสติ ฤษี ฤษีศักตริก็กล่าวบริภาษพระราชว่าป่าเถื่อนเยี่ยงรากษส แล้วสาปพระราชให้เป็นผู้มีชีวิตอยู่ด้วยการกินเนื้อมนุษย์เช่นเดียวกับรากษส เมื่อสิ้นคำสาป ฤษีวิศวามิตรผู้ป รารณาจะได้พระราชพระองค์นี้เป็นผู้ติดตามก็เดินทางมาถึงสถานที่นั้นในเวลาเดียวกับฤษีวิษณุ ฤษีวิศวามิตรรีบกำบังตนด้วยอำนาจตบะและคอยฟังเรื่องราวอยู่ ณ ที่นั้นโดยไม่มีผู้ใดมองเห็น

เมื่อทรงทราบว่าฤษีศักตริเป็นบุตรของฤษีวิษณุ พระราชจึงได้อ้อนวอนให้ฤษีถอนคำสาป แต่ฤษีศักตริก็ได้ทำตามคำขอของพระราช ระหว่างนั้นฤษีวิศวามิตรผู้คาดหวังประโยชน์ของตนได้สั่งให้รากษสนามว่ากิงกระ (Kinkara) เข้าสิงร่างของพระราช ขณะที่ทรงดำเนินต่อไปในป่า พระองค์ได้พบพราหมณ์ผู้หิวโหยขอร้องอาหารจากพระองค์ พระองค์จึงรับสั่งให้พราหมณ์ผู้นั้นคอยพระองค์อยู่ ณ ที่นั้นแล้วจะนำอาหารมามอบให้ เมื่อเสด็จถึงที่พักได้สั่งให้พ่อครัวนำอาหารและเนื้อไปให้พราหมณ์ที่กำลังรอคอยอยู่กลางป่า แต่เนื่องจากเป็นเวลากลางคืน พ่อครัวไม่สามารถหาเนื้อมาทำอาหารได้ พระราชผู้ถูกรากษสเข้าสิงจึงรับสั่งให้นำเนื้อมนุษย์ไปมอบแก่พราหมณ์ผู้นั้น เมื่อพ่อครัวนำอาหารที่ประกอบจากเนื้อมนุษย์ไปให้พราหมณ์ พราหมณ์ก็รู้ได้โดยญาณว่าอาหารที่พ่อครัวนำมาเป็นอาหารที่ไม่คู่ควรให้พราหมณ์บริโภค ด้วยความโกรธพราหมณ์จึงสาปแช่งให้พระราชขึ้นชอบการบริโภคเนื้อมนุษย์ซึ่งเป็นไปตามคำสาปของฤษีศักตริ รากษสกิงกระในร่างของพระราชแปลงเป็นเสือสังหารฤษีศักตริอย่างโหดร้ายและกินเนื้อฤษีเป็น

อาหาร ส่วนฤๅษีวิศวามิตรเตือนให้ กิงกระสังหารบุตรคนอื่น ๆ ของฤๅษีวิษณุด้วย ในไม่ช้ารากษส กิงกระก็สังหารบุตรคนอื่น ๆ ของฤๅษีวิษณุตามคำยุยงของฤๅษีวิศวามิตร เมื่อฤๅษีวิษณุรู้ว่าบุตรทั้งหลายของตนถูกสังหารอย่างทารุณก็โศกเศร้าอย่างที่สุดและพยายามฆ่าตัวตาย แต่ ก็ไม่ตายดังปรารถนา สุดท้ายฤๅษีจึงกลับสู่อาศรมด้วยใจที่เจ็บปวด

ระหว่างทาง ฤๅษีวิษณุได้พบนางอหฤศยันทิ ภรรยาของคักตริ นางได้รำพันถึงความโศกเศร้าที่ต้องสูญเสียสามีพร้อมกับบอกฤๅษีว่านางและฤๅษีคักตริมีบุตรชายอายุ 12 ปี เมื่อฤๅษีวิษณุได้ฟังดังนั้นก็คลายจากความโศกเศร้า และล้มเลิกความคิดฆ่าตัวตายในทันที

วันหนึ่งฤๅษีวิษณุได้พบรากษส กิงกระ ผู้อยู่ในร่างของพระราชา กัลมาษปาทะ (Kalmāṣapāda) ในป่า กิงกระตรงไปหาฤๅษีวิษณุและนางอหฤศยันทิ (adrśyanti) เพื่อจะกินเป็นอาหาร ฤๅษีวิษณุได้สวดพระเวทและพรมน้ำศักดิ์สิทธิ์เพื่อปลดปล่อยพระราชาให้เป็นอิสระจากรากษสกิงกระ เมื่อพระราชาทรงฟื้นคืนสติก็ได้ทำความเคารพฤๅษีวิษณุและตั้งปณิธานว่าจะไม่ดูหมิ่นพราหมณ์และจะนมัสการพราหมณ์ตลอดไป จากนั้นพระราชาได้ขอให้ฤๅษีวิษณุมอบบุตรผู้ถึงพร้อมด้วยความงาม ความสำเร็จ และความดี ฤๅษีวิษณุรับว่าจะให้ตามคำขอของพระราชา

อุปาখยานะเรื่องที่ 8 เอาระ-อุปาখยานะ

หลังจากที่นางอหฤศยันทิได้นำบุตรชายผู้เป็นเชื้อสายของฤๅษีคักตรินามว่าปราศร (Parāśara) (ผู้พลิกฟื้นชีวิตจากความตาย) มาอาศัยอยู่กับฤๅษีวิษณุผู้เป็นปู่ ฤๅษีวิษณุก็คลายจากความเศร้าโศกและทุ่มเทความรักทั้งหมดแก่หลาน ด้วยความเยาว์วัยทำให้ปราศรเข้าใจว่าฤๅษีวิษณุเป็นพ่อของตน วันหนึ่งนางอหฤศยันทิได้บอกความจริงกับปราศรว่าฤๅษีวิษณุเป็นปู่ ไม่ใช่พ่อ ปราศรเสียใจมาก ฤๅษีวิษณุจึงเล่าเรื่องราวที่วรรณกะษัตริย์ฆ่าล้างเผ่าพันธุ์พราหมณ์ให้หลานฟัง ดังนี้

ในพิธีเฉลิมฉลองการขึ้นครองราชย์ของพระราชากรีตวีระผู้เป็นศิษย์ของฤๅษีภฤคุ พระราชาได้ถวายน้ำโสมและเครื่องพลีกรรมจนพระพรหมพอใจ พระราชาเสด็จสวรรคตแล้วก็ได้ไปเกิดในสวรรค์ ต่อมาเหล่ากษัตริย์ผู้เป็นเชื้อสายพระราชากรีตวีระปรารถนาทรัพย์สมบัติของพวกพราหมณ์(เผ่าพันธุ์ของฤๅษีภฤคุ) เมื่อพวกพราหมณ์ทราบก็รีบนำทรัพย์สมบัติไปซ่อนแต่พวกกษัตริย์สืบจนรู้ที่ซ่อนและได้ชิงเอาสมบัติเหล่านั้นไปจนหมด พวกกษัตริย์ต่างโกรธแค้นในความมีเล่ห์เหลี่ยมของพวกพราหมณ์จึงได้ฆ่าล้างเผ่าพันธุ์พราหมณ์ทั้งแผ่นดินไม่เว้นแม้กระทั่งทารกในครรภ์ เหล่าภรรยาพราหมณ์ที่กำลังตั้งครรภ์ต่างพากันหนีตายไปซ่อนในภูเขาในเขตป่าหิมวัตซึ่งยังไม่มีผู้ใดเข้าไปถึงและพวกนางก็ได้ให้กำเนิดทารกผู้เป็นเลือดเนื้อเชื้อไขของพราหมณ์ ณ ที่นั้น

เมื่อพวกกษัตริย์ทราบว่านางพรหมณีทั้งหลายหนีไปซ่อนตัวและให้กำเนิดสายเลือดของพรหมณีอยู่ ณ ภูเขาในป่าหิมวัตจึงได้ติดตามไปด้วยหวังจะทำลายเผ่าพันธุ์พรหมณีให้หมดสิ้นเมื่อไปถึง กษัตริย์ทั้งหลายได้เห็นเอารวะ (Aurva) ทารกเพศชายคนหนึ่งซึ่ง เกิดออกมาจากอุรุ (ขาอ่อน) ของมารดา และทันใดนั้นดวงตาของกษัตริย์ทั้งหมดก็บอดสนิทเพราะความสว่างเจิดจ้าและร้อนแรงของทารกน้อย เมื่อตาบอด พวกกษัตริย์ต่างได้รับความทรมานอย่างมากทำให้รู้สึกสำนึกในความผิดบาปที่ได้กระทำลงไปและหวังจะทำความดีเพื่อลบล้างความผิด จึงขอร้องให้นางพรหมณีทั้งหมดกลับบ้านเมืองไป พร้อมให้คำมั่นว่ากษัตริย์จะอยู่ร่วมกับพรหมณีอย่างสันติ

นางพรหมณีกล่าวแก่กษัตริย์ทั้งหมดว่าตลอดเวลากว่าร้อยปีที่หนีตาย นางได้ดูแลและปกป้องเอารวะไว้ในอุรุข้างหนึ่งของนาง ทารกน้อยรับรู้และมีความทรงจำเกี่ยวกับการสังหารหมู่ที่โหดร้ายจึงมีความโกรธแค้นและปรารถนาที่จะสังหารพวกกษัตริย์เป็นการทดแทนบ้าง และด้วยพลังที่เอารวะได้รับจากสวรรค์ทำให้ดวงตาของเหล่ากษัตริย์เหมือนถูกแผดเผาจนบอดสนิท ดังนั้นหากกษัตริย์ทั้งหลายสวดอ้อนวอนและกระทำสักการะทารกผู้นี้ ดวงตาที่มีบอดก็อาจจะมองเห็นได้ดังเดิม เมื่อกษัตริย์ทั้งหมดทำตามคำแนะนำของเหล่าพรหมณี ดวงตาของพวกเขาก็กลับมองเห็นได้อีกครั้ง

เอารวะเติบโตขึ้นพร้อมกับความเคียดแค้นและความมุ่งมั่นอย่างแรงกล้าที่จะทำลายล้างโลก จึงมุ่งบำเพ็ญตบะอย่างเคร่งครัด

อุปาขยานะเรื่องที่ 9 ปัญเจนตระ-อุปาขยานะ

ฤษีวยาสะเล่าให้ท้าวทฤปทฟังว่า ครั้งหนึ่งนานมาแล้วเหล่าเทวดาทั้งหลายหวาดเกรงว่ามนุษย์จะเป็นอมตะเนื่องจากในเวลานั้นไม่มีมนุษย์สิ้นชีวิตแม้แต่คนเดียว เทวดาจึงพากันไปเฝ้าพระประธานที่ผู้สร้างจักรวาล พระองค์รับสั่งว่าเนื่องจากพระยมกำลังประกอบพิธีบวงสรวง ณ ปาไนมิมะทำให้ไม่อาจปลิดชีวิตมนุษย์ได้แต่เมื่อเสร็จสิ้นพิธีพระยมก็จะมีพลังกำลังมากขึ้นทำให้สามารถปลิดชีวิตมนุษย์ได้มากขึ้นด้วย เทวดาทั้งหลายจึงเดินทางไปยังบริเวณที่พระยมประกอบพิธี ณ ผังแม่น้ำภาศรีระในปาไนมิมะ ณ ที่นั้นพระอินทร์เห็นหญิงสาวคนหนึ่งกำลังร้องไห้ น้ำตาของนางกลายเป็นดอกบัวสีทองไหลมาตามสายน้ำ นางขอให้พระอินทร์ตามนางไป ณ สถานที่แห่งหนึ่ง พระอินทร์ได้พบองค์มหาเทพซึ่งปรากฏในรูปลักษณะของชายหนุ่มประทับเล่นสกาเหนือบัลลังก์ทอง พระอินทร์ไม่ทราบว่ายายหนุ่มผู้นั้นคือองค์มหาเทพจึงพูดจาล่วงเกินทำให้องค์มหาเทพโกรธและจับพระอินทร์ไปขังในถ้ำเพื่อรอเวลาที่จะส่งไปเกิดในโลกมนุษย์ ภายในถ้ำมีพระอินทร์ซึ่งกำลังรอการลงโทษอยู่ก่อนแล้ว 4 องค์ ในที่สุดพระอินทร์ทั้ง 5 องค์ถูกองค์มหาเทพ

สาปให้ลงมาเกิดในโลกมนุษย์เป็นกษัตริย์ปาณฑพ 5 องค์พี่น้อง พร้อมกันนี้องค์มหาเทพได้แต่งตั้งพระศรีให้ลงมาเกิดเป็นชายาของพระอินทร์ทั้ง 5 องค์ โดยมีนามในโลกมนุษย์ว่าเทราปที่สาเหตุที่เป็นพระศรีต้องมาเกิดเช่นนี้เนื่องจากในชาติก่อนพระศรีเกิดเป็นธิดาของฤๅษีและบำเพ็ญตนเช่นเดียวกับฤๅษีทุกประการ การบำเพ็ญตบะของนางทำให้องค์มหาเทพพอใจมากจึงปรากฏพระองค์ต่อหน้านาง ด้วยความตื่นเต็นนางได้ปลั่งปากขอพรอย่างเดียวกันจากองค์มหาเทพถึง 5 ครั้งว่า “ขอให้มีสามีผู้เพียบพร้อม” ด้วยเหตุนี้ในชาตินี้นางเทราปที่จึงได้กษัตริย์ปาณฑพทั้งหมดเป็นสามีในคราวเดียว

เมื่อพระวิษณุทราบจากองค์มหาเทพเกี่ยวกับการลงไปเกิดของพระอินทร์ พระวิษณุได้ดึงโลมา 2 เส้นออกจากพระวรกาย เส้นโลมาสีดำนลงมาเกิดเป็นพระกฤษณะ ส่วนเส้นสีขาวลงมาเกิดเป็นพลเทพ

อุปายานะเรื่องที่ 10 สุนทะ-อุปสุนทะ-อุปายานะ

ฤๅษีนาถเล่าให้ยุธิษฐิระและกษัตริย์ปาณฑพฟังว่า

ในอดีตมีอสูรทรงพลังตนหนึ่งนามว่านิกุมภะ ถือกำเนิดในวงศ์มหาอสูรหิรัณยกิปิ นิกุมภะมีบุตรสองตนนามว่า สุนทะ (Sunda) และอุปสุนทะ (Upasunda) สองอสูรพี่น้องมีนิสัยเหี้ยมโหดดุร้าย จิตใจชั่วช้า ทั้งสองมีความเห็นเหมือนกันทุกเรื่อง ปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ ให้สำเร็จลุล่วงด้วยกัน และร่วมทุกข์ร่วมสุขด้วยกันเสมอ ทั้งสองไม่เคยขัดแย้ง ไม่มีความเห็นแตกต่าง และไม่เคยไปไหนเพียงลำพังคนเดียวโดยไม่มีอีกตนไปด้วย ด้วยบุคลิกและลักษณะนิสัยที่เหมือนกัน ทั้งคู่จึงเปรียบเสมือนคน คนเดียวกันที่แยกออกเป็นสองร่าง สองพี่น้องค่อยๆ เติบโตพร้อมพลละกำลังมหาศาล ทั้งคู่ปรารถนาที่จะปราบสามโลกให้ราบคาบ เมื่อเวลาแห่งการเริ่มต้นได้มาถึง สองพี่น้องจึงมุ่งสู่เทือกเขาวินธัยเพื่อบำเพ็ญเพียรอย่างเข้มงวดจริงจัง ด้วยหวังจะได้ผลบุญจากการบำเพ็ญเพียร และด้วยอำนาจแห่งความเพียรของสองอสูรทำให้งัดเกิดเหตุการณ์มหัศจรรย์คือเทือกเขาวินธัยได้ปล่อยไอน้ำออกมาจากทุกซอกทุกมุมเพราะภูเขาได้ ถูกเผาผลาญให้ร้อนรุ่มจากอำนาจแห่งการบำเพ็ญเพียร เทวดาทั้งหลายต่างพากันวิตกกังวลจึงคิดขัดขวางการบำเพ็ญเพียรของอสูรทั้งสอง โดยการนำทรัพย์สินมีค่าและสตรีงามเลิศมาหลอกล่อ แต่ทั้งคู่ก็ยังยึดมั่นในปณิธานของตน ไม่ได้สะทกสะท้านหวั่นไหวแม้แต่น้อย ในที่สุดภพอายุทั้งหลายก็อันตรธานไปทุกครั้ง

ท้ายที่สุดองค์มหาเทพผู้ซึ่งต้องการความสุขสงบก็ได้ลงมาหาอสูรสองพี่น้องเพื่อประทานสิ่งทั้งปวงปรารถนา เมื่อเห็นองค์มหาเทพ สุนทะและอุปสุนทะจึงลุกออกจากที่นั่งของตน และขอพรจากองค์มหาเทพให้พวกตนได้รอบรู้เรื่องราวในศัสตราวุธทุกประเภท ตลอดจนการลงดาบ

ใจผู้คนได้ ขอให้ทรงพลังมหาศาล ให้แปลงร่างเป็นสิ่งใดได้ตามปรารถนา และขอให้เป็นอมตะ พระพรหมประทานพรทุกข้อยกเว้นเพียงข้อเดียวก็คือความเป็นอมตะ สุนทะและอุปสุนทะจึงเปลี่ยนคำขอเป็นขอย่าให้พวกตนเกรงกลัวสิ่งถูกสร้างใดๆเลย ทั้งสิ่งที่เคลื่อนไหวและไม่เคลื่อนไหว เว้นแต่จะขลาดกลัวกันเอง' มหาเทพประทานพรตามคำขอของสองอสูร

หลังจากได้รับพรจากองค์มหาเทพ อสูรทั้งสองก็ยุติการบำเพ็ญเพียร และเปลี่ยนมาสวมมงกุฏ ใส่อาภรณ์และเครื่องประดับ หูหระ และเริ่มหลงในพรที่พวกตนได้รับ ทั้งสองควบคุมดวงจันทร์ให้ลอยเด่นเหนือเมืองของตนทุกราตรี ใช้ชีวิตสรวลเสเฮฮาตามชอบใจ สองพี่น้องผู้ซึ่งกระหายจะควบคุมสามโลกได้ปรึกษากันและมีบัญชาให้กองกำลังเตรียมพร้อม เมื่อได้รับแรงหนุนจากสหายและญาติมิตร ผู้อาวุโสของตน ทั้งสองก็กรีธาทัพสู่สมรภูมิในยามราตรีอย่างผู้กระหายสงคราม เทวดาทั้งหลายล่วงรู้ถึงการยกทัพของสองอสูรต่างพากันละทิ้งสวรรค์มุ่งสู่วิมานแห่งองค์มหาเทพเพื่อหลบภัย อสูรสองตนก็เข้าครอบครองอาณาเขตของพระอินทร์ และได้ปราบวงศ์วานต่างๆของยักษ์รাকษส นาค ตั้งแต่สวรรค์จรดบาดาล สุนทะและอุปสุนทะมีใจกำเริบได้ออกคำสั่งอย่างเฉียบขาดว่าผู้ใดทำการบูชาสักการะบวงสรวงเทวดาอันเป็นการทำให้เทวดามีพลังกำเริบเพิ่มขึ้น ผู้นั้นถือเป็นศัตรูของพวกตนจะต้องถูกสังหาร คำสาปแช่งด้วยความคั่งแค้นของเหล่าฤๅษีไม่ส่งผลใดๆเลยต่อ อสูรทั้งสองเพราะอำนาจพรขององค์มหาเทพ อสูรทั้งสองตนผู้มุ่งมั่นทำลายล้างเริ่มจำแลงร่างเป็นสัตว์ต่างๆ เริ่มจากเป็นช้างตกมัน เป็นเสือ สิงโต เข้าสังหารบรรดาฤๅษี กษัตริย์ พรหมณ์ จนโลกเดือดร้อนไปทุกหย่อมหญ้า

ในที่สุด องค์มหาเทพทรงเรียกวิศวกรมันผู้เป็นช่างแห่งสรวงสวรรค์เข้าเฝ้าและมีบัญชาให้เทพวิศวกรมันสร้างหญิงสาวที่งามเลิศคนหนึ่งที่สามารถดึงดูดหัวใจชายทั้งหลายได้ หลังจากนั้นเทพวิศวกรมันได้บรรจงสร้างนางสวรรค์ที่งดงามยิ่งกว่านางใดในหล้า ไม่มีแม่ธนูใดในเรือนร่างของนางที่จะไม่ดึงดูดหัวใจของผู้ที่ได้พบเห็น และสิริที่ประกอบขึ้นเป็นนางทำให้นางมีความงามอย่างพิเศษ องค์มหาเทพประทานนามว่าติโลตตมา (Tilottamā) และทันทีที่นางมีชีวิต องค์มหาเทพได้มอบหมายให้นางไปยั่วยวนอสูรสุนทะและอุปสุนทะ และทำให้อสูรทั้งสองผิดใจกัน เพราะความงามของนาง

นางติโลตตมาปฏิบัติตามบัญชาขององค์มหาเทพโดยการยั่วยวนอสูรสุนทะและอุปสุนทะให้หลงใหลในความงามของนาง และด้วยอำนาจแห่งกามราคะทำให้อสูรทั้งสองพี่น้องลืมความรัก ความผูกพันที่มีต่อกัน และตรงเข้าประหัตประหารกันจนร่างของทั้งคู่ชุ่ม ซากด้วยโลหิตและตายในที่สุด

องค์มหาเทพปรากฏกายพร้อมเหล่าเทวดาและฤๅษี ทรงปรบหัตถ์ให้และประทานพรให้นาง
ข้อหนึ่งคือนางจะท้องไปได้ทั่ว และความงามของนางจะยิ่งล้ำ หลังจากประทานพรแก่นางติโลตต
มา องค์มหาเทพก็เนรมิตสามโลกให้พระอินทร์ดังเดิม แล้วกลับสู่นิวาสถานของแห่งพระองค์

อุปาขยานะเรื่องที่ 11 ศารัทตะ-อุปาขยานะ

มหาฤๅษีนามว่า มันทปาละ (Mandapāla) เป็นผู้เที่ยงธรรมและมุ่งมั่นในการบำเพ็ญตบะ เมื่อ
สิ้นชีวิตและละจากร่างมนุษย์ก็ได้ไปสู่แดน พรหม แต่กลับไม่ได้รับผลตอบแทนการกระทำความดี
ของตนอย่างที่เคยคาดหวัง มหาฤๅษีจึงถามเหล่าเทวดาที่นั่งรายล้อมเทพเจ้าแห่งความตายถึงสาเหตุที่
ทำให้ตนไม่อาจบรรลุถึงสวรรค์ได้ทั้งที่ได้อุทิศตนเพื่อบำเพ็ญตบะและการทำความดีตลอดมา
เทวดาที่แจ้งว่าเพราะฤๅษีไม่มีบุตร มหาฤๅษี มันทปาละ ได้ฟังเช่นนั้นจึงคิดหาหนทางที่จะให้ตน
สามารถมีบุตรจำนวนมากในเวลาอันน้อยที่สุดได้ หลังจากไตร่ตรองแล้ว ฤๅษีก็ประจักษ์ว่านกเป็นสัตว์
ที่ได้รับการประสาทพรให้มีลูกหลานมาก ฤๅษีจึงแปลงเป็นนกศารัทตะและมีความสัมพันธ์กับนาง
นกชื่อว่าจริตา (Jaritā) จนนางมีลูกถึง 4 ตัวซึ่งล้วนแต่เป็นผู้สวดคัมภีร์พระเวท ได้ ฤๅษีได้ทิ้งลูกๆ ไว้
ในป่าขาดทวกับนางนกผู้เป็นแม่ตั้งแต่ลูกนกยังอยู่ในไข่เพื่อไปอยู่กับ ลปีตา (Lapitā) แม่นกตัว
ใหม่ ทั้งให้นางนกจริตาเฝ้าเลี้ยงดูลูกๆ เพียงลำพังจนลูกออกจากไข่และลืมตาดูโลก

วันหนึ่งขณะที่ฤๅษีมันทปาละท่องเที่ยวไปในป่าได้เห็นไฟกำลังไหม้ป่าขาดทว ฤๅษีนึกเป็น
ห่วงลูกๆ จึงสวดสรรเสริญพระอัคนิและอ้อนวอนให้ไว้ชีวิตลูกๆ ของตน เมื่อพระอัคนิรับปากว่าจะ
ทำตามคำขอร้อง ฤๅษีจึงมิได้กลับไปทิ้งในทันทีแต่ได้มุ่งหน้าไปหานางนกลปีตา

ในขณะที่เพลิงไหม้กระหน่ำ ลูกนกทุกตัวต่างตกอยู่ในความทุกข์โศกและหวาดกลัว นาง
นกจริตาก็เศร้าโศกและทุกข์ใจอย่างแสนสาหัสเพราะตระหนักว่าลูกๆ ทั้งหมดยังเล็กนัก ไม่มีทั้งขน
และเท้า ย่อมไม่อาจหนีรอดจากมรณภัยครั้งนี้ และนางก็ไม่อาจช่วยเหลือลูกๆ ได้ครบทุกตัวอย่าง
แน่นอน เมื่อหมดหนทางและไม่อาจตัดสินใจได้ว่าจะช่วยลูกตัวใด นางนกจึงร้องไห้คร่ำครวญและ
ตัดสินใจปกป้องลูกๆ ไว้ได้ปีกและยอมตายไปพร้อมกัน แต่ลูกนกต่างขอให้แม่นกหนีไปก่อนที่จะ
ไฟจะลามมาถึง เพื่อจะได้ดำรงเผ่าพันธุ์ต่อไป ด้วยความสงสารลูก กลัวว่าลูกๆ จะทรมานเพราะ
ความร้อนของเปลวเพลิง นางนกจึงบอกให้ลูกๆ ลงไปซ่อนตัวในรูหนูใกล้ๆ แล้วนางจะปิดปากหลุม
ด้วยเศษผงและกิ่งไม้ เมื่อเพลิงสงบ นางจะเอาเศษผงที่ปิดปากหลุมออก แต่ลูกๆ เห็นว่าพวกตน
ยังเล็กอยู่ อาจจะเป็นอาหารของหนูซึ่ง ถือว่าน่าอับอาย ลูกนกจึงเลือกที่จะตาย ในกองไฟ ในที่สุด
เมื่อมองไม่เห็นทางรอด ลูกนกศารัทตะทั้งสี่จึงร่วมกันสวดสรรเสริญพระอัคนิซึ่งทำให้พระอัคนิ
พอใจอย่างมากและหวนนึกได้ถึงคำสัญญาที่ได้ให้ไว้แก่ฤๅษี มันทปาละ พระอัคนิจึงเปลี่ยนทิศทาง

และไม่ทำอันตรายเหล่านั้น ศาสดาองค์หนึ่งได้ให้พรแก่โทรณะ ลูกนกตัวสุดท้ายซึ่งเป็นที่โปรดปรานเป็นพิเศษอีกด้วย ลูกนกโทรณะได้ขอให้พระอัคนิเผาผลาญแมวและพงศ์พันธุ์ของแมวให้สิ้นสูญ พระอัคนิก็ได้ดำเนินการตามคำขอนั้น

ส่วนฤษีมันทपालะแม้จะอยู่กับนางนกพิตาแต่ใจกลับรู้สึกกังวลและห่วงใยลูกๆ ยิ่งนักทำให้ไม่มีความสุข เมื่อฤษีปรารภให้ ลปีตาฟังเกี่ยวกับความกังวลใจดังกล่าว นางนก ลปีตากลับรู้สึกระแวงว่า พ่อนกกำลังคิดถึง แม่นก ตัวแรก นางนกจึงกล่าวตัดพ้อ ด้วยความริษยาและ ขอลึกความสัมพันธ์ระหว่างตนกับฤษีในที่สุด

หลังเพลิงเผาผลาญป่า ขาณทวะ นางนกชริตาก็รีบกลับมาที่รัง เมื่อพบว่าลูกๆ ทั้งหมดรอดชีวิตและไม่ได้รับบาดเจ็บ นางก็ตรงเข้ากอดลูกๆ ซึ่งกำลังร้องไห้ ลูกนกทุกตัวต่างดีใจที่ได้เห็นแม่รีบโอบเข้าหาอ้อมกอดของแม่ทันที ในเวลาเดียวกันนั้น ฤษีมันทपालะก็มาถึงแต่กลับไม่มีลูกนกตัวใดดีใจเมื่อได้เห็นพ่อ ฤษีได้พบหน้าลูกนกทั้งสี่เป็นครั้งแรกจึงชวนพูดคุยแต่ไม่มีลูกตัวใดยอมพูดคุยด้วย นางนกได้พูดกระแทกกระทั้นพ่นอกด้วยความน้อยใจ ฤษีมันทपालะจึงรำพึงว่า ไม่มีสิ่งใดในโลกที่สามารถทำลายความสุขของสตรีได้เท่ากับภรรยาอีกคนและชู้ลับ แม้แต่อรุณทิตีผู้ประพฤติดีก็ยังมีจิตระแวงฤษีวสิษฐีผู้มีใจบริสุทธิ์และซื่อสัตย์ต่อความดีของภรรยาเสมอมา นางได้สบประมาทฤษีวสิษฐีกลางสวรรค์ ส่งผลให้นางกลายเป็นดาวดวงเล็กๆ เปรียบเหมือนไฟผสมควัน ที่สามารถมองเห็นได้บ้าง ไม่เห็นบ้าง หลังจากฤษีรำพึงแล้วลูกนกทั้งสี่ก็เข้ามาทำความเคารพและพูดคุยกับฤษี

อุปาขยานะเรื่องที่ 12 เสภาวระ-อุปาขยานะ

กฤษณะเล่าว่า ตนได้สังหารกษัตริย์คิคุปาละ (Sisupāla) ผู้ที่ไม่พอใจเมื่อเห็นว่ากฤษณะได้รับการยกย่อง เมื่อคิคุปาละสิ้นชีพ ศัลยะประกาศว่าจะขอแก้แค้นแทน กฤษณะพบศัลยะที่เกาะกลางมหาสมุทร และทำให้ศัลยะออกมาต่อสู้กับตน แต่เมื่อทราบข่าวการเล่นโก่งในการแข่งขันสกา กฤษณะก็รีบเดินทางมาหาฤษีวสิษฐี

กฤษณะบรรยายลักษณะของเมืองเมื่อมีเหตุการณ์สู้รบว่าเต็มไปด้วยธงรบ ป้อมปราการ นักรบ กำแพง หรือเครื่องกล ถนนทุกสายเต็มไปด้วยกับดัก ทำให้เห็นภาพของการเตรียมการป้องกันเมืองเป็นอย่างดี

ตอนนี้ยังคงบรรยายบรรยากาศในสนามรบเช่นเดิม เป็นการสู้รบระหว่าง ศัลยะ กับปรัทยุมนะ (Pradyumna) ด้วยอาวุธธนู ในที่สุดศัลยะเล็งหนึ่งก็ปักเข้าที่หัวใจของศัลยะ จนล้มลง เหล่าทหารเสียขวัญกำลังใจ ถอยร่นออกไป แต่ศัลยะลุกขึ้นมาได้ใหม่ ระดมอาวุธใส่ปรัทยุมนะโดยถูกเข้าที่

คอจนร่างทรุดลง สว่างความยินดีปรีดาแก่ศัลยะ และเขายังทิ้งแทงอาวุธเข้าใส่ร่างนั้นซ้ำอีก จนปรัทญมนะสิ้นลมแน่นิ่ง

กล่าวถึงบรรยากาศความโศกเศร้าเมื่อปรัทญมนะเสียชีวิตแต่ไม่ทันที่รถศึกจะเคลื่อนศพของปรัทญมนะ ออกไปได้ไกล ปรัทญมนะก็ฟื้น และคว้านศรของตน คิดจะต่อสู้อีกครั้ง แต่สารถิตัทททานว่าไม่สามารถต้านทานกำลังข้าศึกได้ แต่ปรัทญมนะไม่ยอม สิ่งให้เลี้ยวรถกลับ เพื่อรักษาศักดิ์ศรีในสนามรบ ซึ่งมีค่ายิ่งกว่าชีวิต และยืนยันที่จะกลับไปรบในสนามรบอีกครั้ง หลังจากที่ถูกสุเทพกลับเข้ามายังสนามรบและต่อสู้กับศัลยะอีกครั้ง จนกระทั่งศัลยะสลบไป ปรัทญมนะได้เข้าโจมตีอีกครั้ง แต่ชะตากำหนดว่าศัลยะจะสิ้นใจด้วยน้ำมือของกฤษณะ ปรัทญมนะจึงยอมลดคันธนูลง

อุปายานะเรื่องที่ 13 นละ-อุปายานะ

พระนล (Nala) เป็นกษัตริย์รูปงามแห่งเมืองนิษัท มีความสามารถเป็นเยี่ยมในการขับรถม้า ได้อภิเษกกับนางทมยันตี (Damayanti) ธิดาของกษัตริย์เมืองวิทธรภ โดยนางทมยันตี ได้เลือกพระนลในพิธีสุมพรของนาง พระนลและนางทมยันตีอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขและมีโอรส หนึ่งองค์และธิดาหนึ่งองค์ ต่อมาด้วยเหตุที่พระนลชอบเล่นพนันสกาจึงถูกผีร้ายกลีเข้าสิงจนแพ้พนันสูญเสียราชอาณาจักรและทุกสิ่งทุกอย่างให้แก่พระอนุชา และถูกเนรเทศให้ไปอยู่ป่าพรุ อดด้วยนางทมยันตี ชายาผู้จงรักภักดี ทั้งสององค์ระหกระเหินอยู่ในป่าด้วยความทุกข์ยากและอดอยาก ต่อมาพระนลได้ละทิ้งนางทมยันตีในขณะที่นางหลับด้วยความเหนื่อยล้า พระนลและนางทมยันตีซึ่งพรากจากกันต่างต้องผจญภัยในป่า ในที่สุดนางทมยันตีก็ได้ไปพำนักอยู่ในราชสำนักของราชาแห่งเจติ ครั้นพระบิดาของนางทราบข่าว ก็รับนางกลับคืนบ้านเมือง ฝ่ายพระนลเมื่อพเนจรอยู่ในป่าได้ช่วยชีวิตพญานาค ตนหนึ่ง พญานาคจึงตอบแทนบุญคุณช่วยให้พระนลพ้นจากการติดตามรังควานของผีร้ายกลี โดยให้พระนลแปลงเป็นคนเตี้ยค่อมชื่อว่าหูก และเข้าไปเป็นสารถิตของท้าวฤตบุรณแห่งอโยธยาซึ่งชำนาญในการเล่นสกา ส่วนนางทมยันตีได้วางแผนเพื่อให้ได้พบพระนล โดยให้พระบิดาจัดพิธีสุมพรครั้งที่สองขึ้น ท้าวฤตบุรณ ทราบข่าวจึงตั้งใจจะไปร่วมพิธีแต่ต้องอาศัยสารถิตผู้ชำนาญเป็นพิเศษจึงจะไปแทน พระนลจึงทำหน้าที่สารถิต ในที่สุดพระนลและนางทมยันตีก็ได้พบกันและพระนลก็กลับร่างเป็นคนเดิม จากนั้นพระนลซึ่งได้เรียนรู้วิธีเล่นสกาจากท้าวฤตบุรณก็ได้ไปทำพนันกับพระอนุชาจนได้บ้านเมืองคืน

อุปาขยานะเรื่องที่ 14 อคัสยะ-อุปาขยานะ

ฤๅษีอคัสตยะ (Agastya) ผู้มีพลังที่ไม่มีผู้ใดเทียบ ได้อยู่ในยุคที่อสูรวฤๅตระ (Vṛtra) เป็นเจ้าของพวกเทตย์ที่โหดร้าย เทตย์มีศัสตราวุธคุ้มครองตนเอง จึงพากันทำความเดือดร้อน ก่อกวน พวกเทพอย่างหนัก เหล่าเทพทั้งหลาย คิดจะสังหารอสูรวฤๅตระจึงไปหาพระพรหม พระพรหมแนะนำให้ไปหาฤๅษีผู้ยิ่งใหญ่นามว่าฤๅษีหิยะ (Dadhīca) ฤๅษีหิยะยอมสละกระดูกของตนให้แก่พวกเทพ เพื่อนำไปทำศัสตราวุธที่ทรงพลังนามว่า วัชระซึ่งมีหกแฉก มีเสียงก้อง และสามารถทำลายแม้แต่ ศัตรูที่ทรงพลังที่สุดได้ และเมื่อได้ วัชระมาแล้วก็สามารถสังหารอสูรวฤๅตระได้ พวกเทตย์ต่างก็หนีไปยังกันทะเลซึ่งเป็นที่อยู่ของพระวรุณและ ร่วมกันวางแผนทำลายสามโลก โดยในตอนกลางวัน พวกเทตย์ได้ออกมาสังหารฤๅษีและหนีกลับไป อยู่กันทะเล ทำให้ไม่มีคน หาพบ เทพทั้งหลาย และ หวาดกลัวจึงมารวมตัวกันและ หาวิธีรับมือต่อภัยอันตรายที่กำลังมาถึง บรรดาเทพไปขอคำแนะนำ จากพระวิษณุ พระวิษณุ แนะนำให้ไปหา ฤๅษีอคัสตยะ และขอร้องให้ ฤๅษีอคัสตยะ ดื่มน้ำใน มหาสมุทรให้หมดเพื่อที่เหล่าเทพจะสามารถมองเห็นเหล่าเทตย์ที่ซ่อนตัวอยู่ใต้ทะเลได้ ฤๅษีอคัสต ยะยอมช่วยเหลือทำให้เหล่าศัตรูของเทพถูกสังหารจนหมด แต่เมื่อเทพ ขอให้ฤๅษีอคัสตยะปล่อยน้ำ ทะเลกลับคืน ฤๅษีอคัสตยะก็ไม่อาจคืนน้ำให้ได้เพราะว่าได้ กลืนน้ำไปหมดแล้ว พระพรหมตรัสว่า ต้องใช้เวลาอีกนาน ที่เดียวกว่ามหาสมุทรจะมีน้ำเต็ม ดังเดิม และน้ำจะเต็มได้โดยการกระทำของ สายสกุลงฝ่ายชายของกษัตริย์ภาศิร

กล่าวถึงพระเจ้าสาครทรงมีมเหสีสองพระองค์ซึ่งมีรูปโฉมงดงามมาก องค์หนึ่งคือเจ้าหญิง เชื้อสายวิทรณะ ส่วนอีกองค์หนึ่งเชื้อสายสีพี มเหสีทั้งสองปรารถนาโอรสจึง ทรงบำเพ็ญเพียรอย่า เคร่งครัด เทพเจ้ากล่าวแก่พระนางทั้งสองและพระเจ้าสาครว่า พระองค์ จะมีโอรสที่กล้าหาญและ น่าภาคภูมิใจหกหมื่น องค์ซึ่งจะถือกำเนิดจาก มเหสีองค์หนึ่ง ส่วนมเหสีอีก องค์หนึ่งจะให้กำเนิด โอรสเพียงองค์เดียวที่มีความกล้าหาญและจะสืบสกุลต่อไป ต่อมาพระมเหสีเชื้อสายวิทรณะทรง ให้กำเนิดสิ่งที่มีรูปร่างเหมือนน้ำเต้า ส่วนมเหสีเชื้อสาย สีพีให้กำเนิดพระโอรสซึ่งงดงามราวกับเทพ พระมเหสีเชื้อสายวิทรณะทรงคิดจะ ขว้างน้ำเต้าทิ้งแต่ได้ยินเสียงดังจากท้องฟ้าว่าให้ นำเมล็ด น้ำเต้าไปเพาะในภาชนะอุ่นๆ ที่มีเนยบริสุทธ์เต็ม และจะได้โอรสถึงหกหมื่นองค์ พระนางทรง ทำ ตามเสียงนั้นจึงได้โอรสหกหมื่น องค์ซึ่งเป็นคนโหดร้ายไร้เมตตา ต่อมาพระเจ้าสาครทรงประกอบ พิธีอศวเมธ และปล่อยม้าอุปการ ม้า ของพระองค์วิ่งไปทั่วโลกโดยมี พระโอรสทั้งหกหมื่นคอย คุ้มครอง เมื่อม้าเดินทางมาถึง อดิตทะเลที่ปัจจุบันปราศจากน้ำ ลู่ม้าก็หายไป โอรสทั้งหกหมื่น ต่างพากันตามหาจนทั่วแต่ไม่พบจนกระทั่ง มาถึงที่อยู่ของพระวรุณคือท้องทะเล โอรสทั้งหมดก็ใช้อาวุธขุดทะเลเพื่อตามหาม้า ในที่สุดก็เห็นม้ามากำลังเดินอยู่ กับฤๅษีกปิละ (Kapila) จึงเข้าแย่งชิงม้า

ฤๅษีปิลละโกรธมากจึงทำให้เกิดไฟเผาผลาญ โอรสทั้งหกหมื่นองค์ จนหมด โอรสอีก องค์หนึ่งของ พระเจ้าสาครที่เกิดจากมเหสี เชื้อสายสีพีนามว่า อังศุมัน (Amśumat) ไปยังบริเวณที่ถูกขุดขึ้นมา และมองเห็นฤๅษีปิลละกับม้าตัวนั้น เขาแสดงความเคารพฤๅษีปิลละและขอม้าคืน ฤๅษีปิลละยินดีคืน ม้าให้ ต่อมาอังศุมันได้ปกครองแผ่นดิน มีโอรสนามว่า ทิลิปะ (Dilīpa) เมื่อทิลิปะได้ยินเรื่องราวที่เกิดขึ้นกับบรรพบุรุษของตนก็รู้สึกเสียใจและหาวิธีที่จะทำให้ บรรพบุรุษทั้งหกหมื่นของตน ได้ไป สวรรค์ พระองค์มีโอรสนามว่าภาคีรธซึ่งบำเพ็ญเพียรจนพระนาง คงคาได้แสดงตนให้เห็น พระเจ้า ภาคีรธขอร้องพระนางคงคา ให้นำบรรพบุรุษ ของพระองค์ ไปสวรรค์ พระนาง คงคา รับว่าจะทำ ตามที่พระเจ้าภาคีรธ ขอโดยมีข้อตกลงว่า เมื่อนางตกลงมาจากสวรรค์ จะต้อง มีคนคอยรับนาง พระเจ้าภาคีรธรับว่าจะเป็นผู้รับพระนางคงคาซึ่งตกจากสรวงสวรรค์ไว้เอง พระนางคงคาจึงไปยัง ที่ที่บรรพบุรุษของพระเจ้าภาคีรธอยู่และทำให้น้ำเต็มทะเลได้ไม่ช้า

อุปาขยานะเรื่องที่ 15 ฤๅษยศฤงคะ-อุปาขยานะ

ฤๅษยศฤงคะ (Rṣyaśṛṅga) เป็นบุตรของฤๅษีกัศยปะที่เกิดจากนางกวาง เหตุที่มีนาม ว่าฤๅษยศฤงคะก็เนื่องมาจากมีเขางอกจากบริเวณศรีระ ฤๅษยศฤงคะบำเพ็ญตบะอยู่ในป่าตั้งแต่ เล็กจนโต ครั้งหนึ่งเมืองอังคะเกิดฝนแล้งเนื่องจากพระราชาโลมปัต ผู้ครองเมืองเคยกระทำความผิดต่อ พราหมณ์ทำให้พระอินทร์ไม่ยอมบันดาลฝนให้ตกในดินแดนของพระองค์ ชาวเมือง ขอให้ พาฤๅษยศฤงคะเข้ามาอยู่ในเมืองเพื่อสวรรค์จะได้บันดาลน้ำฝนแก่ผู้บำเพ็ญเพียร พระราชาและ เหล่าอำมาตย์จึงออกอุบายส่งโสเภณีที่ฉลาดหลักแหลมไปหลอกล่อพาตัวฤๅษยศฤงคะเข้ามาอยู่ใน เมือง หลังจากนั้นไม่นานเมืองอังคะก็เกิดฝนตก พระราชา ประทานทรัพย์และธิดาชื่อสันตะให้แก่ ฤๅษยศฤงคะ และโปรดให้ทำทางไปถึงอาศรมเพื่อให้ฤๅษีกัศยปะเดินทางมาเยี่ยมบุตรชายได้สะดวก เมื่อฤๅษีกัศยปะเห็นบุตรชายและสะใภ้ครองคู่อย่างมีความสุขก็หายโกรธและยอมยกโทษ ให้ฤๅษยศฤงคะที่หนีจากอาศรม

อุปาขยานะเรื่องที่ 16 การตวีริยะ, ซามัทคนยะ-อุปาขยานะ

ในอดีต อรชุนผู้ครองแคว้นหิมายะ เป็นผู้ที่มีฝีมือในการต่อสู้อย่างยากที่จะหาผู้ใดเทียมได้แต่ อรชุนมีนิสัยเป็นอันธพาล เพียวระรานทั้งมนุษย์ เทวดา และอสูรจนเดือดร้อนไปทั่วทั้งสามโลก พระวิษณุจึงหารีอกับพระอินทร์เพื่อหาทางปราบอรชุน

ขณะนั้นพระราชา คาคิแห่งกานยกุพชะ (kānyakubja) ประทับอยู่ในป่าและทรงให้กำเนิด พระธิดาที่งดงามยิ่ง นามว่าสัตยวตี พราหมณ์ ฤๅษีกะ (Rcika) หลงรักสัตยวตีจึงขอนางจาก พระราชาคาคิ พระราชารับสั่งให้พราหมณ์นำสินสอดมาสู่ขอตามธรรมเนียมกษัตริย์ ฤๅษีกะไปขอ

ความช่วยเหลือจากพระวรุณทำให้สามารถหาสินสอดมา สู่ขนางสัตยวดีได้ ในวันแต่งงานของ สัตยวดีกับ ฤๅษีกะ มีพราหมณ์มาร่วมพิธีจำนวนมาก ฤๅษีภฤคุ (Bhṛgu) บิดาของ ฤๅษีกะให้พรแก่ ลูกสะใภ้ นางจึงขอให้นางและมารดาให้กำเนิดบุตรชาย ก่อนที่ฤๅษีภฤคุจะจากไปได้บอกข้อปฏิบัติ เพื่อให้ได้บุตรแก่สัตยวดี พร้อมกำชับว่านางกับมารดาจะต้อง ปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด และห้าม ปฏิบัติสลับกันอย่างเด็ดขาด

ฤๅษีภฤคุกลับมาเยี่ยมลูกสะใภ้อีกครั้ง และรู้ด้วยญาณว่าสัตยวดีกับมารดาปฏิบัติสลับกัน ฤๅษีจึงบอกกับลูกสะใภ้ว่าการปฏิบัติผิดพลาดครั้งนี้จะส่งผลให้บุตรของสัตยวดีแม้จะเกิดในวาระ พราหมณ์แต่จะมีความเป็นนักรบอย่างเต็มเปี่ยม ส่วนบุตรของมารดาของนางซึ่งมีวาระกษัตริย์ จะเป็นกษัตริย์ผู้มีคุณธรรม สัตยวดีจึงวอนพ่อสามีขอให้บุตรของนางเป็นพราหมณ์ที่มั่นคงในวิถี พราหมณ์ ส่วนลักษณะนักรบขอให้หลานเป็นผู้รับแทน ฤๅษีภฤคุให้พรตามนั้น

ต่อมาไม่นาน นางสัตยวดีให้กำเนิดบุตรชายมา มว่าชมัทคณี (Jamadagni) ผู้ยึดมั่นในวัตร ปฏิบัติของพราหมณ์ ชมัทคณีแต่งงานกับนางเรณุกาแล้วอาศัยอยู่ในอาศรมในป่า ทั้งคู่ให้กำเนิด บุตรชาย 5 คน รวมเป็นคนสุดท้องซึ่งเก่งกาจเหนือพี่ๆ วันหนึ่งขณะที่นางเรณุกาไปอาบน้ำที่แม่น้ำ นางเห็นคนธรรพจิตรรกกำลังเล่นน้ำกับภรรยา เมื่อนางเห็นร่างกายของจิตรรก นางก็ไม่อาจ ควบคุมความปรารถนาของตนเองได้ นางกลับอาศรมด้วยความกริ่งเกรงสามี ชมัทคณี สังเกต ทำทางของนางก็เข้าใจได้ทันทีว่าจิตของนางไม่บริสุทธิ์ พราหมณ์โกรธมากจึงบริภาษนางอย่าง รุนแรง ขณะนั้นบุตรชายทั้ง 4 คนกลับมาถึงบ้าน ชมัทคณีเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นให้บุตรชายฟังแล้วสั่งให้ บุตรชายแต่ละคนตัดสินใจความผิดของมารดา ทุกคนต่างเสียใจจนไม่อาจกล่าวคำใดได้ ด้วยความ โกรธ ชมัทคณีสาปแช่งบุตรชายของตนให้กลายเป็นสัตว์ ในเวลานั้นรามกลับมาถึงบ้าน ชมัทค นิสั่งให้รามฆ่ามารดา รามจึงใช้ขวานตัดศีรษะมารดาของตนทันที เมื่อความโกรธของ ชมัทคณีสงบ ลงก็อนุญาตให้รามขอพร รามจึงขอให้มารดากลับมามีชีวิตอีกครั้ง และขอให้ตนไม่ถูกหลอกหลอน จากการกระทำอันโหดร้ายที่ตนได้กระทำต่อมารดา ให้ตนพ้นจากบาป ให้พี่ชายทุกคนกลับคืนร่าง เดิม ให้ปราศจากคู่แข่งในสนามรบ และให้มีชีวิตยืนยาว ชมัทคณีให้พรตามคำขอนั้น

วันหนึ่ง อรชุนและพี่น้องเดินทางมาถึงอาศรมของ ชมัทคณี นางเรณุกาต้อนรับอย่างดี แต่ อรชุนและพี่น้องไม่พอใจการต้อนรับนั้นจึงจุดกระชากแม่โคไปจากอาศรม รามกลับมาทันเห็น เหตุการณ์ได้ยิงศรไปตัดแขนของอรชุนทำให้อรชุนสิ้นใจทันที พี่น้องของอรชุนโกรธแค้นมาก จึง อาศัยช่วงเวลาที่รามไม่อยู่ บุกรทำร้ายและสังหารชมัทคณีซึ่งบำเพ็ญเพียรอยู่ในอาศรม รามกลับมา พบศพของบิดา รู้สึกเสียใจมาก จึงสาบานว่าจะฆ่าบุตร ของการตวีริยะ (Kārtavīrya) ให้สิ้น ราม

ออกเดินทางติดตามบุตรของการตวีริยะแล้วทำตามคำสาบาน จากนั้นจึงบำเพ็ญเพียรอย่าง มุ่งมั่น เพื่อบรรเทาความอาฆาตแค้น

อุปาขยานะเรื่องที่ 17 สุกันยา-อุปาขยานะ

พราหมณ์จยวนะ (Cyavana) บำเพ็ญเพียรโดยการนั่งสงบนิ่งเป็นเวลานานจนจอมปลวกปกคลุมไปทั่วร่าง วันหนึ่งธิดาแห่งเทพ ศรยาติ (Śaryāti) นามว่าสุกันยา (Sukanyā) เดินเล่นมายังบริเวณที่พราหมณ์จยวนะนั่งบำเพ็ญเพียร ด้วยความงามของนางทำให้พราหมณ์รู้สึกหวั่นไหวจึงเรียกขานชื่อนางอย่างอันแผ่วเบา แต่นางไม่ได้ยินเสียงนั้น มองเห็นเพียงดวงตาของพราหมณ์แต่ไม่รู้ว่าเป็นสิ่งใดจึงใช้หนามแหลมทิ่มเข้าไปในดวงตานี้ทำให้พราหมณ์เจ็บปวดมากจนลุกจากความโกรธซึ่งส่งผลให้เทพศรยาติและกองทัพบาดเจ็บโดยไม่ทราบสาเหตุ ในที่สุดเทพศรยาติได้ทราบสาเหตุที่กองทัพบาดเจ็บก็เนื่องมาจากความโกรธของพราหมณ์จยวนะอันมีสาเหตุมาจากธิดาของพระองค์ เทพ ศรยาติจึงยินดียกนาง สุกันยาให้เป็นภรรยาของพราหมณ์เพื่อให้พราหมณ์หายโกรธตามที่พราหมณ์เรียกร้อง นาง สุกันยาเมื่อเป็นภรรยาของพราหมณ์ก็ประพฤติดีงาม ไม่เคยคิดนอกลู่ นอกทาง

วันหนึ่งเทพฝาแฝดนามว่าอัศวิน ผ่านมาเห็นนาง สุกันยาขณะเปลื้องผ้าอาบน้ำเกิดนิกรักจึงพูดจาหว่านล้อมให้นาง ทอดทิ้งสามีผู้เป็นพราหมณ์ชรา แต่นางปฏิเสธ เทพอัศวินจึง บอกว่าจะรักษาให้สามีของนางกลับมาเป็นหนุ่มเช่นเดิม นางจึงกลับไปหาหรือกับสามี พราหมณ์จยวนะขอให้นางรับข้อเสนอของเทพอัศวิน เทพอัศวินได้พาพราหมณ์ลงไปชุบตัวในสระน้ำพร้อมกับเทพฝาแฝด เมื่อขึ้นจากสระน้ำก็ปรากฏ เป็นชายหนุ่มผู้งดงามเหมือนกันทั้งสามคน เทพอัศวินให้นางเลือกว่าคนใดคือสามีของนาง นางพยายามพิจารณาอย่างละเอียดทำให้สามารถเลือกได้ถูกต้อง เทพอัศวินจึงจากไป หลังจากนั้นพราหมณ์จยวนะก็บูชาเทพอัศวินด้วยน้ำโสมเช่นเดียวกับที่บูชาพระอินทร์และเทพองค์อื่น แต่พระอินทร์เกิดความริษยาและไม่ต้องการให้เทพอัศวินได้รับการบูชาด้วยน้ำโสมเช่นเดียวกับตนจึงขู่พราหมณ์ไม่ให้ถวายน้ำโสมแก่เทพอัศวิน แต่พราหมณ์จยวนะเป็นผู้รู้พระเวทอย่างเชี่ยวชาญจึงแบ่งภาคที่เป็นอสุรกายเข้าทำร้ายพระอินทร์ ในที่สุดพระอินทร์ขอรับรองพราหมณ์ไม่ให้สังหารตนโดยสัญญาว่าจะไม่ขัดขวางการถวายน้ำโสมแก่เทพอัศวินอีก

อุปาขยานะเรื่องที่ 18 มานธาดฤ-อุปาขยานะ

พระราชายูวนาสวะ (Yuvanāśva) แห่งวงศ์กษัตริย์เป็นพระราชายุ่งใหญ่ในโลกทั้งสาม แต่พระองค์ไม่มีพระโอรส วันหนึ่งทรงเข้าป่าเพื่อบำเพ็ญเพียรอย่างฤๅษีและทรงประกอบพิธีขอโอรสให้แก่เสาทยุมนิ (Saudyumni) พราหมณ์ตั้งเหยื่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ผ่านการทำพิธีเพื่อให้บุตรไว้

บนแท่นบูชาโดยคิดว่าภรรยาของเสาทยุมนี้จะดีมี แต่พระราชายูวณัสวะซึ่งไม่ทรงทราบว่าน้ำในเหยือกเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ได้เสวยจนหมดทำให้พระองค์ทรงให้กำเนิดพระโอรส 100 ปีต่อมาพระอินทร์ลงมาเยี่ยมพระโอรสและให้พระโอรสดูดนิ้วมือ ด้วยเหตุนี้พระอินทร์จึงประทานพระนามแก่พระโอรสว่ามานธาดฤมาหมายถึงผู้ดูดนิ้ว พระโอรสมานธาดฤทรงเติบโตอย่างเปี่ยมด้วยพลังกำลังความรู้ และความดี ต่อมาได้เป็นมหाराชาแห่งโลกทั้งสาม

อุปาขยานะเรื่องที่ 19 ชันตุ-อุปาขยานะ

พระราชาสโหมกะ (Somaka) มีมเหสี 100 องค์แต่มีโอรสเพียงองค์เดียวนามว่าชันตุ (Jantu) ซึ่งเป็นที่รักของพระราชากับพระมเหสีทุกองค์อย่างยิ่ง พระราชาทรงเป็นทุกข์เพราะปรารถนาจะมีโอรส 100 องค์ เมื่อทรงปรึกษากับพราหมณ์ พราหมณ์ผู้หนึ่งกราบทูลแนะนำให้พระราชาตั้งมั่นในศีลธรรมและประกอบพิธีบวงสรวงด้วยร่างของเจ้าชายชันตุ ในวันประกอบพิธี พระมเหสีทุกองค์ต่างพากันยื้อตัวเจ้าชายจากพวกพราหมณ์แต่ก็ไม่อาจช่วยชี วิตเจ้าชายไว้ได้ ขณะที่เพลิงเผาร่างของเจ้าชาย พระมเหสีทั้งหมดได้สูดกลิ่นควันทำให้ทรงตั้งครรภ์และให้กำเนิดพระโอรสในเวลา 10 เดือนต่อมา พระโอรสชันตุกลับมาเกิดเป็นพระโอรสสององค์โตโดยประสูติจากพระมารดาองค์เดิม มีสัญลักษณ์เป็นแผ่นทองติดที่หลังของเจ้าชาย ในบรรดาพระโอรสทั้งหมด เจ้าชายชันตุประเสริฐที่สุด

เมื่อพระราชาสโหมกะเสด็จสวรรคตทรงพบพราหมณ์ผู้ถวายคำแนะนำให้พระองค์ประกอบพิธีบวงสรวงซึ่งละโลกไปก่อนกำลังถูกเพลิงเผาผลาญอยู่ในขุมนรก พราหมณ์ร้องให้พระราชารช่วย พระราชาทรงทราบจากพระยมว่าพราหมณ์กำลังรับผลจากการแนะนำให้พระราชาเผาพระโอรส พระราชาทรงขอรับโทษแทนพราหมณ์แต่พระยมตอบว่าไม่มีใครสามารถมีความสุขหรือทุกขุทรมานจากการกระทำของผู้อื่น พระราชาจึงขอรับโทษในนรกเช่นเดียวกับพราหมณ์ และเมื่อพระราชากับพราหมณ์ได้รับโทษอย่างสาสมแล้ว พระยมก็ปลดปล่อยทั้งสองเป็นอิสระ

อุปาขยานะเรื่องที่ 20 เศยนะ-อุปาขยานะ

นานมาแล้ว ขณะที่พระราชาคูสินระ (Uśīnara) กำลังประทับ ณ บริเวณที่เรียกว่าวินศนะ (vinaśana) นักพิราบตัวหนึ่งบินหนีเหยี่ยวมาเกาะที่พระเพลาของพระราชารเพื่อขอให้พระองค์ทรงช่วยชีวิต พระราชาทรงสงสารจึงขอร้องให้เหยี่ยวปล่อยนักพิราบโดยจะทรงจัดหาอาหารอื่นๆมาให้เหยี่ยวเป็นการแลกเปลี่ยน เหยี่ยวขอ ประทานเนื้อของพระราชามีน้ำหนักเท่ากับน้ำหนักตัวของนักพิราบ พระราชาจึงทรงเชือดเนื้อจากพระวรกายครั้งแล้วครั้งเล่า ในที่สุดเหยี่ยว ก็ทูลว่าตนคือ

พระอินทร์ ส่วนนกพิราบคือพระอัคนี จากนั้นพระอินทร์และพระอัคนีกล่าวสรรเสริญและประทานพรแก่พระราชาแล้วกลับสู่สวรรค์

อุปาขยานะเรื่องที่ 21 อัสฏาวกรียะ-อุปาขยานะ

ในอดีตมีพราหมณ์คนหนึ่งนามว่า อุททาลกะ (Uddālaka) เป็นอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญพระเวท อุททาลกะมีบุตรชายนามว่าเศวตเกตุ (Śvetaketu) บุตรสาวนามว่าสุชาตา (Sujātā) และมีศิษย์ที่คอยดูแลปรนนิบัติอย่างใกล้ชิดนามว่า กโหทะ (Kahoda) ซึ่งต่อมาแต่งงานกับนางสุชาตาจึงมีฐานะเป็นบุตรเขยของอาจารย์ อุททาลกะด้วย เมื่อนางสุชาตาดำรงครมภ์ ทารกในครรภ์เป็นผู้รู้พระเวทอย่างดีเยี่ยม ครั้งหนึ่งขณะที่กโหทะสอนศิษย์สวดพระเวท ทารกในครรภ์ของนางสุชาตาได้ส่งเสียงทักท้วงว่า กโหทะสวดไม่ถูกต้องทำให้ กโหทะได้รับความอับอาย กโหทะจึงสาปให้ทารกมีอวัยวะที่คดงอ 8 ส่วน ด้วยเหตุนี้ทารกน้อยจึงเกิดมามีร่างกายที่คดงอบิดเบี้ยว ทำให้ได้ชื่อว่าอัสฏาวกระ (Aṣṭāvakra)

ก่อนถึงกำหนดคลอดอัสฏาวกระ นางสุชาตารู้สึกกังวลใจอย่างมากเพราะครอบครัวยากจน พราหมณ์ กโหทะ จึงเดินทางไปเข้าเฝ้าพระราชาเพื่อทูลขอ ประทานทรัพย์ กโหทะจำเป็นต้องแข่งขันได้คารมกับวันทิน (Vandin) นักปราชญ์แห่งราชสำนักผู้เปี่ยมด้วยปัญญาและวาทศิลป์ ผลการแข่งขันกโหทะเป็นฝ่ายพ่ายแพ้จึงถูกจับโยนลงทะเล เมื่อพราหมณ์ อุททาลกะทราบข่าวความพ่ายแพ้ของศิษย์ก็สั่งให้บุตรสาวเก็บเรื่องนี้เป็นความลับ ห้ามเอ่ยถึงอีก ด้วยเหตุนี้ อัสฏาวกระจึงไม่เคยได้ยินเรื่องของบิดา และด้วยความเยาว์วัยทำให้เข้าใจผิดว่าพราหมณ์ อุททาลกะเป็นบิดา และพราหมณ์เศวตเกตุ เป็นพี่ชายของตน จนกระทั่งอัสฏาวกระอายุ 12 ปีจึงทราบความจริงเกี่ยวกับบิดา

อัสฏาวกระเดินทางไปยังราชสำนักพร้อมกับเศวตเกตุ และทำแข่งกับวันทิน ในที่สุดอัสฏาวกระเป็นฝ่ายชนะ ทำให้ วันทินถูกโยนลงทะเลเช่นเดียวกับที่วันทินเคยกระทำกับผู้ที่ทุกคนส่วนอัสฏาวกระได้พบบิดาที่พลัดพรากกันไปนาน และเมื่อเดินทางกลับถึงบ้าน กโหทะก็สั่งให้บุตรชายลงไปแช่ในแม่น้ำ หลังจากอัสฏาวกระชำระร่างกายและขึ้นจากแม่น้ำ ร่างกายที่บิดเบี้ยวคดงอก็กลับหายเป็นปกติ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาแม่น้ำแห่งนี้ก็ได้รับการเรียกขานว่าสมังคะ

อุปาขยานะเรื่องที่ 22 ยวกริตะ-อุปาขยานะ

ในบรรพกาล ภัทรวาชะผู้มุ่งมั่นในการบำเพ็ญตบะกับฤๅษีไรภยะ (Raibhya) ผู้เชี่ยวชาญพระเวทเป็นเพื่อนรักกัน ฤๅษี ภัทรวาชะมีบุตรชาย 1 คนคือยวกริตะ (Yavakṛita) ส่วนฤๅษีไรภยะมีบุตรชาย 2 คนคืออรวาสูและปราวสุ (Parāvasu) เมื่อยวกริตะเติบโตขึ้นก็สังเกตเห็นว่าคนส่วน

ใหญ่ให้ความเคารพยกย่องผู้ที่มีความรู้เชี่ยวชาญในพระเวทแต่มักถูกเหยียดหยามผู้บำเพ็ญตบะด้วยเหตุนี้ยวกริตะจึงทุ่มเทและอุทิศตนบำเพ็ญตบะอย่างเคร่งครัดด้วยหวังจะใช้พลังแห่งตบะทำให้ตนมีความรู้เชี่ยวชาญในพระเวท ด้วยความมุ่งมั่นในการบำเพ็ญตบะทำให้พระอินทร์ไม่อาจทนนิ่งเฉยอยู่ได้จึงมาปรากฏต่อหน้ายวกริตะและอนุญาตให้ยวกริตะขอพร ยวกริตะขอความรู้ในพระเวทที่ไม่มีพราหมณ์ใดเคยรู้มาก่อน พระอินทร์เตือนยวกริตะว่า ความรู้ ความเชี่ยวชาญในพระเวทเกิดจากการศึกษาอย่างพากเพียรและอดทนจากครูผู้ชำนาญ แต่ไม่อาจเกิดขึ้นจากอำนาจตบะ แล้วพระอินทร์ก็จากไปโดยไม่ยอมประทานพร เหตุการณ์เป็นเช่นนี้ถึง 3 ครั้ง แต่ในที่สุดด้วยพลังแห่งตบะที่แข็งแกร่งของยวกริตะทำให้พระอินทร์ต้องยอมประทานพร

ฤๅษีภรทวาชะ เตือนบุตรชายไม่ให้ประมาทโดยยกเรื่องของเมธาวีผู้ได้รับพรจากเทวดาแต่กลับต้องสิ้นชีพเพราะความยโสและความประมาทมาเป็นอุทาหรณ์ พร้อมกับสั่งให้ยวกริตะอยู่ห่างจากครอบครัวของฤๅษีโรภยะ แต่ยวกริตะมีนิสัยดีอื่น อดดี จึงละเมิดคำสั่งของบิดา ไปก่อเรื่องในอาศรมของฤๅษีโรภยะ และถูกภรรยาของฤๅษีตามสั่งหารในที่สุด การสูญเสียยวกริตะทำให้ฤๅษีภรทวาชะเสียใจอย่างมากจึงเดินเข้าสู่กองไฟตายตามไปด้วย ก่อนตายฤๅษีได้สาปแช่งฤๅษีโรภยะให้ถูกบุตรชายของตนเองสั่งหาร เหตุการณ์ดำเนินไปตามคำสาปแช่งของฤๅษีภรทวาชะ ปรวาสบุตรชายของฤๅษีโรภยะได้สั่งหารบิดาของตนเพราะความเข้าใจผิด แต่ด้วยการบำเพ็ญเพียรอย่างจริงจังของอรวาสบุตรชายอีกคนของฤๅษีโรภยะ ทำให้ได้รับพรจากเทพเจ้าจึงสามารถช่วยฤๅษีโรภยะ ฤๅษีภรทวาชะ และยวกริตะให้ฟื้นคืนชีวิตได้อีกครั้ง และทุกคนต่างลืมความแค้น กลับมาไม่ตรีต่อกันเช่นเดิม ส่วนยวกริตะหลังจากได้รับบทเรียนก็ทำให้เข้าใจและไม่คิดที่จะได้ความรู้ ความเชี่ยวชาญพระเวทด้วยวิธีการที่ไม่ถูกต้องอีก

อุปาขยานะเรื่องที่ 23 ไวนยะ-อุปาขยานะ

ฤๅษีอัตริ (Atri) ตัดสินใจละทิ้งความมั่งคั่งทุกอย่างไปบำเพ็ญเพียรในกระท่อมไม้ในป่าพร้อมกับภรรยาและบุตร เมื่อภรรยาตำหนิที่เขาไม่เข้าเฝ้าพระราชาวินยะ (Vainya) เพื่อทูลสรรเสริญพระองค์ซึ่งจะทำให้ได้รับประทานเงินทองเป็นรางวัลมาจนเจ็ดครอบครัว ฤๅษีอัตริก็เปลี่ยนใจจะเข้าเฝ้าพระราชาวินยะตามความต้องการของภรรยาและบุตร แต่ฤๅษีเฒ่าตะโกนว่าตำหนิอย่างรุนแรงว่าหากฤๅษีอัตริทำเช่นนั้นก็จะกลายเป็นคนประจบสอพลอ ไม่มีความจริงใจ ในที่สุดผู้เฒ่าก็โกรธและเกลียดชังพิพาทของฤๅษีทั้งสองก็คือ สนาตกุมาร ซึ่งอธิบายว่า พลังของเหล่าพราหมณ์ทั้งหลายเมื่อผนวกกับพลังของกษัตริย์หรือพลังของกษัตริย์รวมกับพลังของพราหมณ์ ก็สามารถทำลายล้างศัตรูได้ทั้งสิ้น เมื่อได้ฟังคำอธิบายดังนั้น ฤๅษีอัตริจึงเข้าเฝ้าพระราชาวินยะและทูลสรรเสริญพระองค์อย่างจริงใจตามความรู้ความสามารถของตนทำให้พระราชาวินยะพอพระทัยจึงประทานทรัพย์ศฤงคาร

เหรียญทองคำ ร้อยเหรียญและทองคำสิบล้านโกฏิ แก่ฤษีอัตริ ฤษีอัตรินำทรัพย์กลับบ้านและแบ่งให้แก่ภรรยาและบุตรชาย และสำรองไว้เพื่อตนเอง จากนั้นก็เข้าป่าและบำเพ็ญเพียรต่อไป

อุปาขยานะเรื่องที่ 24 มัตสยะ-อุปาขยานะ

ไว้วสวัตมनुหรือมनु โอรสแห่งไว้วสวัตเป็นผู้บำเพ็ญตบะอย่างเคร่งครัด วันหนึ่งมีปลาน้อยตัวหนึ่งมาหยุดที่ริมน้ำตรงหน้าและขอให้มनुช่วยให้พ้นจากการไล่ล่าของปลาใหญ่ มनुสงสารจึงนำไปปล่อยในแหล่งน้ำแห่งใหม่และเลี้ยงดูอย่างดี เมื่อเวลาผ่านไปปลาน้อยมีขนาดใหญ่ขึ้นจนเต็มแหล่งน้ำ มนุนำปลาน้อยไปปล่อยในแหล่งน้ำแห่งใหม่ที่มีขนาดใหญ่ขึ้น แต่ในระยะเวลาไม่นานปลาน้อยก็เติบโตอย่างรวดเร็วจนเต็มแหล่งน้ำอีก มนุนำไปปล่อยในแม่น้ำคงคา แต่เหตุการณ์ก็ยังเป็นเช่นเดิม ปลาน้อยเติบโตจนเต็มแม่น้ำคงคา จึงขอร้องให้มนุนำไปปล่อยในทะเล เมื่อมनुปล่อยปลาน้อยลงสู่ทะเล ปลาบอกมनुว่าในไม่ช้าจะเกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ ให้มनुต่อเรือขนาดใหญ่ คัดเลือกบัณฑิต 7 คนขึ้นเรือ เตรียมเชือกเส้นใหญ่และเมล็ดพืชพันธุ์เก็บไว้ในเรือ พร้อมทั้งกำชับว่าจะปรากฏตัวอีกครั้งเป็นสัตรีมีเขา ให้มनुจดจำให้ได้ มनुทำตามคำแนะนำของปลาทุกประการ ต่อมาไม่นานเกิดน้ำท่วมใหญ่ มนุนำเรือออกสู่ทะเล ได้พบปลาตัวหนึ่งมีเขา จึงใช้เชือกคล้องที่เขาของปลา ปลาว่ายน้ำพาเรือฝ่าพายุฝนและน้ำท่วมเป็นเวลานานนับร้อยปี ขณะนั้นดินแดนต่างๆ ถูกน้ำท่วมกลายเป็นทะเล สิ่งมีชีวิตพากันจมน้ำตายจนหมด ในที่สุดปลาได้พาเรือมาหยุดที่ยอดเขาหิมวัตซึ่งเป็นสถานที่เดียวบนโลกที่น้ำไม่ท่วม ปลาบอกทุกคนให้ผูกเรือไว้ที่ยอดเขา ด้วยเหตุนี้บริเวณดังกล่าวจึงได้ชื่อว่าเนาพันธะหมายถึงท่าเรือ (ที่ผูกเรือ) จากนั้นปลาได้แสดงตนว่าเป็นพระพรหม ทรงมอบหมายให้มनुเป็นผู้ให้กำเนิดสรรพชีวิตอีกครั้ง ทั้งมนุษย์ เทวดา อสูร และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ พร้อมกับประทานพรให้มनुเป็นผู้อยู่เหนือมาयाทั้งปวงและสามารถปฏิบัติภารกิจที่ยิ่งใหญ่ได้สำเร็จ

อุปาขยานะเรื่องที่ 25 มัณฑุกะ-อุปาขยานะ

พระราชปรีกษิตแห่งวงศ์กษัตริย์ได้เสด็จล่าสัตว์ ด้วยความเหนื่อยล้าและหิวโหย พระราชาทรงขี่ม้าเข้าไปในป่ารกทึบและมีดมิด ขณะที่พระองค์ประทับพักผ่อน ณ บริเวณสระน้ำใหญ่ทรงได้ยินเสียงเพลงที่ไพเราะและได้พบหญิงงามคนหนึ่งกำลังเก็บดอกไม้พร้อมกับร้องเพลงด้วยความงามของนาง พระราชาจึงขอนางเป็นชายา นาง ทูลขอคำสัญญาจากพระราชาว่า พระราชาจะต้องไม่ให้นางมองเห็นน้ำอย่างเด็ดขาด เมื่อพระราชาทรงให้คำมั่น นางจึงยอมเป็นชายาของพระองค์

หลังจากพระราชทานพานางกลับวังได้ไม่นาน เหล่าข้าราชบริพารซึ่งสงสัยในกำเนิดของพระมเหสีได้ออกอุบายทำให้นางเห็นน้ำและลาจากพระราชพา พระราชาทรงเศร้าพระทัยอย่างมาก รับสั่งให้วิดน้ำในสระที่พระองค์ลงเล่นกับชายาก่อนที่นางจะหายตัวไป เมื่อวิดน้ำออกจากสระจนหมดก็พบเพียงกบตัวหนึ่ง พระราชารับสั่งให้ฆ่ากบทุกตัว

ในที่สุดราชากับได้กราบทูลพระราชว่า นางที่พระราชาทรงติดตามหา แท้จริงก็คือธิดาของตนนามว่าสุโสภณามีนิสัยชอบหลอกลวงชายหนุ่ม ราชากบยกนางให้เป็น ชายาของพระ ราชาปริกษิตอย่างถูกต้องเพื่อแลกกับการที่พระราชาลีกฆ่ากบ ต่อมาพระมเหสีสุโสภณาให้กำเนิดโอรส 3 องค์ วันหนึ่งพระโอรสองค์โตเสด็จเข้าป่าเพื่อล่ากวางและทรงทราบจากสาวกรัถว่ามีเพียงม้าวามิของวามเทพ เท่านั้นที่จะทำให้พระองค์ตามล่ากวางได้ทัน จึงเสด็จไปขอยืมม้าวามิจากวามเทพโดยทรงสัญญาว่าเมื่อเสร็จภารกิจแล้วจะนำม้าวามิมาคืน แต่เจ้าชายทรงละโมภต้องการเก็บม้าวามิไว้เสียเองจึงไม่นำมาไปคืน เมื่อฤๅษีเดินทางมาขอม้าคืน เจ้าชายตรัสดูถูกและลบหลู่ทำให้ฤๅษีโกรธและสั่งหารเจ้าชาย ต่อมาเจ้าชายของครองได้รับแต่งตั้งเป็นรัชทายาทต่อจากเชษฐาและพยายามสังหารฤๅษีวามเทวะด้วยธนู ขณะฤๅษีกำลังจะกล่าวคำสาปแช่ง ชายาของรัชทายาทของค์ใหม่ได้ขอขมาและขอให้ฤๅษีอภัยให้สวามีโดยสัญญาว่าจะห้ามปรามองครรัชทายาทไม่ให้ทำเช่นนั้นอีก ฤๅษีจึงยอมอภัยและเดินทางกลับอาศรมพร้อมกับม้าวามิ

อุปาขยานะเรื่องที่ 26 อินทรยุมน์

พระราชอินทรยุมน์ เคยอยู่ในสวรรค์แต่ครั้งสิ้นฤทธิ์ก็ตกจากสวรรค์มาอยู่ในโลกมนุษย์ ครั้งหนึ่งพระราชเสด็จมาหาฤๅษีมารกัณเฑยะแล้วตรัสถามว่า “ท่านรู้จักพระราชอินทรยุมน์หรือไม่” เมื่อฤๅษีตอบปฏิเสธ พระราชาทรงถามหาผู้ที่มีอายุมากกว่าฤๅษี ฤๅษีจึงนำเสด็จไปพบนกเค้าแมวนามว่า ปราวารกรรณะ (Prāvāraṇa) ซึ่งอาศัยอยู่ ณ เขาหิมวัต พระราชาทรงแปลงเป็นม้าแล้วไปยังเขาหิมวัต เมื่อทรงพบนกเค้าแมว ปราวารกรรณะ พระราชาก็ตรัสถามด้วยคำถามเดียวกับที่ถามฤๅษีมารกัณเฑยะ แต่ผลก็เป็นเช่นเดิม ปราวารกรรณะไม่รู้จักราชอินทรยุมน์ พระราชาก็ประสงค์จะพบผู้ที่มีอายุมากกว่า ปราวารกรรณะ ทั้งฤๅษี นกเค้าแมว และพระราชเดินทางไปยังทะเลสาบอินทรยุมน์ซึ่งมีนกกกระเรียนนามว่า นาติชังฆะ (Nāṭjaṅgha) ผู้มีอายุมากกว่านกเค้าแมว ปราวารกรรณะ อาศัยอยู่ พระราชาก็ตรัสถามคำถามเดิม แต่คำตอบของนกกกระเรียนก็ไม่ต่างกับฤๅษีและนกเค้าแมว ในที่สุดนกกกระเรียน นาติชังฆะได้ร้องเรียกเต่านามว่า อกูปาระ (Akūpāra) ซึ่งอาศัยอยู่ในทะเลสาบแห่งนั้นมานาน เมื่อ อกูปาระ ผู้มีอายุมากที่สุดได้ฟังคำถามของพระราชาก็ตอบว่าพระราชอินทรยุมน์เป็นผู้เคร่งครัดในการประกอบบุญพิธี พระองค์ทรงประกอบพิธีบูชาบวงสรวงนับพันครั้งและประทานโคจำนวนมากแก่พราหมณ์ แม้แต่ทะเลสาบ

อินทรมุณีที่ตนอาศัยก็เกิดจากรอยขุดของโคที่พระองค์ ประทานแก่พราหมณ์ ทันทีที่ อกุปาระเล่า จบก็มีราชรถปรากฏต่อหน้าพระราชานินทรมุณีและมีเสียงดังจากฟ้าว่า สวรรค์เป็นดินแดนแห่ง คนดี ตราบใดความดีที่ได้กระทำยังมีผู้จดจำได้ บุคคลผู้ทำความดีนั้นก็สมควรอยู่บนสวรรค์ ทำนองเดียวกัน ผู้ที่กระทำความชั่ว ตราบใดที่ความชั่วที่กระทำยังมีผู้จดจำได้ ตรานั้นก็ต้องอยู่ ใน นรก บุคคลจึงควรเร่งทำความดีและละทิ้งบาปทั้งปวง อินทรมุณีได้พาฤๅษีมารักณเทยะ นกเค้า แมวกลับมาส่งดังเดิมแล้วจึงจากไปสู่สวรรค์ซึ่งเป็นดินแดนที่คู่ควรกับพระองค์

อุปายานะเรื่องที่ 27 ฤๅษีมาระ

ในยุคที่โลกกำลังจะถูกทำลายด้วยน้ำ มิงูใหญ่ตัวหนึ่งหลับอยู่บนแผ่นไม้ ลำตัวโอบรัดโลก ไว้ทั้งใบ พระวิษณุ ประทับหลับอยู่เหนือดอกบัว และมีดอกบัวอีกดอกหนึ่งผุดขึ้นจากพระนาภีของ พระองค์ กลางดอกบัวปรากฏพระพรหมบรรทมหลับใหลอยู่ อสุรนามว่ามธุ (Madhu) และไกฏกะ (Kaitabha) เห็นพระพรหมและพระวิษณุงดงามเรื่องรองจึงเข้าไปเขย่าดอกบัวที่ประทับของพระ พรหมอย่างแรงเพื่อปลุกให้พระพรหมตื่น ก้านบัวที่สั้นไหวเพราะถูกเขย่าทำให้พระวิษณุตื่นบรรทม เมื่อทอดพระเนตรเห็นอสุรทั้งสองก็โปรดให้ทั้งคู่ขอพร แต่ด้วยความอหังการ อสุรทั้งสองตอบพระ วิษณุอย่างท้าทายว่าพวกตนจะเป็นฝ่ายให้พรแก่พระวิษณุ ให้พระองค์ขอพร พระวิษณุจึงขอเป็นผู้ สังหารอสุรทั้งสอง อสุรมธุและ ไกฏกะเป็นผู้ยึดถือสัจจะจึงยอมให้พรตามที่พระวิษณุขอ อสุรทั้ง สองจึงถูกพระวิษณุสังหาร

บุตรชายของมธุกับไกฏกะมีนามว่าธุนธุ (Dhundhu) โกรธแค้นพระวิษณุอย่างมาก ต้องการ ทำลายสามโลก จึง ไปบำเพ็ญเพียรอยู่ใต้ทะเลทรายซึ่งอยู่ไม่ห่างจากอาศรมของฤๅษีนามว่าอุต ตังกะ (Uttanka) ทุกสิ้นปีอสุรธุนธุจะตื่นขึ้นมาหายใจทำให้แผ่นดินไหวนานถึง 7 วัน บริเวณนั้นจะ ปกคลุมด้วยหมอกทราย สร้างความเดือดร้อนให้เหล่าฤๅษีอย่างยิ่ง

ครั้งหนึ่ง พระวิษณุ ทรงปรากฏพระองค์ และ ประทานพรแก่ฤๅษีอุตังกะผู้เคร่งครัดในการ บำเพ็ญเพียรด้วยความภักดีต่อพระองค์ พระวิษณุตรัสว่า พระราชาแห่งวงศ์อิक्षวากุพระนามว่า กุลลิสวะโอรสแห่งพระราชาวริหัตศ์จะเสด็จมาเป็นผู้ปราบอสุรธุนธุโดยฤๅษีอุตังกะจะเป็นผู้ ช่วยเหลือ ต่อมาพระราชาวริหัตศ์ทรงสละราชสมบัติและแต่งตั้งพระโอรสกุลลิสวะเป็นพระราชา ต่อจากพระองค์ ฤๅษีอุตังกะรีบเข้าเฝ้าพระราชาทองสองเพื่อกราบทูลเรื่องของอสุรธุนธุและพระดำรัส ของพระวิษณุ พระราชากุลลิสวะพร้อมด้วยพระโอรส 21,000 องค์ ฤๅษีอุตังกะและกองทหาร เดินทางไปยังทะเลทรายและขุดผืนทราย 7 วันจึงพบร่างของอสุรธุนธุ การปราบอสุรธุนธุครั้งนี้ทำ ให้พระราชากุลลิสวะต้องสูญเสียพระโอรสเกือบทั้งหมด เหลือเพียง 3 องค์เท่านั้น เมื่อปราบ

อสูรธนูล้าเรื้อ พระราชาकुलศวะก็ได้รับการขนานนามว่าธนูธุมาร (Dhundhumāra) (หมายถึงความตายของธนู)

อุปาขยานะเรื่องที่ 28 ประติวรตา-อุปาขยานะ

มีผู้ทรงศีลผู้หนึ่งนามว่า เกาศิกะ (Kausika) ผู้บำเพ็ญเพียรภavanaและอุทิศตนให้กับ การศึกษาคัมภีร์พระเวท วันหนึ่งมีนางนกกกระสาตัวหนึ่งเกาะอยู่บนปลายไม้และทำให้ร่างของ พราหมณ์เปราะเปื้อน พราหมณ์โกรธ นางนกกมากและคิดจะให้นางนกกบาดเจ็บ ด้วยสายตา ซิงซังทำให้นางนกกน้อยตกงงสับสนและสิ้นใจในทันที พราหมณ์รู้สึกเวทนาสงสารนางนกกยิ่งนักและ รู้สึกเศร้าเสียใจ เขาก็ได้เข้าไปยังหมู่บ้านแห่งหนึ่งเพื่อหาของบริจาดที่ บ้านหลังหนึ่งซึ่งเขารู้จักมาก่อน แม่บ้านกำลังง่วนอยู่กับการ ทำความสะอาด โถที่บรรจุของบริจาดทานอยู่นั้น สามีสองนาง กลับเข้ามาด้วยความหิวยิ่งนัก ภรรยาเห็นสามี กลับมาก็ไม่สนใจพราหมณ์ ต่อมา นึกได้ว่า พราหมณ์ยังคงกำลังคอยรับของบริจาดจากนางอยู่ จึงรีบเข้าไปเอาของที่บริจาดทาน แล้วยื่น ของให้ พราหมณ์โกรธมาก กล่าวว่า นางมุ่งดูแลแต่งงานบ้าน ไม่ใส่ใจต่อเหล่าพราหมณ์ แม้แต่องค์ อินทร์เองก็ยังก้มค่านับให้เหล่าพราหมณ์ แต่นางกลับตอบว่านางมิได้ละเลยเหล่าพราหมณ์ แต่ เห็นว่าสามีอยู่เหนือปวงเทพทั้งปวง สามีเป็นเทพสูงสุดสำหรับนาง นางจึงปรนนิบัติรับใช้สามี นางขอให้พราหมณ์ไปที่มิลินคร แล้วถาม ถึงเรื่องผู้ล่าสัตว์ปีกป่าที่มีคุณความดี ณ กรุงมิลินคร ต่อมา พราหมณ์ได้สนทนากับพรานป่าถึงการทำความดีซึ่งพรานปากกล่าวว่าเขาทำแต่สิ่งชั่วร้าย แต่เป็นเพราะชะตาฟ้าลิขิต บรรดาสัตว์ต่างๆก็ได้รับกรรมเช่นกัน เพราะถูกนำไปทำเป็นอาหารของ เทพ แหกหรือ และบริวาร และกล่าวว่า รูปแบบของคุณธรรมความดีนั้นละเอียดอ่อน หลากหลาย และไร้ขอบเขต และเชื้อเชิญให้พราหมณ์ไปพบ บิดามารดาของเขา เขาปรนนิบัติบิดามารดา เช่นเดียวกับที่ทำแก่เทพเทวา พราหมณ์จึงกล่าวให้พรแก่พรานป่า เมื่อพราหมณ์กลับถึงบ้าน เขาก็ มุ่งความสนใจไปที่บิดามารดาผู้แก่เฒ่าและคอยปรนนิบัติรับใช้อย่างดี

อุปาขยานะเรื่องที่ 29 มุทกละ-อุปาขยานะ

กษัตริย์องค์หนึ่ง ทรงนามมุทกละ (Mudgala) เป็นกษัตริย์ที่ซื่อสัตย์ ตั้งมั่นในความดี ทรง บำเพ็ญตนในหลักศีลอย่างเคร่งครัด ทรงปฏิบัติตามวิถีของมุนี ทรงแจกจ่ายอาหารด้วยความ กระตือรือร้น ทรงเป็นผู้มีหัวใจบริสุทธิ์ยิ่งนัก อีกทั้งมีความอดทนและเที่ยงธรรม แม้แต่ชาวสวรรค์ก็ ยังยกย่อง พระองค์ ครั้งหนึ่ง ิงเทวทูต ปรากฏเฉพาะพระพักตร์พระ องค์เพื่อเชิญขึ้นไปใช้ชีวิตบน สวรรค์ พระราชา ถามถึงชีวิตบนสวรรค์ เมื่อทรงทราบว่ามีทั้ง ความสะดวกและความทุกข์ พระองค์ก็ ทรงปฏิเสธที่จะใช้ชีวิตบนสวรรค์เพราะทรงปรารถนาชีวิตที่เป็นสุขแท้จริงและเป็นนิรันดร์ พระองค์ จึงทรงทำสมาธิและปฏิบัติวัตรของพระองค์ต่อไป

อุปาขยานะเรื่องที่ 30 รามะ-อุปาขยานะ

ท้าวทศรถ (Daśaratha) มีโอรสสี่องค์คือราม ลักษณณะ ศัตรุณณะ และภรต รามเป็นโอรสของนางเกาศัลยา พระภรตเป็นโอรสของนางไกเกयी (Kaikeyī) ส่วนลักษณณะและศัตรุณณะเป็นโอรสของนางสุมิตรา ฝ่ายท้าวชนกษัตริย์แห่งวิเทหะมีธิดาชื่อนางสีตาซึ่งเป็นมเหสีของพระราม

ท้าวปุลัสตยะ (Pulastya) มีโอรสกับนางปุชโปตกตา (Puṣpotkaṭā) ชื่อกุมภกรรณะ (Kumbhakarna) และ ราวณะ (Rāvaṇa) กับนางมาลินี (Mālinī) มีโอรสชื่อวิภิชณะ (Vibhīṣaṇa) และกับนางรากา (Rākā) มีโอรสแปดชื่อขร (Khara) และสุรปนขา (Sūrpanakhā) วิภิชณะมีความมั่งคั่งมั่งคั่งกว่าใครๆ และยังเป็นผู้นำเพี้ยเพี้ยอยู่เสมอ ราวณะมีสืบเศียรเป็นผู้เคร่งศาสนาและมีพลังและความสามารถมาก ส่วนกุมภกรรณะเป็นผู้ที่มีพลังมากที่สุดในด้านการศึกสงคราม ขรมีความสามารถด้านการยิงธนูและเป็นศัตรูกับพวกพราหมณ์เพราะเขากินเนื้อ และสุรปนขามักเป็นต้นเหตุของปัญหาต่อผู้นำเพี้ยเพี้ยทั้งหลาย พวกเขาตั้งใจนำเพี้ยเพี้ยพระพรหมจึงประทอนพรแก่พวกเขา ราวณะเป็นผู้ที่ไม่มีใครเอาชนะได้ ต่อมาราวณะได้ครองลังกาแต่ก็คอยเบียดเบียนเทพต่างๆเสมอ เหล่าเทพพากันไปเฝ้าพระพรหม เพื่อขอความคุ้มครองพระองค์กล่าวว่าจะมีผู้มีพลังกำลังมาปราบราวณะ

ท้าวทศรถทรงมอบราชสมบัติให้ พระราม แต่นางไกเกयी มีความริษยาจึงขอให้พระองค์เนรเทศพระรามเข้าป่าทศกัณฐะเป็นเวลาสิบสี่ปี พระรามตัดสินใจเข้าป่าเพื่อมิให้บิดาผิดคำสัญญา พระองค์พร้อมด้วยน้องชายคือ ลักษณณะและชวยาลาของพระองค์คือ นางสีตา ติดตามไปด้วยบริเวณที่พระองค์อยู่นั้นมีรากษส พระองค์ได้สังหารรากษสเหล่านั้นและลงโทษนางสุรปนขา นางไปฟ้องราวณะ ราวณะโกรธแค้นมากจึงคิดจะไปแก้แค้นพระราม ราวณะเดินทางไปหาสหายเก่ามารีจเพื่อขอความช่วยเหลือ มารีจปลอมตัวเป็นกวางสีทองไปล่อพระราม และยังปลอมเสียงเป็นพระรามล่อให้ ลักษณณะออกไปหา ราวณะ มาจับตัว นางสีตา ไป แต่มีพญาแร้งนามว่า ชฎายุ (jaṭāyu) เข้ามาขัดขวางเพื่อช่วยนางสีตา แต่ก็ถูกราวณะตัดปีกทั้งทั้งสองข้าง ราวณะนำนางสีตาไปขังไว้ในที่กรุงลังกา ส่วนพระรามเมื่อสังหารกวาง มารีจแล้วก็กลับไปยังอาศรม เมื่อรู้ว่าถูกลวงชฎายุเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นให้ฟัง พระรามและพระลักษณณะได้สังหารรากษสตนหนึ่งและช่วยชีวิตของวิศวาวสุ (Viśvāvasu) ซึ่งบอกให้ทั้งสององค์ไปขอความช่วยเหลือจากพญาวานร สุครีวะ พระรามลักษณณะ และพญาวานรและบรรดาพันธมิตรทั้งวานรและหมีมารวมตัวกันและสร้างสะพานข้ามไปกรุงลังกา ทำสงครามกับราวณะ ในที่สุดพระรามก็สังหารราวณะได้ แต่เมื่อช่วยนางสีตาได้แล้ว พระองค์กลับไม่ยอมรับนางเพราะคิดว่านางมีมลทินแล้ว บรรดาเทพต่างๆจึงมาขอรับรอง นางกล่าวยืนยันความบริสุทธิ์ของนาง พระองค์จึงยอมรับนางและไปปกครองเมืองอโยธยา

อุปาขยานะเรื่องที่ 31 สาวิตรี-อุปาขยานะ

สาวิตรี (Savitrī) เป็นธิดาองค์เดียวของราชาอัศวปติซึ่งไม่มีโอรส เมื่อสาวิตรีอายุสมควรจะมีคู่ พระบิดาได้ให้นางเดินทางไปตามเมืองต่างๆพร้อมด้วยพราหมณ์ 8 คนเป็นเวลา 1 ปีเพื่อเลือกคู่เอง ในที่สุดสาวิตรีได้ตัดสินใจเลือกเจ้าชายสัตยวาน (Satyavat) โอรสของกษัตริย์พระเนตรบอด ซึ่งถูกอามาศยซึ่งราชบัลลังก์ ต้องหนีไปอยู่ป่าพร้อมด้วยมเหสีและโอรส การที่สาวิตรีเลือกเจ้าชายสัตยวานก็เพราะเห็นว่าเป็นผู้มีคุณธรรม เอาใจใส่ปรนนิบัติพ่อแม่ แม้ นางจะทราบในเวลาต่อมาว่าสัตยวานจะต้องตายภายใน 1 ปี นางก็ไม่เปลี่ยนใจ คงยืนยันที่จะอภิเษกกับเจ้าชายสัตยวาน หลังจากอภิเษกแล้ว นางก็ติดตามเจ้าชายออกไปอยู่ป่า ปรนนิบัติสามีและบิดามารดาของสามีตามหน้าที่ภรรยา ทั้งไม่ยอมเปิดเผยความลับที่ว่าสัตยวานจะตายภายใน 1 ปี เมื่อวาระสุดท้ายของสัตยวานมาถึง พระยม มานาชีวิตของสัตยวานไป นางติดตามพระยมไปอย่างไม่ย่อท้อและด้วยคุณธรรม สติปัญญาและวาทศิลป์เป็นเลิศของนาง พระยมจึงได้ให้พรแก่นาง ในที่สุดเพราะความเฉลียวฉลาด มีไหวพริบ ปฏิภาณในการทูลขอพรจากพระยมจึงทำให้ทุกคนได้รับความสุขคือ พระบิดาของเจ้าชายสัตยวานหายพระเนตรบอดและได้ราชบัลลังก์คืน พระบิดาของนางสาวิตรีก็มีโอรสสืบราชสมบัติ และเจ้าชายสัตยวานก็ได้ชีวิตคืน

อุปาขยานะเรื่องที่ 32 อินทวิชัย-อุปาขยานะ

ครั้งหนึ่ง ตวัษฏ (Tvastṛ) เทพแห่งสิ่งมีชีวิตทั้งหลายและเป็นบรรพบุรุษของเทพทั้งปวงได้บำเพ็ญเพียรอย่างเคร่งครัด ด้วยความซิงซังพระอินทร์ทำให้พระองค์สร้างโอรสสามเศียรและซึ่งอยากได้ตำแหน่งของพระอินทร์อย่างมาก พระอินทร์รู้สึกวิตกกังวลจึงสั่งให้บรรดานางฟ้ามายั่วยวนบุตรแห่งตวัษฏ แต่ก็ไม่เป็นผล พระอินทร์จึงใช้อสูรนี้บาดฟาดไปยังโอรสสามเศียรจนถึงแก่ความตาย วันหนึ่ง พระองค์มองเห็นวฤตระ (vṛtra) ที่ชายหาดจึงตัดสินใจใช้ฟองคลื่นขนาดใหญ่ที่รวมกับบอสุนีบาดฟาดใส่วฤตระ ทำให้วฤตระตาย แต่พระองค์ก็รู้สึกผิดและซังตัวเองทำให้โลกแห้งแล้ง เทพเป็นทุกข์จึงไปขอให้นุหะมาเป็นกษัตริย์แห่งเทพทั้งหลายแทน แต่นุหะก็หลงในอำนาจตนเองและทำให้บรรดาเทพต่างหวาดกลัว นุหะปรารถนาจะได้ชายาพระอินทร์ นางจึงต้องไปขอให้ฤๅษีพฤทล์ปติปกป้อง ต่อมานางได้มาตามหาพระอินทร์ที่เกาะใหญ่แห่งหนึ่ง พบพระอินทร์อยู่ตรงใจกลางเกษรดอกบัว นางอ่อนน้อมให้พระองค์กลับไปปกครองดินแดนดังเดิม พระอินทร์พร้อมเหล่าเทพจึงร่วมกันกำจัดนุหะออกจากสวรรค์

อุปาขยานะเรื่องที่ 33 ทัมโภทภวะ

กษัตริย์องค์หนึ่งนามว่า ทัมโภทภวะ (Dambhodbhava) ทรงเรียกพราหมณ์และกษัตริย์เข้าเฝ้าทุกวัน แล้วตรัสถามด้วยคำถามเดิมๆว่าในบรรดาศูทร แพศย์ กษัตริย์ และพราหมณ์ ใครคือผู้ที่เก่งกาจในการรบยิ่งกว่าหรือทัดเทียมกับพระองค์ ทรงถามทั้งๆที่ทรงทราบคำตอบดีว่าไม่มีใครที่เก่งทัดเทียมกับพระองค์ แต่ที่ถามซ้ำๆเช่นนี้ทุกวันก็เพื่อย้ำถึงความเก่งกล้าสามารถของตนเองซึ่งทำให้พระองค์สบายพระทัย

วันหนึ่ง ด้วยความเบื่อหน่ายที่ต้องตอบคำถามเดิมๆ พราหมณ์จึงทูลพระราชาว่ามีผู้ที่เก่งกาจกว่าพระราชาอยู่ 2 คน คือ ฤๅษีณะ (Nara) และนารายณะ (Narayana) ซึ่งกำลังบำเพ็ญเพียรอยู่ ณ ภูเขาคันธมาถน์ เมื่อได้ฟังคำบอกเล่าของพราหมณ์ พระราชาก็ยกทัพไปยังอาศรมของฤๅษีทั้งสองและ ครอบงำที่จะต่อสู้ ประลองฝีมือ กับฤๅษี แม้ว่าฤๅษีทั้งสองปฏิเสธแต่พระราชาก็ยังครองรบไว้ ในที่สุดฤๅษีณะยอมรับคำอ้อนวอนของพระราชาโดยฤๅษีได้ต่อสู้กับกองทัพอันเกรียงไกรของพระราชาเพียงลำพัง มีอาวุธคือใบหญ้าในกำมือเท่านั้น กองทัพของพระราชาไม่อาจทำอันตรายใดๆแก่ฤๅษี แม้แต่น้อย แต่ใบหญ้าของฤๅษีณะ กลับสร้างความเจ็บปวดให้แก่กองทัพของพระราชาอย่างสาหัส พระราชาผู้ยโสทรงคุณพระขงษ์และกราบแทบเท้าของฤๅษีทั้งสอง ฤๅษีณะจึงให้พรและสอนพระราชาให้เคา รพพราหมณ์ ยึดมั่นในคุณธรรม เลิกดูถูกดูแคลนและปรารถนาสิ่งของของผู้อื่น ต้องรู้จักควบคุมจิตใจ ให้อภัย ใช้อำนาจ และต้องภูมิใจในตัวเอง ฯลฯ พระราชากราบแทบเท้าฤๅษีแล้วลากลับไปปกครองบ้านเมืองของตน

อุปาขยานะเรื่องที่ 34 อัมพา-อุปาขยานะ

ภิชมะเล่าถึงสาเหตุที่เขาไม่สังหารศิขณติน (Sikhandin) ในสนามรบว่า เมื่อพระราชาศานตनुสวรคต ภิชมะได้ให้พี่ชายของตนคือจิตรางคทาครองบัลลังก์ต่อไป และเมื่อจิตรางคทาตาย ภิชมะ ก็แต่งตั้งวิจิตรวีรยะ (Vicitravīrya) ให้เป็นกษัตริย์ปกครอง และด้วยความต้องการให้วิจิตรวีรยะได้มีภรรยาที่เหมาะสม ภิชมะจึงเสาะหานกษัตริย์จากตระกูลที่เหมาะสม เมื่อได้ยินว่ามีสตรีสามนางธิดาของพระเจ้ากาซี (Kāśī) นางมีความงามมาก คือ อัมพา (Ambā) นางอัมพิกา (Ambikā) และนางอัมพาลิกา (Ambālikā) ภิชมะพาพวกนางมาที่หัสตินาปุระ พี่คนโตคือนางอัมพาได้ขอร้องภิชมะว่าตนมีคนรักแล้วคือกษัตริย์ศัลยะจึงขอให้ปล่อยตัวนางไป ภิชมะยอมปล่อยนางไปหาคนรักแต่เมื่อนางอัมพากลับไป กษัตริย์ศัลยะกลับไม่ยอมรับนางเพราะถือว่างามมีมลทินแล้ว นางอัมพาเสียใจมาก นางไม่สามารถกลับไปหาบิดาและยังถูกศัลยะปฏิเสธอีก นางโกรธแค้นภิชมะที่เป็นต้นเหตุจึงตั้งใจบำเพ็ญเพียรเพื่อแก้แค้น นางไปที่อาศรมของฤๅษีและเล่าเรื่องราวให้ฟัง เหล่าฤๅษีไม่ยากให้นางอยู่บำเพ็ญเพียรแต่จะให้นางกลับไปอยู่กับบิดา ต่อมาราช

ฤๅษีโหดระวาหนะเดินทางมาถึงและได้ยินเรื่องราวของนางก็รู้สึกสงสารและแนะนำให้ไปหาปรศุ
รามซึ่งจะเป็นผู้ปลดปล่อยความทุกข์ของนาง ปรศุรามจึงไปเจรจากับภีษมะขอให้รับตัวอัมพาไว้
เพราะภีษมะเป็นผู้ที่ทำให้เกิดเรื่องทุกอย่างขึ้น แต่ภีษมะไม่ยอม ปรศุรามรบกับภีษมะและผลัดกัน
แพ้ผลัดกันชนะเป็นเวลานาน ในที่สุดมีพราหมณ์บอกให้ภีษมะใช้อาวุธที่จะทำปรศุรามหลับไป แต่
เมื่อภีษมะจะใช้อาวุธนั้นจริงๆ เหล่าเทพก็มาห้ามปรามจึงไม่ได้ใช้ ในที่สุดไม่มีฝ่ายใดแพ้ชนะ ปรศุ
รามบอกนางอัมพาว่าไม่สามารถเอาชนะภีษมะได้ นางโกรธมากและตั้งใจว่าจะบำเพ็ญเพียรและ
แก้แค้นภีษมะด้วยตนเอง นางเฝ้าบำเพ็ญเพียรอย่างเคร่งครัดเป็นเวลานาน

วันหนึ่ง พระอุมาปรากฏตัวขึ้น นางอัมพาจึงร้องขอให้ช่วย พระอุมาจึงให้พรว่า นางจะได้อยู่
ในร่างของชายและสามารถสังหารภีษมะได้ นางได้มาเกิดเป็นศิขันทิน ธิดาของกษัตริย์ทฤปัทซึ่ง
เคย อ่อนวอนต่อมหาเทพ ขอให้มีทายาท เมื่อมเหสีตั้งครรภ์และคลอดธิดาก็กลับทูลท้าวทฤปัทว่า
ทายาทนั้นเป็นโอรส จึงไม่มีใครรู้เพศที่แท้จริงของทายาท พระราชาตั้งชื่อทายาทว่าศิขันทิน เมื่อ
เติบโตใหญ่ขึ้น ก็เลือกธิดากษัตริย์เมืองหนึ่งให้มาสมรสกับศิขันทิน ต่อมาธิดากษัตริย์ล่วงรู้ความ
จริงว่าศิขันทินก็เป็นหญิงเหมือนกับนางจึงรู้สึกอับอายมาก บิดาของนางก็โกรธแค้นและประกาศ
ทำสงครามกับท้าว ทฤปัท ศิขันทินเสียใจว่าเป็นต้นเหตุของเรื่องทุกอย่างจึงออกจากเมืองไปอยู่ใน
ป่าลึกซึ่งเป็นที่อยู่ของยักษ์ผู้มีจิตเมตตา เมื่อยักษ์ได้ฟังเรื่องทั้งหมดก็สงสารจึงตัดสินใจสลับเพศ
กัน จากนั้นศิขันทินในร่างของเพศชายก็กลับไปในเมืองและพิสูจน์ว่าตนเป็นชาย ทำให้เรื่องทุก
อย่างคลี่คลายลง ต่อมาจอมยักษ์รู้เรื่องการสลับเพศจึงสาปแช่งให้การสลับเพศนั้นเกิดขึ้น
ตลอดไป หากศิขันทินตายจึงจะสามารถกลับสู่ร่างเดิมได้ ศิขันทินรู้เรื่องที่เกิดขึ้นก็เสียใจมาก

อุปาขยานะเรื่องที่ 35 ตริปุระ-อุปาขยานะ

ครั้งหนึ่งทั้งเทพและอสูรต่างก็ต้องการที่จะกำจัดซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดสงครามนำโดย
หัวหน้าอสูรและโอรสทั้งสามซึ่งบำเพ็ญเพียรและอ่อนวอนขอเหล่าบรรพบุรุษให้ช่วยเหลือพวกเขา
พ้นจากความตายโดยมนุษย์ จอมเทพกล่าวแก่พวกเขาว่าไม่มีอะไรที่จะช่วยได้ แต่พวกเขายัง
เพียรขอร้องอยู่ตลอด ต่อจากนั้นก็เริ่มสร้างเมือง เมืองที่หนึ่งเป็นทอง เมืองที่สองเป็นเงิน และ
เมืองที่สามเป็นเหล็กดำ เมืองทองสร้างขึ้นในสวรรค์ เมืองเงินตั้งอยู่ในท้องฟ้า และเมืองเหล็กอยู่
ในโลกมนุษย์ ในที่สุดบุตรของจอมอสูรก็เริ่มสร้างความเดือดร้อนให้แก่ทั้งสามโลกเพื่อหวังที่จะ
ครอบครองโลก

อุปาขยานะเรื่องที่ 36 [करणะ-อุปาขยานะ] หัสะ-กากิยะ-อุปาขยานะ

สัญญาแล้วให้ทำวฤตราชฎีฟังว่า เมื่อภรรยา ยืนเหนือรถศึกเพื่อเตรียมเข้าสู่สงคราม มี
 ลางร้ายเกิดขึ้นหลายประการ เช่น ดาวตก ลมพัดแรงจนม้าศึกของฝ่ายเการพลล้มลง ชากกระดูก
 ไบรยเป็นสายจากปากฟ้า สรรพาวุธของฝ่ายเการพลถูกเป็นไฟ ธงชัยไหวระริก ฝูงสัตว์ร่อนน้ำตาพุ่ม
 พาย เป็นต้น แต่ฝ่ายเการพลกลับไม่มีผู้ใดพิจารณาถึงลางร้ายเหล่านั้น ทหารเการพลทั้งหมดร้อง
 ตะโกนด้วยความมั่นใจว่าภรรยาจะสามารถพิชิตพวกปาณฑพได้ ขณะที่รถเคลื่อนเข้าสู่สงคราม
 ภรรยากล่าวกับศัลยະอย่างล่ำพองในความเก่งกล้าของตน และพุดดูถูกอรชุนและกษัตริย์
 ปาณฑพ ศัลยະตำหนิภรรยาด้วยถ้อยคำที่รุนแรง และเยาะเย้ยเรื่องชาติกำเนิดของภรรยาที่ไม่
 ทัดเทียมกับอรชุน แล้วยกนิทานเรื่องกาแข่งกับหงส์มาเป็นอุทาหรณ์ว่า

กาตัวหนึ่งได้กินอาหารดี ๆ จากบุตรเศรษฐีเป็นประจำจึงล่ำพองว่าตนเหนือกว่านกอื่น เมื่อ
 หงส์ฝูงหนึ่งบินผ่านมา บุตรชายพ่อดำแก่ล้งยุว่ากามีความสามารถเหนือกว่านกทั้งปวง หากแข่ง
 กับหงส์ย่อมสามารถเอาชนะได้อย่างง่ายดาย กาหลงเชื่อจึงท้าเจ้าฝูงให้บินแข่งกับตนโดยใช้อวด
 ว่าสามารถบินได้ถึงร้อยเอ็ดท่า หงส์รับคำท้าแต่กล่าวว่าตนบินได้เพียงท่าเดียวแต่ก็ได้ไปมาแล้ว
 ทั่วโลก เมื่อแข่งกันไประยะหนึ่งกาเริ่มหมดแรงจึงตกลงในมหาสมุทร การร้องให้หงส์ช่วยพร้อมกับ
 สัญญาว่าจะไม่ใช้อวดหรือดูถูกผู้อื่นอีก ศัลยະต้องการเปรียบเทียบว่าภรรยา มีชาติกำเนิดต่ำ
 เช่นเดียวกับกาแต่ได้รับการชุบเลี้ยงจากฝ่ายเการพลจึงหลงล่ำพองคิดว่าตนเก่งกล้ากว่าผู้อื่น ถึง
 อย่างไรภรรยาก็เป็นเพียงกาไม่อาจเทียบได้กับหงส์อย่างอรชุน

อุปายานะเรื่องที่ 37 อินทรนมุจิ-อุปายานะ

ไวศัมปายณะเล่าเรื่องการบวงสรวงแม่น้ำสรัสวดี (Sarasvati) ว่า ครั้งหนึ่งแม่น้ำสรัสวดี ถูกวิ
 ศวามิตรสาปแช่งด้วยความโกรธเกรี้ยว จึงแห้งโลหิตลงในสายน้ำของตนที่เป็นมัจฉและดีเลิศใน
 บรรดาสายน้ำทั้งหลาย รากษสมากมายมาอยู่อาศัย ณ ที่นั้นอย่างมีความสุข เพื่อดื่มโลหิตที่ไหล
 ลงมานั้น เวลาผ่านไป บรรดาฤๅษีผู้แก่กล้าในเพียรภาวนาต่างพากัน นมยังแม่น้ำสรัสวดีเพื่อพัก
 พวกเขาเห็นน้ำในแม่น้ำ สรัสวดี ปนเปื้อนด้วยโลหิตและเหล่ารากษสจำนวนมากกำลังดื่มกินน้ำ
 บรรดาฤๅษีผู้มีตบะแก่กล้าจึงพยายามที่จะช่วยเหลือน้ำ สรัสวดีให้พ้นจากสภาพดังกล่าว แม่น้ำ
 สรัสวดีได้เล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นทั้งหมดให้เหล่าฤๅษีทราบ แล้วทั้งหมดก็บูชาองค์มหาเทพด้วยการ
 บำเพ็ญเพียร ตั้งสัตย์อธิษฐาน อดอาหาร ละเว้นสิ่งต่างๆ และทรมานกาย เพื่อช่วยปลดปล่อย
 แม่น้ำสรัสวดีอันศักดิ์สิทธิ์ เหล่รากษสที่อาศัยอยู่ ณ ที่นั้นทุกข์ทรมานจากความหิว เมื่อเห็นเหล่า
 ฤๅษีทำให้แม่น้ำ สรัสวดีบริสุทธิ์ จึงได้ขอการคุ้มครองจากฤๅษีเหล่านั้น เมื่อได้ยินคำวิงวอนดังกล่าว
 จากเหล่ารากษส บรรดาผู้ทรงศีลจึงสรรเสริญแม่น้ำเพื่อจะช่วยเหลือรากษสเหล่านั้น โดยกล่าวว่า
 อาหารที่คนจามรด อาหารที่มีหนอนและแมลงปนเปื้อน อาหารที่อาจจะผสมปนเปื้อนกับอาหารเหลือ

จานอื่นๆ อาหารที่มีเส้นผมอยู่ อาหารที่คลุกเคล้าน้ำตา และอาหารที่ถูกเหยียบย่ำ ผู้ได้รับประทานอาหารนั้นจะถือได้ว่ากำลังกินอาหารของพวกรากษส เมื่อเข้าใจความคิดของพวกฤษีแล้วแม่น้ำที่ประเสริฐยิ่งนั้นจึง แปลงร่างเป็นอีกสายน้ำหนึ่งชื่อ อรุณา เมื่อได้อาบน้ำในลำน้ำสายใหม่นั้นแล้วเหล่ารากษสก็ละร่างของตนขึ้นสู่สวรรค์

ต่อจากนั้นไวศัมปายนะเล่าเรื่อง องของอสูรนามุจิ (Namuci) ด้วยความเกรงกลัว พระอินทร์ อสูรนามุจิเข้าไปในรัศมีของสุริยเทพ พระอินทร์จึงเป็นเพื่อนกับนามุจิและสัญญาว่าจะไม่สังหารนามุจิทั้งในน้ำ บนบก กลางวัน และกลางคืน แต่วันหนึ่งพระอินทร์ก็ตัดคออสูรโดยใช้ฟองน้ำเป็นอาวุธ ศีรษะของนามุจิจึงสาปแช่งพระ อินทร์ พระอินทร์ เข้าเฝ้าองค์มหาเทพและทูลพระองค์ด้วยความทุกข์ใจถึงสิ่งที่เกิดขึ้น พระองค์ให้ พระอินทร์ ทำการ บวงสรวงแล้วอาบน้ำในลำน้ำอรุณาตามพิธีกรรมต่างๆที่กำหนด ซึ่งจะช่วยพระอินทร์ให้พ้นบาป ต่อมาพระอินทร์จึงบวงสรวง ณ แม่น้ำสรัสวดี และปลดเปลื้องบาปจากการสังหารนามุจิ

อุปาขยานะเรื่องที่ 38 วฤทธะ-อุปาขยานะ

ฤษีลือนามผู้มีพลังอำนาจมากนามว่ากู นิคารกะ (Kunī-Garga) ได้สร้างบุตรสาวผู้มีผิวสีทองขึ้นมคนหนึ่ง แล้วฤษีก็ละสังขารขึ้นสู่สวรรค์ นางคงบำเพ็ญเพียรภาวนาอย่างเคร่งครัด ดโดยอดอาหาร บูชาปีตฤและทวยเทพ แม้บิดาของนางตั้งใจจะให้นางมีสามี แต่นางก็ยังไม่ประสงค์ เนื่องจากนางยังไม่พบผู้ใดคู่ควรแก่นาง นางบำเพ็ญเพียรอย่างเคร่งครัดจนร่างกายผ่ายผอม ในที่สุด เมื่อนางชราภาพลงมากจนไม่อาจเคลื่อนไหวได้ นางก็เตรียมใจที่จะไปสู่โลก หน้า เมื่อนารท (Nārada) เห็นว่านางกำลังจะละร่างจึงกล่าว กับนางว่านาง จะยังไม่มีความสุข เนื่องจากยัง มิได้ชำระตนเองด้วยการเข้าสู่วิวิธ นางซึ่งขณะนี้เป็นหญิงชราแล้วจึง ไปยังหมู่ฤษีและกล่าวว่า หากใครวิวิธกับนาง ผู้นั้นจักได้การบำเพ็ญจิตของ นางทั้งหนึ่ง ฤษีคนหนึ่งซึ่งเป็นบุตรของกัณณะจึงตอบรับนาง และเข้าสู่พิธีวิวิธ และบอกว่านางต้องอยู่กับเขาเพียงราตรีเดียวเท่านั้น นางตอบรับสัญญานั้นและเข้าสู่พิธีวิวิธ แท้จริงแล้ว บุตรของกัณณะรับวิวิธกับนางตามกฎที่ตั้งไว้และตามที่ได้ให้น้ำบริสุทธ์ตามกำหนดเพื่อการบวงสรวงลงบนเพลิง ราตรีนั้นนางกลายเป็นดรุณีแรกรุ่งมีผิวเปล่งปลั่ง แต่งกายอย่างชาวสวรรค์ ประดับด้วย อาภรณ์ทิพย์และมาลาสวรรค์ ประพรมร่างกายด้วยน้ำหอม ทิพย์ เมื่อเห็นนาง งดงาม บุตรของ กัณณะจึงปรีดายิ่งและอยู่ร่วมกับนางในราตรีนั้น เมื่อยามเช้ามาถึง ก่อนจากไปนางกล่าวว่า ผู้ที่ตั้งจิตมั่นในน้ำนี้หนึ่งราตรี และเช่นให้วูปูชาน้ำ จะได้รับผลบุญ นั้นหมายถึง เขาจะต้องทำตามคำสัตย์อธิษฐานว่าจะรักษาเพศพรหมจรรย์นานห้าสิบแปดปี กล่าวจบนางก็จากไปสู่สวรรค์ ส่วนฤษีผู้เป็นสามีกลับไม่มีความสุข เนื่องจากเฝ้าหวงคิดถึงแต่ความงามของนาง

อุปาขยานะเรื่องที่ 39 โยทศราช-อุปาขยานะ

อรุณขอให้พระกฤษณะช่วยปลดปล่อยโยธิสฐิระผู้กำลังเศร้าโศกเพราะการสูญเสียหมู่ญาติ พระกฤษณะจึงปลดปล่อยโยธิสฐิระโดยยกเรื่องที่ฤษีนาทกล่าวกับสฤญชยะเมื่อครั้งที่สฤญชยะสูญเสียบุตรชายว่า

ฤษีนาทกล่าวถึงพระราชผู้ยิ่งใหญ่ 16 พระองค์ในอดีตซึ่งทำคุณความดีมากจนได้รับยกย่องทั้งจากมนุษย์และเทวดา แต่ในที่สุดทุกพระองค์ต่างก็ไม่รอดพ้นจากความตาย พระราชา 16 พระองค์ ได้แก่ 1) พระราชามารุตโอรสแห่งอวิษิต 2) วฤนทรภูะแห่งนครอังคะ 3) พระราชาสีพีแห่งกุนินารา 4) พระภรต โอรสแห่งทฤษยันต์ 5) พระรามโอรสแห่งทศรถ 6) พระราชาภาคิรัฐ 7) พระราชาทิลิปะ 8) พระราชามานธาดฤ 9) พระราชายยาติ โอรสแห่งนหุชะ 10) พระราชอมวาริช โอรสแห่งนัค 11) พระราชาศัสวิน โอรสแห่งจิตรเสน 12) พระราชาคยะ โอรสแห่งอมุตรัย 13) พระราชารันดิเทพ โอรสแห่งสันกฤติ 14) พระราชาศักครา แห่งวงศ์อิษวาภู 15) พระราชาปริฐ โอรสแห่งวินา และพระราชองค์สุดท้ายก็องค์ที่ 16)..... เมื่อฤษีนาทกล่าวจบ สฤญชยะก็คลายจากความโศกเศร้า ฤษีนาทให้พรแก่ สฤญชยะว่าจะคืนบุตรชายให้แก่ สฤญชยะ โดยให้นามใหม่ว่าสุวรรณษฐิวินเป็นผู้ดงามดังลูกปัดด้วยทองคำและจะมีอายุยาวนานนับพันปี

อุปาขยานะเรื่องที่ 40 นารท-ปารวตะ-อุปาขยานะ

ฤษีนาทและฤษีปรวต (Parvata) ผู้เป็นลูกกับหลานตามลำดับได้ลงจากสวรรค์มาหาความสำราญในโลกมนุษย์ ทั้งสองสัญญากันว่าจะร่วมสุขร่วมทุกข์กันทุกเรื่อง ไม่ปิดบังกันและกัน หากผู้ใดผิดสัญญาจะต้องคำสาปของอีกคนหนึ่ง ทั้งสองเดินทางมาพบ พระราชาองค์หนึ่งซึ่งให้การต้อนรับอย่างดี ทรงพาดิาผู้มีสิริโฉมงดงามนามว่าสุกุมารี (Sukumari) มารับใช้ฤษีทั้งสองด้วย ฤษีนาทหลงรัก พระธิดาสูกุมารีแต่ไม่กล้าเปิดเผยให้ผู้ใดทราบแม้แต่ฤษีปารวต ฤษีปารวต ล่วงรู้ความคิดของฤษีนาทก็โกรธที่ปิดบังและผิดสัญญาจึงสาปฤษีนาทว่า พระธิดาสูกุมารีจะแต่งงานกับฤษีนาทแต่นางและทุกคนจะมองเห็นฤษีนาทเป็นลิง เมื่อฤษีนาทได้ฟังคำสาปแช่งเช่นนั้นก็โกรธจึงสาปแช่งฤษีปารวตบ้างว่าถึงแม้ฤษีปารวตจะ ทำความดีมาก เพียงใดก็จะได้ขึ้นสวรรค์ จากนั้นฤษีปารวตก็รอนแรมไปในโลกมนุษย์ ส่วนฤษีนาทอยู่ครองเรือนกับพระธิดาสูกุมารีตามคำสาป จนกระทั่งฤษีทั้งสองได้ หวนกลับมาพบกันต่างก็เห็นใจในความลำบากของกันและกันจึงต่างถอนคำสาป เมื่อฤษีนาท ทรกลายเป็นร่างกลับเป็นมนุษย์ตามเดิม พระธิดาเข้าใจผิดว่าไม่ใช่สวามีก็

หวาดกลัว ฤษีปารวต จึงอธิบายเรื่องราวทั้งหมด นางจึง ยอม อยู่ร่วมกับฤษีนาทต่อไปอย่างมีความสุข ส่วนฤษีปารวตก็กลับขึ้นสวรรค์

อุปาขยานะเรื่องที่ 41 ราม-อุปาขยานะ

พระราชาคาธิมีธิดานามว่า สัตยวตี (Satyavatī) พระองค์ทรงยกนางให้เป็น ภรรยาของพราหมณ์ฤๅชีกะผู้เป็นเชื้อสายของฤษีภฤคุ (Bhṛgu) พราหมณ์ฤๅชีกะ (Ṛcika) ได้บูชาพระราชาคาธิด้วยนมและข้าว และกล่าวกับสัตยวตีว่าขอให้นางมีบุตรที่มีพลังกำลังมหาศาลในหมู่กษัตริย์ และเป็นบรรพบุรุษแห่งพราหมณ์

วันหนึ่งพระราชาคาธิเสด็จมาพร้อมด้วยมเหสี นางสัตยวตีถวายอาหารแด่มารดา แต่มารดา กลับนำอาหารนั้นคืนให้ธิดา เมื่อสัตยวตีเสวยอาหารนั้นก็ให้กำเนิดบุตรร่างกายอัปลักษณ์ซึ่งต่อมาจะเป็นผู้กำจัดกษัตริย์ บุตรผู้นี้เป็นคนดุร้ายและใจอำมหิต ส่วนมารดาของนางให้กำเนิดบุตรซึ่งต่อมาจะเป็น พราหมณ์ผู้บำเพ็ญเพียร ต่อมาสัตยวตีให้กำเนิดโอรสเชื้อสายฤษีภฤคุที่อุทิศตัวในการบำเพ็ญเพียร นามว่าชมทคฺนิ ส่วนพระราชาคาธิ บุตรของพระเจ้าฤๅชีกะก็ได้โอรสนามว่าวิศวามิตร ฤษีชมทคฺนิมีบุตรที่เป็นบรรพบุรุษของมนุษย์ทั้งหลาย เป็นโอรสที่มีความรู้และความสามารถ โอรสนั้นคือ รามผู้สังหารกษัตริย์ ขณะเดียวกัน โอรสของการตวีระยะ นามว่า อรชุน เป็นผู้ครองไหหยะ และเป็นเชื้อสายกษัตริย์ เป็นผู้ที่มีกำลังมหาศาลและมีแขนนับพันแขน มีชัยชนะในสงคราม และด้วยความกระหายในเครื่องสังเวททำให้เทพแห่งไฟเผาบ้านเรือนและที่อยู่อาศัยของคนและสัตว์ต่างๆ รวมถึงป่าและภูเขาด้วย ด้วยความช่วยเหลือของกษัตริย์แห่งไหหยะ ทำให้เกิดลมพัดแรงและไฟลุกไหม้กระพือขึ้น รวมถึงที่อยู่ขององค์ อปวะ องค์อปวะจึงได้กล่าวสาปแช่งว่า พระราม (แห่งเชื้อสายฤษีภฤคุ) จะเป็นผู้ตัดแขนของเขา โอรสของเขาได้จับลูกวัวของ ชมทคฺนิ และทำให้เกิดข้อพิพาทระหว่าง ชมทคฺนิ และไหหยะ รามโอรสของ ชมทคฺนิจึงตัดแขนของอรชุน และนำลูกวัวกลับไป โอรสของอรชุน ใช้หอกพุ่งไปที่ฤษี และทำให้ศีรษะของฤษีตกลงมา รามโกรธมากได้หยิบอาวุธขึ้นมาสังหารเชื้อสายของกษัตริย์และ ไหหยะทำให้แผ่นดินนองเลือดหลายพันปีต่อมา หลานของฤษีวิศวามิตร และโอรสของฤษีไรวยะ นามว่า ปารวสุ (Parāvasu) ได้กล่าวตำหนิราม กษัตริย์ที่เหลืออยู่ได้ทวีจำนวนขึ้น และอาศัยอยู่บนโลกมากมาย แต่รามก็สังหารพวกเขาอีกจนสิ้นไม่ว่าวันแม้แต่เด็ก แต่นางกษัตริย์บางองค์ก็สามารถปกป้อง โอรสของตนเอาไว้ได้โดยซ่อนไว้ในทะเล

อุปาขยานะเรื่องที่ 42 มัจจุฤทธิ์-อุปาขยานะ

ราชามุคุณฑะ (Mucukunda)ผู้มีชัยเหนือโลกทั้งปวงมุ่งหน้าไปหาพระเจ้าอลก (alakā) เพื่อทดสอบพลังอำนาจของพระองค์ราชาไว ศรวณะ (Vaiśravaṇa) ทรงสร้างกองทัพพราักษอันเกรียงไกรจากอำนาจตะบะ เพื่อทำลาย กองทัพของพระราชามุคุณฑะ พระราชามุคุณฑะได้รับความช่วยเหลือจากฤๅษีวิษณุทำให้กองทัพพราักษของพระราชไวศรวณถูกทำลายจนสิ้น พระราชามุคุณฑะรู้ว่าอำนาจแห่งกษัตริย์นั้นแท้จริงแล้วมาจากที่เดียวกับพราหมณ์แต่ถูกแยกเป็นสองสายคือ อำนาจตะบะและมนตราถูกมอบให้แก่พราหมณ์ ในขณะที่อำนาจกองทัพอันเกรียงไกรและศัสตราวุธถูกมอบแก่กษัตริย์ หากพระราชารวมพลังอำนาจทั้งสองเข้าด้วยกันก็จักปกป้องรักษาคุ้มครองประชากรของพระองค์ได้

อุปาขยานะเรื่องที่ 43 อุษฏครีวะ-อุปาขยานะ

กฤษณะยกบทสนทนาระหว่างมหาสมุทรกับแม่น้ำมาเป็นอุทาหรณ์แก่ฤๅษีวิษณุ เรื่องกล่าวถึงมหาสมุทรเห็นแม่น้ำโค่นถอนต้นไม้ใหญ่และพัดพาไปตามสายน้ำแต่ไม่เคยทำลายต้นหวายเล็กๆที่อยู่ริมฝั่งจึงสงสัยและถามแม่น้ำว่าเพราะเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น แม่น้ำอธิบายว่าต้นไม้ใหญ่ยืนต้นด้านทานกระแสน้ำเมื่อน้ำมีกำลังแรงก็ยอมทำให้ไม้ใหญ่หักโค่นเป็นธรรมดา แต่ต้นหวายโอนอ่อนไปตามกระแสน้ำ เมื่อกระแสน้ำไหลผ่านไป ต้นหวายก็สามารถกลับคืนรูปเดิมได้ ไม้ใหญ่เปรียบได้กับคนที่ตั้งต้นไม่ยอมแพ้อำนาจที่เหนือกว่าแต่ไม่ซำก็ต้องพ่ายแพ้ ส่วนต้นหวายเปรียบเหมือนคนฉลาด ที่ประเมินกำลังของตนเองและศัตรูอย่างดี จึงเข้าใจเรื่อง กาละและโอกาส ไม่หักหาญต่อสู้ตั้งทำให้อยู่รอดได้

อุปาขยานะเรื่องที่ 44 ทัณฑะ-อุปาขยานะ

กษัตริย์องค์หนึ่งนามว่าสุโหมะ (Vasuhoma)ทรงบำเพ็ญเพียรอย่างเคร่งครัด วันหนึ่งพระเจ้ามานธาดุเสด็จมาเยี่ยมและทรงปรารภว่าปรารถนาจะทราบเรื่องราวเกี่ยวกับกำเนิดการลงทัณฑ์ พระเจ้าสุโหมะจึงตรัสเล่าว่าในอดีตพระพรหมผู้เป็นบรรพบุรุษแห่งโลกทั้งปวงปรารถนาจะบวงสรวงแต่หาผู้กระทำพิธีที่มีคุณสมบัติเช่นพระองค์ไม่ได้ พระพรหมจึงทรงครมภ์ด้วยพระองค์เองเป็นเวลานานนับพันปี วันหนึ่งทรงจามทำให้ทารกในครรภ์กระเด็นหลุดออกมาทางพระเศียรทารกนั้นมีอำนาจยิ่งใหญ่มา ต่อมาได้เป็นผู้ประกอบพิธีบวงสรวงบรรพบุรุษ การลงทัณฑ์ก็หายไป ทำให้โลกเกิดโกลาหลเพราะไม่มีความแตกต่างระหว่างสิ่งที่ควรทำกับไม่ควรทำ สัตว์ทั้งหลายทำร้ายกันเอง ไม่มีการควบคุมใดๆ คนทั้งหลายพากันร้องขอให้ พระวิษณุ เมตตาทำให้ความวุ่นวายโกลาหลสูญหายไป พระวิษณุจึงประทานการลงทัณฑ์ และพระนางสรัสวดีทรงสร้างทัณฑนีติหรือศาสตร์แห่งการลงทัณฑ์ประทานแก่เทพทั้งหลายสืบมา

อุปาขยานะเรื่องที่ 45 ฤๅษะ-อุปาขยานะ

พระราชารู้โปรดปรานและเป็นปราชญ์แห่งวงศ์พันธุ์ไหญะนามว่าสุมิตระ (Sumitra)เสด็จออกไปล่าสัตว์ ทรงแทงกวางด้วยศรที่แหลมคม กวางหนีไปขณะมีลูกธนูติดไปด้วย พระราชาผู้ทรงพลัง ในที่สุดกวางก็หายตัวไปในป่าใหญ่ พระราชายังคงไล่ล่ากวางต่อไปจนถึงอาศรมของฤๅษี ด้วยความเหนื่อยอ่อนและหิวโหย เมื่อทรงรับการต้อนรับจากนักพรตแล้วก็ทรงสอบถามเหล่านักพรตถึงการชำระล้างบาป

อุปาขยานะเรื่องที่ 46 กโปตะ-อุปาขยานะ

นายพรานล่าเนื้อผู้โหดร้ายคนหนึ่งเดินทางพนธไปป่า เขาถูกขับไล่ออกจากตระกูลเนื่องจากความโหดร้ายของเขา วันหนึ่งขณะที่เขาล่าสัตว์อยู่ในป่า เกิดพายุใหญ่ ฝนฟ้าคะนอง ในช่วงพริบตาที่น้ำก็ท่วม นายพรานตัวสั่นด้วยความเหินหนาวและความกลัว เขาเห็นนางนกตัวหนึ่งอยู่บนพื้นดิน ตัวแข็งทื่อด้วยความหนาวในสภาพเดียวกับตน ชายใจบาปมองดูนกตัวนั้นแล้วจับมันใส่กรง

ฝ่ายพ่อนกและลูกนกคอยแม่นกที่ออกไปหาอาหารตั้งแต่เช้าและถูกนายพรานจับไว้ ด้วยจิตเมตตานางนกบอกพ่อนกให้ช่วยนายพรานซึ่งนอนอยู่ด้วยความเหินหนาวและหิวโหย พ่อนกจึงก่อไฟให้นายพรานโดยหาใบไม้แห้งมากองรวมกัน นายพรานเมื่ออบอุ่นแล้วก็ร้องขออาหาร พ่อนกไม่รู้จะทำอย่างไรจึงบินเข้ากองไฟยอมเป็นอาหารให้นายพราน นายพรานเริ่มคิดว่าตนช่างโหดเหี้ยมนักจึงตัดสินใจปล่อยนางนกที่จับขังไว้ให้เป็นอิสระ

อุปาขยานะเรื่องที่ 47 ชาปกะ-อุปาขยานะ

พราหมณ์ผู้หนึ่งบำเพ็ญเพียรอย่างเคร่งครัดเพื่อให้บรรลุถึงพรหม เทพธิดาสาวตรีปรากฏตัวตรงหน้าแต่พราหมณ์ผู้นี้กลับสวدمนตึงเฉย ไม่พูดกับนางเลย นาง พอใจและประทานพร เมื่อพราหมณ์บรรลุธรรม พระพรหมและธรรมเทพต่างยินดี ธรรมเทพจะประทานดินแดนแห่งความสุขทั้งมวลแก่พราหมณ์ แต่พราหมณ์ไม่รับ ต่อมาเทพอื่นๆพากันมาหาพราหมณ์และจะประทานสิ่งต่างๆให้แก่พราหมณ์ไม่รับ กษัตริย์องค์หนึ่งเสด็จมาและตรัสว่าจะประทานสิ่งของแก่พราหมณ์แต่พราหมณ์ก็ไม่รับ ฝ่ายพราหมณ์ก็ต้องการจะถวายสิ่งของแก่กษัตริย์แต่กษัตริย์ไม่รับ เพราะถือตนว่าเคยเป็นแต่ผู้ให้มิใช่ผู้รับ ทั้งสองจึงถกเถียงกัน ในที่สุดท้ายสิ่งทีพราหมณ์ได้รับคือดินแดนแห่งความสุข

อุปาขยานะเรื่องที่ 48 จิรการิ-อุปาขยานะ

จิรการิ (Cirakāri) ถือกำเนิดในวงศ์อังกิรฐ เป็นผู้คิดไตร่ตรองอยู่นานก่อนลงมือทำการใดๆ เสมอจึงถูกเรียกขานว่าจิรการิ ครั้งหนึ่ง ฤๅษีเคาตมะ บิดาของจิรการิพบว่าภรรยาของตน คือมารดาของจิรการิทำผิดจึงสั่งจิรการิด้วยความโกรธให้สังหารมารดา แต่จิรการิคิดพิจารณาอยู่นานว่าสิ่งที่บิดาสั่งให้ทำนั้นถูกต้องเหมาะสมหรือไม่ จะหลีกเลี่ยงที่จะสังหารมารดาตนเองได้อย่างไร จิรการิพรั่ำพรรณนาถึงคุณงามความดีของบิดามารดา ทำให้ไม่ลงมือสังหารมารดา ฝ่ายฤๅษีเคาตมะเมื่อสงบใจได้และคลายความโกรธแล้วก็คิดว่าไม่สมควรสังหารภรรยาจึงรีบกลับมาที่อาศรม เมื่อพบว่าจิรการิยังไม่สังหารมารดาก็ดีใจมากจึงสรรเสริญจิรการิเป็นผู้รอบคอบและคิดไตร่ตรองก่อนลงมือปฏิบัติเสมอ

อุปาขยานะเรื่องที่ 49 กุณฑธาระ-อุปาขยานะ

พราหมณ์ยากจนผู้หนึ่งตั้งใจแสวงหาความมั่งคั่งโดยการบวสรวงบูชาเทพต่างๆ วันหนึ่งพราหมณ์เห็นเมฆนามว่า กุณฑธาระ (Kundadhāra) เป็นผู้ติดตามเทพ ก็รู้สึกตื่นเต้นมากและคิดว่าจะบูชาเทพองค์นี้ พราหมณ์ได้ บำเพ็ญเพียรโดยกินแต่ผลไม้และรากไม้ ต่อมาเปลี่ยนไป กินใบไม้เป็นอาหาร และเมื่อเลิกกินใบไม้ก็ดื่มแต่น้ำเพื่อประทังชีวิต และต่อมาก็ไม่กินอะไรเลย แม้กระนั้น ร่างกายก็ยังแข็งแรง ด้วยการอุทิศตนในการบำเพ็ญเพียรและทำความดี พราหมณ์ได้รอนแรมไปในที่ต่างๆ โดยบำเพ็ญเพียรอย่างเคร่งครัด และด้วยพลังที่ได้รับจากการทำความดีและการบำเพ็ญเพียรจึงบรรลุความประสงค์สูงสุด เหล่าเทพเจ้า พราหมณ์ ยักษ์ และสาธุชนทั้งหลายต่างก็ยกย่องสรรเสริญ

อุปาขยานะเรื่องที่ 50 สุทธธนะ-อุปาขยานะ

หญิงงามนางหนึ่งชื่อ สุทธธนะ (Sudarśana) เป็นธิดาของทुरโยธน์ (Duryodhana) เทพอัคนีหลงใหลในตัวนางมาก และในที่สุดก็ได้นางมาครอง นางให้กำเนิดโอรสซึ่งมีชื่อเดียวกันกับนางว่า สุทธธนะ (Sudarśana) ต่อมาพระโอรสได้อภิเษกกับโอรสชาติ พระธิดาภษัตริย์โอมวัต ทั้งคู่ใช้ชีวิตเยี่ยงคฤหบดี พระโอรสสั่งสอนนางว่า จะต้องต้อนรับแขกเป็นอย่างดี เพราะไม่มีควมดีใดจะสูงส่งไปกว่าการต้อนรับผู้มาเยือน

วันหนึ่งมีพราหมณ์มาเยือน ด้วยความที่นางเชื่อฟังคำสั่งสอนของสามี นางจึงทำตามคำเรียกร้องของพราหมณ์ที่ต้องการให้นางเป็นของพราหมณ์ เมื่อสามีกลับมาและรู้ว่านาง ทำเช่นนั้น แทนที่จะโกรธกลับกล่าวแสดงความยินดีที่เห็นแขกมีความปิติ โดยเชื่อว่าได้ประกอบ กรรมดีที่ยิ่งใหญ่ อันเป็นสิ่งที่คฤหบดีปรารถนา

ในที่สุด พราหมณ์แจ้งว่า แท้จริงตนคือพระธรรมเทพ มาเพื่อทดสอบ สุทรรคนะว่าเป็นผู้ที่เอาชนะตัณหา ความปรารถนา และความโกรธได้

อุปาขยานะเรื่องที่ 51 วิศวามิตร-อุปาขยานะ

ยุธิษฐิระปรารถนาจะทราบว่าเป็นพราหมณ์เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยากสำหรับวรรณะทั้งสาม เหตุใดฤๅชีวิศวามิตรผู้ซึ่งฆ่าโอรสทั้งหนึ่งร้อยของฤๅชีวิษฐิระสามารถเป็นพราหมณ์ได้ ฤๅชีวะจึงเล่าตอบว่า เกี่ยวกับกำเนิดของฤๅชีวิศวามิตร ในอดีต พระราชา คาคิ โอรสแห่งกุลิกะไม่มีโอรสและปรารถนาจะมีโอรสอย่างยิ่ง พระองค์เสด็จเข้าป่าเพื่อบำเพ็ญพรต ในขณะที่อาศัยในป่าทรงให้กำเนิดธิดาที่มีความงามอย่างหาที่ติมิได้นามว่าสัตยวตี ความงามของนางทำให้ ฤๅชีวะ โอรสแห่งจยวณะ เชื้อสายพราหมณ์หลงรักและหวังจะแต่งงานด้วย ฤๅชีวะ มาขอนางสัตยวตีจากพระราชาคาคิ พระราชาคิดว่าฤๅชีวะเป็นคนยากจนจึงเรียกสินสอดเป็นม้าพันธุ์ที่วิ่งเร็วราวสายลม มีสี่เกลี้ยงนวลราวพระจันทร์และมีหูสีดำข้างเดียว ฝ่ายฤๅชีวะได้รับความช่วยเหลือจากพระวรุณจึงสามารถหาสินสอดมามอบแก่พระราชา คาคิ จนได้แต่งงานกับนางสัตยวตี ทั้งนางสัตยวตีและมารดาของนางต่างปรารถนาจะมีโอรส ฤๅชีวะจึงให้พรให้ทั้งสองนางได้โอรส พร้อมทั้งบอกวิธีการและบทสวดแก่นางสัตยวตีและมารดาของนางเป็นการเฉพาะแต่ละคนและย้ำว่าไม่ให้สองนางปฏิบัติสลับกัน แต่นางสัตยวตีกับมารดามีได้เชื่อฟัง ทั้งสองปฏิบัติสลับกันคือนางสัตยวตีปฏิบัติวัตรของมารดา ส่วนมารดาก็ปฏิบัติวัตรของนางสัตยวตี เมื่อ ฤๅชีวะทราบจึงบอกภรรยาว่าเหตุที่ไม่ให้ปฏิบัติสลับกันก็เพราะวัตรของมารดาจะทำให้ได้โอรสเป็นกษัตริย์ที่ห้าวหาญ เข้มแข็ง ไม่มีผู้ใดเทียบได้ ส่วนวัตรของนางสัตยวตีจะทำให้ได้โอรสเป็นพราหมณ์ที่เชี่ยวชาญพระเวท สง่างาม ไม่มีผู้ใดเกิน แต่เมื่อปฏิบัติสลับกันเช่นนี้ โอรสของสัตยวตีก็จะเป็นกษัตริย์ ส่วนโอรสของมารดาก็จะเป็นพราหมณ์ เมื่อสัตยวตีได้ฟังดังนั้นก็เสียใจ อ่อนวอนสามีว่าขออย่าให้กษัตริย์มาเกิดในกายนาง แต่ในที่สุดนางก็ให้กำเนิด วิศวามิตร กษัตริย์เป็นพราหมณ์ ส่วนมารดาก็ให้กำเนิดฤๅชีฆัม ทศนิ พราหมณ์ผู้เก่งกล้าอย่างกษัตริย์

อุปาขยานะเรื่องที่ 52 ภังคาสวณะ-อุปาขยานะ

พระราชาภังคาสวณะ (Bhāṅgāsava) ไม่มีโอรสและธิดา จึงได้ทำพิธีบวงสรวง พระอัคนิ ทำให้พระอินทร์ไม่พอใจ ขณะที่พระราชาทรงล่าสัตว์ พระอินทร์วางแผนล่อลวง ให้พระราชาติดตามนางผู้หนึ่งไปจนถึงทะเลสาบ แล้วพระราชาก็กลายร่างเป็นสตรี พระราชาจึงตัดสินใจบำเพ็ญเพียรอยู่ในป่า ต่อมาเมื่อโอรสอีก 100 องค์ในขณะเป็นสตรี เมื่อโอรสทั้งหลายที่พระองค์ทรงมีเมื่อครั้งเป็นบุรุษกับโอรสที่ทรงมีเมื่อครั้งเป็นสตรีมาพบกันก็อยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข พระอินทร์ไม่พอใจที่เห็นพระราชายังคงมีความสุข จึงแปลงเป็นพราหมณ์ไปยุแหย่เหล่าโอรส เพื่อให้แย่งชิงอำนาจกัน

เมื่อพระราชาทรงทราบจาก พระอินทร์ ซึ่งแปลงเป็น พรานหมณีสว่า เป็นเพราะพระ ราชาคอยสร้าง ความไม่พอใจให้พระอินทร์เมื่อครั้งมีการบวงสรวง พระราชาจึงทูลขอโทษพระอินทร์ พระอินทร์ก็ อภัยให้ และให้โอรสของพระองค์ที่เสียชีวิตฟื้นคืนชีพตามคำขอ เมื่อพระอินทร์ถามว่าต้องการจะ ครองความเป็นเพศหญิงหรือเพศชาย พระราชาขอที่จะเป็นเพศหญิง และมีความสุขกับการเป็น สตรีตลอดมา

อุปาขยานะเรื่องที่ 53 อุปมันยุ-อุปาขยานะ

ยูธิษฐิระได้สนทนากับ ภิชมะถึงเรื่องราวของ มหาเทพ ผู้เป็นที่รักของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายและ บรรดาเทพทั้งปวง ยูธิษฐิระบำเพ็ญเพียรที่เขาหิมวัตซึ่งเป็นสถานที่สวยงามและมีบรรดาฤๅษีต่างๆ บำเพ็ญเพียร ฤๅษีคนหนึ่งนามว่าอุปมันยุ (Upamanyu) ได้อุทิศตนแก่มหาเทพด้วยการบำเพ็ญเพียร อย่างเคร่งครัด ต่อมาองค์มหาเทพพร้อมด้วยมเหสีคือ พระนางอุมมา และบรรดาเทพต่างๆ ได้ปรากฏ ตัวต่อหน้าอุปมันยุและอำนวยพร

อุปาขยานะเรื่องที่ 54 มตังคะ-อุปาขยานะ

มตังคะ (Mataṅga) เป็นบุตรของนางพรานหมณีสกับศูทรช่างตัดผมจึงจัดเป็นผู้ไม่มีวรรณะหรือ จัณณฑ แต่มตังคะเข้าใจผิดว่าตนเป็นพรานหมณีสเพราะได้รับการประกอบพิธีอย่างพรานหมณีส วัน หนึ่งด้วยความโมโห มตังคะ ใช้สายบังเหียนเชี่ยนลาหนุ่ม แม่ลาผู้รักสงสารลูกจึงปลอมลูกว่า แม้ว่ามตังคะจะได้รับการประกอบพิธีอย่างพรานหมณีสแต่เพราะมตังคะเป็นจัณณฑ ไม่ใช่พรานหมณีส จึงปราศจากความรัก ความเมตตาต่อสัตว์ที่ยังเยาว์ เมื่อได้ฟังคำดำหนิที่รุนแรงของ แม่ลา มตังคะ จึงขอให้นางลาเล่าความจริงเกี่ยวกับกำเนิดของตน หลังจากรู้ความจริงมตังคะ ก็มุ่งหน้าเข้าป่า เพื่อบำเพ็ญเพียรด้วยปรารถนาความเป็นพรานหมณีส พระอินทร์มาปรากฏองค์หลายครั้งเพื่อ ประทานพร แต่ทุกครั้งมตังคะจะขอให้ตนได้เป็นพรานหมณีสซึ่งพระอินทร์ไม่ประทานให้ และบอก ให้มตังคะล้มเลิกความพยายามเพราะความเป็นพรานหมณีสไม่อาจได้มาด้วยการบำเพ็ญเพียรแต่ได้ เพราะชาติกำเนิดเพียงประการเดียว ในที่สุดมตังคะยอมรับและล้มเลิกความปรารถนาที่จะเป็น พรานหมณีสจึงขอพรจากพระอินท รว่าขอให้ตนมีความสุขกับทุกสิ่งที่ตนปรารถนา ขอให้ท่องเที่ยวใน ท้องฟ้า เป็นที่รักของพรานหมณีสและกษัตริย์ และขอให้ชื่อเสียงยืนยงในโลก พระอินทร์ประทาน พรให้ตามคำขอ

อุปาขยานะเรื่องที่ 55 วิตทวาระ-อุปาขยานะ

ขณะที่ยุธิษฐิระสนทนากับภีษมะ ยุธิษฐิระถามถึงการได้สถานะพรหมณ์อันยากยิ่ง ภีษมะจึงเล่าเรื่องของ วีตหาวยะ (Vīṭahavya) ราชากำเนิดมาในวรรณะกษัตริย์แล้วได้รับสถานะพรหมณ์ด้วยความเมตตาของฤๅษีฤๅค ดังนั้น

ครั้งหนึ่งพระเจ้าทิโวทาส (Divodāsa) ตรัสแก่ฤๅษีภรทวาชะว่า โอรสของ พระเจ้าวีตหาวยะ ราชาก็ได้สั่งหารเด็กและนุรุษในบ้านเมืองของพระองค์ ฤๅษีภรทวาชะปลอบใจพระเจ้าทิโวทาสโดยทำพิธีบวงสรวงให้พระองค์ทรงมีโอรสที่สามารถต่อสู้กับ ฝ่ายวีตหาวยะ ได้ โอรสองค์นี้ ชื่อว่าปราณธารณะ (Prāṇadhāraṇa) ทันทีก่อกำเนิดมาก็มีร่างกายเติบโตใหญ่เท่ากับเด็กชายอายุสิบสามขวบ และเชี่ยวชาญในคัมภีร์พระเวทและการใช้ศาสตราวุธต่างๆ อีกทั้งฤๅษีภรทวาชะยังได้เข้าไปอยู่ในร่างของโอรส พระเจ้าทิโวทาสทรงแต่งตั้งเจ้าชายองค์น้อยให้เป็นยุ พรราช และสู้รบกับฝ่ายวีตหาวยะ กระทั่งฝ่ายวีตหาวยะพ่ายแพ้ พระเจ้าวีตหาวยะหลบหนีไปพึ่งฤๅษี เจ้าชายปราณธารณะก็ติดตามไปยังอาศรมฤๅษีด้วยเพื่อขอ ตัวพระราชา แต่ฤๅษีตอบว่า ที่อาศรมไม่มีราชา มีเพียงเหล่าพรหมณ์ เจ้าชาย ปราณธารณะ ก็เชื่อว่าเป็นสัจย์จริง และกลับไป พระเจ้า วีตหาวยะ จึงได้รับสถานะพรหมณ์ด้วยวาจาสิทธิ์ของฤๅษีนั่นเอง

อุปายานะเรื่องที่ 56 วิปูละ-อุปายานะ

ยุธิษฐิระ มีความสงสัยเรื่อง ความสัมพันธ์ของนุรุษกับสตรี จึงถามภีษมะว่าเหตุใดเมื่อมีความพึงใจในกันจึงยังมีการหลอกหลวงกัน โดยเฉพาะสตรีที่มักเป็นฝ่ายหลอกหลวงนุรุษ ภีษมะจึงเล่าเรื่องเกี่ยวกับวิปูละให้ฟัง

ฤๅษีตนหนึ่งชื่อเทวศรมัน (Devaśarman) มีภรรยาชื่อรุจี (Ruci) ผู้มีความงามเป็นเลิศ ฤๅษีจึงปกป้องนางจากความชั่วร้ายทุกชนิด ฤๅษีเทวศรมันสังคิษย์โปรดชื่อวิปูละ (Vipula) ให้คุ้มครองนางรุจีในขณะที่ฤๅษีออกไปทำพิธีบวงสรวงเพื่อให้ปลอดภัยจากพระอินทร์ที่จะแปลงกายมาล่อลวงนางไปเป็นของตน วิปูละสามารถบังคับมิให้ ภรรยาของ ฤๅษีหลงใหลไปกับสิ่งล่อลวงของ พระอินทร์ได้ โดยจำเป็นต้องแทรกเข้าสู่วางกายของนาง จึงกลายเป็นบาปที่มีได้บอกแก่ฤๅษีผู้เป็น อาจารย์ ด้วยบาปดังกล่าว ทำให้วิปูละ ถูกผู้คนสาปแช่ง เทวศรมันก็ทราบแต่ ก็ให้อภัย ศิษย์เนื่องจากทำไปโดยมิได้มีเจตนาร้ายเคลือบแฝง และเป็นไปด้วยความบริสุทธิ์ใจ ทั้งเทวศรมัน ภรรยา และวิปูละได้ขึ้นสวรรค์และใช้ชีวิตอย่างมีความสุขในสรวงสวรรค์

อุปายานะเรื่องที่ 57 จยวณะ-อุปายานะ

ฤๅษีจยวณะ (Cyavana) เป็นผู้รักษาคำสัตย์และเป็นผู้ปราศจากบาป เป็นที่รักของบรรดาสัตว์น้ำทั้งหลาย วันหนึ่งขณะที่ ชาวประมง เหวี่ยงแห จับปลา ได้ลากร่างของฤๅษีจยวณะ ขึ้นมาด้วย

ฤๅษีจยวณะจับผมของชาวประมงมัดติดกันเป็นการลงโทษ ชาวประมงร้องขอความเมตตา และสัญญาจะทำตามคำบัญชาของฤๅษีทุกประการ ด้วยความหวาดกลัวชาวประมงพากันไปเข้าเฝ้าพระเจ้านहुสะเพื่อทูลเรื่องนี้

เมื่อพระเจ้านहुสะ (Nahusa) สดับเรื่องราวของฤๅษีจยวณะ พระองค์ก็รีบเสด็จไปหาฤๅษีทันที และถามถึงความประสงค์ของฤๅษี ฤๅษีจยวณะทูลว่า ตนต้องการให้จ่ายค่าปลาทะเลจำนวนของปลาที่ชาวประมงจับได้ พระราชา ให้หนึ่งพันเหรียญ แต่ฤๅษีตอบว่ายังไม่ได้รับค่าตัวของ ตน พระเจ้านहुสะจึงเพิ่มราคาขึ้นเรื่อยๆจนกระทั่งถึงหนึ่งล้านเหรียญ แต่ฤๅษีจยวณะกล่าวว่า ตนไม่สมควรถูกซื้อด้วยเงินล้านเหรียญ และไม่ต้องการเงินแม้ว่าจะมากกว่านี้ พระราชารู้สึกโศกเศร้ามาก และขอให้ฤๅษีตั้งราคาของตัวเองด้วยตนเอง ในที่สุดพระองค์ก็ทรงได้คำตอบว่า ฤๅษีมีค่าเท่ากับราคาของวัวตัวหนึ่ง เนื่องจากวัวเป็นรากฐานของความมั่งคั่ง และการปราศจากบาปทั้งปวง

อุปาขยานะเรื่องที่ 58 นฤกะ-อุปาขยานะ

ครั้งหนึ่งเหล่าชายหนุ่มแห่งตระกูลยาทพได้พบบ่อน้ำขนาดใหญ่ซึ่งมีกิ้งก่าขนาดมหึมาตัวหนึ่งอยู่ในบ่อ พวกเขาพยายามหาทางช่วยกิ้งก่าตัวนั้นออกจากบ่อแต่ไม่สำเร็จจึงพากันไป เฝ้าพระกฤษณะเพื่อขอให้พระองค์ทรงช่วยเหลือ พระกฤษณะเสด็จไปยังปากบ่อและช่วยกิ้งก่ายักษ์ได้สำเร็จ พระองค์ตรัสถามกิ้งก่ายักษ์ และได้รู้ว่า กิ้งก่าตัวนี้คือจิตของพระราชนฤกะ (Nrga) ผู้เคยรุ่งเรืองในกาลก่อน เหตุที่ทรงได้รับผลเช่นนี้ทั้งที่ทรงบริจาคทรัพย์มากมายแก่พราหมณ์ก็เนื่องมาจากครั้งหนึ่งแม่โคของพราหมณ์หนีจากคอกมาอยู่ใกล้ฝูงโคของพระองค์โดยที่ผู้ดูแลโคไม่ทราบ พระองค์ ประทานโคแก่พราหมณ์อีกคนหนึ่ง เมื่อเจ้าของโคกลับมาพบแม่โคของตนอยู่ในบ้านของพราหมณ์อื่น พราหมณ์ทั้งสองจึงถกเถียงกันเพื่อแย่งแม่โค แม้ว่าพระราชนฤกะทรงขอร้องให้พราหมณ์ที่ได้รับ ประทานแม่โคจากพระองค์คืนแม่โคแก่พราหมณ์ผู้เป็นเจ้าของ แล้วพระองค์จะ ประทานแม่โคตัวใหม่แทนแต่ก็ไม่สำเร็จ พราหมณ์ไม่ยอมคืนแม่โคแก่เจ้าของ พระราชาจึงทรงขอร้องพราหมณ์ผู้เป็นเจ้าของเพื่อขอนำสิ่งอื่น มาทดแทน แต่พราหมณ์ไม่ยินยอม เมื่อพระราชนฤกะ สิ้นพระชนม์ เพราะ บาปนี้จึงถูกตัดสินให้รับโทษในโลกมนุษย์ 1000 ปีโดยพระกฤษณะจะเป็นผู้ปลดปล่อยพระองค์จากการลงทัณฑ์ที่ทรมานต่อเมื่อพระองค์ชดใช้บาปดังกล่าวหมดแล้วจึงจะได้รับความสุข อันเป็นผลจากความดีที่ทรงกระทำ จากนั้นพระองค์ก็กลายร่างเป็นกิ้งก่ายักษ์ ตกอยู่ในบ่อจนกว่าจะได้รับความช่วยเหลือจากพระกฤษณะ พระราชาทูลเรื่องราวทั้งหมดแล้วก็กลับไปสู่ทิพยวิมาน

อุปาขยานะเรื่องที่ 59 นาจิเกตะ-อุปาขยานะ

นาจิกะ (Nāciketa) เป็นบุตรฤๅษีอุททลกี (Uddālaki) ครั้งหนึ่งฤๅษีใช้ให้ไปนำเครื่องประกอบพิธีซึ่งฤๅษีรวบรวมกองไว้ ณ ริมฝั่งแม่น้ำ นาจิกะไปถึงแต่ไม่พบเครื่องประกอบพิธี เพราะกระแสน้ำพัดไปจนหมด นาจิกะกลับมาถึงอาศรมและบอกบิดาว่าไม่ได้เครื่องประกอบพิธี ฤๅษีโกรธมากจึงพลั้งปากสาปบุตรชายว่า “เจ้าจงไปพบพระยมในวันนี้” ทันทันที่ฤๅษีกล่าวจบนาจิกะก็ล้มลงเสียชีวิต ฤๅษีเสียใจมาก เฝ้าร้องไห้คร่ำครวญจนน้ำตาเปียกชุ่มไปทั่วร่างของบุตรชาย แล้วร่างของนาจิกะที่นอนอยู่บนหญ้าก็กลับคืนชีวิตอีกครั้งพร้อมกับเล่าว่า เพราะคำสาปของบิดาทำให้เขาเข้าไปยังดินแดนของพระยมแต่พระยมบอกว่าเขายังไม่ตาย แต่อำนาจตะบะของฤๅษีอุททลกีแก่กล้ามากจนพระยมไม่อาจขัดได้จึงต้องรับตัวนาจิกะเข้ามาชั่วคราว ในเวลานั้นพระยมพาเขาเที่ยวชมดินแดนแห่งผู้ประพฤติดี เกษียรสมุทร และดินแดนที่ปราศจากทุกข์โศก ซึ่งมีไว้สำหรับผู้ที่บริจาคโคเป็นทาน พระยมอธิบายเกี่ยวกับข้อควรปฏิบัติในการบริจาคโคหลายประการ เช่น ควรให้โคแก่พราหมณ์ผู้รู้พระเวท ผู้บำเพ็ญเพียร และผู้ประกอบพิธีบวงสรวง ควรบริจาคโคพร้อมกับลูกโค และควรมีเครื่องบูชาอื่นๆ ด้วย หลังจากบริจาคโคแล้วต้องดื่มแต่น้ำนม ห้ามรับประทานอาหารอื่นเป็นเวลาสามวัน เป็นต้น ผู้ที่บริจาคโคที่ดีมีลูกโคเพิ่มมากขึ้น ผู้บริจาคจะได้รับความสุขอยู่บนสวรรค์นานเท่ากับจำนวนเส้นขนโคที่ตนบริจาค เป็นต้น และหากไม่มีโคก็อาจบริจาคสิ่งอื่นทดแทน เช่น สิ่งที่ทำจากนม หากไม่มีสิ่งที่ทำจากนมก็อาจให้สิ่งที่ทำจากงาเป็นต้น ก่อนที่นาจิกะจะจากมา พระยมกำชับว่าไม่ควรละเลยการบริจาคโดยเฉพาะการบริจาคโคแก่ผู้สมควรตามกาลเทศะที่เหมาะสมเพราะการบริจาคโคเป็นการบริจาคที่ยิ่งใหญ่ เป็นของขจัญที่มีค่าแก่ผู้รับ ผู้ที่รู้ประโยชน์ของโคแต่ปราศจากเมตตาต่อโค จะต้องตกนรก เมื่อพระยมอธิบายจบ นาจิกะก็ลาจากมา

อุปายานะเรื่องที่ 60 กิฏะ-อุปายานะ

ครั้งหนึ่งฤๅษียาสะเห็นกิฏะ (หนอน) ตัวหนึ่งคลานอย่างรวดเร็วบน พื้นดิน ฤๅษียาสะสงสัยว่าเหตุใดกิฏะจึงตื่นกลัวและรีบร้อนเช่นนี้ กิฏะตอบว่ากลัวเสียงยานที่ดังไปทั่ว ฤๅษียาสะกล่าวว่าความตายจะทำให้มีความสุข แต่กิฏะตอบว่าไม่ว่าในสถานการณ์ใด สรรพสัตว์ต่างปรารถนาการมีชีวิตอยู่ และได้เล่าถึงชีวิตในชาติที่แล้วของตนว่าเป็นมนุษย์ที่มีความมั่งคั่งมากแต่ไม่อุทิศตัวให้แก่พราหมณ์ ยังเป็นคนโหดร้าย เลวทราม เบียดเบียนผู้อื่น พุดจาหยาบคาย มีจิตใจจืดจาง วิชาทำให้พยายามทำลายความดีงาม ความมั่งคั่งและความสุขของคนอื่น แต่ครั้งหนึ่งได้ต้อนรับขับสู้พราหมณ์ที่ร่อนแรมมาที่บ้าน ฤๅษียาสะกล่าวว่าหากปรารถนาจะบรรลุในการทำความดีก็สามารถทำได้ หากบรรลุถึงสภาวะนั้นแล้วจะมีความสุขมาก กิฏะเห็นพ้องกับคำพูดของฤๅษียาสะ ต่อมาก็ได้มาเกิดในวรรณะกษัตริย์

อุปาขยานะเรื่องที่ 61 อุตตังกะ-อุปาขยานะ

ขณะที่พระภิกษุณะเดินทางกลับเมืองทวารวาทซึ่งต้องผ่านทะเลทราย พระองค์พบพราหมณ์อุตตังกะ พราหมณ์ต่อว่าและสาปแช่งพระภิกษุณะที่ไม่ยอมให้ความช่วยเหลือพวกเกาฬ แต่พระภิกษุณะไม่ต้องการทำลายตบะของพราหมณ์อุตตังกะ¹ จึงอธิบายเรื่องราวทั้งหมด ดพร้อมทั้งสำแดงร่างที่แท้จริงของพระองค์ให้ปรากฏ เมื่อพราหมณ์อุตตังกะได้ฟังเรื่องราวทั้งหมดและได้เห็นร่างที่แท้จริงของพระภิกษุณะก็ไม่ปรารถนาจะสาปแช่งหรือต่อว่าพระภิกษุณะอีก ทั้งยังมีใจศรัทธาต่อพระภิกษุณะด้วย ก่อนแยกจากกันพราหมณ์อุตตังกะรำพึงให้พระภิกษุณะได้ยินว่าปรารถนาให้ทะเลทรายแห่งนี้มีน้ำเพราะทะเลทรายกันดารมาก พระภิกษุณะจึงบอกพราหมณ์ว่าเมื่อใดที่พราหมณ์ปรารถนาน้ำ ขอให้นึกถึงพระภิกษุณะ วันหนึ่งพราหมณ์อุตตังกะกระหายน้ำมาก เมื่อมองไปในทะเลทรายก็เห็นแต่นายพรานร่างกายเปลือยเปล่ากับฝูงสุนัข เมื่อพราหมณ์อุตตังกะนึกถึงพระภิกษุณะ นายพรานนั้นก็มอบน้ำปัสสาวะให้พราหมณ์อุตตังกะเพื่อดื่มน้ำ แต่พราหมณ์อุตตังกะไม่รับ นายพรานและสุนัขฝูงนั้นก็หายไป พราหมณ์อุตตังกะนึกโกรธและติเตียนพระภิกษุณะ ในไม่ช้าพระภิกษุณะก็ปรากฏตัว ตรงหน้าพราหมณ์ พราหมณ์ตำหนิพระภิกษุณะทันที พระภิกษุณะกล่าวว่าแท้จริงนายพรานก็คือพระอินทร์ นำน้ำอมฤต มาให้พราหมณ์ดื่มแต่ในเมื่อพราหมณ์ไม่ยอมรับ พระภิกษุณะจึงบันดาลเมฆฝนชื่อว่าฝนอุตตังกะให้ตกในทะเลทราย

เหตุที่พราหมณ์อุตตังกะสามารถสาปแช่งพระภิกษุณะซึ่งเป็นอวตารของพระวิษณุได้ก็เนื่องมาจาก พราหมณ์อุตตังกะเป็นผู้ที่ อูทิศตัวแก่ครุ คือเฝ้าปรนนิบัติ ดูแลฤๅษีเคาตมะผู้เป็นครู ไม่ว่าศิษย์ของฤๅษีเคาตมะจะกลับบ้านไปกี่คนแล้วก็ตาม พราหมณ์อุตตังกะก็ไม่เคยได้รับอนุญาตให้กลับบ้านเมือง เพราะฤๅษีเคาตมะรักและพอใจความประพฤติและการปรนนิบัติดูแลของพราหมณ์อุตตังกะ พราหมณ์อุตตังกะจึงใช้ชีวิตอยู่ในอาศรมตั้งแต่นุ่มจนแก่ รวมเวลาหลายร้อยปี เมื่อเห็นพราหมณ์อุตตังกะแก่ชราและโศกเศร้าที่ไม่เคยได้กลับบ้านเมืองไปใช้ชีวิตในวัยหนุ่มเช่นศิษย์คนอื่น ๆ ฤๅษีเคาตมะก็นึกสงสาร จึงปลอบโยนและอนุญาตให้พราหมณ์อุตตังกะกลับบ้านเมืองได้ โดยบันดาลให้พราหมณ์กลับเป็นชายหนุ่มอายุเพียงสิบหกปี พร้อมทั้งยกธิดาให้เป็นภรรยาของพราหมณ์เพื่อเป็นการตอบแทนน้ำใจ ก่อนที่พราหมณ์อุตตังกะจะจากไป ได้ไปลาภรรยาของอาจารย์พลางถามว่ามีสิ่งใดที่ต้องการให้ตนรับใช้อีกหรือไม่ ภรรยาอาจารย์ขอให้พราหมณ์ไปนำกุนทลของราชินีแห่งพระเจ้าเสาทระมาให้ พราหมณ์อุตตังกะรับคำ แล้วรีบเดินทางไปเฝ้าพระเจ้าเสาทระ ซึ่งบอกทางให้ พราหมณ์ ไปขอลูกกุนทลจากพระนางม าทยันตีมีผลโดยมีสัญญาว่า

¹ผู้บำเพ็ญพรตเมื่อสาปแช่งผู้อื่นจะทำให้อำนาจตบะลดลง ดังนั้นบรรดาพราหมณ์ที่บำเพ็ญตบะจึงต้องฝึกเรื่องของการให้อภัยเพื่อความแข็งแกร่งของตบะ

พราหมณ์จะยอมกลับมาและอยู่ในอำนาจของ ตน พราหมณ์ทูลขอคุณทูลจากพระนางมา พยัณตี และนำคุณทูลห่อด้วยหนังวาง ระหว่างทางกลับไปหาภรรยาอาจารย์ คุณทูลได้ถูกขโมยหลาย ครั้งหลายหน แต่พราหมณ์ผู้ ตัดงะก็สามารถติดตามคืนมาจนได้ทุกครั้งและนำมาให้ภรรยาของ อาจารย์ได้ในที่สุด

ภาคผนวก ข

1. กรรมภาระ (karṇabhāra)

เมื่อได้ฟังทรมหาดเล็กกราบทูลให้ทราบถึงรับสั่งของทูลโยธน์เกี่ยวกับสถานการณ์การรบที่ดุเดือดและรุนแรงขึ้นทุกขณะ กระณกะก็เสด็จจากที่ประทับเพื่อเข้าสู่สนามรบโดยมีศัลยะเป็นสารที่ขับริดศึก กระณกะมีสีหน้าและอารมณ์เศร้าหมองแต่ก็พยายามหักห้าม ความสำเร็จด้วยการเล่าเรื่องราวของตนให้ศัลยะฟังว่าเขาเป็นโอรสองค์โตของนางกุนตี เป็นพี่ของกษัตริย์ปาณฑพทั้งห้า แต่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปในฐานะบุตรของนางราธา ในวัยศึกษาได้เรียนอัสตราศาสตราจากพรหมณ์ปรัศูรามโดยการปลอมตัวเป็นพรหมณ์และยืนยันกับอาจารย์ว่าเขาไม่ใช่คนวรรณะกษัตริย์ เนื่องจากพรหมณ์ปรัศูรามเป็นศัตรูกับคนในวรรณะกษัตริย์และประกาศอย่างเด็ดขาดว่าไม่รับสอนคนวรรณะนี้ สถานะของเขาถูกปิดเป็นความลับเรื่อยมาจนกระทั่งวันหนึ่งเมื่อติดตามอาจารย์เข้าป่าเพื่อเก็บเผือกมัน ผลไม้ และหญ้ากู่สะ ขณะที่อาจารย์หลับบนตักของเขา เพราะความเหนื่อยล้า เขาก็ถูกแมลงวัชรมุขกัดบริเวณโคนขา แต่เพราะเกรงจะเป็นการรบกวนการหลับของอาจารย์จึงอดทนให้แมลงกัด มิได้ขยับหนี จนเลือดเปื้อกชุ่มและเปื้อนอาจารย์ เมื่ออาจารย์ตื่นก็ทราบความจริงว่าเขาเป็นคนในวรรณะกษัตริย์¹ ด้วยความโกรธ อาจารย์จึงสาปแช่งให้อาวุธของเขาสิ้นพละนาภในยามที่ต้องการใช้

เมื่อกระณกะทดสอบอาวุธก่อนเข้าสู่สนามรบ ผลปรากฏว่าอาวุธทั้งปวงสิ้นพละนาภตามคำสาปแช่งของอาจารย์ และเกิดกลางร้ายหลายอย่างกับกองทัพของกระณกะ เช่น ช้างม้าในกระบวนทัพมีนัยน์ตาเศร้าสลด สะดุดเท้าพลาดบ่อยๆ ช้างทั้งหลายมีกลิ่น มันช้าง กลองและสังข์ไม่มีเสียง เป็นต้น จากนั้น พระอินทร์ในรูปของพรหมณ์มาหากระณกะเพื่อขอบริจาคเสื้อเกราะวิเศษและต่างหู เมื่อพระอินทร์ลงจากเมฆก็สั่งให้เมฆเคลื่อนไปบังพระอาทิตย์² แล้วกล่าวขอบริจาคทานที่ยิ่งใหญ่จากกระณกะ กระณกะเสนอจะบริจาคโคพันตัว ม้าพันตัว และช้างพันเชือกแก่พรหมณ์ตามลำดับ แต่พรหมณ์ก็ปฏิเสธทั้งสามครั้ง ในที่สุดกระณกะเสนอจะมอบเสื้อเกราะวิเศษและต่างหูซึ่งเป็นของที่ติดตัวกระณกะมาตั้งแต่เกิดแก่พรหมณ์ พรหมณ์ก็ยินดีรับในทันที แม้ศัลยะจะเตือนกระณกะว่าไม่สมควรมอบของดังกล่าวแก่พรหมณ์แต่กระณกะก็ไม่เปลี่ยนใจ หลังจากพระอินทร์จากไปแล้ว เทวทูตในรูปของพรหมณ์ได้นำหอกวิเศษชื่อว่าวิมลซึ่งมีพละนาภ

¹พรหมณ์ปรัศูรามทราบว่าการกระณกะเป็นคนในวรรณะกษัตริย์เพราะมีเพียงคนในวรรณะกษัตริย์เท่านั้นที่สามารถอดทนต่อความเจ็บปวดเช่นนั้นได้

²พระอินทร์ไม่ต้องการให้พระอาทิตย์ซึ่งเป็นบิดาของกระณกะมองเห็นและเข้าช่วยเหลือกระณกะในที่พระอินทร์กำลังลงเอาเสื้อเกราะวิเศษและต่างหูจากกระณกะ

สามารถสังหารโอรสของปาณฑุได้อีกหนึ่งมามอบแก่ภรรยา โดยกล่าวกับภรรยาว่าพระอินทร์รู้สึกเสียใจกับการรับเสียเคราะห์และต่างหูของภรรยาไปจึงประทานหอกวิมลมาเป็นการตอบแทน ภรรยาปฏิเสธเพราะไม่ปรารถนาสิ่งตอบแทนจากการทำทาน แต่เทพทูตขอร้องโดยอ้างว่าขอให้ภรรยาเห็นแก่คำขอของพรหมณ์ ภรรยาจึงยอมรับหอกวิมลมาไว้ ทันใดนั้นเสียงสังข์ของอรชุนก็ดังขึ้น ภรรยาจึงสละยศให้หีบรถศึกเข้าสู่สมรภูมิ

2. กิราตารชุนียะ (kirātārajuniya)

หลังจากผู้สืบราชการลับของยุธิษฐิระกลับมารายงานถึงความเจริญรุ่งเรืองและความแข็งแกร่งของพวกเคาฬ เทวราชก็ดำหนียุธิษฐิระที่ยอมรับเหตุการณ์ที่ไม่เป็นธรรมอย่างสงบบเยือกเย็น นางเห็นว่ายุธิษฐิระควรเร่งดำเนินการบางอย่างเพื่อกอบกู้ศักดิ์ศรีของกษัตริย์ปาณฑุ ภิรมะเห็นด้วยกับเทวราชที่จะไม่ยอมให้ทวยโอรรมีสถานภาพมั่นคงมากไปกว่านี้ และกล่าวว่าทวยโอรสสมควรจะละอายใจที่ยึดอาณาจักรของศัตรูแทนที่จะต่อสู้กันอย่างสมศักดิ์ศรี (หมายถึงทวยโอรสยังยึดอาณาจักรของพวกปาณฑุไว้ ไม่ยอมคืน ทั้งที่ครบกำหนดเวลาสิบสามปีแห่งการเดินป่าของพวกปาณฑุตามข้อตกลงแล้ว) ฤๅษียาสะแนะนำให้อรชุนบำเพ็ญตบะเพื่อขออาวุธวิเศษจากเทพเจ้าซึ่งจะทำให้สามารถเอาชนะฝ่ายเคาฬได้ อรชุนจึงไปบำเพ็ญตบะที่ภูเขอินทรกิล (Indrakīla) เพื่อขออาวุธจากพระอินทร์ แม้พระอินทร์จะทราบว่ายุธิษฐิระคือโอรสของพระองค์ แต่ก็ต้องการทดสอบพลังตบะของอรชุน จึงส่งนางอัปสรทั้งหลายพร้อมทั้งคนธรรพ์มารบกวนการบำเพ็ญตบะของอรชุนด้วยวิธีการต่างๆ แต่อรชุนก็ไม่หวั่นไหว พระอินทร์จึงแปลงเป็นนักบวชชราลงมาสนทนารธรรมกับอรชุน จากนั้นพระอินทร์ก็เปิดเผยฐานะที่แท้จริงและบอกให้อรชุนทราบว่าอรชุนเป็นโอรสของพระองค์ และแนะนำให้อรชุนบูชาพระศิวะผู้ที่สามารถประทานชัยชนะแก่อรชุนได้ พระศิวะทรงทราบว่าอรชุนคืออวตารของนระ³ เป็นผู้ที่พระพรหมเชิญให้อวตารมาพิทักษ์โลกและปราบอสูร ซึ่งในเวลานั้นอสูรมักจะในร่างของหมูป่าต้องการจะสังหารนระ พระศิวะจึงแปลงเป็นหัวหน้าพรานป่า และแปลงคณะผู้ติดตามเป็นพรานป่า หมูป่าฤๅษะ พระศิวะไล่ต้อนจนมาถึงสถานที่ที่อรชุนบำเพ็ญตบะ พระศิวะทรงใช้ศรยิงหมูป่า อรชุนเก็บศรของพระศิวะได้ เมื่อพบกับพวกพรานป่า (ผู้ติดตามพระศิวะ) อรชุนถูกกล่าวหาว่าขโมยศรของหัวหน้าพราน อรชุนโกรธจึงต่อสู้กับพวกพรานทำให้พวกพรานได้รับบาดเจ็บ ต่อมาอรชุนต่อสู้กับพระศิวะอย่างดุเดือดและพ่ายแพ้พระศิวะในที่สุด พระศิวะทรงพอพระทัยความดีของอรชุนยิ่งกว่าพอพระทัยในอำนาจตบะที่อรชุนบำเพ็ญ

³ ภาคนหนึ่งของปุรุषะ หรือวิษณุ ส่วนอีกภาคนึง นารายณะหรืออภัยตบะ อวตารมาเป็นกฤษณะแห่งเผ่ายาทพ

มา จึงทรงเปิดเผยฐานะที่แท้จริงและประทานอาวุธแห่งฤทธิ์ พร้อมทั้งอรรถศาสตร์แก่อรชุน จากนั้นเทวดาทั้งหลายก็ประทานอาวุธอื่นๆแก่อรชุนด้วย

3. ทุตมโฆตักจ (dūtaghaṭotkacam)

ท้าวฤตราชภรุษได้ข่าวอภิมันยุถูกสังหารจึงคาดการณ์กับทูลศลาว่านางอาจเป็นมายาในไม่ช้า เพราะชยัทรธสามีของนางเป็นเหตุให้อภิมันยุถูกสังหารก็ต้องถูกรชุนตามแก้แค้นในเร็ววัน จากนั้นทุตมโฆตักจถูกฝ่ายปาณฑพส่งมาเป็นทูตยังเมืองหัสตินาปุระ ทุตมโฆตักจมีปากเสียงกับทुरโยธน์ และศกุนิเพราะทुरโยธน์และศกุนิดูถูกว่าทุตมโฆตักจเป็นรากษส แต่ทุตมโฆตักจได้ตอบว่าแม้นตนจะเป็นรากษสก็ไม่เคยทำเรื่องชั่วช้าอย่างที่พวกทुरโยธน์ทำ เช่น สังหารเด็กในสงคราม เผาบ้านพี่น้อง และทำร้ายพีละไม้กลางสภา

4. ทุตวากยะ (dūtavākya)

หลังจากมหาเดเล็กกรา บพูลให้ทुरโยธน์และกษัตริย์ในที่ประชุมทราบว่าจะพระภฤษณะเดินทางมาขอเข้าเฝ้าในฐานะทูตของฝ่ายปาณฑพ ทुरโยธน์ก็รู้สึกเดือดดาลจึงประกาศต่อที่ประชุมว่าจะจับพระภฤษณะจองจำในคุกแห่งหัสตินาปุระ เพื่อไม่ให้สามารถกลับไปช่วยเหลือพวกปาณฑพทำสงคราม กษัตริย์ทั้งหลายในที่ประชุม ได้แก่ ภีษมะ ท้าวฤตราชภรุษ และอาจารย์โอรณะ เป็นต้น ต่างไม่เห็นด้วยและพยายามทัดทานทुरโยธน์ ต่างเห็นพ้องกันว่าสมควรจัดการต้อนรับพระภฤษณะอย่างสมพระเกียรติที่สุด แต่ทुरโยธน์ไม่ยอมฟังคำทัดทานของกษัตริย์ทั้งปวง และปรารถนาจะหมิ่นเกียรติของกษัตริย์ปาณฑพต่อพระพักตร์พระภฤษณะ เพื่อให้พระภฤษณะประจักษ์ถึงความรู้สึกโกรธแค้นซึ่งที่ตนมีต่อพวกปาณฑพ จึงสั่งให้ทหารนำภาพวาดนางเทราปทีที่ถูกทูลศลาสังและศกุนิกระชากผมและเสื้อผ้าท่ามกลางสภาเข้ามาถวาย ทुरโยธน์แสร้งกล่าวชื่นชมความงดงามของภาพวาดนั้นต่อพระพักตร์พระภฤษณะ พระภฤษณะขอร้อง ให้ทำลายภาพวาดนั้นแต่ ทुरโยธน์กลับให้ทหารนำภาพนั้นไปเก็บ เมื่อพระภฤษณะอ่านสารของยุธิษฐิระซึ่งมีใจความให้ทुरโยธน์คืนดินแดนให้แก่พวกปาณฑพตามสัญญา ทुरโยธน์ก็ยิ่งเดือดดาลและสั่งให้ทหารช่วยกันจับกุมพระภฤษณะ พระภฤษณะบันดาลพระองค์ให้เล็ก ใหญ่ และปรากฏในที่ต่างๆ ทู กหนทุกแห่ง ทำให้ทหารของทुरโยธน์ไม่สามารถจับกุมพระองค์ได้ พระภฤษณะทรงพิโรธทुरโยธน์อย่างยิ่งจึงตรัสเรียกจักรสุทรรศน์ด้วยหมายจะตัดเศียรทुरโยธน์ แต่ในที่สุดก็ได้ทรงทำเช่นนั้นเนื่องจากทรงระลึกว่าเสด็จมาในฐานะทูตของยุธิษฐิระ

5. ปัญจราตระ (pañcaratra)

ในการประกอบพิธีของฝ่ายเการพ ณ กรุงหัสตินาปุระ มีกษัตริย์เมืองต่างๆเข้าร่วมพิธีด้วย ทูรโยธน์ปรารภว่าจะมอบครุฑกษัตริย์แก่อาจารย์โอรณะ อาจารย์โอรณะขอให้ทูรโยธน์แบ่งดินแดนครึ่งหนึ่งให้แก่พวกปาณฑพเพื่อเป็นครุฑกษัตริย์ แต่ศกุนิผู้เป็นลุงที่ทูรโยธน์เชื่อถือและไวใจที่สุดไม่เห็นด้วยและคัดค้านอย่างเต็มที่ ในที่สุดทูรโยธน์ยอมรับปากอาจารย์โอรณะโดยมีเงื่อนไขว่าตนจะมอบดินแดนครึ่งหนึ่งให้แก่พวกปาณฑพหากสามารถหาพวกปาณฑพพบภายในเวลาห้าราตรี ในเวลานั้นทหารเข้ามากราบทูลว่าพระเจ้าวิরাฎะไม่อาจมาเข้าร่วมพิธีได้เนื่องจากแม่ทัพภิกษกะแห่งเมืองวิরাฎะรวมทั้งพี่น้องอีกร้อยคนถูกสังหารโดยไม่พบร่องรอยการใช้อาวุธ เมื่อที่ประชุมได้ทราบข่าวดังกล่าว ภิษมะซึ่งสนับสนุนข้อเสนอของอาจารย์โอรณะมาตั้งแต่ต้นจึงแนะนำให้อาจารย์โอรณะยอมรับเงื่อนไขของทูรโยธน์เพราะมั่นใจว่าผู้ที่สามารถสังหารแม่ทัพภิกษกะและพี่น้องทั้งหนึ่งร้อยได้โดยไม่ใช้อาวุธมีเพียงภิษมะคนเดียวเท่านั้น จึงเชื่อมั่นว่าพวกปาณฑพต้องซ่อนตัวอยู่ในราชสำนักของพระเจ้าวิরাฎะอย่างแน่นอน อาจารย์โอรณะทำตามคำแนะนำของภิษมะในขณะเดียวกันภิษมะก็เสนอให้ทูรโยธน์ยกกองทัพไปตีเมืองวิราฎะในรูปแบบกองโจร ทูรโยธน์ยกกองทัพไปตีเมืองวิราฎะตามคำแนะนำของภิษมะโดยไม่รู้ว่าเป็นแผนการของภิษมะที่ต้องการติดตามหาพวกปาณฑพ

ฝ่ายเมืองวิราฎะ เจ้าชายอุตระ พระราชโอรสของพระเจ้าวิราฎะเสด็จออกรบพร้อมด้วยพยุห็นลา อาจารย์สอนนาฏศิลป์ (อรชุนในขณะที่ถูกสาปให้เป็นกระเทย) รถของเจ้าชายประสบบุบัติเหตุพลิกคว่ำแต่เจ้าชายทรงสามารถขับไล่กองทัพของฝ่ายเการพกลับไปได้ อีกทั้งเจ้าชายอภิमानุแห่งหัสตินาปุระก็ถูกภิษมะ (ซึ่งปลอมเป็นคนครัวอยู่ในราชสำนักวิราฎะ) จับเป็นเชลย ขณะเข้าเฝ้าพระเจ้าวิราฎะ เจ้าชายอภิमानุได้พบและได้เถียงกับอรชุนผู้เป็นบิดาและภิษมะผู้เป็นลุง เนื่องจากเจ้าชายอภิमानุไม่ทราบฐานะที่แท้จริงของกษัตริย์ทั้งสอง พระเจ้าวิราฎะทรงระลึกว่าพระองค์กับท้าวทรุบท (พระราชบิดาของนางเทราปที) ทรงเป็นพระญาติกัน เจ้าชายอภิमानุผู้เป็นโอรสของอรชุนจึงมีฐานะเป็นพระนัดดาของพระองค์ด้วย จึงโปรดให้รับรองเจ้าชายอภิमानุในฐานะพระราชอาคันตุกะผู้ทรงเกียรติ

เจ้าชายอุตระกราบทูลพระเจ้าวิราฎะว่าในขณะที่เกิดเหตุการณ์ชุลมุน ผู้ที่สามารถขับไล่กองทัพเข้าศึกให้พ้นไปจากพระนครไม่ใช่พระองค์ แต่เป็นอรชุนซึ่งซ่อนตัวอยู่หลังพุ่มไม้และใช้ธนูคาบที่ว้างใส่กองทัพเข้าศึกจนแตกกระเจิง เจ้าชายอุตระไม่ทรงเห็นพ ระพักตร์ของอรชุน ทรงเห็นเพียงพระพาหาที่มีรอยแผลเป็นอันเกิดจากการโง่คั่นธนูซึ่งเหมือนกับรอยแผลเป็นที่แขนของพยุห็นลา พยุห็นลาปฏิเสธว่ารอยที่แผลที่แขนของตนเกิดจากรอยกดของข้อมือและกล่าววยกย่อง

เจ้าชายอุตระว่าทรงเป็นผู้ขับไล่กองทัพข้าศึกให้แตกพ่ายไปจากพระนคร ในที่สุดทุกคน ณ ที่นั่นก็ทราบฐานะที่แท้จริงของพญานันทรา รวมทั้งภควาน (ยุธิษฐิระซึ่งปลอมเป็นพราหมณ์ในราชสำนักกวิราฎะ) และคนครัว เมื่อทราบความจริง เจ้าชายอภิมันยุกล่าวขอภัยอรุณและภีมะที่ตนพุดจา ล้วงเกิน พระเจ้าวิราฎะทรงปราบปลื้มพระทัยอย่างยิ่งจึงพระราชทานพระราชบิดาอุตราแก่อรุณ อรุณรับเจ้าอุตราไว้ในฐานะว่าที่พระสุณิสา ซายาของเจ้าชายอภิมันยุ

ฝ่ายเกรพ หลังจากกองทัพพ่ายแพ้จนแตกกระเจิง ภีมะทวงสัญญาจากทुरโยธน์ให้พระราชทานดินแดนครึ่งหนึ่งแก่พวกปาณฑพเพราะประจักษ์ชัดว่าอรุณเป็นผู้ยิง หนูใส่ทัพของเกรพ มีหลักฐานสำคัญคือลูกธนูที่จารึกข้อความสรรเสริญภีมะและอาจารย์ไทรณะซึ่งถูกยิงมาตกแทบเท้าของบุคคลทั้งสองเมื่ออยู่ในสนามรบ ศกุนิขัดเคืองและค้านว่าลูกธนูและข้อความที่จารึกบนลูกธนูอาจเป็นฝีมือของเจ้าชายอุตระ

ทुरโยธน์ยืนยันว่าจะยกดินแดนครึ่งหนึ่งแก่พวกปาณฑพหากยุธิษฐิระปรากฏตัว เจ้าชายอุตระนำสารจากยุธิษฐิระมาถวายทुरโยธน์ เนื้อความในสารแจ้งว่ายุธิษฐิระทรงรับเจ้าหญิงอุตราไว้ในฐานะพระสุณิสา ซายาของเจ้าชายอภิมันยุและปรารถนาจะเชิญกษัตริย์ทั้งหลายเข้าร่วมพิธีอภิเษกของกษัตริย์ทั้งสอง อาจารย์ไทรณะเตือนทुरโยธน์ว่าบัดนี้เป็นที่แน่ชัดว่าได้พบพวกปาณฑพแล้วภายในเวลาห้าราตรีตามเงื่อนไขจึงขอให้ทुरโยธน์รักษาคำมั่น ทुरโยธน์รับว่าจะปฏิบัติตามนั้น

6. มัชฌมวยาโยคะ (madhyamavyāyoga)

ขณะที่พราหมณ์ชรานามว่า เกศวะ พร้อมด้วยภรรยาและบุตรชายสามคนกำลังเดินทางอยู่กลางป่าก็พบกับ สมณฤตักข์ซึ่งได้รับสั่งจากมารดาคือนางหิติมพา ให้จับมนุษย์ไปให้นางเพื่อเป็นอาหารเข้า พราหมณ์ชราขอร่วมสมณฤตักข์ให้ปล่อยพวกตนเพื่อเห็นแก่ความเป็นพราหมณ์ สมณฤตักข์บอกกับพราหมณ์ชราว่าตนต้องการบุตรคนใดคนหนึ่งของพราหมณ์ เมื่อได้บุตรของพราหมณ์คนหนึ่งแล้วก็จะปล่อยคนที่ เหลือทั้งหมด ทั้งพราหมณ์ชรา ภรรยา และบุตรทั้งสามต่างยินดีสละชีวิตของตนเพื่อปกป้องครอบครัว แต่สมณฤตักข์ปฏิเสธที่จะนำพราหมณ์ชราไปเป็นอาหารของมารดาเนื่องจากแก่เกินไป และปฏิเสธภรรยาของพราหมณ์เพราะนางหิติมพาไม่ต้องการมนุษย์ผู้หญิง ในที่สุดบุตรชายคนกลางคือผู้ที่จะต้องไปเป็นอาหารของนางหิติมพา แต่ก่อนที่จะติดตามสมณฤตักข์ไป บุตรคนกลางขอไปตักน้ำจากสระน้ำในบริเวณนั้น เมื่อเห็นว่าอาหารเข้าของมารดาหายไปนาน สมณฤตักข์จึงร้องเรียกว่า “คนกลาง คนกลาง ” ขณะนั้นภีมะผู้มีฉายาว่า “คนกลาง” ได้ยินเสียงเรียกของสมณฤตักข์ เข้าใจว่าเรียกตนจึง เดินตามเสียงเรียกมาพบสมณฤตักข์และครอบครัวพราหมณ์ ครอบครัวพราหมณ์ขอร้องให้ภีมะช่วย ภีมะสั่งให้สมณฤตักข์ปล่อยครอบครัว

พราหมณ์ทั้งหมด รวมทั้งบุตรคนกลางของพราหมณ์โดยภีมะจะยอมไปกับสมโณตักกะแทน สมโณตักกะยอมรับข้อเสนอของภีมะ ระหว่างทางภีมะได้เถียงและต่อสู้กับสมโณตักกะ ทำให้ภีมะสงสัยว่าสมโณตักกะเป็นบุตรของตนกับนางหิติมพา และความคลางแคลงใจของภีมะก็ได้รับการเฉลยเมื่อได้พบนางหิติมพา

7. เวณีสังหาร (veṇīsaṃhāra)

เมื่อได้ข่าวว่ายุธิษฐิระส่งพระภุชณะเป็นทูตไปเจรจาขอสงบศึกกับพวกเการพ ภีมะก็ไม่พอใจมากจนถึงกับประกาศว่าจะยอมขัดคำสั่งพระเชษฐาหรือแม้แต่ต้องตัดขาดความเป็นพี่น้องกันก็ตาม เพราะเคยสาบานว่าจะแก้แค้นพวกเการพที่ทำร้ายพวกตนหลายครั้งและหมั่นเกลียดชังของเทราปที ความโกรธแค้นของภีมะทวีขึ้นเมื่อเห็นเทราปทีเศร้าโศกเพราะถูกอนุมตีเมสสีของทुरโยธน์เย้ยหยันถึงเหตุการณ์ที่น่าอัปยศกลางสภา ภีมะจึงสาบานว่าจะฆ่าทुरโยธน์ให้ได้แล้วจะฆรวดมนุสมของเทราปทีด้วยมือที่ชุ่มด้วยเลือดของทुरโยธน์ ผู้ส่งสารมารายงานว่าการเจรจาของพระภุชณะล้มเหลว สงครามจะยังดำเนินต่อไป สงครามทวีความรุนแรงขึ้นหลังจากการตายของอภิมันยุ ฝ่ายเการพต้องเสียนักรบสำคัญไปอย่างต่อเนื่องเรื่อยมาจากภีมะ ตามด้วยโอรณาจารย์ ทูศาสัน วฤสเสนะ และสุดท้ายก็คืออรรณะ ทुरโยธน์หนีไปซ่อนตัวในสระน้ำแต่ถูกพระภุชณะตามไปพบจึงต่อสู้กับภีมะ และถูกภีมะสังหารในที่สุด หลังจากทुरโยธน์ตายแล้ว ปิตาจารย์วากสหายของทुरโยธน์ก็แปลงเป็นมูณีไปหลอกยุธิษฐิระและเทราปทีว่าภีมะและ อรชุนถูกทुरโยธน์สังหารแล้ว ขณะที่ยุธิษฐิระและเทราปทีกำลังจะกระโดดเข้ากองไฟเพื่อตายตามภีมะและอรชุน ภีมะ อรชุน และพระภุชณะก็ปรากฏตัว พร้อมทั้งแจ้งข่าวชัยชนะ ภีมะฆรวดมนุสมของเทราปทีตามที่สาบาน ส่วนปิตาจารย์วากก็ถูกนกุลฆ่าตาย

8. อภิษยานศากุนตลา (abhijñānśakuntalā)

พระราชทูษยันต์เสด็จประพาสป่าล่าสัตว์จนเข้าไปในป่าบำเพ็ญตบะ ขณะที่ทรงขึ้นสายธนูเพื่อยิงกวางที่รทพระที่นั่งติดตามมาอย่างกระชั้นชิด เหล่าฤๅษีก็เข้ามาขวางและขอให้พระองค์ทรงเว้นจากการล่ากวางของอาศรม พระราชาทรงทำตามและเสด็จเข้าไปในอาศรมตามคำทูลเชิญของเหล่าฤๅษี ขณะนั้นฤๅษีกัณวะผู้เป็นเจ้าของสำนักไม่อยู่ พระราชาได้ พบนางศกุนตลาผู้เป็นบุตรบุญธรรมของฤๅษีกัณวะ ทรงหลงรักนาง และเมื่อทรงทราบถึงกำเนิดของนางว่าเป็นบุตรของนางอัปสรเมเนกาภฤๅษี (จำชื่อไม่ได้) ซึ่งฤๅษีกัณวะไปพบในป่าและนำมาเลี้ยงเป็นบุตรสาว พระราชาก็ทรงอภิเษกกับนางด้วยวิธีคนธรรพวิเวก ก่อนพระราชเสด็จกลับพระนครได้พระราชทานแหวนที่สลักพระนามของพระองค์แก่ศกุนตลา พร้อมทั้งทรงให้คำมั่นสัญญาว่าพระองค์จะเสด็จมารับนางก่อนที่นางจะอ่านอักษรที่แหวนถึงตัวสุดท้าย เมื่อพระสวามีจากไป ศกุนตลาก็เฝ้าแต่คิดคำนึง

และรอคอยการกลับมาของพระสวามีอย่างใจจดใจจ่อทำให้ละเลยการต้อนรับฤๅษีทวารวาสผู้มาเยือนอาศรม ด้วยความโกรธที่ไม่ได้รับการต้อนรับ ฤๅษีทวารวาสผู้มีโทสะร้ายและมีวาจาสิทธิ์ได้สาปศกุนตลาว่าให้ผู้ที่นางกำลังคิดถึงลืมนาง เพื่อนของศกุนตลารับตามไปขอโทษและขอร้องให้ฤๅษีทวารวาสถอนคำสาป แต่ถ้อยคำที่ฤๅษีสาปแล้วไม่อาจถอนได้ ฤๅษีทวารวาสจึงแก้คำสาปเป็นว่าให้ผู้ที่ศกุนตลาคิดถึงลืมนาง ต่อเมื่อได้เห็นสิ่งของที่ให้ไว้เป็นเครื่องระลึกถึงจึงจดจำนางได้ เวลาผ่านไปจนศกุนตลาตั้งครรภ์ได้หลายเดือน ฤๅษีก็ผนวชจึงสั่งให้ลูกศิษย์พาศกุนตลาไปส่งให้พระราชาทูษยันต์ในเมือง เมื่อเข้าเฝ้าพระราชาทูษยันต์ทรงจำศกุนตลาไม่ได้เพราะอำนาจคำสาป ทรงตำหนินางและไม่ทรงยอมรับนางเป็นภรรยา เมื่อถูกพระสวามีปฏิเสธ นางจึงอ้างถึงหลักฐานคือแหวนที่พระราชาทูษยันต์ให้นาง แต่เมื่อจะแสดงแหวนต่อพระราชาทูษยันต์ก็พบว่าแหวนหลุดหายไปแล้ว

ในระหว่างการเดินทาง พระราชาทูลพระสวรสด้วยไม่ทรงเชื่อคำกราบทูลของศกุนตลาและทรงยืนยันไม่ยอมรับนางแม้ว่าพระองค์จะถูกศกุนตลาและลูกศิษย์ของฤๅษีกัณณะตำหนิอย่างรุนแรงก็ตาม ในที่สุดเหล่าฤๅษีก็ทูลลาพระราชาทูษยันต์เพื่อกลับไปยังป่าบำเพ็ญตบะโดยไม่ยอมให้ศกุนตลาติดตามกลับไปด้วย ทันใดนั้นมีแสงสว่างเจิดจ้าเกิดขึ้นกลางท้องฟ้าพาศกุนตลาไปอยู่บนสวรรค์

ต่อมามีชาวประมงคนหนึ่งถูกราชบุรุษจับกุมขณะกำลังขายแหวนของพระราชาทูษยันต์ หลังจากสอบถามก็ได้รับความว่าชาวประมงจับปลาตัวใหญ่ได้ เมื่อผ่าท้องปลาก็พบแหวนจึงนำมาขาย เมื่อพระราชาทูษยันต์เห็นแหวนก็ทรงจำศกุนตลาและเรื่องราวความรักของพระองค์กับศกุนตลาได้ ทรงเสียพระทัยที่ปฏิเสธและตรัสบริภาษศกุนตลาในครั้งก่อน เวลาผ่านไปหลายปีจนพระภคินีของศกุนตลาอายุได้.....ปี (คู่มือที่จำไม่ได้) พระราชาทูษยันต์ได้รับเชิญจากพระอินทร์ให้เสด็จไปเมืองสวรรค์เพื่อช่วยปราบอสูร หลังจากพระราชาทูษยันต์ช่วยปราบอสูรสำเร็จแล้ว ทรงพบพระภคินีกำลังเล่นอยู่กับลูกสิงโต ทรงน่ารักและเอ็นดูแม้ยังไม่ทรงทราบว่าคือพระโอรส พระราชาทูษยันต์ทรงสอบถามนาง

อัปสรเกี่ยวกับพ่อแม่ของพระภคินี นางกราบทูลว่าพระภคินีเป็นเชื้อสายปुरु ทำให้พระราชาทูษยันต์ทรงงงพระทัยอย่างยิ่ง ขณะที่พระภคินีกำลังเล่นสนุกอยู่นั้น เครื่องรางประจำพระองค์ก็หลุดและตกลงที่พื้น พระราชาทูษยันต์ทรงก้มเก็บแต่นางอัปสรรีบร้องห้ามและกราบทูลว่าเครื่องรางนี้จะกลายเป็นงูคนที่จับต้องในทันทียกเว้นแต่พระภคินีและพ่อแม่ของพระภคินีเท่านั้น แต่เมื่อพระราชาทูษยันต์ทรงเก็บเครื่องรางจากพื้น เครื่องรางก็ยังคงอยู่ในสภาพเดิม ไม่ได้เปลี่ยนเป็นงู ทำให้พระองค์ทรงแน่วพระทัยว่าพระภคินีคือพระโอรส ทรงพบศกุนตลาและกล่าวขอโทษที่ทรงลืมนาง แล้วทรงพาศกุนตลาและพระโอรสลงไปอภิเษกและครองราชสมบัติในโลกมนุษย์ เหล่าเทพทั้งหลายอวยพร

9. อรุณังคะ (ūrubhaṅga)

ณ ดินแดนสามันตปัญจกะ ก่อนสงครามสิ้นสุด ขณะที่ทหารสามนายแห่งกองทัพทुरโยธน์ กำลังพูดคุยกันถึงสภาพของสมรภูมิที่เต็มไปด้วยซากศพและเศษชิ้นส่วนอวัยวะของเหล่านักรบ และสัตว์พาหนะที่ตายในสงครามซึ่งปะปน ทับถมบนเศษซากรถศึก ธงชัย และอาวุธ ทुरโยธน์ และภีมะเข้ามาในสมรภูมิเพื่อต่อสู้ประลองศอกโดยมีกษัตริย์ปาณฑพอีก 4 องค์ วิหุร ฤชวิยาสะ พระกฤษณะ และพลรามเฝ้าดูอยู่ไม่ห่าง การต่อสู้ระหว่างทुरโยธน์กับภีมะดำเนินไปอย่างดุเดือด โดยไม่มีทีท่าว่าผู้ใดจะเป็นฝ่ายชนะ ทั้งคู่เริ่มอ่อนแรงและบาดเจ็บแต่ไม่มีฝ่ายใดยอมรามือ พระกฤษณะลอบให้สัญญาณลับแก่ภีมะให้ฟาดที่ต้นขาของทुरโยธน์ ภีมะทำตาม เมื่อถูกภีมะฟาดที่ต้นขา ทुरโยธน์ล้มลงในสภาพบาดเจ็บสาหัส พลรามผู้เป็นครูสอนวิชาดาบแก่ทुरโยธน์และภีมะ โกรธมากที่ภีมะละเมิดกติกาและปรารถนาจะแก้แค้นแทนทुरโยธน์ แต่ทुरโยธน์ขอรับรองพลรามไม่ให้ทำร้ายภีมะโดยให้เหตุผลว่าภีมะทำตามคำปฏิญาณเมื่อครั้งที่ฝ่ายทुरโยธน์หมิ่นเกียรตินางเทราปที ขณะที่ทुरโยธน์กำลังขอรับรองพลรามอยู่นั้น ท้าวฤตราชภูร์และนางคานธารี พร้อมด้วยชายาทั้งสองของทुरโยธน์คือนางมาลวีและนางปารวี และพระโอรสคือทुरชัย ก็เดินทางมาถึงสมรภูมิ และเรียกหาทुरโยธน์ เมื่อกษัตริย์ทั้งหมดได้พบกัน ทुरโยธน์ซึ่งอยู่ในสภาพบาดเจ็บสาหัสและไม่อาจลุกขึ้นได้กล่าวว่าลากษัตริย์ทั้งหมด พร้อมทั้งส่งความกับพระโอรสผู้เยาว์วัยให้เชื้อฟังกษัตริย์ปาณฑพ ในขณะนั้น อัสวธามา บุตรของอาจารย์โอรณะเข้ามาหาทुरโยธน์และบอกเล่าแผนการที่จะเผาค่ายของฝ่ายปาณฑพในเวลากลางคืน ทुरโยธน์ห้ามปรามและเตือนสติ อัสวธามาให้ยุติความแค้น ก่อนสวรรคต ทुरโยธน์มองเห็นภาพหมู่ญาติและพระอนุชาทั้งหมดที่สิ้นใจในสงคราม พร้อมทั้งเทพิตาทั้งหลาย ประทับบนเทวธमारอรับ เมื่อทुरโยธน์สวรรคตแล้ว ท้าวฤตราชภูร์ประกาศจะออกบำเพ็ญพรตในดินแดนสงบ ส่วนอัสวธามาออกจากสมรภูมิเพื่อไปเตรียมการทำลายค่ายของฝ่ายปาณฑพตามที่ตั้งใจ

ภาคผนวก ค

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบบทละครเรื่องกรรณการะกับมหากาณะ

บทละครเรื่องกรรณการะ	มหากาณะ
กรรณะเสด็จเข้าสู่สมรภูมิโดยมีศัลยะเป็นสารถี ขับริดคึก	ตรงกับบทละคร
กรรณะเล่าเรื่องราวของตนให้ศัลยะฟังด้วย อารมณ์หม่นหมองว่า ● กรรณะเป็นโอรสองค์โตของนางกุนตี เป็นพี่ ของพวกปาณฑพ แต่เป็นรู้จักของคนทั่วไป ในฐานะบุตรของนางราธา ● ในวัยศึกษาได้เรียนอัสตราศาสตร์จาก พราหมณ์ปรัศูรามโดยการปลอมตัวเป็น พราหมณ์และยืนยันกับอาจารย์ว่าเขาไม่ใช่ คนวรรณะกษัตริย์ ● สถานะของกรรณะถูกปิดเป็นความลับ เรื่อยมาจนกระทั่งเมื่อติดตามอาจารย์เข้าป่า เพื่อเก็บเผือกมัน ผลไม้ ขณะอาจารย์หลับ บนตักของเขา เขาถูกแมลงวัชรมุขกัดบริเวณ	กรรณะไม่ได้เล่าให้ศัลยะฟังแต่เป็นเนื้อหาและ เหตุการณ์ที่ปรากฏในเรื่อง ● ตรงกับบทละคร ● ในวัยศึกษาได้เรียนอัสตราศาสตร์จากพราหมณ์ ปรัศูรามโดยโกหกพราหมณ์ปรัศูรามว่าเป็น พราหมณ์ ● ในระหว่างเรียนกรรณะสังหารแม่โคของ พราหมณ์คนหนึ่งด้วยความไม่ตั้งใจ พราหมณ์ ไม่ยอมยกโทษให้กรรณะ แต่ตำหนิกรรณะอย่าง รุนแรง และสาปแช่ง ให้ลัทธิศิกข์ของกรรณะจม โคลน ให้กรรณะถูกทำ ให้หมดสติ และให้ศัตรู ของกรรณะตัดศีรษะของกรรณะได้ด้วยอำนาจ ตบะ กรรณะเสนอจะชดใช้ด้วยแม่โคจำนวนมาก ด้วยทรัพย์สมบัติและอัญมณีมากมายเพื่อให้ พราหมณ์พอใจ แต่พราหมณ์ปฏิเสธและขับไล่ กรรณะ ● ตรงกับบทละคร ต่างเพียงชื่อแมลง ในมหากา ณะแมลงชื่ออรรกะ ส่วนในบทละครชื่อวัชรมุข

บทละครเรื่องกระณะการะ	มหาภารตะ
โคณา แต่เพราะเกรงจะรบกวนการหลับของอาจารย์จึงอดทนให้แมลงกัด มิได้ขยับหนี จนเลือดเปื้อกชุ่มและเปื้อนอาจารย์ เมื่ออาจารย์ตื่นก็ทราบความจริงว่าเขาเป็นคนวรรณะกษัตริย์ ● อาจารย์โกรธมากจึงแข่งกระณะให้อาฐะของกระณะสิ้นพละนาฏาพในยามที่ต้องการใช้	● อาจารย์โกรธมาก จึงสาปแช่ง และขับไล่กระณะว่า “เพราะความโลภในอาฐะ เธอได้กล่าวคำเท็จ ณ ที่นี้ เจ้าคนเลว อาฐะแห่งพรหมเหล่านี้จะไม่อยู่ในความทรงจำของเธอเพราะเธอไม่ใช่พรหมณ์ พรหมอาฐะเหล่านี้จะไม่อยู่กับเธออย่างแน่นอนในยามที่เธอได้รับการหมั่นหมายจากคนวรรณะกษัตริย์ที่เสมอกับเธอ ตราบจนเวลาที่เธอตาย ที่นี้ไม่มีที่สำหรับคนที่กระทำความผิดมากมายเช่นเธอ”
กระณะทดสอบอาฐะก่อนเข้าสู่สมรภูมิ ปรากฏว่าอาฐะทั้งปวงสิ้นพละนาฏาตามคำแข่งของอาจารย์ และเกิดลงร้ายหลายอย่างกับกองทัพของกระณะ	ไม่ปรากฏเหตุการณ์นี้
พระอินทร์ในรูปของพรหมณ์มาหากระณะเพื่อขอบริจาคเสื้อเกราะวิเศษและต่างหู	ตรงกับบทละคร
เมื่อพระอินทร์ลงจากเมฆก็สั่งให้เมฆเคลื่อนไปบังพระอาทิตย์	ไม่ปรากฏเหตุการณ์นี้
พระอินทร์ขอบริจาคทานที่ยิ่งใหญ่จากกระณะ	ตรงกับบทละคร
● กระณะเสนอจะมอบโคหนึ่งพันตัวแก่พรหมณ์ (พระอินทร์แปลง) แต่พรหมณ์ปฏิเสธ ● กระณะเสนอจะมอบม้าตระกูลกัมโพชหนึ่ง	● กระณะเสนอจะให้ทรัพย์สมบัติต่างๆแก่พรหมณ์แต่พรหมณ์ปฏิเสธ

บทละครเรื่องกระณะการะ	มหาภารตะ
พันตัวแก่พราหมณ์ แต่พราหมณ์ปฏิเสธ ● กระณะเสนอจะมอบช้างโขลงหนึ่งที่มีช้างจำนวนมากแก่พราหมณ์ แต่พราหมณ์ปฏิเสธ ● กระณะเสนอจะมอบทองคำจำนวนนับไม่ถ้วนแก่พราหมณ์ แต่พราหมณ์ปฏิเสธ ● กระณะเสนอจะมอบแผ่นดินแก่พราหมณ์ แต่พราหมณ์ปฏิเสธ ● กระณะเสนอจะมอบผลประโยชน์ที่ได้รับจากการทำพิธีอัคนิษโฌมแก่พราหมณ์ แต่พราหมณ์ปฏิเสธ ● กระณะเสนอจะมอบศีรษะของตนแก่พราหมณ์ แต่พราหมณ์ปฏิเสธ	
● กระณะเสนอจะให้เสื้อเกราะและต่างหูแก่พราหมณ์ พราหมณ์ตอบรับด้วยความยินดี ● กระณะสงสัยว่าการมาขอรับบริจาคของพราหมณ์ครั้งนี้เป็นอุบายของพระกฤษณะ	● กระณะเสนอจะให้เสื้อเกราะและต่างหูแก่พราหมณ์ พราหมณ์ตอบรับด้วยความยินดี กระณะบริจาคเสื้อเกราะและต่างหูให้พราหมณ์ เทวดาทั้งหลายพากันสรรเสริญกระณะ เมื่อตัดเสื้อเกราะให้ แก่พระอินทร์ กระณะจึงได้ชื่อว่ากระณะ หมายถึงผู้ตัดเสื้อเกราะ
เทวทูตในรูปของพราหมณ์ได้นำหอกวิเศษชื่อว่า วิมล ซึ่งมีพลานุภาพสามารถสังหารโอรสของ ปาณฑุ ได้อีกหนึ่งมามอบแก่กระณะโดยกล่าวว่า กระณะว่าพระอินทร์รู้สึกเสียใจกับการรับเสื้อเกราะและต่างหูของกระณะไปจึงประทานหอกวิมลมาเป็นการตอบแทน	กระณะขอหอกวิเศษจากพระอินทร์เพื่อแลกกับเสื้อเกราะและต่างหู พระอินทร์คาดการณ์ล่วงหน้าว่า กระณะ จะขอหอกศักดิ์สิทธิ์ทำให้หอกวิเศษใช้ได้เพียงครั้งเดียว
กระณะปฏิเสธ ไม่ยอมรับหอกของพระอินทร์	พระอินทร์มอบหอกวิเศษให้กระณะตามที่กระณะ

บทละครเรื่องกระณะการะ	มหาภารตะ
เพราะไม่ปรารถนาสิ่งตอบแทนจากการทำทาน แต่เทวทูตขอรับรองโดยอ้างว่าขอให้กระณะเห็นแก่ คำขอของพราหมณ์ กระณะจึงยอมรับหอก วิมลไว้	ขอ
เสียงสังข์ของอรชุนก็ดังขึ้น กระณะจึงสั่งศัลยะ ให้ขับรถศึกเข้าสู่สมรภูมิ	ไม่ปรากฏเหตุการณ์นี้

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบบทละครเรื่องปัญญาไตรภพกับมหาภารตะ

บทละครเรื่องปัญญาไตรภพ	มหาภารตะ
ทुरโยธน์ประกอบพิธีโดยมีกษัตริย์เมืองต่างๆ เข้าร่วมพิธีด้วย	ไม่ปรากฏเหตุการณ์นี้
การสนทนาระหว่างทुरโยธน์ อาจารย์โอรณะ ภิชมะ และศกุนิ ก่อนที่ทหารจะเข้ามารายงานข่าวการเสียชีวิต ของแม่ทัพภิกกะ ทुरโยธน์ปรารภว่าจะมอบครุฑกษัตริย์แก่ อาจารย์โอรณะจึงสอบถามความต้องการของ อาจารย์โอรณะ	การสนทนาระหว่างทुरโยธน์ อาจารย์โอรณะ ภิชมะ และเจ้าชายสุสรมัน ก่อนที่ทหารจะเข้ามารายงานข่าวการ เสียชีวิตของแม่ทัพภิกกะ ไม่ปรากฏ
อาจารย์โอรณะขอให้ทुरโยธน์แบ่งดินแดน ครึ่งหนึ่งให้แก่พวกปาณฑพเพื่อเป็นครุฑกษัตริย์	ไม่ปรากฏ
ทुरโยธน์ปรึกษาศกุนิเรื่องการแบ่งดินแดนให้แก่ พวกปาณฑพ แต่ศกุนิไม่เห็นด้วยและคัดค้าน อย่างเต็มที่แต่ในที่สุดเมื่อเห็นว่าทुरโยธน์ ปรารภว่าจะยกดินแดนครึ่งหนึ่งให้แก่พวก ปาณฑพตามคำขอของอาจารย์โอรณะ จึง เสนอว่าหากสามารถหาพวกปาณฑพได้พบ ภายในเวลาห้าราตรีจึงจะยกดินแดนครึ่งหนึ่ง ให้แก่พวกปาณฑพ	ไม่ปรากฏ
การสนทนาหลังจากทหารรายงานข่าวการ เสียชีวิตของแม่ทัพภิกกะ ทหารของทुरโยธน์เข้ามากราบทูลว่าพระเจ้าวิ ราฎะไม่อาจมาร่วมพิธีได้เนื่องจากแม่ทัพภิกกะ และพี่น้องทั้งหนึ่งร้อยคนของแม่ทัพภิกกะถูก สังหารโดยไม่พบร่องรอยการใช้อาวุธและยังจับ	การสนทนาหลังจากทหารรายงานข่าวการ เสียชีวิตของแม่ทัพภิกกะ ทหารของทुरโยธน์เข้ามากราบทูลว่าแม่ทัพภิก กะแห่งเมืองวิราฎะถูกสังหารโดยไม่พบ ร่องรอยการใช้อาวุธและยังจับคนร้ายไม่ได้

บทละครเรื่องปัญจราตร	มหากาตร
คนร้ายไม่ได้	
	• ทูรโยธน์กำชับทหารให้ออกติดตามพวก ปาณฑพอีกเพราะหากพวกปาณฑพสามารถ ผ่านปีที่ 13 แห่งการถูกเนรเทศไปได้ก็จะ กลับมาสร้างความทุกข์ยากให้แก่พวกเคารพ ทูรโยธน์ย้ำกับทหารว่าหากพบพวกปาณฑพ ให้เกลี้ยกล่อมพวกปาณฑพให้ กลับเข้าป่า อย่า พอลใจในราชสมบัติ
• ภิษมะแอบแนะนำให้อาจารย์โอรณะยอมรับ เงื่อนไขของทูรโยธน์เพราะเชื่อว่าภิษมะเป็นผู้ สังหารแม่ทัพก็จัก และพวกปาณฑพซ่อนตัว อยู่ในราชสำนักของพระเจ้าวิราฎะ	• ภิษมะกล่าวยกย่องพวกปาณฑพว่าดินแดนที่ พวกปาณฑพเข้าไปอาศัย ไม่ว่าจะเคยเป็น ดินแดนที่มีสภาพอย่างไร สุดท้ายก็จะ กลายเป็นดินแดนที่น่าอยู่และเป็นดินแดน แห่งความสุข
• ภิษมะแนะนำให้ทูรโยธน์ยกกองทัพไปตีเมืองวิ ราฎะโดยมีจุดประสงค์แท้จริงเพื่อติดตามหา พวกปาณฑพ	• เจ้าชายสุธรรมันซึ่งถูกพระเจ้าวิราฎะยกทัพไป ตีหลายครั้ง เมื่อทราบข่าวการเสียชีวิตของแม่ ทัพก็จักก็เห็นเป็นโอกาสที่จะยกไปตีเมืองวิ ราฎะเป็นการแก้แค้น จึงแนะนำให้ทูรโยธน์ยก กองทัพไปตีเมืองวิราฎะโดยเสนอจะแบ่ง ดินแดนและทรัพย์สินสมบัติของพระเจ้าวิราฎะ ร่วมกับทูรโยธน์
ทูรโยธน์ยกกองทัพไปตีเมืองวิราฎะ (เพื่อปราบพระ เจ้าวิราฎะที่ไม่เข้าร่วมการประกอบพิธีของทูร โยธน์)	ทูรโยธน์ยกกองทัพไปตีเมืองวิราฎะ (เพื่อช่วย เจ้าชายสุธรรมันรบและหวังดินแดนและทรัพย์สิน สมบัติของพระเจ้าวิราฎะ)
เจ้าชายอุตระ โอรสของพระเจ้าวิราฎะเสด็จออกรบ พร้อมด้วยพยุหันนลา แต่ราชรถประสบอุบัติเหตุ พลิกคว่ำ พยุหันนลาซ่อนตัวหลังพุ่มไม้และยิงธนู	เจ้าชายอุตระเสด็จออกรบพร้อมด้วยพยุหันนลา พยุหันนลาอธิบายเกี่ยวกับอาวุธต่างๆ และ เปิดเผยฐานะที่แท้จริงให้เจ้าชายอุตระทรงทราบ แล้วยิงธนูขับไล่กองทัพหัสตินาปุระไปจากพระ

บทละครเรื่องปัญจราตระ	มหาภารตะ
ขับไล่กองทัพหัสตินาปุระไปจากพระนคร	นคร
กิมะซึ่งปลอมเป็นคนครีวอยู่ในราชสำนักของพระเจ้าวิราฎะจับตัวเจ้าชายอภิมันยุแห่งหัสตินาปุระได้ และพาเจ้าชายมาเข้าเฝ้าพระเจ้าวิราฎะ	กิมะซึ่งปลอมเป็นคนครีวอยู่ในราชสำนักของพระเจ้าวิราฎะจับตัวเจ้าชายสุธรรมันได้ แต่ยุธิษฐิระสั่งให้ปล่อย พร้อมกับตักเตือนเจ้าชายสุธรรมันไม่ให้กระทำผิดอีก
การสนทนาระหว่าง คนครีว (กิมะ) พทหันนลา (อรชุน) พราหมณ์ภควาน (ยุธิษฐิระ) เจ้าชายอุตระ และเจ้าชายอภิมันยุขณะเข้าเฝ้าพระเจ้าวิราฎะ • เจ้าชายอุตระทำให้งูที่แท้จริงพทหันนลาถูกเปิดเผยเพราะแผลเป็นที่แขนของอรชุนที่เจ้าชายเห็นตอนอรชุนช่วยรบเหมือนกับแผลเป็นที่แขนของพทหันนลา • งูที่แท้จริงของกษัตริย์ปาณฑพ และเทราปที่ถูกเปิดเผย • เจ้าชายอภิมันยุขอภัย ยุธิษฐิระ กิมะ และอรชุน	ไม่ปรากฏเหตุการณ์นี้
การสนทนาระหว่างทุโรยธน์ อาจารย์ไทรณะ กิษมะ และศกุนิ • กิษมะทวงสัญญาจากทุโรยธน์ให้แบ่งดินแดนให้พวกปาณฑพเพราะประจักษ์ว่าอรชุนเป็นผู้ยิงธนูใส่กองทัพเคารพ • ศกุนิขัดเคืองและคัดค้านว่าลูกธนูที่ยิงมาตกที่เท้าของกิษมะและไทรณาจารย์และมีข้อความสรรเสริญวีรบุรุษทั้งสองอาจไม่ใช่ฝีมือของอรชุน	ไม่ปรากฏเหตุการณ์นี้

บทละครเรื่องปัญจราตระ	มหาภารตะ
• ทูรโยธนียืนยันว่าจะยกดินแดนครึ่งหนึ่งให้พวกปาณฑพหากพวกปาณฑพปรากฏตัว • เจ้าชายอุตรระนำสารจากยุธิษฐิระมาถวายทูรโยธนี • อาจารย์โทณะเตเอนทูรโยธนีว่าบัดนี้เป็นที่แน่ชัดว่าปาณฑพปรากฏตัวแล้ว ทูรโยธนีควรทำตามสัญญา ทูรโยธนีรับว่าจะทำตามสัญญา	

ตารางที่ 3 เปรียบเทียบบทละครเรื่องศกุนตลากับเรื่องศกุนตลาในมหาภารตะ

บทละครเรื่องศกุนตลา	เรื่องศกุนตลาในมหาภารตะ
พระราชอาทุษยันต์เสด็จเข้าปาลาส์ตรังจนเข้าไปในป่าบำเพ็ญตบะ	ตรงกับบทละคร
พระราชอาทุษยันต์เสด็จเข้าไปในอาศรมในขณะที่ฤๅษีกัณณะไม่อยู่ ทรงพบศกุนตลาและหลงรักนาง	ตรงกับบทละคร
หลังจากได้พบราชนฤๅษีทุษยันต์ ศกุนตลาก็ล้มป่วยร่างกายผ่ายผอม มีไข้ ตัวร้อน กระสับกระส่าย	ไม่ปรากฏเหตุการณ์นี้
พระราชอาทุษยันต์ทรงแอบฟังศกุนตลาและเพื่อนสาวสองคนของนางพูดคุยกันทำให้ทรงทราบกำเนิดของศกุนตลา รวมทั้งทรงทราบความในใจของนางว่าหลงรักพระองค์เช่นกัน	ศกุนตลาเล่ากำเนิดของตนให้พระราชอาทุษยันต์ฟัง
พระราชอาทุษยันต์ทรงอภิเษกกับศกุนตลาด้วยวิธีคนธรรพวิวิธและทรงมอบแหวนที่สลักพระนามของพระองค์แก่ศกุนตลา	พระราชอาทุษยันต์ทรงอภิเษกกับศกุนตลาด้วยวิธีคนธรรพวิวิธและทรงถามความต้องการของศกุนตลา ทรงเสนอทรัพย์สินสมบัติ เช่น พวงมาลัยทองคำ กุณฑลทองคำ ฯลฯ ให้ศกุนตลา และทรงอธิบายเกี่ยวกับการวิวิธทั้ง 8 วิธี
ก่อนพระราชอาทุษยันต์เสด็จกลับพระนครทรงให้คำมั่นสัญญากับศกุนตลาว่าจะเสด็จมารับศกุนตลาเข้าพระนครก่อนที่ศกุนตลาจะอ่านอักษรที่แหวนถึงตัวสุดท้าย	ก่อนพระราชอาทุษยันต์เสด็จกลับพระนครทรงให้คำมั่นสัญญากับศกุนตลาว่าจะเสด็จมารับศกุนตลา รวมทั้งทรงสัญญาว่าจะให้โอรสที่เกิดจากศกุนตลาเป็นรัชทายาท
เมื่อพระราชอาทุษยันต์จากไป ศกุนตลาก็เฝ้าแต่คิดคำนึงและรอคอยพระสวามีทำให้ละเลยการต้อนรับ ฤๅษีทุรวาสผู้มาเยือนอาศรม ฤๅษีทุรวาสจึงสาปให้ผู้ที่ศกุนตลากำลังคิดถึงลืมนาง	เมื่อพระราชอาทุษยันต์จากไป ก็ไม่ได้ส่งคนมารับศกุนตลา ศกุนตลาเฝ้าแต่คิดคำนึงและรอคอยพระสวามี ศกุนตลาตั้งครุฑและคลอดพระโอรสที่อาศรมฤๅษีกัณณะ

บทละครเรื่องศกุนตลา	เรื่องศกุนตลาในมหากาโร
หลังจากเพื่อนสนิทของศกุนตลาไปขอร้องฤๅษีทรวาส ไปขอร้องฤๅษีทรวาส ฤๅษีจึงเปลี่ยนคำสาปเป็นให้ผู้ที่ ศกุนตลาคิดถึงลืมนาง แต่เมื่อได้เห็นของอันเป็น เครื่องให้ระลึกถึงก็จะจดจำนางได้	ไม่ปรากฏเหตุการณ์นี้
ศกุนตลาตั้งครมไว้ได้หลายเดือน ฤๅษีก็ถว้จะจึงสั่งให้ ลูกศิษย์พาศกุนตลาไปส่งให้พระราชาทศยัณต์ในเมือง	เมื่อพระภทรอายุ 6 ขวบ ฤๅษีก็ถว้จะจึงสั่งให้ลูก ศิษย์พาศกุนตลาไปส่งให้พระราชาทศยัณต์ในเมือง
เมื่อเข้าเฝ้าพระราชา พระองค์ทรงจำศกุนตลาไม่ได้ เพราะอำนาจคำสาป ทรงตำหนินางและไม่ทรง ยอมรับนางเป็นภรรยา	เมื่อเข้าเฝ้าพระราชา พระองค์ทรงจำศกุนตลา ไม่ได้ ทรงตำหนินางและไม่ทรงยอมรับศกุนตลา และพระภทรเป็นภรรยาและโอรสตามลำดับ
เมื่อถูกพระราชาปฏิเสธ ศกุนตลาต้องการแสดง แหวนเพื่อยืนยันคำพูดของตน แต่พบว่าแหวนตก หายไปแล้วระหว่างการเดินทาง	เมื่อถูกพระราชาปฏิเสธ ศกุนตลา ทั้งเจ็บอาย โกรธ และเศร้า จึงตำหนิพระราชาทศยัณต์ว่า เป็นคนต่ำทราม ไม่ยอมรับสิ่ง ที่ตนเองทำทั้งที่รู้ แน่แก่ใจ และชี้ให้เห็นความสำคัญของภรรยา และบุตรชาย แต่ถึงอย่างไรพระราชาก็ไม่ทรง ยอมรับ
เหล่าฤๅษีที่มาส่งศกุนตลาทูลลากลับอาศรมโดยไม่ ยอมให้ศกุนตลากลับไปด้วย	เหล่าฤๅษีที่มาส่งศกุนตลาทูลลากลับอาศรม ส่วนศกุนตลาก็ออกมาจากท้องพระโรง
มีแสงสว่างเจิดจ้าเกิดขึ้นกลางท้องฟ้าพาศกุนตลาไป อยู่บนสวรรค์	มีเสียงสวรรค์ดังขึ้นว่าศกุนตลาเป็นชายาของ พระราชาทศยัณต์ และโอรสของเธอก็ คือ พระโอรสของพระราชาทศยัณต์
ชาวประมงคนหนึ่งถูกราชบุรุษจับกุมขณะกำลังขาย แหวนของพระราชา หลังสอบถามได้ความว่า ชาวประมงจับปลาตัวใหญ่ได้ เมื่ อผ่าท้องปลา พบ แหวนจึงนำมาขาย	ไม่ปรากฏเหตุการณ์นี้
เมื่อพระราชาเห็นแหวนก็ทรงจดจำเรื่องราวทั้งหมด	พระราชาทศยัณต์ทรงดีพระทัยมาก ตรัสแก่

บทละครเรื่องศกุนตลา	เรื่องศกุนตลาในมหาภารตะ
ได้ รวมทั้งทรงจำศกุนตลาได้ ทรงเสียพระทัยที่ไม่ยอมรับศกุนตลา	บรรดาผู้เข้าเฝ้าซึ่งได้ยินเสียงสวรรค์ว่าเหตุที่พระองค์ไม่ยอมรับนางแต่แรกก็เพราะเกรงประชาชนจะสงสัยในกำเนิดของพระโอรส และทรงชี้แจงแก่ศกุนตลาว่าพระองค์ประสงค์จะให้ประชาชนยอมรับในความบริสุทธิ์ของนางและยอมรับความสัมพันธ์ของพระองค์กับนางว่าถูกต้อง รวมทั้งโอรสก็เป็นรัชทายาทที่มีกำเนิดบริสุทธิ์
เวลาผ่านไปหลายปี พระราชาทุษยันต์ได้รับเชิญจากพระอินทร์ให้เสด็จขึ้นไปบนสวรรค์เพื่อปราบอสูร	ไม่ปรากฏเหตุการณ์นี้
เมื่อปราบอสูรเสร็จแล้ว ทรงพบพระโอรสภรตกำลังเล่นกับลูกสิงโต ทรงรู้สึกเอ็นดู แม้จะไม่ทรงทราบว่า เป็นพระโอรส	ไม่ปรากฏเหตุการณ์นี้
พระราชาทุษยันต์ทรงสัมผัสเครื่องรางของพระภรต โดยที่เครื่องรางไม่เปลี่ยนเป็นงูพิษทำให้พระราชาทรงทราบว่าพระภรตเป็นพระโอรสของพระองค์กับศกุนตลา	ไม่ปรากฏเหตุการณ์นี้
พระราชาทุษยันต์ทรงพบและขอโทษศกุนตลา ทรงขออนุญาตพระอินทร์พาศกุนตลาและพระภรตไปอยู่ในเมืองมนุษย์ พระอินทร์อนุญาตและอำนวยพร	ไม่ปรากฏเหตุการณ์นี้

ตารางที่ 4 เปรียบเทียบบทละครเรื่องอุรังคากับมหาภารตะ

บทละครเรื่องอุรังคะ	มหาภารตะ
ทหารสามนายแห่งกองทัพทुरโยธน์กำลังพูดคุยถึงสภาพของสมรภูมิที่เต็มไปด้วยซากศพและเศษชิ้นส่วนอวัยวะของเหล่านักรบและสัตว์พาหนะที่ตายในสงครามทับบมบนเศษซากรถศึก ธงชัย และอาวุธ	สัณชัยเล่าให้ท้าวฤทธราชูรฟังว่า พบทुरโยธน์อยู่ตามลำพังในสภาพอ่อนแอ มือถลอกทา มีน้ำตานองหน้า และกำลังหลบหนีพวกปาณฑพไปซ่อนตัวอยู่ในทะเลสาบ
ทुरโยธน์และภีมะเข้ามาในสมรภูมิเพื่อต่อสู้ประลองคทาโดยมีกษัตริย์ปาณฑพอีก 4 องค์ วิฑูร ฤชียาสะ พระกฤษณะ พหลรามเฝ้าดูอยู่ไม่ห่าง	กษัตริย์ปาณฑพพูดทำทนายให้ทुरโยธน์ออกจากที่ซ่อนตัวในทะเลสาบ ทुरโยธน์ยอมขึ้นจากทะเลสาบและประกาศยกดินแดนให้พวกปาณฑพ แต่ยุธิษฐิระปฏิเสธและยืนยันจะต่อสู้กับทुरโยธน์
พระกฤษณะแอบส่งสัญญาณให้ภีมะใช้กลโกง ภีมะทำตามโดยฟาดที่หน้าขาของทुरโยธน์ ทำให้ อาชนะได้ในที่สุด	● ภีมะเตือนให้ทुरโยธน์ระลึกถึงการกระทำชั่วซ้ำที่ทुरโยธน์กระทำ ● พระกฤษณะแอบส่งสัญญาณให้ภีมะใช้กลโกง ภีมะทำตามโดยฟาดที่หน้าขาของทुरโยธน์ ทำให้อาชนะได้ในที่สุด ● ยุธิษฐิระตำหนิภีมะที่เตะทुरโยธน์ที่ศีรษะ
พหลรามโกรธมากที่ภีมะละเมียดกติกาและปรารภนาจะแก้แค้นแทนทुरโยธน์ แต่ทुरโยธน์ขอร้องพหลรามไม่ให้ทำร้ายภีมะโดยให้เหตุผลว่าภีมะทำตามคำปณิญาเมื่อครั้งที่ฝ่ายทुरโยธน์หมิ่นเกียรตินางเทราปที	พหลรามโกรธมากที่ภีมะละเมียดกติกาจึงสาปแช่งภีมะและสรรเสริญทुरโยธน์
● ท้าวฤทธราชูร นางคานธารี และชายาทั้งสองของทुरโยธน์ รว มทั้งทुरชัยมายังสมรภูมิและพบทुरโยธน์ในสภาพบาดเจ็บสาหัส	พระกฤษณะไปยังนครหัสตินาปุระเพื่อแจ้งข่าวของทुरโยธน์แก่ท้าวฤทธราชูรและนางคานธารี นางคานธารีแค้นพระกฤษณะที่เป็นต้นเหตุให้ฝ่ายเกาฬพ่ายแพ้จนเจ้าชายเกาฬพ่ายแพ้กลับแก้ว

บทละครเรื่องอุรุกรังคะ	มหากาโรตะ
● ทูรโยธน์ร่ำลากษัตริย์ทั้งหมดและสั่งความกับทูรชัยให้เชื้อฟังกษัตริย์ปาณฑพ และให้ร่วมกับกษัตริย์ปาณฑพทำพิธีอุทิศส่วนกุศลให้ทูรโยธน์	พระองค์สิ้นพระชนม์ และทำให้ทูรโยธน์พ่ายแพ้ก็มีะอย่างไม่เป็นธรรม นางจึงสาปแช่งพระกฤษณะให้สิ้นวงศ์
อัสวธามาเข้ามาหาทูรโยธน์และบอกเล่าแผนการที่จะเผาค่ายของฝ่ายปาณฑพในเวลา กลางคืน ทูรโยธน์ห้ามปรามและเตือนสติอัสวธามาให้ยุติความแค้น	● กฤปะ อัสวธามา กฤตวรมัน มาหาทูรโยธน์ในสมรภูมิ พร้อมทั้งเล่าแผนการที่เตรียมจะเผาค่ายของฝ่ายปาณฑพในเวลา กลางคืน ทูรโยธน์แสดงความยินดีและสนับสนุน ● ฝ่ายเกาฬเผาค่ายของพวกปาณฑพได้สำเร็จ และมาแจ้งข่าวแก่ทูรโยธน์ ทูรโยธน์แสดงความยินดี
● ก่อนสวรรคต ทูรโยธน์มองเห็นภาพหมู่ญาติและพระอนุชาทั้งหมดที่สิ้นใจในสงคราม พร้อมทั้งเทพธิดาทั้งหลาย ประทับบนเทวรถมารอรับ ● เมื่อทูรโยธน์สวรรคตแล้ว ท้าวธฤตราชกุมารประกาศจะออกบำเพ็ญพรตในดินแดนสงบ ส่วนอัสวธามาออกจากสมรภูมิเพื่อไปเตรียมการทำลายค่ายของฝ่ายปาณฑพตามที่ตั้งใจ	ทูรโยธน์สวรรคต

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล

นางสาวกุลนิจ คณะฤกษ์

ประวัติการศึกษา

พ.ศ.2537

สำเร็จการศึกษาปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
มหาวิทยาลัยศิลปากร

พ.ศ.2542

สำเร็จการศึกษาปริญญาอักษรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทย
มหาวิทยาลัยศิลปากร

พ.ศ.2548

ศึกษาต่อระดับปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาภาษาสันสกฤต
มหาวิทยาลัยศิลปากร

ประวัติการทำงาน

พ.ศ.2542-2552

อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม